

МЕШОВИТА ГРАЋА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXIV (2005)

YU ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

M I S C E L L A N E A

NEW EDITION Vol. XXIV
(2005)

Editorial board
PETAR V. KRESTIĆ, ANDRIJA VESELINOVIĆ,
ALEKSANDAR KRSTIĆ

Editor-in-chief
PETAR V. KRESTIĆ, Ph.D.

BELGRADE
2005

YU ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

М Е Ш О В И Т А Г Р А Ћ А
Miscellanea

НОВА СЕРИЈА Књ. XXIV
(2005)

Редакциони одбор
ПЕТАР В. КРЕСТИЋ, АНДРИЈА ВЕСЕЛИНОВИЋ,
АЛЕКСАНДАР КРСТИЋ

Одговорни уредник
Др ПЕТАР В. КРЕСТИЋ

БЕОГРАД
2005

С А Д Р Ж А Ј

Срђан Катић, <i>Попис прихода Београдске канцеларије из 1708. године</i>	7
Исидора Точанац, <i>Пет писама карловачког митрополита Вићентија Поповића из 1719. године</i>	19
Дејан Обрадовић, <i>О датуму рођења кнеза Милоша</i>	31
Недељко Радосављевић, <i>Пресуда о једној породичној деоби из 1835.</i>	35
Славко Гавриловић, <i>Предлог бечких српских трговаца С. Шићара и Т. Гереског из 1841. о унапређењу привреде Кнежевине Србије</i> ..	45
Владан Гавриловић, <i>Тужбе Георгија Зорића (1837) и његових кћери (1845) против кнеза Милоша Обреновића</i>	51
Даница Милић, <i>Бродолом на Црном мору</i>	61
Радомир Поповић, <i>Мемоар Ђорђа Протића из 1854. године</i>	75
Петар Крестић, <i>Три промеморије Ђорђа Стратимировића</i>	163
Јелена Пауновић, <i>Неколико докумената о предаји градова Србији из британских архива</i>	189
Момир Самарцић, <i>Статут Друштва Светог Саве из 1880. године</i>	203
Александар Растовић, <i>Тридесет осма глава књиге Владана Ђорђевића, Председник Општине београдске</i>	223
Сузана Рајић, <i>Из дневника Паје Михаиловића</i>	255
Божича Младеновић, Недељко Радосављевић, <i>Из ратних бележака потпоручника Иванка Обреновића (1915-1919)</i>	277
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	287
ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР	302

мр Срђан КАТИЋ
Историјски институт
Београд

ПОПИС ПРИХОДА БЕОГРАДСКЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ ИЗ 1708. ГОДИНЕ

Београдска канцеларија (*kalem*) формирана је 1702. године као финансијска институција задужена за надзор и прикупљање државних прихода намењених издржавању војних посада на Београдском крајишту (*serhat*). Њена надлежност простирала се на територију Смедеревског и дела Сремског санцака, који је, према одредбама Карловачког мира, остао у границама Османског царства.¹ Београдска канцеларија је такође располагала појединим државним приходима убираним на територији околних али и неких удаљених санцака, попут Никопоља и Силистрије.

Држава је, наиме, издвојила приходе из одређених области и ставила их на располагање Београдској канцеларији како би обезбедила правовремену исплату војних посада у тридесет пет утврђења на територији данашње северне и централне Србије. То су били државни порези попут: главарине (*cizye*), ванредних царских намета (*avâriz-i divaniye*), надокнаде за коначење (*bedel-i nüzûl*), овчарине (*âdet-i aġnâm*) и надокнаде за гониче стада (*celebkeşân*), као и закупи царских прихода – муката, у које су спадали: рудници, царине, пиринчана поља, скеле, велики земљишни поседи и сл.²

¹ Мањи део прихода с наведене територије припадао је другим благајнама. Тако су, на пример, приходи од закупа мукате рудника Бах, у коме су израђиване гвоздене топовске кугле, уплаћивани у благајну царске тополивнице у Истанбулу (Р. Тричковић, *Београдски пашалук 1687 - 1739. године*, необјављена докторска дисертација, Београд 1977 [у даљем тексту: Тричковић, *Пашалук*], I, 288).

² Исто, 229 - 238.

Располажемо с три пописа прихода Београдске канцеларије, из 1702,³ 1704.⁴ и 1708. године.⁵ Сва три садрже реалне податке о прикупљеним порезима. Међутим, када се ради о мукатама, у прва два наведени су само фиктивни износи, који представљају закупе из периода пре хабзбуршког освајања (1688 - 1690). Само су у трећем попису, осим тих износа, који су означени као „стари приход“ (*mâl-ı kadîm*), уписане и стварне вредности закупа постигнуте на јавном надметању 1708. године, што је и главни разлог због ког смо се определили за његово објављивање.

Значај пописа Београдске канцеларије из 1708. године је у томе што, осим обиља података о организацији те установе, пружа могућност да се упореде стари и нови закупи и да се на тај начин стекне представа о обнови привредног живота у ратом опустошеним крајевима.

Транскрипција

Belgrad kal'ası ve etrâf palangaların yerlû neferâtı mevâcibler için ocaklık ta'yîn ü ihsân buyurulan kefere ve Kıbtîyân cizyeleri ve avâriz ve bedel-i nüzûl ve mukâta'ât ve emvâl-i sâ'ire-i mîrînin bin yuz on dokuz senesine mahsûb olmak üzere Belgrad hazînesi tarafından fûrûht olunub emvâl-i mezkûrden aklâm için senevî vâkı' olan hâsıl mâl ve virilen mâl-ı kadîmlerinden vâkı' olan kesirlerinin defteridir.

[I]

cizye-i Gebrân-i kalem-i Belgrad	cizye-i Kıbtîyân-i livâ-i Niğbolu ve livâ-i Silistre	cizye-i Kıbtîyân-i kalem-i Belgrad
guruş 64375	guruş 40000	guruş 3333 mâl-ı kadîm
00973 vazâif bâ berât	mâl-ı fûrûht kesr	0267 ziyâde 'an mâl-ı kadîm
63402 tamâmen tahsîl olunur	guruş 35000 guruş 5000	3600

[II]

avâriz ve bedel-i nüzûl ve celebkeşân mukâta'a-ı gümrük-i Belgrad mukâta'a-ı Perakin

³ Başbakanlık Arşivi İstanbul, *Maliyeden müdevver* [у даљем тексту: MM] 10.151, 26-27.

⁴ MM 10.151, 24 - 25.

⁵ Başbakanlık Arşivi İstanbul, *Bab-i defteri, Başmuhasebe kalemi* [у даљем тексту: D.BŞM/ BLH] 16.750.

guruş 10822,5 avâriz <u>05197</u> celebkeşân 16019,5	mâl-ı kadîm guruş 30000 <u>02554</u> vazâif 27446	mâl-ı kadîm guruş 908,5 mâl-ı fûrûht kesr guruş 500 guruş 408,5
mâl-ı hâsıl kesr guruş 15219,5 guruş 800	mâl-ı fûrûht kesr guruş 22446 guruş 5000	

[III]

mukâta‘a-ı Kuçayna mea Ma‘den-i Ipek mâl-ı kadîm guruş 2761 mukâta‘a-ı Kuçayna <u>1716,5</u> Ma‘den 4477,5	mukâta‘a-ı Preluş mâl-ı kadîm guruş 1787,5 Üç dört seneden berü fûrûht olunmayub aklâm için bir akçe hâsıl yokdur.	mukâta‘a-ı Ruyna ve Çemerna mâl-ı kadîm guruş 4442 mâl-ı fûrûht kesr guruş 635 guruş 3807
mâl-ı fûrûht kesr guruş 2250 guruş 2227		

[IV]

mukâta‘a-ı Maçva mea Dimitrofça ve tevâbi‘ha mâl-ı kadîm guruş 5773,5	mukâta‘a-ı Krupna mea Brçka mâl-ı kadîm guruş 888,5 mâl-ı fûrûht kesr guruş 305 guruş 583,5	mukâta‘a-ı iskele-yi Kupinik mâl-ı kadîm guruş 1789,5 mâl-ı fûrûht kesr guruş 660 guruş 1129,5
mâl-ı fûrûht kesr guruş 3200 guruş 2573,5		

[V]

mukâta‘a-ı Rudnik mâl-ı kadîm guruş 1789,5	mukâta‘a-ı Valyeva mâl-ı kadîm guruş 1972,5	mukâta‘a-ı Niş mâl-ı kadîm guruş 6000
mâl-ı fûrûht kesr guruş 770 guruş 1019[5]	mâl-ı fûrûht kesr guruş 500 guruş 1472[5]	mâl-ı fûrûht kesr guruş 2941 guruş 3059

[VI]

mukâta‘a-ı Şehirköy	mukâta‘a-ı âdet-i ağnâm-i livâ-i	mukâta‘a-ı Yagodina
---------------------	----------------------------------	---------------------

mâl-ı kadîm	Semendire ve Alacahısâr	mâl-ı kadîm
guruş	guruş	guruş
1000	1200 mâl-ı aklâm	780,5
0059 vazâif	1400 ziyâde-i aklâm	mâl-ı fûrûht kesr
941 tamâmiyle fûrûht olunur	2600	guruş 438 342,5

[VII]

mukâta‘a-ı ağnâm-i kalem-i Ahyolu	mukâta‘a-ı Çibre mea Milova	mukâta‘a-ı Turiçe mea Ablanova
mâl-ı kadîm	mâl-ı kadîm	mâl-ı kadîm
guruş	guruş	guruş
3100 tamâmiyle fûrûht olunur	2500 Çibre	7500
	0500 Milova	mâl-ı fûrûht kesr
	3000	guruş 2600 guruş 4900
	mâl-ı fûrûht kesr	
	guruş 1500 guruş 1500	

[VIII]

mukâta‘a-ı kurâ vü mezâri‘-i müstahfizân-i etrâf-i Belgrad
mâl-ı kadîm
guruş
4519
mâl-ı fûrûht kesr
guruş 3700 guruş 819

Yekûn	mâl-i aklâm	mâl-ı hâsıl	kesr
	guruş	guruş	guruş
	201835	164307,5	36554

Превод

Београдска благајна продала је неверничке и циганске главарине, авариз, надокнаду за коначење, мукате и остале државне приходе за 1119. годину, пошто је наређено да се као оцаклук доделе и намене за плате јерлија београдске тврђаве и околних паланки. Ово је попис остварене годишње добити од наведених прихода државних канцеларија, као и мањака који су утврђени у односу на старе износе.

[I]

главарина хришћана београдске канцеларије⁶

гроша

64.375

973 дужности према берату⁷

63.402 прикупљено у потпуности

главарина Цигана у санџацима Никопољ и Силистрија

гроша

40.000 продат приход 35.000 гроша мањак 5.000 гроша

⁶ У директној надлежности Београдске канцеларије било је прикупљање главарине хришћана у Смедеревском санџаку, Крушевачком и у делу Сремског санџака, који је остао у границама Османског царства. Према попису из 1704, број харачких листова био је 18.000, а прикупљен износ 56.250 гроша. Од те суме службеницима с бератом исплаћено је 720 гроша, а у благајну је предато 55.530 (ММ 10151, 24). У наредне четири године приход је увећан за око 8.000 гроша, што сведочи о расту броја пореских обвезника. У попису из 1704. године била је још једна приходска ставка, која се односила на главарину хришћана, и то у кадилуцима: Рахова (Орјахово), Свиштов, Враца и Ала Килисе (Црква) у укупном износу од 71.925 гроша (ММ 10.151, 25). У попису из 1708, међутим, она је изостављена, чиме су знатно умањени укупни приходи Београдске канцеларије. На то је утицало осипање јерлијских посада на Београдском крајишту, у којима је у време оснивања 1702/3. било 10.647 јерлија, а почетком 1708. године 8.450 (Тричковић, *Пашалук*, I, 254, 263).

⁷ Расход намењен исплати службеника који су то право стекли указом о постављењу – бератом.

главарина Цигана београдске канцеларије

гроша

3.333 стари приход

267 вишак у односу на стари приход

3.600

[II]

авариз, нузул и целеб-кешан⁸

гроша

10.822,5 авариз

5.197 целеб-кешан

16.019,5 остварен приход 15.219,5 гроша мањак 800 гроша

муката београдске царине

гроша

30.000 стари приход

2.554 дужности

27.446 продат приход 22.446 гроша мањак 5.000 гроша

муката Параћин

гроша

908,5 стари приход продат приход 500 гроша мањак 408,5 гроша

[III]

муката Кучајна с Мајданпеком⁹

⁸ Није наведено на којој су територији прикупљани ови порези. Међутим, поређењем с обрачуном из 1704. године (ММ 10.151, 24 - 25) види се да се ради о обједињавању прихода од авариза и нузула у кадилуцима Никополског санџака: Рахова с Цибром, Свиштов, Враца, Ловеч с Етропољем и Ала Килисе и прихода од целеб-кешана у поменутим кадилуцима и у кадилуку Шумну.

⁹ Мукате рудника Кучајна и Мајданпек и раније су у неколико наврата заједнички издаване у закуп, почевши од 1567. године (С. Катић, *Улога Јевреја у отварању и развоју рудника Кучајна и Мајданпек у другој половини XVI века*, „Годишњак за друштвену историју”, 1–2 (2001), 13). „Стари приход” муката рудника Кучајна и Мајданпек и износи закупа постигнути на јавном надметању 1708. не представљају све државне приходе. Због велике инфлације у ранијем периоду, закуп рудника представљао је само право на експлоатацију руде и убирање пореза и такси од становништва, док је царска петина од произведеног метала обрачунана одвојено, у натури. На основу прихода и расхода мукате рудника Кучајна и

стари приход

гроша

2.761 муката Кучајна

1.716,5 Мајдан

4.477,5 продат приход 2.250 гроша мањак 2.227 гроша

муката Прелуш ?¹⁰

гроша

1.787,5 стари приход Пошто се већ три четири године не продаје,
државне канцеларије немају ни акчу прихода.

муката Рујно и Чемерно¹¹

гроша

4.442 стари приход продат приход 635 гроша мањак 3.807 гроша

[IV]

муката Мачва с Димитровицом¹² и околином

гроша

5.773,5 стари приход продат приход 3.200 гроша мањак 2.573,5 гр.

муката Крупањ с Брчком¹³

гроша

Мајданпек у периоду од 1708. до 1714. године види се да је приход од државне петине од бакра био знатно већи од закупа (D.BŞM 1.250, 1 - 6).

¹⁰ Мукату Прелуш (Прелош, Перлош, Перлуш), за коју се у ранијим пописима наводи да се налази у Крушевачком санџаку (ММ 10.151, 24, 26), нисмо успели да убицирамо. Р. Тричковић, вероватно због изостављених дијакритичких тачака у документима које је користила, назив те мукате читала је као Требуш (Тричковић, *Пашалук*, I, 263).

¹¹ Према попису из 1704. године мукате Рујно и Чемерно биле су одвојено издате у закуп. „Стари приход“ мукате Рујно износио је 2.895, а рудника Чемерно 1.547 гроша (ММ 10.151, 24).

¹² Димитровица, данас Сремска Митровица, у попису из 1704. наводи се самостално као муката скеле Димитровица, чији је „стари приход“ био 1.053 гроша. „Стари приход“ мукате Мачва био је 3.773,5 гроша, што значи да је преосталих 947 гроша представљало приходе из околине Димитровице (ММ 10.151, 24).

¹³ У попису из 1704. муката Крупањ уписана је самостално са „старим приходом“ од 885,5 гроша. У то време муката Брчко није припадала Београдској канцеларији и по свему судећи била је без прихода (ММ 10.151, 24).

888,5 стари приход продат приход 305 гроша мањак 583,5 гроша

муката скеле Купиник¹⁴

гроша

1.789,5 стари приход продат приход 660 гроша мањак 1.129,5 гр.

[V]

муката Рудник

гроша

1.789,5 стари приход продат приход 770 гроша мањак 1.019[5] гр.

муката Ваљево

гроша

1.972,5 стари приход продат приход 500 гроша мањак 1.472[5] гр.

муката Ниш

гроша

6.000 стари приход продат приход 2.941 гроша мањак 3.059 гроша

[VI]

муката Пирот

стари приход

гроша

1.000

59 дужности

941 продато у потпуности

муката овчарине санцака Смедерево и Крушевац

гроша

1.200 приход државних канцеларија

1.400 вишак у односу на државни приход

2.600

¹⁴ У попису из 1704, поред муката скела Купиник и Димитровица, била је уписана и муката шабачке скеле, чији је „стари приход“ износио 947,5 гроша (ММ 10.151, 24). Због смањивања јерлијских посада на Београдском крајишту, а тиме и количине новца потребног за њихово издржавање, ова муката изостављена је у попису прихода Београдске канцеларије 1708. године.

муката Јагодина

гроша

780,5 стари приход продат приход 438 гроша мањак 342,5 гроша

[VII]

муката овчарине канцеларије Ахјолу¹⁵

стари приход

3.100 гроша продато у потпуности

муката Цибар¹⁶ с Миловом¹⁷

стари приход

гроша

2.500 Цибар

500 Милова

3.000 продат приход 1.500 гроша мањак 1.500 гроша

муката Турице¹⁸ с Аблановом¹⁹

гроша

7.500 стари приход продат приход 2.600 гроша мањак 4.900 гроша

[VIII]

муката села и мезри које припадају

муштахфизима из околине Београда

гроша

4.519 стари приход продат приход 3.700 гроша мањак 819 гроша

¹⁵ Данас Поморје, североисточно од Бургаза на обали Црног мора.

¹⁶ Цибар је некада био град на ушћу Цибрице у Дунав, граничне реке између Видинског и Никополског санцака.

¹⁷ Миово се налазило у Никополском санцаку, а тачан положај места није установљен.

¹⁸ Данас место Тројица у околини Шумена.

¹⁹ Абланова источно од Русе (Рушчук). Мукате Турице и Абланова имале су обједињен закуп и 1704, што је у то време био једини такав пример (ММ 10.151, 25).

Укупно²⁰

приход државе	остварен приход	мањак
201.835 гроша	164.307,5 гроша	36.554 гроша

Факсимил

²⁰ Приликом израчунавања збира писар је начинио мање грешке, које не прелазе 1%.

Исидора ТОЧАНАЦ
Историјски институт
Београд

ПЕТ ПИСАМА КАРЛОВАЧКОГ МИТРОПОЛИТА ВИЋЕНТИЈА ПОПОВИЋА ИЗ 1719. ГОДИНЕ

У Даљу се (26. октобра) 6. новембра 1718. године састао Народно-црквени сабор Карловачке митрополије, на ком је расправљано о последицама које је недавно завршени аустријско-турски рат имао на српско становништво у Хабзбуршкој монархији. Највећи број жалби изнетих на Сабору односио се на прекомерно повећане дажбине и радне обавезе, наметнут бесплатан подвоз и уконачавање војске, као и на злоупотребе које су чинили царски официри. Посланици су одлучили да се све пристигле жалбе обједине у заједнички саборски *меморијал*, који је преко царског комесара, заповедника Славоније, генерала Бекера, упућен цару Карлу VI. Сабор је молио цара да олакша српском становништву *теготе, муке и терете*.¹

Будући да владар неколико месеци није одговарао на ту представку, митрополит Вићентије Поповић решио је да у Беч пошаље народног опуномоћеника, који ће утицајним људима на Двору и царским чиновницима у дворским канцеларијама поближе образложити молбу Срба. Митрополит је сматрао да ће заинтересованост тих људи за проблеме српског становништва утицати да се молба позитивно реши. Одлучио је да пошаље архиђаконa Василија Димитријевића, кога ће пратити писар Данило. Није познато када су архиђакон Василије и писар Данило кренули на пут, који је, према тада-

¹ Д. Руварац, *Тужба обиче народна цесарском величанству*, Српски Сион XV, бр. 9 (1905), 248-259; Ф. Ваничек, *Историја Војничке крајине или историја васцелог српског народа са ове и са оне стране Дунава, Саве, Уне, Врбаса тако и приморја (од 1538=335 година)*, Нови Сад 1880, 286; С. Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 1979, 67.

шњим условима путовања, трајао неколико месеци. Њихово прво писмо из Беча митрополит је примио (2) 13. маја, а одговорио је (9) 20. маја 1719. године.

Сачувано је само пет писама митрополита Вићентија Поповића архиђакону Василију Димитријевићу и писару Данилу током њиховог боравка у Бечу. Та писма представљају својеврсна упутства и савете шта да раде и коме да се обрате за помоћ и осветљавају начин обављања српских послова у Бечу. Митрополит је упућивао своје изасланике да траже помоћ од две важне и утицајне личности. „Господин Квариент”, кога често помиње у овим писмима, јесте Христофор Игњат племенити од Гваријана и Рала, саветник Дворског ратног савета у Бечу. Он је био царски комесар на првом Народно-црквеном сабору 1708. године и дугогодишњи *патрон*, односно заштитник српских интереса на Двору. „Господин референдар Хетл” је Антоније Јосиф од Етела, секретар Дворског ратног савета у Бечу. Преко „господина Квариента” и „господина референдара Хетла” митрополит је и касније завршавао многе важне послове, а њихову наклоност је плаћао. Вино и *дишкреције* о којима је писао митрополит Вићентије су управо поклони којима је требало одобровољити те утицајне људе да помогну да се саборска молба повољно реши, односно да изађе *добра резолуција*. Осим тог главног задатка, архиђакон Василије је требало да заврши и неке друге послове, о чему му је митрополит такође писао. Последње од тих пет писама митрополита Вићентија архиђакону Василију носи датум (16) 27. јул 1719. године.

Незадовољан спорим развојем догађаја, а без сумње и трошковима боравка својих посланика, митрополит Вићентије их је опозвао и одлучио да лично отпутује, јер је веровао да ће његово присуство, као и контакти у Бечу, убрзати решење саборских захтева. На основу његове преписке може се закључити да је кренуо на пут током септембра 1719. године и да се задржао до новембра 1720. године.² Присуство митрополита у Бечу, где је средином децембра 1719. године на Двору предао представке, донело је резултате. Царска резолуција, с извесним олакшицама за становништво Славоније и Срема, објављена је 7. септембра 1720. године и била је највећим

² Д. Руvaraц, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730. Прилог историји Српске цркве*, Споменик СКА XXXIV (1898), 166-167, 169, 171-172.

делом одговор на жалбе изнете на Сабору 1718. године. Цар је тада, између осталог, обећао да ће бити спроведен нови попис имовине и становништва у Славонији и Срему и да ће се на основу његових резултата преиспитати и регулисати пореске обавезе.³ Та резолуција је обнародована на Народно-црквеном сабору у манастиру Хопово, који је одржан од (1) 12. до (6) 17. јануара 1721. године.

Пет писама митрополита Вићентија Поповића из 1719. године чувају се у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, у фонду Историјска збирка. Писма, по свему судећи, митрополит је диктирао, а записивао их је неки од његових писара. Писана су ћирилицом, а њихов значај, између осталог, јесте и у томе што су писана српским језиком, који се још увек није променио под утицајем руског језика. Због тога смо се одлучили да не извршимо савремену транскрипцију, иако је то у нашој историографији уобичајено приликом објављивања докумената из XVIII века. У писмима смо задржали знак јат ѣ (који се читао е или је), ју (ју), щ (шт), љ (љ), њ (њ), и (и или ј), Трудили смо се да верно пренесемо сваки тврди (ѣ) и меки знак (ѣ), које је митрополитов писар, по свему судећи, употребљавао према сопственом нахођењу. Тако, на пример, писао је *вамъ*, *намъ*, али и *вамъ*, *намъ*. Меки знак, понекад, употребљавао је иза гласова које није требало умекшавати, као, на пример, у речима *опетъ* или *господинъ*, али и иза умекшаних гласова, као, на пример, у речи *већъ*. Слово *ћ* означавало је тај глас, али и *ђ*, па је тако писано *Ђур* (Ђур), *ћачки* (ђачки) и друго. Слово *ж* означавало је и глас *џ*, као, на пример, у речи *хажѣ* (хаџи).

Ради бољег разумевања текста интервенисали смо код интерпункције и понегде смо скратили реченицу, а писање речи великим и малим словом прилагодили смо савременим стандардима. У угластим заградама су разрешене скраћенице, означена су малобројна оштећења на тексту и наведени су бројеви који су писани словним знацима.

³ АСАНУК, МПА, 1720/9.

Карловци, (9) 20. мај 1719. године

Митрополит Вићентије Поповић пише архиђакону Василију Димитријевићу и писару Данилу, који се налазе у Бечу, о вину које је послао на поклон Христофору Игњату пл. од Гваријана и Рала, саветнику Дворског ратног савета, и Антонију Јосифу од Етела, секретару Дворског ратног савета, представци с Народно-рквеног сабора у Даљу од 1718. године, копији неке дипломе за манастир Ремету, потврдним дипломама за епископе темишварског Јоаникија Владисављевића и вршачког Мојсија Станојевића и другом.

+ Викіентіе Божією м[и]л[ос]тію архієп[и]скопъ србски и проч[е]

Служителю нашему архидіакону кир Василію и писару кир Данилу, мир и бл[агосло]веніе Г[оспод]ніе буди съ вами. А по сих примисмо ваше писмо от Беча ·в· [2] маіа, и разумесмо да сте тамо дошли и радите що е вамъ наручено от насъ. Що годъ чините памятно чините и разумно ходите. И нисте намъ отписали що е вамъ говоріо г[осподи]нь Квариентъ каде сте му предали от насъ посланное. И есте ли узели квитанцію що сте му прѣдали? Немоите без квитанціе доћи. А за вино, нїе вашъ посао нити е на васъ наручено да га даліе от Тура носите и кирію плаћате. От Тура е брига г[осподи]на Квариента вино прихватити са своіомъ слободомъ и с пасошемъ како знаду. И кадъ би ту дошло, онда можете г[осподи]ну референдару Хетль вино що е нѣму послано от насъ даръ указати, а слободомъ г[осподи]на Квариента прико града пронести, защо ви знате да не можете слободно пронети безъ слободнога пасоша, отлонтъ регирунга и безъ аузышлога на банки зато се ви у вино не ставляте. И когда будете прѣдати мемориаль, како пишете, те како видите отвѣтъ от референдара г[осподи]на Хетль, ако буде прилика коіа да коі данъ тамо почекате како видите на послови како се ответуе, тако мо-

жете у заіамъ узети юще педесет шесть или сто форинти за вашъ трошакъ. Ако ли познате да не можете скоро имати що на време, а ви ходите овамо и узмите бибера четири пет ли фунти и друго що смо вамъ прежде на пощи прошадшой писали. И поздравите кир Томаша⁴ да порадите са нимъ на хофкомори да извадите парію от монастира Ремете како смо ви ономадне писали. И о свему чему на пръвои пощи отпишите намъ какавъ будете о чему ответъ имали и код г[осподи]на Квариента и референдара и за парію Реметину и проч[е]. Х[ристо]с съ вами.

P.S. И поздравите г[осподи]на Квариента и запитайте не има ли кои ответъ на нашъ опци мемориаль кога смо прико г[осподи]на г[ене]р[а]ла Пекера тамо послали, врьло распитаите те намъ отпишите. И поздравите и нека намъ и они отпишу о свему. И ви врьло мукаеть будите за опци есенашни мемориаль не бисте ли разумели ели на кою конфирмацію препоновать и ели коиа резолюция на оне послове.

Можете у хажи кир Станоіа узаимити що е за вашъ трошакъ за сто форинти пакъ с приликомъ трошите. Чудимъ се кои е на васъ трошакъ двоицу, поманше трошите.

У Карловци, маі 9. д[а]нь 1719.

P.S. И питаите г[осподи]на Квариента за конфирмаціе темишварскога и вршацькога владике що се чини защо ли нису издате или вала да сами се укажу цесарскому двору. Що ли е како ли е за нихове конфирмаціе, те намъ отпишите.

(АСАНУ, ИЗ бр. 7671)

II

Карловци, (26. мај) 6. јун 1719. године

⁴ Томаш Нек, секретар и тумач Христофора Игњата племенитог од Гваријана и Рала.

Митрополит Вићентије Поповић прекорева архиђакона Василија Димитријевића и писара Данила зато што не одговарају на његова писма. Тражи од њих да се распитају за „архиепископску плату”, односно за еквивалент у новцу који би му се исплаћивао на име црквеног десетка у Славонији и друго.

+ Викентіе Б[о]жіею м[и]л[ос]тію архієпископъ српски и проч[е]

Служителю нашему архидіакону кир Василиію и кир Данилу, мир и бл[агослов]еніе. По сих како сте тамо отишли сіе пети крат пишемо, а от васъ ни еднога слова ни гласа имамо, нити знамо що се от васъ сатвори, разболели смо се већ у старости о вама. Того ради гледаите на чему стоите тамо ели от потребе нїе ли а ви у име Б[о]жіе ходите овамо ако видите да васу е тамо дангубите и трошите. И упитаите г[осподи]на Квариента ние ли коју резолуцију узео за ону парію при регистратору на хофъ комори заради архіеп[и]скупске плаће наше по 3000 f [форинти] за десетакъ опши що е било резоловано нашимъ преденаследником. И ви радите извадити парію за монастирь Ремету како смо вамъ писали и от прочих свему чему намъ на пръвои пощи отпишите. И често отписуите да знамо що о чему отговоръ от кога имате и на чему тамо стоите, проч[е]. Х[ристо]с съ вами.

У Карловци, маја 26. 1719.

/на полеђини адреса/

Admodum Reverendo D[omi]no Basilio Demitrovics Greaci ritus Archidiacono. D[omi]no mihi honorando
Vienna

Архидіакону кир Василію
у Бечъ
(м.п.)

(АСАНУ, ИЗ бр 7672)

III

Карловци, (31. мај) 11. јун 1719. године

Митрополит Вићентије Поповић пише архиђакону Василију Димитријевићу и писару Данилу да се не задржавају у Бечу ако не могу да заврше послове, већ да све оставе „господину Квариенту” и друго.

+ Викієнтіє Б[о]жією м[и]л[ос]тію архієп[и]скопъ сръбскыи и проч[е]

Служителю нашему архидіакону кир Василию и кир Данилу, мир и бл[аго]с[ло]в[е]ніє Г[оспо]дніє буди съ вами. А по сих прими-смо и третіє ваше писмо от ·к· [20] маја откако сте тамо дошли и ми вамъ сіє четврти крѣть пишемо. И ономадне на прошадшу пощѣ отписали смо и вами и г[осподи]ну Квариенту и г[осподи]ну референдару Хетлѣ и васъ и наше послове прѣпоручили да би васъ васѣе тамо не дрѣжали, зато ни нихма ни вами сада не имамо щѣ више писати. Но да юще тамо порадите за чимъ сте пошли до петнадесѣть дана докле е да и намъ отпише г[осподи]нѣ Квариентѣ или г[осподи]нѣ референдарѣ да видимо що ѣе намъ отговорити, или ѣе бити потреба да више тамо чекате или дома да идете амо. Пакъ намъ нищѣ не пишете за парію монастыра Ремете есте ли питали код регистратора на хофѣ комори како смо вамъ у свакои книги писали и есте ли извадили прѣма тому, и ви говорите г[осподи]ну Квариенту да намъ отпише. И ви да се готовите после петнадесѣть дана да идете овамо а посаль прѣпоручити г[осподи]ну Квариенту нека раде кадѣ изаѣе да изаѣе. Но и ви докле сте тамо радите о чему що болше можете код г[осподи]на Квариента едаби прико свои приателѣ от іаснеишаго принципа нашимъ ищанциамъ резолюція добра скоро изишла и кадѣ

би дошла Хетлу то би готово било а ми смо нѣму прѣпоручили. И
отписуите намъ на сваку пощу, проч[е]. Х[ристо]с съ вами.

У Карловци, наі последни маіа 1719.

/на полеђини/

Да се подасть архидіакону нашему кир Василію и кир Данилу въ
руце

у Бечъ
(м.п.)

/дописано другом руком/

Сіа книга придъ ѿ юл ·ѿ [10] у Бечу 1719.

(АСАНУ, ИЗ бр. 7673)

IV

Карловци, (14) 25. јун 1719. године

*Митрополит Вићентије Поповић упућује архиђакона Василија Ди-
митријевића и писара Данила од кога да позајме новац за „дишкре-
цију” секретару Етелу и друго.*

+ Викіентіе Б[о]жією м[и]л[ос]тію архіеп[и]скопъ сръбски, и
проч[е]

Служителю нашему архидіакону кир Василію и секретару
кир Данилу, мир и бл[агосло]веніе Г[оспод]ніе буди съ вами. По сих
вашу книгу от ·г· [3] д[а]на сего и истаго примисмо 14, и разумесмо
за наше послове да су резоловани и стое при г[осподи]ну референда-
ру Хетлу. Него како сіе приимите отидите г[осподи]ну референдару
Хетлу и обещаите му три туцета дукат[а], то естъ 36 дуката, паки
молите нашимъ именовъ да би скоро еѣпедировао нашу конфирма-
цію, и да би било цело и без никое клаузуле да не буде що на прѣсу-

жденіє грчанскої церкви нашої поставлено, но на исту форму наши стари опції привилегіях от цесарского вѣличанства издатіи да би отпавио. Паки поздравите г[осподи]на Квариента нека и они о тому ходатаинствую да би то цело и угодно изашло безъ кое клаузуле. И да поздравите хажи кир Станоіа и г[осподи]на Франца Брандешка, и да от них узаимите на наше име 36 дуката или от хажи Станоіа или ако не има а ви от г[осподи]на Брандешка. Те таки отнесите потаино те подаите из свое руке г[осподи]ну референдару Хетлу та три тупета дуката, и врьло молитє га от наше стране да би скоро и добро експедирувао како є то код неґа докле изаће неће се на другомъ месту држати коромє таџу платити у канцеларіи фюенскої. Ако ли то 36 дуката нигде наћи не можете, а ви кажите г[осподи]ну референдару да ћемо ми таки по прѣвим людма трговци тамо послати. Али то покривено чините, ако би могло бити да ни г[осподи]нъ Квариентъ не зна, а како найбільше видите прилику. А за реметьску парію молитє староґа регистратора, онъ може наћи за свою дишкрецію и своимъ печатомъ видимовати парію и послати на новоґа регистратора да удари цесарьски печать. Ако ли башъ никако не могу видимовати под цесарским печатомъ а они баръ под своимъ печатомъ да видимую. И свакоіако радите да би под цесарским печатомъ била, а наипосле како се може, или от новоґа или от староґа, текма да би изашла, а то би далеко било що би мемориаль зато коморъ президенту давали. Друго радит[є] и подвижите се да бистє скоро отпавл[є]ни отудъ били. Паки с приликомъ трошите, кои трошакъ на васъ двоицу бива каде с приликомъ узимайте що ви валпа, проч. На сваку пощу оптписуіте намъ, и ми бисмо писали и г[осподи]ну Квариенту и референдару Хетлу али ющъ они нами нису отписали по на две книги наше зато им не можемо досаћивати, проч[є]. Х[ристо]с съ вами.

У Карловцу юніа ді [14] д[а]нъ 1719.

/на полеђини адреса/

(м.п.)

Ч[ас]тнейшему архидіакону кир Василію Димитриевичу да в[а]ру-
чит се
у Бечъ

(АСАНУ, ИЗ бр. 7674)

V

Карловци, (16) 27. јул 1719. године

*Митрополит Вићентије Поповић пише архиђакону Василију Дими-
тријевићу да му у Бечу пронађе доброг писара, о некој потврди за
жито и другом.*

+ Викентіе Б[о]ж[іею] м[илос]т[ію] архиеп[и]ск[о]пъ

Служителю нашему архидіакону кир Василію, мир и
бл[аго]с[ло]веніе буди съ вами. По сих, како намъ се прѣставио пи-
сар Теорѣиє знате да без добра латинскога ѣака бити не можемо, но
глѣдаите докле сте тамо еда бисте нашли кога добра, учена, разумна
и врѣдна чл[о]в[е]ка кои знаде публика послове пословати ѣачки и
немачки. Био е тамо неки Іакобъ, не знамо е ли живъ, зна га Томашъ
що е наше свагдарь привилегіе преписивао. Или кога наѣте и по-
знате за учена чл[ове]ка у мемориали и у корешпонденция господ-
ски знате му казати наше послове, и кои буде поѣи доле с вами дове-
дите га собом. Паки опетъ намъ пише г[осподи]нъ Калиникъ⁵ да си
ти самъ собомъ узео асигнацію от жита и дао г[осподи]ну Квариен-
ту. Тешко се гнѣви и зло намъ пише. Защо е они посалъ на
г[оспод]на Калиника оставлѣнъ ми не знамо. Знате ли ви за ту асиг-
націю? Ако буде дошла у ваше руке вала ми да е придамо у руке
г[осподи]ну Калинику. Како смо вамъ и прошадше поще писали да
намъ како скоріе отпишете да знамо що ѣемо ответовати Калинику

⁵ Александар Јохан фон Каланек, директор Славонске коморске инспекције.

защо о тому нища нисте посла имали нити смо вамъ наручили о то-
му. Него ако будете дали како Калиникъ пише ищите ю натраг, ако
ли за ню не знате то ющъ болше и за васъ и за насъ бива. И о томъ
отпишите намъ, проч[е]. Х[ристо]с съ вами.

У Карловцу юлиа 16. д[а]нь 1719.

P.S. И опетъ ви пишемо да узмете къ себе карта бианку от г[оспо-
ди]на Квариента, и поздравите га от насъ зашто овамо е жито дато.
Овамо доле вала намъ и новце гледати на ону карта бианку за жито
на[...].⁶

/на полеђини адреса/

Admodum Reverendo D[omi]no Basilio Archidiacono Graeci ritus As-
signantur
Vienna

Архидіакону кир Василію да варучит се у Бечъ

(м.п.)

(АСАНУ, ИЗ бр. 7675)

⁶ Оштећено, а вероватно је писало *наити*.

Дејан ОБРАДОВИЋ
Народни музеј
Крагујевац

О ДАТУМУ РОЂЕЊА КНЕЗА МИЛОША

Пре увођења матичних књига у Кнежевини Србији (1837) српски народ је своје појмове о датуму рођења везивао за циклусе годишњих верских празника, за ратове и изузетне природне појаве и катастрофе, помрачења Сунца и Месеца, поплаве, суше, епидемије и поморе у годинама неродице и глади. Датуми и године рођења највећег број устаника, чак и најзнаменитијих међу њима, велики су проблем за истраживаче, а често и неразрешива непознаница. Илустративан је пример војводе Карађорђа који је по проценама савременика, могао да буде рођен у распону од 1749. до 1770. године. У науци се устаљује уверење да је рођен 3/14. новембра 1762. године.¹ У случају кнеза Милоша Обреновића, временски распон претпостављених година рођења је знатно краћи, али се датум кнежевог рођења различито израчунавао, што се пренело и у родослов Обреновића.

У анализи нашег проблема задржаћемо се пре свега на подацима тројице обавештених кнежевих савременика, Вука Караџића (1787–1864), Бартоломеа Куниберта (1800–51) и Димитрија Давидовића (1789–1838).

Свестрани Вук Караџић је од кнеза Милоша доживео и лепе и тешке дане. У неколико наврата боравио је у Крагујевцу и био је у прилици да сазна тачну годину кнежевог рођења.² Већ 1828. године писао је да се кнез родио *око 1780.* године, без прецизирања датума.³ Исту годину наводи кнежев дугогодишњи лекар и поуздани

¹ Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, I, Београд 2000², 19–20.

² О томе: М. М. Николић, *Вук у Крагујевцу*, Крагујевац 1987.

³ „Милош Обреновић родио се око године 1780 у нацији Ужичкој...” (В. С. Караџић, *Милош Обреновић–кнез Србији или грађа за српску историју нашега времена*, Будим 1828, 43.)

пријатељ Бартоломео Куниберт, додајући и датум: „*првога дана великог поста*“, који је тада падао 2. марта.⁴ Вредни Милан Ђ. Милићевић (1831–1908) имао је пред собом приликом израде биографије кнеза Милоша за „Поменик“ пуно података о години и датуму кнежевог рођења, који су варирали од 1780. до 1784. године. Као некадашњи секретар Милошевог сина кнеза Михаила поклањао је највеће поверење сведочанствима Вука Караџића и самог кнеза Михаила и тако је утврдио да је кнез рођен *на Теодорову суботу, 7. марта 1780.* године.⁵ Неколико година касније Милићевић је приредио рукопис „Кнез Милош прича о себи“, наводно заснован на кнежевом аутобиографском казивању. По том податку, Милош је рођен „*около лета 1783*“.⁶

Натпис на Старој цркви у Крагујевцу говори да је она сазида-на „*в 35 лето от рождества*“ Господара Милоша Обреновића „*в лето од Рождества Христова 1818 года*“. Лако се израчуна да је кнез рођен 1783. године. Пошто се у натпису помиње Милошев син Милан, рођен 7. октобра 1819, очигледно је да је натпис постављен нешто касније у односу на време градње, свакако пре рођења кнеза Михаила (4/16. септембар 1823), који се у њему не помиње. По садржини је готово истовестан натпис на цркви у Јагодини, која је грађена исте, 1818. године.⁷

Улога Димитрија Давидовића у културној и политичкој историји Србије је веома знаменита. Као и Вук, имао је различите периоде односа с кнезом, од уважавања до сукоба. Веома цењен код странаца, обављао је низ значајних послова у Књажеској канцеларији.⁸ Као кнежев секретар и васпитач његове деце био је на извору прворазредних информација о кнезу. За нашу тему посебан значај има први део писма које је из Крагујевца упутио кнезу Милошу 12. фебруара 1828. године, будући да се кнез, по свему судећи, налазио у Пожаревцу:

Ваше Сијатељство!

⁴ Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, I, Београд 1988², 61.

⁵ „Обреновић Милош (Теодоровић), родио се у селу Средњој Добрињи, у нахији Ужичкој, на Теодорову суботу, 7 марта године 1780.“ (М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 471, с нап. 3.)

⁶ *Кнез Милош прича о себи*, Београд 1893, 3 (прир. М. Ђ. Милићевић).

⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1903, 359.

⁸ Р. Љушић, *Димитрије Давидовић*, Србија 19. века, Београд 1994, 143–181.

Милостивејшиј Господару!

Дан рођенија Вашег Сијатељства прославили смо јуче весело по досадашњем обичају. Г. Меле[н]тије⁹ служио је божествену службу; при споменима Вашег светлог имена пуцали су плотони. На ручак звали смо и кнезове Суда великога, и Магистратце, и Свеитенике овдешње, и чаришилије, и били смо весели, какогод да сте и Ваше Сијатељство лично посреди нас били. Разумева се, да сам ја, као долибашиа, дужност своју точно извршивао, не давши ником, да велику чашу у Ваше здравље до дна не испије.¹⁰

Пет година касније, 1833, Давидовић је покренуо „Забавник“ и ту дао „Родословије књаза Милоша“. Није био сигуран у годину рођења, ставивши—„од прилике“ 1784. године, али је знао да је рођен на Теодорову суботу.¹¹

Дакле, кнежев рођендан је 1828. године прослављен 11. фебруара. Да ли то има везе с Теодоровом суботом? Те, преступне, 1828. године Васкрс се поклопио с Благовестима и празнован је 25. марта. Теодорова субота је покретан празник и слави се увек прве суботе Великог поста, 43 дана пре Васкрса. А то је управо 11. фебруар. У родослову Обреновића је дошло до грешке у датирању када се исправан датум Теодорове суботе из 1780. године пренео на 1783. годину, када је 7. март био уторак, иако је очигледно да је аутор поузвано знао прави датум.¹²

Ако би се узеле у обзир све године између 1780. и 1784. и датум Теодорове суботе, могући датуми Милошевог рођења, по старом и новом календару, били би: **7/18. март 1780, 20. фебруар/3. март 1781, 12/23. фебруар 1782, 4/15. март 1783. и 17/28. фебруар 1784.** Највероватније је да је кнез Милош рођен **4/15. марта 1783. године.**

Очигледно је да је рођендан кнеза Милоша свечано прослављан у његовом окружењу и пре 1828. године. То је била важна

⁹ Мелентије Павловић (1776—1833), митрополит српски 1831—1833, старешина манастира Враћевшнице, брат од стрица Томи Вучићу Перишићу

¹⁰ *Грађа за историју бугарског народа из Архива Србије*, I (1820—1856), Београд 1987, 3—4 (ур. К. Цамбазовски).

¹¹ Д. Давидовић, *Забавник за 1833 годину*, Београд 1833, 13—14.

¹² А. Веселиновић—Р. Љушић, *Родослови српских династија*, Нови Сад 2002, 38; Р. Љушић, *Милош Обреновић (1783—1860)*, Србија 19. века, Београд 1994, 120.

светковина, када се у конаку кнеза Милоша и у Старој цркви у Крагујевцу окупљао велики број људи, од духовних и световних старешина, чиновника државних установа до обичних „чаршилија“. Давидовић је имао улогу да буде нека врста церемонијал-мајстора. За разлику од рођендана других владара, нпр. кнеза Михаила Обреновића (рођен 4/16. септембра 1823), краља Александра I Карађорђевића (р. 4/16. децембра 1888) или краља Петра II Карађорђевића (р. 6. септембра 1923), славио се празник на који је кнез угледао свет. Пошто се датум Теодорове суботе померао у складу с датумом празновања Васкрса, тако се мењао и датум кнежевог рођендана.

Још један Обреновић рођен је на Теодорову суботу.¹³ То је Јеврем Обреновић, Милошев најмлађи брат. С обзиром на то да није било спора у вези с годином његовог рођења (1790), посао историчара је олакшан. Али, аутор родослова Обреновића, имајући датум рођења кнеза Милоша, исти је аутоматски навео и за Јеврема, не обраћајући пажњу на помичност Теодорове суботе.¹⁴ Године 1790. Васкрс је празнован веома рано, 24. марта, па је Теодорова субота била 9. фебруара. Дакле, **Јеврем Обреновић је рођен 9/20. фебруара 1790. године.**

Табела—Празновање Теодорове суботе и Васкрса

Година	Васкрс	Теодорова субота
1780	19. април	7. март
1781	4. април	20. фебруар
1782	27. март	12. фебруар
1783	16. април	4. март
1784	31. март	17. фебруар
1785	20. април	8. март
1786	12. април	28. фебруар
1790	24. март	9. фебруар
1828	25. март	11. фебруар

¹³ Д. Давидовић, *Забавникъ за 1833 годину*, 14.

¹⁴ А. Веселиновић—Р. Љушић, *Родослови српских династија*, 40.

др Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

ПРЕСУДА О ЈЕДНОЈ ПОРОДИЧНОЈ ДЕОБИ ИЗ 1835.

У Протоколу Крагујевачког суда за 1835. годину, под деловодним бројем 161. од 8. (20) августа, заведена је коначна пресуда о једном деобном спору чији корени сежу све до 1761, када је у Србији још увек била присутна непосредна османска власт.¹ Спор се водио међу наследницима имовине јеромонаха Спиридона, коју је он још 1761. оставио свом синовцу, попу Арсенију из села Брезовца.²

Пресуда је писана у књизи Деловодног протокола Крагујевачког суда, на 6 страница формата 42 x 30 цм, обичним, црним мастилом, српским језиком и црквенословенским правописом. Примесе црквенословенског језика у тексту су сасвим мале и огледају се само у неким архаичним терминима. Странице овог деловодног протокола нису нумерички обележене. У пресуди се не наводи име писара који ју је писао, ни судије (или судија) који су је донели.

Наведена пресуда није била прва у вези с тим питањем. После смрти носиоца домаћинства, попа Арсенија, маја 1834, 6. (18) новембра те године имовина је први пут подељена, и то је обавио јасенички капетан Живојин Јоксимовић, уз сагласност кметова из Брезовца Радована Пантелића, Кузмана Ивановића, Мијаила Вукића и Станка Тонковића. У овом случају очигледно се радило о *Примири-телном суду*, састављеном од најугледнијих становника села и пред-

¹ *Пресуда о деоби имовине јеромонаха Спиридона*, Архив Србије, Крагујевачки суд, Протокол од пресуда за 1835, тек. ном. 161, 8. август 1835. На ову пресуду, као на занимљив извор за црквену историју и историју српске породице и породичне задруге указао ми је уважени колега, господин Милорад Радевић, на чему сам му веома захваљан.

² *Брезовац*, село у Јасеници, у Крагујевачкој нахији.

ставника локалне власти.³ Тек после тога, када је установљено да су неки чланови породице прикрили знатан део наслеђа у новцу, предмет је прешао у надлежност окружног, Крагујевачког суда.

Пресуда садржи низ занимљивих података који се односе на време од 1761, до њеног доношења 1835. године. Осим тога, изузетна вредност овог извора је и у томе што садржи целовит препис једног другог акта, *Свидетељства*⁴ издатог од војда Карађорђа Петровића у Тополи 18. (30) септембра 1806. Спиридоновом непосредном наследнику, попу Арсенију, којим му је зајемчено право на имовину осталу од стрица.

Чињеница да су устаничке власти попу Арсенију издале свидетељство којим му се јемчи имање указује на то да је можда било покушаја његове узурпације од стране других лица. У времену када је устаничка власт успоставила потпуну контролу над територијом Београдског пашалука, у новонасталом управном провизоријуму било је низ покушаја узурпације како црквене, тако и приватне имовине, па су устаничке власти најчешће реаговале тако што су сличним актима потврђивале раније стање. А раније стање имовине попа Арсенија, судећи по овом *Свидетељству*, било је регулисано још 6. (18) априла 1761. актом који су морале издати османске власти, односно надлежни кадија⁵ или шеријатски суд.⁶ Власт устаничке државе, дакле, то је само потврдила.

У овој пресуди наведена је и цела, веома сложена породична генеалогичка. Поред оставиоца, јеромонаха Спиридона, и првог наследника, попа Арсенија, поменуте су четири Арсенијеве кћери, два сина, две снахе и унучад коју је имао од синова и једне кћери.

С обзиром на то да је јеромонах Спиридон имовину оставио свом синовцу, могуће је да није имао своје деце и да је у манастир

³ Како су магистрати (окружни судови) били затрпавани низом ситних спорова, због чега су радили веома споро, оформљени су локални примирителни судови, прво у капетанијама (срезовима), а касније, од 1839, и у свим општинама. Примирителни судови били су првостепена инстанца и на магистрат се није могло ићи уколико парница или деоба није прво ту разматрана. Године 1839. у Кнежевини Србији постојао је 1251 примирителни суд. Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830-1839*, Београд 1986, 239-241.

⁴ *Свидетељство* (црквенословенски), потврда, сведочанство.

⁵ *Кадија* (турски), судија.

⁶ *Шеријат*, исламско верско право, које је чинило и темељ османског грађанског права.

отишао још у детињству или у раној младости, што је током XVIII века била честа појава. Међутим, чињеница да је располагао великом личном имовином, иако су сви тадашњи српски манастири (изузев Хиландара) живели у општежићу (киновија), монашкој заједници у којој није постојала лична имовина појединаца, указује и на могућност да се радило о мирском свештенику који се, пошто је остао удовац, сагласно тадашњим обичајима замонашио.

Спиридонов синовац поп Арсеније можда је био и ученик свог стрица у манастиру. Свештеник је такође био и један од Арсенијевих синова, Никола. За другог поп Арсенијевог сина, Василија, у овој пресуди не наводи се податак о занимању, па се може претпоставити да је био обичан сељак. Сем попа Николе, и Павле Јанковић, син Марте, једне од кћери попа Арсенија, био је свештеник, са парохијом у Тополи. Ова сложена генеалогичка представља још један прворазредан писани доказ о стварању свештеничких породичних лоза у Србији.

И жена попа Николе попадаја Пауна потицала је из свештеничке куће. Њен брат био је поп Павле Поповић из Берисаве.⁷ Свештенички позив, дакле, не само да је негован и наслеђиван у овој породици, већ се из ове пресуде јасно види да се водило рачуна и о томе да се бракови њених чланова склапају са женама из других, такође свештеничких кућа.

Из ове пресуде не види се које је било породично презиме ове фамилије, ни у ком манастиру је Спиридон био јеромонах. Међутим, с обзиром на географски положај села у ком су његови наследници живели, може се претпоставити да је место Спиридоновог боравка био оближњи манастир Враћевшница, или манастир Каленић, ком је породица давала одређене прилоге.

Мада се у наведеној пресуди изричито не помиње никаква непокретна имовина (куће, земљишта...), формулација употребљена у њој приложеном Карађорђевог сведетелству, у ком се помињу *виноград и судови и сва прочаја*, показује да је оно издато управо ради регулисања права на поседовање такве имовине.

Сама пресуда, међутим, односи се на новац и на покретну имовину. А та заоставштина је за једно свештено, у овом случају чак монашко лице, била заиста велика. Као предмет спора међу наслед-

⁷ Берисава, село у Рудничкој нахији.

ницима, јавља се сума од чак 200 цесарских дуката, које је поп Арсеније или наследио од свога стрица, или сам стекао и увећао! А толики новац свакако није могао да буде прикупљен и уштеђен само од свештеничке делатности. У овом случају очигледно се радило о великој, економски снажној породичној задрузи, која се 1834/1835. коначно распала.

Овај новац чуван је у заједничком домаћинству попа Арсенија и његових синова. Међутим, за њега нису знали сви чланови породице, јер се у пресуди наводи да их је попадија Пауна, удова попа Николе, пре деобе сакрила код свога брата попа Павла Поповића из Берисаве. За тај велики новац су очигледно знали поп Арсеније и синови, али је један од њих, Василије, ту тајну 13 година раније однео са собом у гроб, док ју је његов брат, поп Никола, поделио са својом женом.

У овој свештеничкој породици чувала су се и 4 пиштоља, од којих је један био *са сребрним такумом*, као и једна пушка коју је као залог за 25 позајмљених гроша чак 25 година раније оставио извесни Танасије Вујановић. О њему у овој пресуди нема никаквих ближих података. Ово оружје свакако је потицало из устаничког времена, а сама пушка у породици се нашла око 1810.

Веома занимљив био је и примењени редослед наследства у породици. Као први наследници наведени су Арсенијеви унуци, Василијева и поп-Николина деца. Василије је имао две кћери, Стамену и Станку, а поп-Никола сина Мојсила и кћи Анђелију. Како је поп Николин син Мојсило умро у априлу 1835, његов део припао је његовој сестри.⁸ По одбијању трошкова и заосталих дугова, Василијеве кћери добиле су по 25, а Николина кћи Анђелија 50 дуката. У овој деоби јасно се истиче не само право синова већ и кћери на родитељско наслеђе, што је било делимично супротно тада снажном, обичајном праву. Свакој кћери попа Арсенија или њиховим потомцима дато је по 14 цесарских дуката, *зато што су ти новци од попа Арсенија остали, и сматрају се по нечему као и њихово очинство*.

Богослужбене књиге попа Арсенија нису дељене. Све оне су предате његовом унуку по кћерки Марти, попу Павлу Јанковићу.

⁸ У веома кратком времену, од маја 1834. до доношења пресуде новембра 1835, ова породица изгубила је три члана различитих генерација, попа Николу, попадију Пауну и њиховог сина Мојсила. Како је реч о најужој породици, вероватно је узрок смрти била некаква заразна болест или епидемија.

Суд му их је дао као дедовину његову да се с њима служи, и док је жив деди своје, попу Арсенију, спомен да чини.⁹

У овом деобном спору појавила се још једна заинтересована страна. Сазнавши за деобу, Алекса Дукић из Бање¹⁰ појавио се с потврдом да му је *поп Арсеније за попадишијићне аљине остао дужан 160 гроша*. Ова сума издвојена је из укупне новчане масе и потом је исплаћена Дукићу.

Пресуда садржи и податке о неким тадашњим ценама. Фемија, Арсенијева кћи која се прихватила да подиже децу свог брата, попа Николе, после смрти њихових родитеља, и с њима је узела целокупан новац, на суду је изјавила да је за 2 надгробна камена дала 7 дуката, манастиру Каленићу за саландар 3 дуката, за опело умрлог Мојсила 1 дукат и за један казански капак 4 дуката.

У даљем тексту Пресуда је наведена у целини. Ради лакшег разумевања, извршена је транскрипција на савремени српски правопис, али без било каквих интервенција које би утицале на веродостојност тадашњег језичког израза. Осим тога, поједине речи које су у оригиналном рукопису писане скраћено, у приложеном тексту дате су у без скраћивања.

ПРЕСУДА

Још у години 1761, неки јеромонах Спиридон, имајући синовца свог у Брезовцу, по имену попа Арсенија, препис'о је цело своје имање, покретно и непокретно исто свом синовцу Арсенију, и да не би због Спиридонова мала¹¹ реченог Арсенија тко узнемиравао, то га је са сведитељним писмом својим блаженопочивши г. Карађорђе Петровић обезбедио, кога ће се писма копија при концу ове пресуде видети моћи.

Предпоменути поп Арсеније имао је два сина, Василија и Никољу, и 4 кћери по имену: Фемију, Марију, Никољу и Марту, које су

⁹ Иза попа Арсенија остали су *1 Празнични минеј, 1 Службеник, 1 Полуустав, 1 Молебн Богоматере, 1 Месеослов, 1 књига у рукопису под заглавијем Повест Богоматере*. Осим тога, остао је и један *крстић сребром оковани*, који је такође предат попу Павлу Јанковићу.

¹⁰ Бања, село у Јасеници, у Крагујевачкој нахији.

¹¹ Мал (турски), имовина, имање.

и данас живе, *кромје*¹² Марта. Тако преднаведена два брата, Василије и Никола, живећи у једној кући са оцем својим Арсенијем неоподели, ожене се оба; први је имао за жену Јовану, а други Пауну.

Пре 13 година Василије умре, иза кога остану две кћери, Стамена и Станка, по овом на 4 године умре и стари поп Арсеније, а за њим после три године умре му и попадија, и тако остане у кући поп Никола и син му млађи. Пролетом пак у м[есе]цу мају умре и он, иза њега остане му попадија са двоје недорасле деце; једним мушким, по имену Мојсило, и другим женским, по именем Синђелијом. Попадија Пауна по смрти мужа свог, желећи с јетрвом и децом њеном мал поделити, престане с просбом¹³ г. капетану јасеничкому Живојину Јоксимовићу да иј он подели, који уваживши просбу њену са согласијем кметова брезовачки Радована Пантелића, Кузмана Ивановића, Мијаила Вукића и Станка Тонковића, у Брезовцу 6. новемрија 1834. године, подели их на поле тако да је од свега заоставшег имања умрлог Василија и попа Николе, у готову новицу што је било половина Јованиној деци Стамени и Станки, а половина Пауниној деци Мојсилу и Синђелији припала. И Јована, удавши се за другог мужа, како децу тако и очинство њино к себи примивши у 2.402 гроша однела. По учињеној овој деоби попадија Пауна разболи се, и у м[есе]цу фебруару т[екуће] г[одине] умре. И тада деца њена, Мојсило и Синђелија, сасвим сиротна остану; Ове прими тетка њина Фемија с целим заосталим очинством њиним. Овој Фемији, тетке речене деце, пред саму смрт своју, умрла попадија Пауна јавила је да је она, по смрти попа Николе, и то пре чињене деобе, не знајућу никоме 200 цесарски дуката, који су још од свекра јој Арсенија остали били, ради своје деце сакрила и брату своме, попу Павлу Поповићу из Берисаве, [из] Окружја рудничког, однела, и на сохраније дала, за које је дукате господ[ин] капетан јасенички Живојин Јоксимовић дознао био, и налог истој попадији дао да она речени 200 дуката од брата свог узме, и њему на сохраније¹⁴ преда, која да је тако учинила и капетану предала. И будући се Фемија деце примила, и знајући да су дукати укривени при г. капетану, оде к њему и исте дукате на зактевање њено од капетана добије, које је после сама кријући чувала. Мушко дете попадино, речени Мојсило разболи

¹² *Кромје*, (црквенословенски), осим, сем.

¹³ *Просба*, молба.

¹⁴ *Сохраније*, *сохрањеније* (црквенословенски), чување.

се, и у м[есе]цу априлију т[екуће] г[одине] умре, по коме само женско дете од пет година Анђелија остане при реченој тетци њеној Фемији. Тада наскоро, по смрти Мојсиловој, сина умрле попадије, прочује родбина Василијева и попа Николина да су новци њини, и деде њиног, умрлога попа Арсенија, за које су они знали да су сакривани и у земљу закопавани попом Арсенијем и попом Николом бивали, но нису могли знати куд су се дели, а најпосле сва је родбина мислила да су у земљи негде закопани остали, кроме једне попадије, која и' је одма' по смрти попа Николе почела сакривати и премешћавати, сад топрв¹⁵ пронашли се и појавили у Фемије. Зато састану се 3 кћери Арсенијеве, а сестре Василијеве и попа Николине, а место четврте Арсенијеве кћери Марте, унук поп Арсенијев, по имену поп Павле Јанковић, парох тополски, оне јесу по имену: Марија, Марта, Николија и Фемија, код које су новци сакривени и сав мал детета Анђелије. Састане се с њима и бивша жена Василијева Јована са својим кћерима Стаменом и Станком, и сви скупа предложе тужбу против Фемије, зактевајући укривене новце и проче ствари од ње, које је она пре чињене деобе посакривала била. Узевши, дакле, суд ово дело преда се, није пропустио Фемију призвати и све поредом испитати шта се укривено код ње налази. И премда је родбина много више новаца од ње истраживала, него што је она сама са заклетвом потврђујући да више при њој нема показала, ништа мање Фемија је при испиту изјавила да има следећу ствари које нису при чињеној деоби показане биле, какоти: 200 цесарски дуката у готовом новцу. Од ови' казала је да је потрошила: за 2 надгробна камена 7 дуката; у манастир Каленић калуђерима за саландар¹⁶ 3 дуката; за опело умрлог Мојсила 1 дукат; за казански капак, који је детињи, дала је 4 дуката, које чини свега трошка у суми 15 дуката цесарски. Следователно по одбитију овог трошка, предала је Фемија у готовом новцу 150 дуката цесарски, од који је Исправничество, по учињеној у данашњем држаноме засједанију пресуди, као од суме пре неподељеног очинства кћерима умрлога Василија Стамени и Станки, свакој по 25 цесарски дуката дао, а кћери умрлога Николе Анђелији 50 дуката, зато што она задржава део и умрлога брата свога Мојсила. Сестрама, пак, Василијевим и Николиним, свакој по

¹⁵ *Топрв*, први пут.

¹⁶ *Саландар* (грчки), награда калуђерима за молитве за покој душе умрлих између Васкрса и Спасовдана.

14 дуката, зато што су ти новци од попа Арсенина остали, и сматрају се по нечему као и њово очинство, а Јовани жени умрлога Василија, сматрајући као од мужевљег мираза 10 дуката цесарски дато је. Кроме ови новаца наишло се још ствари, које нису у пређашњу деобу стале биле, какоти: 3 пиштоља стара, један с гвозденим, а друга два с жутиим такумом¹⁷; 1 пиштољ сребрног такума; 1 дуга пушка Танасија Вујановића, која је по сведоци кмета Кузмана од 25 година у залоги за 25 гроша стајала. Све ове ствари по вредности њиној процењене су у 190 гроша, од који дато је 100 гроша Стамени и Станки, као део очинства њиног у казанском капку состојећи се; 30 гроша дато је Фемији за досадашњи труд њен око детета Анђелије, а остали 60 гроша, који су као дуг оца Анђели[ји]ног наплаћени од Танасија Вујановића, коме је дуга пушка повраћена, стављени су у масу Анђели[ји]ну, равно и једна амајлија, коју је поп Павле Јанковић за 9 цесарски дуката одкупио, стављени су у масу Анђели[ји]ну, и тако цела маса детета Анђелије состоји се досад, кроме осталог њеног имања, које ће се топрв' продати и у новац учинити из 2.725 гроша. Још су се [у] умрлога попа Арсенија наиле слеђујуће старе књиге какоти: 1 Осмогласник у октаву; 1 Празнична минеја; 1 Служебник; 1 Полу[у]став; 1 Молебан Богоматере; 1 Месеџослов; 1 књига у рукопису под заглавијем Повест Богоматере; и 1 крстић сребром оковани. Све ове ствари дате су попу Павлу Јанковићу, пароху тополском, сматрајући као дедовину његову да се с њима служи, и док је жив деди своје попу Арсенију спомен чини.

При овом расположенију¹⁸ предст'о је с тужбом и Алекса Дукић из Бање, и показао да му је умрли поп Арсеније за попадине аљине остао дужан 160 гроша, које су и кћери попа Арсенија засведочиле. Зато му је од препоменуте суме 185 дуката, Алекси Дукићу дуг 160 гроша плаћен. При том, на укривени 185 дуката, које рачунајући по 45 гроша дукат износе суму 8.325 гроша, узето је у касу обичног ресума¹⁹ 416 гроша и 10 пара.

Слеђује копија свидетељства даног попу Арсенију, која је изведена из оригинала од слова до слова, које се свидетељство у ори-

¹⁷ Такум (турски), прибор, опрема.

¹⁸ Расположеније, подела, деоба.

¹⁹ Ресум (турски), такса.

гиналу налази код Фемије, сестре речене браће Василија и попа Николе, које овако гласи:

Свидетељство

Дајем сваком на знање како именовати поп Арсеније прејави се овде код нижеподписаног, и писмено ми показа, које јест још почивши и јеромонах писао у љету 1761, априлија 6. дана, и што је год имао почивши Спиридон своји ствари, то јест и виноград и судове и сва прочита²⁰, и јоште за живота преписао на његовог синовца Арсенија, и њему Спиридон своји сав мал предао, од којег мала никоју није вредан нешто одузети на правом суду, за које и ја писмено попу Арсенију дајем, и сваком препоручујем да не би ко на почившаго²¹ Спиридона мал насртао, нити уште руку стављао, окром сам поп Арсеније, којим ја од мене писмено дајем, и мојим именом потврђујем бољшаго²² верованија ради.

У Тополи 18. септемвра 1806. (М.П.)

Карађорђе Петровић
Верхов[ни] командант

²⁰ *Проче* (црквенословенски), остало.

²¹ *Почивши* (црквенословенски), умрли, упокојени.

²² *Бољшаго* (црквенословенски), већег.

Академик Славко ГАВРИЛОВИЋ
САНУ
Београд

**ПРЕДЛОГ БЕЧКИХ СРПСКИХ ТРГОВАЦА
С. ШИЋАРА И Т. ГЕРЕСКОГ ИЗ 1841.
О УНАПРЕЂЕЊУ ПРИВРЕДЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ**

Од подносилаца овог предлога познат нам је само први – Симеон Шићар, док о другом – Теодору Гереском засад не располажемо никаквим подацима, па нам изгледа да је био мање значајан, можда само Шићарев компањон.

О Симеону Шићару (Шићаревићу) поуздано се зна да је рођен у Меленцима 1749. а да је умро у 72. години живота, дакле, 1866. године. У свом капиталном делу *Матица Српска* Ж. Милисавац је у регистру навео да је Шићар био истакнути трговац и један од оснивача Матице српске, члан њеног Управног одбора и њен приложник.¹ У основном тексту те монографије Милисавац је написао да је Шићар био бечки велетрговац и један од првих “у другом кругу” матичиних оснивача, да је био и члан Уредништва “Летописа Матице српске”, у којој је био врло уважаван, да је био и њен “манипулант” – деловођа, чији је положај био важнији од благајничког. Шићар не само што је књиге поклањао Матици него је и Теодора Павловића, матичара и корифеја српског новинарства у Угарској у првој половини 19. века, као свог пријатеља помагао приликом куповине штампарије која је била услов за његову новинарску делатност. На крају, Милисавац је напоменуо да је Шићар “пропао у трговачким пословима” у Бечу,² али није навео каквим се заправо пословима бавио и што га је довело до банкротства.

¹ Живан Милисавац, *Историја Матице српске*, I део (1826 – 1864), Нови Сад 1986, 971.

² Исто, 213.

Из представке коју је 1841. упутио Српској влади сазнајемо да је Шићар у Бечу отворио “трговачку српску кућу” ради помагања српских трговаца разних струка и да је желео своју делатност да прошири и на Србију, и то тако што би сваке године из ње примао одређен број дечака, које би, под повољним условима упућивао на изучавање заната, трговине и напредније земљорадње, будући да је Србија оскудевала у образованим људима тих привредних грана. При том је истицао да је Србија у могућности да оствари свестран напредак, да повећа своју производњу и спречи отицање новца у Аустрију ради куповине њених производа.

Шићар и његов супотписник Герески настојали су да се прикажу као искрени српски родољуби, који су на Србију и њено друштво гледали рационално, истичући да верују да ће се «знање, радиност и срећа народња подићи» и да ће српски питомци после повратка из Аустрије оно што се за њих тренутно жртвује «то сто пута на траг вратити, јер ћеду народног изображења и благостојања и они узрок бити”.

Да ли је Српска влада одговорила на дате предлоге, није нам познато, али предлози Шићара и Гереског заслужују пажњу историографије и њихово објављивање у научној публикацији.

Њихов *Предлог* који се налази у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, гласи овако:

ВИСОКОСЛАВНО ПРАВЛЕНИЈЕ СРБСКО !

У надежди да Високославном Правленију Србском неће неповољно бити разумети да се овде једна Трговачка србска кућа са висошајшим одобрењем овдашњег Правленија отворила, која би, знајући потребе народа нашег, у свакој струки и грани трговине нашим србским трговцима на руки била, особито пак што ће споменута кућа не само продавањем, већ и са комисијама и с експедицијама занимати се, што би она била у стању и све потребе, од најмање до највеће, које Високославно Правленије Србско буде потребовало, брзо, точно, добро и сигурно на најиспредавивиј начин у сваком смислу и буди у каквом послу подмиривати.

Да би пак споменута кућа одма у почетку своје дејателности делом посведочила, колико јој на срцу лежи у чему год узможе роду и Србији на ползи бити, узима слободу и следујуће предложеније или план Високославном Правленију Србском поднети.

Знајући добро колико је оскудност у Србији свију они руко-
дјејани производа, који су за живот најнужднији и најполезнији за
обште добро, знајући даје та оскудност узрок да сваке године толико
новаца у стране земље изнети се мора, који би по већој части у зе-
мљи остати могли, да би се с тим хиљадама њи у добро стање и сре-
ћу ставили, а кроз то и благостаније Србије умложило, и желећи по
своме имућству прибавити свему томе подпомоћи, то споменута
Србско-Бечка трговачка кућа зима на себе обвезателство неко чи-
сло, ма колико велико било, србске деце у свима гранама рукоделија
и заната, од најнижег почињајући, изучити дати. – Високославно
Правленије, кад би децу овамо послало, споменута Трговачка кућа
обавезује се децу примити и место им за изучити трговине, занате и
рукоделија наћи, за време овде њиовог учења и бављења о њима бри-
гу водити и као отац над њима да сваки напредује надзиравати, кад
занате и проч/еје/ изуче даље им места за радњу наћи и учинити да
се као вешти и искусни трговци, занатлије, рукоделци и проч/еје/ у
своје отечество врате.

Трошак, узимајући целост, важност и ползу за читаву Србију,
овог, у своје роду јединственог предложења и плана, који ће се
жертвовати морати, врло је мален. Деца она, која ће се на она руко-
делија и занате определити, кои не потребују више изображење, за
свој путниј трошак и цело време овде њиовог бављења и учења не
потребују више, једно на друго узимајући, ако и веће число буде, од
30 талира једанпут за свагда. Друга пак деца, која ће се на такове за-
нате и рукоделија определити, која зактевају веће изображење, тре-
баћеду нешто више, које се напред точно не да определити, него од
обстојателства и заната ће зависити. Но и ово је у смотрењу обште
народне ползе тако незнатно, да за сво време учења такове деце неће
више от горњег трошка од 30 талира јошт 30 талира стати. Напо-
следку, она деца, која би се на трговину и фабрике определила, тре-
бала би понајвише, јер за њи би се морало господарима плаћати, ко-
је такође знајући да би таква деца и овде у средоточију целе
Аустријске трговине и фабрика најбоље се могла изучити, није тако
великиј трошак да не би заслуживао да се одобри.

Полза овог прекрасног и најполезнијег плана, колико је вели-
ка за обште Србије благостаније, најбоље ће се увидити, ако у
смотрење узмемо Србију и с другим државама сравнимо.

Србија, која се положењем својим, својом земљом, и њеним производима од саме природе на то створена види, да друге земље својом радионшћу издржава, и нуждне им производе доноси, данас је приморана, поред свег свог природног богатства, од најмање готово струке радиности до највише, из страних земаља доносити, а због тога све своје народно богатство другима давати. Ово да би се предупредило, најбоље је средство учинити, колико је могућно, да Србија не потребује страни производа. – Ово наравно да се у почетку чини немогућим у читавој својој пространости у дјејство произвести, ал` у ствари није тако, оно не превазилази силе човеческе, само треба пут изабрати. По нашем мњенију за подићи радиност у Србији два су пута: или стране људе у земљу звати, или собствену децу дати изучити. И једно и друго средство има своје добре стране, но нама се види ово последње више препоруке достојније. Стран човек, који штогод зна у оној земљи, гди се родио и гди је одрастао живити може, неће лако без велике користи одважити се, у страну земљу, гди му је све непознато, гди му је заслуга неизвестна, отићи. Он оће да се скупо и прескупо плати. Напортив, ако се деца и синови земље изуче, ти, ма како вешти и изучени били те у страној земљи добар успех и срећу имали, редко ћеду се тако у страно заљубити да отечество забораве. Они ма гди били, увек ћеду мислити да оним што знаду својими на ползи буду. Они, кад се поврате у отечество разширићеду своје знање, од ови ћеду и други учити, и такоће се знање, радиност и срећа народња подићи. Они ћеду оно, што се на њи сада жртвује то сто пута натраг вратити, јер ћеду народног избражења и благостојања и они узрок бити.

Ово би се најлакше и с најмање трошка у дјејство произвести могло, по предложеном плану од подписане Србско-Бечке трговачке куће. Њен план утолико више заслужује одобрења, што се не ограничава на неке само струке заната и рукоделија, већ се на све простире, од најниже, од земљеделија почињајући; јер за срећу једне земље подићи треба од најнужднији и најполезнији; као што је познато, почети. Србска трговачка кућа, која овај план предлаже, у стању је ма колико число и тежака – паора – код овдашњи аустриски земљеделаца у куће сместити да би за годину две дана у стању били видити и изучити како овдашњи земљеделци и тежаци земљу своју обделавају, марву негују и од ње тако велику корист имају, пак би тим начином и они сами, вративши се после кратког времена, у Ср-

бији могли у разним крајевима свога отечества знање обделавања земље и неговања стоке разширити и умложити. Словом, по овоме плану моћи ће се за време од неколико година свака нужна струка радности и у Србији подићи, и као год у каквој другој земљи цветати.

Ово пак предложeње да се не оснива на једној само сујетној идеји, најбоље би се могло потврдити примерима историческим. Овим путем све су изображене државе, с малом неком разликом, проћи морале. Тако смо пре не давног времена имали прилику читати у *Новинама*³ да је Грчко владјеније, на подобно предложeње овдашњег једног трговца Немца, децу чак из Атине овамо на изображење и научења заната послало. Власи, који ни најмање досада од Србаља у изображењу нису напреднији били, сада такође занате и рукоделија подижу. Зар и Србија, што друге државе чинише и чине, не би могла у дејство произвести?

Напоследку, да би се и родитељи послане деце успокојили, а и Високославно Правленије Србско уверило да послана деца како од своје народности тако и наше православне вере изгубити нећеду, то се подписана кућа обавезује да ће њој особито на срцу лежати и да ће се постарати да деца за ово време њиовог учења сваке се недеље и сваког празника особитом месту, гди би се сви редом скупљали, од за ту цел особито одређеног србског учитеља у србском читању и посању учила да ћесе особито точно и строго надгледати да се деца у моралу и добрима нравима настављају, да у цркву сви прилежно иду, но светим обредима наше православне вере свету тајну примају, а у случају болести да ће се за свако дете, колико год силе човеческе допуштају, брига и старање отечески водити.

Ниже стављена Кућа узимајући целу ту певелику ползу, која ће се из предложеног плана за Србију родити, како год и то да споменута Кућа, за већу сигурност, ништа напред од Високославног Правленија посмотривши да ће се за изучење неколико стотина деце у разним трговинама, фабрикама, занатима, земљеделију и проч. и то за време тек неколико година, незнатна сума новаца у смотренију целости жертвовати, узимајући све наведене и јоште многе друге опште познате узроке, који овај предложени план препоручују, пуно је уверена да ће како милостивог одобрења, покровителства Високославног Правленија Србског, тако исто себи ласка да ће се њој, као виновнику овог општеполезног плана, и то поверење исти план у

³ Мисли се на Павловићеве *Србске народне новине* (1838 – 1848).

дјејство произвести, деце учење и о њима бриге вођење да ће мило-
стиво до Високославног Правителства дати и поклонити.

У Бечу 15-ог Аугуста [1]841.

Симеон Шићар
и Теодор Герески

(РОМС, М. 4897, оригинал)

Владан ГАВРИЛОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

ТУЖБЕ ГЕОРГИЈА ЗОРИЋА (1837) И ЊЕГОВИХ КЋЕРИ (1845) ПРОТИВ КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

Георгије (Ђорђе) Зорић није сасвим непозната личност у српској историографији: помињу га Михајло Гавриловић¹ и Радослав Љушић,² који износе по неколико података о њему као учитељу, васпитачу синова кнеза Милоша. Гавриловић је забележио да је Зорић рођен у Темишвару и да је у време боравка у Србији имао 38 година, што упућује на закључак да је био рођен поткрај XVIII века. Даље, он каже да је Зорић био ожењен Францускињом, с којом је имао две кћерке.³ Не знамо кад је отишао у Русију, али из оставштине Симе Милутиновића Сарајлије, из уверења о његовој женидби с Маријом Терезом Луцијом, кћерком трговца Жозефа Маврана из Мобежа у Француској, до које је дошло 1818. године, сазнајемо да је тада већ био руски поданик («sujet russe»)⁴ и да је као такав боравио у Француској, одакле се вратио у Русију, у Петроград, у ком је стварао своју чиновничку каријеру.

Према Мих. Гавриловићу, Зорић је, осим матерњег – српског језика, знао француски, немачки и руски језик, па је учитељевао код угледних руских породица у Петрограду и пре доласка у Србију је “издао...неке књижице на руском и француском”. Већ тада је био познат и кнезу Милошу, који му је помогао да изда Општу историју, па не изненађује кнежева одлука да га почетком 1831, преко својих

¹ Милош Обреновић, књ. III, Београд 1912, 284.

² Кнежевина Србија (1830 – 1839), Београд 1986, 208, 397, 433.

³ Мих. Гавриловић, *нав. дело*, III, 284.

⁴ Рукописно одељење Матице српске у Новом Саду (РОМС), Манускрипти, бр. 13.063.

изасланика у Русији, Аврама Петронијевића и Цветка Рајовића, позове за учитеља својим синовима Милану и Михајлу.⁵

У то време Зорић је био на положају губернијског секретара при руском Министарству спољних послова а и васпитач унука државног саветника Сперанског у Петрограду. Иако је био врло поносан због свог звања, ипак је преовладао његов жарки српски патриотизам, који га је одвео у Србију да безрезервно, дакле, и неопрезно прихвати позив кнеза Милоша, препуштајући му да му као учитељу својих синова по сопственом нахођењу одреди годишњу плату. А баш у вези с висином плате дошло је до непремостивог неспоразума између шкртог кнеза и лаковерног учитеља, што је био предмет спора о ком се говори у насловљеним тужбама.

Из Зорићеве представке Државном савету Кнежевине Србије види се да је он боравио у Србији, одлазио из ње и враћао се у њу, да се задржавао у Букурешту при Српској агенцији, па да је боравио и у Земуну и Темишвару, очекујући да преко пријатеља издејствује повољне услове за свој опстанак у Србији, да добије новчану одштету, тј. правичну накнаду за свој рад, што му није пошло за руком ни до краја Милошеве владавине у Србији.⁶

Из представке коју су Зорићеве кћери, Марија и Олга, 1845. упутиле Руском конзулату у Београду, сазнајемо да је њихов отац «због Милошева насилија и незаконија у најбедније стање дошао», запао у дугове, па да је 1842, ишао у Беч да од Кнеза Милоша издејствује обештећење од више хиљада талира. Међутим, Милош је лукаво избегао да испуни тај захтев, па се Зорић вратио у Београд и разболео од Милошеве, «кривде», која је била «прави узрок преране смрти његове».⁷

Представке Георгија Зорића (I) и његових кћери Марије и Олге (II) нашли смо у Рукописном одељењу Матице српске у скупини «Манускрипти» као преписе које је из заоставштине Симе Милутиновића Сарајлије начинио архитекта М. Д. Милутиновић у Београду 1954. године. Ми их овде објављујемо с нашим интервенцијама у угластим заградама.

⁵ Мих. Гавриловић, *нав. дело*, III, 284.

⁶ РОМС, М.13.065.

⁷ Исто, М.13.066.

Представке гласе овако:

I

УПРАВИТЕЛНОМУ СОВЈЕТУ СРБСКОМУ
ГУБЕРНСКОГА СЕКРЕТАРА ГЕОРГИЈА Л. ЗОРИЋА
ПРОШЕНИЈЕ

У почетку 1831-ве године, Господа Аврам Петронијевић⁸ и Цветко Рајовић,⁹ као Депутати Србски у Петербургу, по заповести Његове Светлости Књаза Србског искали су од Государа Императора совјет,¹⁰ како и гди ваља да се књажевићи Србски воспитавају? Његово Величество Император саветовао је Књазу Србском, да своју децу воспитава у Србији, но с тим додатком, да воспитатељ буде човек познат и отличан у сваком одношенију, и да не буде иноплеменик. Избор је пао на мене, и г.г. Депутати получивши моје на то согласије, одма су известили о том Његову Светлост Књаза Србског. У исто време г.г. Депутати пригласили су и мене извести о томе Књаза, советујући ми, да у призренију мог уживленија никакова условија ни кондиције не предлажем у писму, већ да се ослоним на великодушије Његове Светлости Књаза Србског. – Ја сам драговољно последовао њиовоме савету, мислећи да није пристојно предлагати условија Владетељному Књазу, состојућем под покровитељством Русије, и воображавајући да се званије воспитатеља и у Србији цени као у осталој Европи.

Октомврија м[есеца] те исте године добијем ја от Његове Светлости Књаза Србскога писмо, у коме ми се заповеда, да одма све своје послове у Русији прекинем, да са собом понесем само нужне књиге и карте, а све проче да распродам, и да поитам доћи у Србију. – Ја тако и поступим: одма по пријатију писма благодарим Министерству Инострани Дела на службу, Г. Дејств/ујушчем/ Тајному Совјетнику Сперанском¹¹ на званије воспитатеља његовог унука, за багателу продам право печатанија моји књига и покућство

⁸ Уставобранитељ, министар спољних послова Кнежевине Србије.

⁹ Члан Државног савета.

¹⁰ Цар Никола I (1825 – 1855).

¹¹ Руски државник.

и получивши /новац/ на путни трошак от Государа Императора и от Његове Светлости Књаза Србског, кренем се на пут.

У почетку 1832. г. Ја приспем у Србију, и тако ступим у определењу ми дужност. Скоро после тога г.г. Стојан Симић¹² и Давидовић¹³ у Пожаревцу дозову ме у канцеларију, и от стране Његове Светлости Књаза Србског запитају, колико ја желим имати плате? – Ја одговорим реченој Господи, да сам ја на чест позват из Русије, и да из тог узрока ја не могу таксирати Господара, већ Његова Светлост може ми определити плату по своме благопроизволенију; Мене о томе ваљало је питати у Петербургу, а не у Пожаревцу. Чрез пол сата упоменута Господа јаве ми, да је Његова Светлост Књаз Србски благоволио назначити ми плате на годину 500 талира, без кошта. Ова нерадостна за мене вест бацила ме била мало у бригу, но није ни мало ослабила моје намерење испуњавати моју дужност с највећим усрдијем и ревностију.

1833.г. Јулија 22-г вручим ја Његовој Светлости Књазу Србском писмено представленије, у коме сам о двама предметима молио: 1-во да ми се даду средства воспитавати Сијателне Бегове¹⁴ сходно њиовом карактеру и духу времена; 2-го да се и мени определи плата соразмерна моме званију и трудам. Представленије моје није било уважено, и ја оставим Србију. На обратном путу, у Темишвару, добијем ја от Његовог Сијатељства Господара Јефрема¹⁵ писмо от 20 [септемврија], у коме по заповести Његове Светлости Књаза Србског јавља ми Височајшу вољу, да се одма вратим к првобитној мојој дужности. Ја одговорим Господару Јефрему, да ћу се драговољно вратити, но кад ми сам Светли Књаз учини втори позив, и ако Његова Светлост моје представленије одобри. Без сваке сумње, Господар Јефрем морао је послати мој одговор Његовој Светлости.

1834.г. фебруарија м[есеца] у Букурешту добијем ја от његове Светлости писмо са милостивим позивом, да се вратим у Србију. Ја сам сад био уверен, да се овај втори позив Његове Светлости оснива на моје представленије от 1833.г., и на мој одговор Господару

¹² Уставобранитељ, саветник.

¹³ Новинар, кнежевски секретар, законодавац.

¹⁴ Господа, угледници.

¹⁵ Брат кнеза Милоша.

Јефрему, и у надежди да ме благопријатна обстојатељства очекују у Србији. Марта м[есеца] већ стигнем у Пожаревац; но к највећему сожаленију моме скоро сам се уверио, да се за мене у Србији ништа није побољшало. 1835.г. Ноемврија 28-г усудим се ја јопет молити Његову Светлост, да ми се средства к воспитанију даду, и да ми се плата моме званију пристојна определи. Не добијем никакова одговора. 1836.г. Априлија 12-г ја се и трећи пут усудим молити Његову Светлост о истим предметима. На ово моје прошеније изиђе ми следујућа резолуција:

“Проситељу даје се на знање, да ће на ово његово прошије, докле у Крагујевац отидемо, и тамо на месту предмет овај у разсуђеније узмемо, решеније изићи.”

М[илош] О[бреновић] К[њаз] С[рбски].

Скоро годину дана изгледао сам ја обећано ми решеније, но нисам га добио; шта више доживео сам то, да сам у Београду, живећи у господарској кући, морао 40 талира за пол године за квартир платити.

Ово обстојатељство уништило је у мени сваку надежду, к побољшању стања мога у Србији, чему сам се ја, као воспитатељ књажевића Србски, пуно право надати имао, и 10-г Јануарија ове [1837] године писмено благодарим његовој Светлости Књазу Србском у за службу, на коју сам 5 најбољи година живота мога употребио.

Чрез неколико дана на моје писмо добидем ја от Његове Светлости одговор, у коме ми јавља, да ће се Он о овом предмету са мношћем разговорити, пошто у Београд дође. Марта м[есеца] приспе његова Светлост у Београд, и ја будем преко Г. Директора Живановића¹⁶ запитан о причини мог одласка. На моје објавленије, да ја због несоразмерног званију моме содржанија не могу више продужити службу, његова Светлост јави ми такође преко Г.Живановића, да ћу ја, ако останем, добити награду, која ће ме зачудити, и да Његова Светлост намерава и кућу ми подарити.

¹⁶ Професор, државни секретар, касније члан Главног одбора у Карловцима.

Ја одговорим Г.Живановићу да мени не остаје преко тога ништа више желити; само што би рад знати, у чему се та награда состоји? и рад би био, кад би се то што скорије у дејство привело, јер се ја у крајњим обстојатељствама находим.

Протекоше још 3 недеље у ћутању; напоследак Његова Светлост да Г.Алекси Симићу¹⁷ налог запитати ме, шта ја желим имати? Не хотећи никако сам себи опредељивати цену, ја сам молио, да Његова Светлост благоволи то решити; но морао сам поступити по заповести. Моја покорњејша молба састојала се у томе, да ми Његова Светлост за 5 прошасте године, које сам ја у служби провео без погодбе, определи по 1.000 талира на годину, и по овоме рачуну припадајућу му накнаду од 2.000 талира да ми се доплати. Ако пак то не буде Његовој Светлости угодно, а оно да ми се унапредак определи по 1.000 тал[ира] на годину; но у овом случају да ме Његова Светлост писмено осигура, да ћу ја и по окончанију воспитанија Сијателни Бегова по 1.000 талира пенције на годину примати. Мислио сам и мислим и сад, да је моја молба доста умерена.

Чрез пол сата Г.Симић јави ми, да Његова Светлост не прима ни једно од моји представленија, и следователно да ја могу одлазити.

После овог објавленија ништа ми друго није остало, већ да се спремам к одлазку, дакле и четврти пут продам моје покућство и пређем у Аустрију.

Ја сам се надао, да ће који-гођ од г.г.[осподе] чиновника обратити вниманије Његове Светлости на моје стање, и јавити, да ја с фамилијом прелазим из Србије у туђе царство без сваког средства к пропитанију; но није се никоме свидило ући у моје положење.

Мада м[есеца] ове године из Букурешта усудим се ја сам представити Његовој Светлости моје плачевно стање, умољавајући га, да ме избави из пропасти, у којој се налазим без икакве друге моје кривице, већ само за то што сам оставио мој лебац у Русији, и што сам на чест дошао у Србију. Истом приликом ја сам се усудио Његовој Светлости послати соображенија ради, и један списак, показујући само материјални или новчани мој интерес, који би ја

¹⁷ Уставобранитељ, саветник.

имао у Русији за ово време, које сам у Србији провео. Молба моја није имала никаквог успеха. У надежди на великодушије Његове Светлости Књаза Србског, прошастог ноемврија м[есеца] пређем ја [у] Београд, и имао сам срећу уверити се, да и сад као свагда украшеније срца Његове Светлости јесте штедрост: от Г.Алексе Симића примио сам 250 дуката, као дар от Светлога Књаза. Овај милостиви дар ослободио ме за сад от велике бригае, давши ми средство исплатити дугове, у које сам морао упасти, живећи у туђој земљи с фамилијом без сваког занатија скоро годину дана; за даље, да јопет полажем сву своју надежду у Бога и на великодушије Његове Светлости.

Ја сам често имао прилику видети, да справедљивост и нужда свагда су имале доступ к Његовој Светлости, кад су само могле достићи до Њега; и то ми даје надежду, да ће Његова Светлост милостиво и сострадателно и са мношћем поступити, који сам све у Русији жртвовав, и на позив Његове Светлости поитао доћи у Србију без сваке осторожности. У тој мисли, да књажевићи Србски јесу колико Родитеља Своји деца, толико и деца Народа Србскога, и не имајући у Србији посредника, који би дело моје у јасном виду представио Његовој Светлости, ја се усуђујем покорњејше молити Управителни Совјет Србски ући у моје положеније, и својим ходатајством способствовати к окончанију мог страдања. Усуђујем се овде, соображенија ради, приложити и списак онакав исти, као што сам и Светломе Књазу из Букурешта послао, показујући само моју материјалну штету, коју би ја у противном случају претрпити морао за моју приврженост к Његовој Светлости и Србији. Србија спомогла је многе и свакојаке; уздам се у Бога, да и моја деца нећеду бити лишена парчета леба.

Поводом тим, што намеравам скоро одлазити у Петербург, умољавам Управителни Совјет Србски удостојити ме решенијем на ово моје прошеније,

У Земуну
18. декемврија 1837.

Губерниски Секретар
Георгије Л. Зорић

На полеђини списка:

Георгије Л. Зорић
Губернски секретар
Управителском Совјету Србском
Прошеније

(РОМС , М.13.065, препис)

II

Императорско-рускому Генералному Конзулству од Марије и Олге
кћери губернискога секретара Георгија Л. Зорича

П р е д с т а в л е н и ј е

Депутати србски г.г. Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић за време њихова бављења у С[анкт] Петербургу по нарочитом налогу К[њаза] Милоша, молили су за совет Његово Императорско Величество цара Николаја како, и где би најбоље књаз Милош своју децу воспитао? На које им је Государ Император одговорио "да је књаз србски дужан своју децу у Србији воспитати", с тим примјечанијем, да он воспитаније синова његови вовери човеку отличном у свима одношенијама.

Избор падне на родитеља нашег, и депутати получе согласије његово 2. јан. 1831, но и пригласе се га да он одма о томе извести и књаза србског, али да о плати у писму никакви условија не представља, већ да се смело на његову шћедроту и великодушије ослони. И тако 30-ог августа 1831. получио је наш родитељ писмени позив Књаза србског, који бољег објаснења ради у копији оригиналу своје верно преписан овде под./ прилажемо.

Из овога се писма довољно види да је наш родитељ по нарочитој заповести Књаза србског за воспитатеља књажевића србски Милана и Михаила Обреновића из Русије у Србију позван, и види се и то, да му је наложено у истоме писму да прекине час пре своје послове код Правителства руског и приватно код г. Сперанског, пак да похита с фамилијом у Сербију, гди ће му у свему боље и угодније бити него у Русији. К томе, у истоме писму обречен

је родитељу нашем фрај кост и квартир, а за плату и награду да се ослони на Књаза србског и биће задовољан.

У колико и у чему је родитељу нашем у Србији у свему боље и угодније било него у Русији и како је Књаз србски Милош Обреновић књажеском обећању своје следујући труд родитеља нашег платио и наградио засведочава и ово приложено под .//. прошеније родитеља нашег, које је он предао Совјету Књажества Србије од прилике око половине априла 1839. зато, да га Совјет са Милошем наплати.

Кривда и насилије Књаза Милоша принудило је родитеља нашег, те је он одступио тражити награду и плату као воспитатељ књажевића србски, и извршење оног писменог књажевског обећања његовог, да ће родитељу нашем у свему боље бити у Србији него у Русији, него је искао само то да Књаз србски њему плати обећан кост и ако у име плате даде, што би он у Русији за 6 година и три месеца – да ни мало аванзирао није – од Правителства Руског получио, како то ови приложени собственоручни рачун родитеља нашег под .///. засведочава.

Најпосле не могавши родитељ наш од Милоша за свега владања његова у Србији получити оно што му је по чистој правди припадало, принуђен се нашао у 1842. у Беч ићи да се тамо са Милошем намири. Но, будући да је због Милошева насилија и незаконија у најбедније стање дошао, то је он принуђен био од госпode србске за исти пут и посао новац позајмити, па почем је у Беч дошао, стане му на пут Јаков Живановић, уверавадући га, да Милош не зна шта ради, и да једнако плаче, но да ће он једном док Књаз расположенији буде прилику улучити, и склонити га, да му плати и награди трудбу воспитатеља синова његови, па јавивши Милошу да је Зорич дошао изиђе родитељ наш пред њега, и он га са сузама у очима, и збуњен као с ума сишавши прими, проговоривши му неколико речи, тужећи се на његова сина књаза Михаила, па се окрете и оде из собе, а родитељ наш остане сам у соби дивећи се вешто изиграној роли Милошевој.

После овога састанка с Милошем, ишао је још неколико пута к Милошу, но ни један пут није више пред Милоша пуштен био, и тако не могавши с Милошем ништа свршити, вратио се опет у Београд, потрошивши узалуд 150 талира.

Ова кривда Књаза Милоша подкопала је здраље родитеља нашег, и она јесте и остаје за свагда прави узрок преране смрти његове. Стога ми две кћери покојног Г. Л. Зорича препокорно молимо, да се нама ово праведно потраживање наше чрез Императорско-Руско Генерално Конзулство од Књаза Милоша милостиво наплатити благоволи, једно зато, што смо обадве у врло бедном стању иза родитеља нашег остале, а друго, што је наш родитељ доста и дуга направио само да он и његова фамилија у Србији од глади не умре.

По томе сама правда собом доноси, да се зајмодавци родитеља нашег подмире, па што претече од његове праведне заслуге, оно да ми његова деца наследимо. И тако док ми иштемо не по обећању и писменом обвезателству његовој, да ће родитељу нашем у свему боље и угодније бити у Србији него у Русији, већ да плати по приложеном овде собствено ручном рачуну родитеља нашег, кривдом Милошем проузроковану нам штету од ... 5.490 талира.

2) Интерес на ови капитал од 12. априла 1837, па до дана коначне наплате, износи јежегодно по 6% 329 талира, следователно од 12. априла 1737. па до 12. априла 1845. износи интерес... 2.632 тал.

3) Кост (стол) који је родитељ наш од своји новаца себи и фамилији својој у Србији набављати морао, на свако лице по 4 талира месечно, износи за 6 година и три месеца 1.140 тал.

4) Штету коју је маса [заоставштина] родитеља нашег после смрти његове с тога што је под стечиште подпала претрпила, јер како библиотека, тако и књиге које је он штампао, хаљине и сво покућство његово продало се приликом лицитације за будшто : то иштемо да Књаз Милош као виновник целе несреће наше, и ову штету нама плати, која износи 350 талира.

5) Путни трошак за у Беч 1842. лета 150 тал.

Сума 9.762 тал.

Препокорно молећи уздамо се тврдо, да ће ову нашу молбу Императорско-Руско Генерално конзулство благонаклоно примити, и право родитеља нашег као поданика и бившег званичника руског противу кривде и насилија бив[шег] Књаза Милоша своје високе и праведне заштите удостојити.

НБ. Овај је концепт без места и датума, а писан је руком Марије
жене Симе Милутиновића Сарајлије. Потписа нема.

(РОМС, М.13.066, препис)

др Даница МИЛИЋ
Београд

БРОДОЛОМ НА ЦРНОМ МОРУ

После Једренског мира, 1829. године, султанових хатишерифа, датих Србији 1830. и 1833. године, знатно су се побољшали услови за развој привредних делатности, нарочито у погледу извозно-увозне спољне трговине, и то на целом подручју земаља подунавског прибрежја. У дунавској пловидби учествовала су пловила на једра и весла грађена углавном у овим прибрежним земљама, где је забележен пораст бродоградитељске делатности, а ново доба уносило је и нове промене. Осим обичних дрвених бродова и бродића који су служили за превоз соли, дрвета, жита и који су по врсти превожене робе добијали посебно име, појављивали су се већ од 1833. године и већи бродови, нарочито за пловидбу и на мору. У српским бродоградилиштима, у Дубравици код Смедерева, на пример, изграђен је брод типа "бриг" дужине 80 стопа, носивости 250 тона, цене коштања око 70.000 гроша.¹ Та лађа је запловила под именом "Србија" и под српском заставом 30. априла 1833. године ка делти Дунава и Црном мору. Тада још српски бродови нису имали дозволу за истицање сопствене заставе. Већи бродови грађени су и у новооснованим бродоградилиштима у Поречу и Брзој Паланци, где је, после две године градње, 1842. године завршен још један "бриг" с две катарке, дужине 72 стопе, носивости 15.000 ока, назван "Кнез Михаило". Пошто су га у Галацу снабдели једрима и осталим потребама за пловидбу којих у Србији није било, продужио је своју пловидбу по Црном мору све до Цариграда. Потреба за бродовима била је велика

¹ Д. Милић, *Бродоградња и хидроградња у Србији XIX века*, сепарат из књиге.

нарочито после омогућене слободне пловидбе и по Црном мору, дотле сматраним као језеро, јер су само турски бродови ту имали приступ.²

Ти нови услови пловидбе били су повољна прилика и за учешће у црноморској пловидби већег броја бродова из ближих и удаљенијих земаља, који су, уласком преко дунавског ушћа Сулине, могли да уплове у доњи Дунав, о чему извештавају "Србске новине" 1846. године, износећи податак да је током пловне сезоне на тај начин у дунавској пловидби учествовало и по 800 бродова. Бродови су били следећи: аустријски, руски, енглески, француски, сардинијски, јонски, грчки, влашки, молдавски, српски и турски.³ Ти страни бродови – нарочито из Западне Европе, долазили су по товаре житарица, које су утоварали у лукама Влашке, Молдавије, а преузимали и од неких бродова који су жито довозили из Баната. Осим тога, купци с тих бродова откупљивали су и друге сировине и полупрерађевине животињског и биљног порекла: лој, коже дивљачи, кости, а затим и кудељно семе, дуван, мед и восак. Из својих земаља довозили су углавном колонијалне и неке фабричке производе, али и занатске производе с Истока.

Што се вазалних и полувазалних земаља тиче, оне су од надлежних власти Отоманске империје добиле посебне дозволе за пловидбу под сопственим заставама, а тако су посебним ферманом добиле одобрење и Молдавија, Влашка и острво Самос. Српски бродови су у појединим случајевима и пре добијања дозволе користили своју заставу, што је већ и Сретењским уставом било усвојено, али касније, када је овај устав повучен, у Турском уставу из 1838. године дата је сагласност Србији за употребу сопствене заставе. Цариградска агенција је обавестила српску владу да је ферманом из 1838. године и за Србију предвиђено исто право као и за горе наведене три вазалне земље – коришћење сопствене заставе у пловидби. Том приликом дат је и опис српске заставе, коју могу да истичу на својим трговачким бродовима. Застава је била тробојна: црвена, плава и бела, али с додатним ознакама, с полумесецем и звездом на црвеном

² Исто, 310.

³ "Србске новине", 1846, 30. јун, 245.

делу заставе, док је на плавом делу био српски грб с крстом и оцилима.⁴

Власници бродова у дунавској и морској пловидби, који су били и солиднији и удобнији, осим кнеза Милоша, великог трговца сољу, били су и други, а посебно Миша Анастасијевић, зв. дунавски капетан, затим браћа Герман, од којих је Никола био и стручњак у бродоградњи, итд. За Мишу Анастасијевића је Матија Бан у његовој биографији навео да поседује 74 брода.⁵ Иначе, у литератури се помиње да је укупна српска флота имала око 200 бродова разних величина, намена и могућности пловидбе. Нису посебно означени морски бродови, којих је било нешто више од десет. Што се тиче порекла тих бродова, делимично су изграђени у српским бродоградилиштима, и то углавном речни, а морски само у неколико познатих случајева, али је у флоти било и бродова грчког, аустријског и другог порекла. Временом су неки пословни људи из Србије стизали Дунавом и Црним морем до Варне, где су се и настањивали, бавећи се својим занатима или трговином. По једном извештају, који је достављен Министарству иностраних дела 1860. године, било их је 200.⁶

Подаци о трговању и пловидби по Црном мору, када је реч о српским бродовима, нису бројни, нарочито за раније године XIX века. Међутим, извесне податке о тој врсти њихове делатности сазнајемо из једног случаја хаварије брода под српском заставом током његове пловидбе по Црном мору, а који је, као и већина бродова из педесетих година XIX века, учествовао у превозењу хране из молдавских и влашких житница, у овом случају – на Малту.⁷ У децембру 1851. године брод "Поликсени" је био захваћен јаком буром на Црном мору, а спасење је дошло од стране норвешког брода "Норма", али под драматичним околностима за обе стране. Ипак, завршетак је био повољан, јер су свих 9 чланова посаде, као и капетан овог српског брода, Илија Русовић, спасени. О томе су случају јављале тада све новине у Константинопољу (Цариграду). Вест је стигла и у Београд средином децембра месеца, као и даља обавештења о дога-

⁴ Архив Србије, ПО 69/13. Та је застава коришћена све до 1878. године, тј. до стицања независности на Берлинском конгресу.

⁵ М. Бан, *Живот мајора Мише Анастасијевића*, "Гласник Српског ученог друштва", књ. 71, Београд 1890.

⁶ Архив Србије, МИД, "И", Ф V, 20, 1860.

⁷ АС, МИД, И, ф. II, 1854, Рн. 98.

ђају који је цариградска канцеларија упутила свом надлежном српском Министарству иностраних дела, српској влади и кнезу А. Карађорђевићу. До завршетка ове приче о томе како је случај окончан на начин достојан храброг дела и подухвата норвешког капетана Сиберга, протекло је скоро три месеца. Српска јавност је у "Србским новинама" од 8. марта 1852. године могла да прочита историјат целог случаја. Та је вест пренета из "Цариградских новина", бр. 357, где се говори о читавом случају од почетка спасавања до краја. У закључку те вести речено је и ово: "Племенити овај дар приноси највећу чест великодушном срцу и просвештеном уму књаза Александра, као и јуначком капетану Сибергу, који је ово одличје знао заслужити пожртвованошћу свог живота."⁸

* * *

⁸ "Србске новине", 8. март 1852, бр. 29. Реч је о дару у виду брилијантског прстена с почетним словом кнежевог имена. Посредник с друге стране како у погледу вести о бродолому од почетка, тако и у вези са завршетком тог случаја био је А. Теста, отправник послова у шведском посланству у Константинопољу, које је водило и послове Норвешке, тада у саставу Шведске.

1.

Цариград, 12. децембра 1851.

Филип Христић, вршилац дужности српског капућехаје у Цариградској канцеларији – Министарству иностраних дела Србије доставља обавештење о бродолому српског трговачког брода на Црном мору и о његовом спасавању

Високославном Попечитељству Инострани Дела,

Прошлог месеца ноембра, један србско-трговачки брод који је под барјаком србским и под командом Капетана Илије Русовића пловио, налазио се у пристаништу Берђанском, гди је раану примао да оданде у Малту однесе. 29^{ог} ноембра оставивши пристаниште ово, пловила је иста лађа четири дана мирно по мору, но пети дан појави се противниј ветар и узбуни тако јако црно море, да је лађа, са свију страна оштећена и поврђена, почела воду примати и већ је скоро водом препуњена била и пропадати почела, кад се на један пут норвешка лађа једна у сред пучине морске но по далеко од страдајуће лађе појави. Капетан србске лађе и цео екипаж његов даду знаке опасности и повичу за помоћ. Г. Сееберг, капетан норвешке лађе, која је име "Норма" носила, и која је такође противним ветровима и беснилом мора повређена била, не гледајући на велику опасност у којој се он сам налазио, похита страдајућем броду у помоћ, а после велики и мучни усиљавања, успе срећно те избави Капетана и сво људство његово којији је девет било, и доведе ии у Цариград. Јунаштво овог капетана Сееберга и његово добро дело, похваљују сада све новине цариградске. Представник и Агент Шведског и Норвешког двора, официјелном нотом својом, које се копија у понизности овде прилаже, известио је Агенцију србску о јунаштву и пожрвтовању храброг капетана Сееберга почитујући себе за срећног, што се похвалити може, да је један сооточественик његов великодушно дело ово учинио и десет људи од известне смрти избавио.

Високославно Попечителство! Обичај постоји, да се у оваквом случају јунаштво и одважност капетана, кои је с опасношћу

свога собственог живота више људи на лађи под барјаком државе једне пловећи од известне погибелји избавио, од стране исте државе с неком наградом и. п. орденом и. п. т. отличи. Тога ради и Агенција овдашња узела је слободу високославно Попечителство иностраних дела о предизложеном догађају у знање поставити да би пред-хваљено Попечителство имало доброту куда надлежи подејствовати, да се и од стране Правителства Србског један знак признателности Капетану шведском Сеебергу за јуначко и човекољубно дело његово даде.

Н^о 130
12. децембра 1851.
У Цариграду

Испуњујући дужност
Србског Капућехаја
Ф. Христић

Оригинал, АС (Архив Србије), МИД, И, Ф. II, 1854, РН 98 (дел. број 3412)

2.

Цариград, 15. децембра 1851.

А. Теста, отправник послова шведско-норвешког посланства – Ф. Христићу, вршиоцу дужности капућехаје у цариградској канцеларији Србије, о спасавању посаде српског брода

Constantinople 15 Décembre 1851

Monsieur le Chargé d'affaires!

Le Capitaine H. C. Seeberg, Commandant la Barque Norvegienne "Norma", arrivé de Kerch le 13. du courant, a déposé en la Chancellerie de cette Légation du Roi qu'il a remontré pendant une très forte tempête dont son bâtiment a aussi beaucoup souffert, la navire sous pavillon Serbe "Polixeni" commandé par le Capitaine Elie Roussovitch, sur le point de périr et qu'il a été assez heureux pour parvenir à sauver d'une mort imminente le Capitaine et les neuf hommes d'équipage du dit navire Polixeni en leur envoyant sa chaloupe pour les prendre à son bord et les conduire en cette Capitale.

Heureux d'apprendre le service qu'un de mes compatriotes a réussi á rendre á ces infortunés qui naviguaient sous le pavillon de son Altesse Sérénissime le Prince de Serbie, je m'empresse de Vous en informer, Monsieur le Chargé d'affaires, et je saisis cette occasion pour Vous prier d'agréer l'assurance de ma considération la plus distinguée.

A. Testa

Kopie.

АС, МИД, И, 1852, I, 503; 1851, del. 3412.

3.

Београд, 2. јануара 1852.

А. Јанковић, члан Совјета – Совјету Кнежевине Србије о подвигу капетана норвешке лађе

Високославном Совјету Књажества Србског

Из овде у оригиналу приложен, по употребљенију повратити се имајућег известија наше Цариградске Агенције, благоволит' ће видити Високославниј Совјет, како је Капетан једне Норвешке лађе са опасношћу сопственог свог живота спасао живот Капетану и људству једне Србске лађе на Црном мору, у самом оном магновенију, кад иј је Кораблекрушеније свију средства спасенија лишило било.

Високославном Совјету познато ће бити да је у целом свету примљен обичај тај, да се овако одважни и благородни поступци морски капетана награђују знацима признатељности од стране оне државе, којој спашено људство припада. У овом обште примљеном правилу поступања, не може ни Србско Правитељство изјатија чинити, но како у буџету расхода извршитељна власт нема никаквог кредита за овакове изванредне издатке, тако се Правитељство Инострани Дела налази побуђено предмет овај представити нарочитом благоволелителном вниманију Високославног Совјета молећи га, да би доброту имао одобрити један Кредит од 150 дуката цесарски како би се за ту суму новаца један драгоцени прстен са началним словом владајућег кнеза купити и храбром капетану Себергу од стране Србског Правитељства за знак признатељности поклонити могао.

2. јануара 1852. године
у Београду

Члан Совјета Помоћник
Представника Попечитеља
Началник Оделенија Инострани Дела,

Кавалер Ј. Мариновић
А. Јанковић

Оригинал., АС, Државни Савет, 1852, Рн 7

4.

Београд, 9. јануара 1852.

Совјет кнезу Александру Карађорђевићу, предлог о награђивању норвешког капетана Сиберга за учињени подвиг у спасавању посаде српског трговачког брода

Књазу

Попечителство Иностр. Дела приложеним овде ./ известијем наше Цариградске Агенције обзнанијући Совјету, како је Капетан једне Норвешке лађе са опасности сопственог свог живота, спасао живот Капетану и људству једне србске лађе на Црном мору у оном магновењу, кад ии је кораблекрушеније свију средства спасенија лишило било и наводећи како је и целом свету приметин обичај тај, да се овако одважни поступци морски капетана нагарађују знацима признателности од стране оне државе, којој спашено људство принадежи, под 2.Ј. м. ИН^о 3412 од пр. год. предложено је ту ствар вниманију Совјета и молило да му се одобри један кредит од 150 дуката цесарских, како би се за ту суму новца један драгоцен прстен са началним словом имена владајућег кнеза купити Сеебергу од стране Србског Правителства за знак признателности поклонити могло.

Совјет је по овом представлењу Попечителства истом одобрио један кредит од 100 дуката цесарски, да се овакови прстен набави и реченоме капетану Сеебергу од стране Срб. Правителства за знак признателности за оно његово благородно дело поклони, које има част овиме и Вашој Књаж. Светл. на височајше одобрење у покорности представити.

(без потписа – да се експедује)

Н^о 2, 9^г Јануара 1852.
у Београду
Експ. 11 Јан 1852

Концепт, АС, Совјет, 1952, Р Н^о 7.

5.

Београд, 12. јануара 1852.

**Кнез Александар Карађорђевић – Совјету Кнежевине Србије,
сагласност за награду норвешком капетану Сибергу**

Совјету Књажества Србског

По мњенију Совјета од 9. ов. месеца Н^о 2 ја сам одобрио, да се Попечителству Инострани Дела отпусти из Кассе Правителствене једна сума од 100 дуката цесар., на тај конач да се оно за исту један драгоцен прстен с начелним словом имена мог набави и Капетану Норвешке лађе Соебергу, кои је с опасношћу свога живота, спасио живот капетану и људству једне Србске лађе на Црном мору, кад иј је бура свију средства спасенија лишила, поклони, о чему сам данас како поменутом Попечителству тако и Попечителству Финансије нуждну препоруку одпустио.

вН^о 37
12. Јануарја 1852 год.
у Београду
Оригинал, АС, Совјет, 1852, Р Н^о 7.

А. Карађорђевић

6.

Београд, 12. јануара 1852.

Кнез Александар Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, одобрава издатак и врсту награде за норвешког капетана Сиберга

Попечитељству Инострани Дела

У следству Представленија Попечитељства Инострани Дела која је оно Совјету под 2^{им} тек. мес. ИН^о 3412 од 1851. год. у том смотренију учинило да му се одобри једна сума од 150 дуката како би оно за исту један драгоцен прстен са началним словом имена мог купити и Храбром Капетану једне Норвешке лађе Соебергу, који је са опасности свог сопственог живота спасао живот Капетану и људству једне Србске лађе на Црном мору у оном магновењу кад иј је бура свију средства спасенија лишила била: ја сам согласан с мненијем Совјета од 9^{ог} овог месеца Н^о 2 одобрио да се Попечитељству Инострани Дела изда једна сума од 100 дуката цесарски да оно за исту овакови драгоцен прстен набавити и реченом Капетану Соебергу од стране Србског Правителства за знак признателности за његово благородно дело поклонити може, о чему како Правителство Инострани Дела, тако и Попечитељство Финансије овим ради њиовог надлежног употребленија увједомљавам.

А. Карађорђевић

вН^о 36
12. Јануарја 1852 год.
у Београду

Оригинал, АС, И, I, 1852, РН^о 203.

7.

Београд, 7/19. фебруара 1852.

Министар иностраних дела – норвешком капетану Сибергу, обавештење о награди у знак признавања за храбри подвиг при спасавању посаде српског брода

Monsieur le Capitaine!

Informé par mon Chargé d'Affaires à Constantinople du courage et du dévouement avec lesquels vous vous êtes porté, dans le plus fort d'une tempête des plus violentes, au sauvetage du bateau Serbe "Polixenie" dont le Capitaine et l'équipage n'ont été sauvés que grâce à votre noble et généreux intervention, je me plais Monsieur le Capitaine, ci Vous en exprimer mes sentiments de reconnaissance et à Vous témoigner une satisfaction particulière par l'envoi d'une bague, que mon agent à Constantinople est chargé de Vous transmettre par l'administration à la Légation de sa Majesté le Roi de Serbie. Dans ces sentiments je suis Monsieur le Capitaine votre affectionné.

Концепт, АС, МИД, И, 1852, I, 203

8.

Цариград, 25. фебруара 1852.

Филип Христић, вршилац дужности капућехаје – Министарству иностраних дела, о достави прстена за норвешког капетана Сиберга

С предписанијем Високославног Попечителства од 7. тек. м. ИН⁰ 143 имала је чест Агенција примити драгоцен прстен, који је Правителство наше Капетану Норвешком Г^{ну} Сеебергу на дар определило, за знак признателности, што је речени Капетан целом људству и Капетану једне Србске лађе живот спасао, која је на Црном мору месеца Декембра пр. год. кораблекрушеније претрпила.

Агенција је речени прстен овдашњем Шведском посланству спровела с молбом да га Г^{ну} Капетану Сеебергу достави као што ће се Високославно Попечителство из прикључене овде копије, одговора Деловодитеља Шведског изволити увјерити.

Н⁰ 105

25. фебруарија 1852. год.
у Цариграду

Испуњавајући Дужност
Капућехаје
Ф. Христић

Оригинал, АС, МИД, И, Ф. I, 1852, РН⁰ 203

9.

Цариград, 3. марта 1852.

A. Теста, отправник послова Шведског посланства у Цариграду – Ф. Христићу, вршиоцу дужности капућехаје у Цариградској канцеларији, потврђује да је капетану Сибергу проследио писмо и поклон кнеза Србије

Copie

Constantinople 3. Mars 1852.

Monsieur le Chargé d'Affaires,

J'ai eu l'honneur de recevoir hier l'office que Vous m'avez fait, celui, de m'adresser sous la date du 29. Février V.St. pour me transmettre la Lettre que Son Altesse le Prince de Serbie, Votre Maître, avait daigné écrire au Capitaine H. C. Seeberg, commandant la Barque Norvégienne "Norma"; et Mr A.M.E. Nicolaévitch, Chancelier de Votre Légation, m'a en même temps, remis la magnifique bague à chiffre en brillants qu'il a plu au Gouvernement Serbe d'accorder au dit Capitaine en récompense du service qu'il a été fort heureux de rendre au Capitaine et à l'équipage du Navire sous pavillon Serbe "Polixeni".

Je n'ai pas manqué d'informer aujourd'hui même le Capitaine Seeberg, qui se trouve actuellement à Odessa, qu'il trouvera chez moi, à son retour, la Lettre Princièrè à son adresse, ainsi que la marque précieuse de bienveillance dont il venait d'être l'objet; et en attendant qu'il puisse remplir lui-même le devoir d'adresser ses respectueux remerciements à Son Altesse le Prince, je Vous prie Monsieur le Chargé d'affaires de vouloir bien être auprès de Son Altesse l'interprète de ses sentiments.

Il m'a aussi été bien agréable d'avoir à informer le Gouvernement du Roi, mon Auguste Maître, de la faveur dont un de Ses sujets avait été honoré, ainsi que du bienveillant empressement que Vous avez mis, M^r le Chargé d'affaires, à la lui faire obtenir par Votre recommandation.

Agréez en aussi, Monsieur le Chargé d'affaires, mes bien sincères remerciements, ainsi que l'assurance réitérée de ma considération distinguée.

A. Testa.m/p.

A Monsieur

Monsieur P. Christich
Chargé d'affaires de Serbie. Копија. АС, МИД, И, Ф. I, 1852, КН⁰ 503.

10.

Цариград, 22. марта 1852.

**Капетан норвешке лађе Х. Ц. Сиберг – кнезу Александру
Карађорђевићу, изражава поштовање и захвалност на поклону.**

Constantinople le 22. Mars 1852.

Messe,

J'ai reçu avec le cœur rempli
d'émotion et de reconnaissance la lettre
autographe que Votre Altesse a daigné de
m'adresser, sous la date du 17/19 Février
dernier, accompagnée d'une magnifique
bague enrichie de brillants, qui m'ont été
remises aujourd'hui par Monsieur le Com.
mandeur Costa, chargé d'affaires de S. M. le
Roi de Suède et de Norvège à Constantinople.

Je suis bien sensible, Mon Prince,
pour l'insigne honneur que Vous avez

digné

À Son Altesse
Le Prince Régnant de Serbie.

Belgrade

digné de me faire, et pour lequel j'en
conserverai une éternelle reconnaissance,
prieant^o Votre Altesse de vouloir bien agréer
mes respectueux remerciements, unis aux vœux
les plus fervoureux pour le bonheur de Votre
Altesse et de Son Auguste Famille Principière
Plin de respect et de dévouement j'ai
l'honneur d'être,

De Votre Altesse

Très-humble et très-Obéissant Serviteur
Hans E. Seeborg
Captain of the Norwegian Bark "Karna"

Оригинал, АС. МИД, И, Ф. I, 1852, РН⁰ 203.

мр Радомир Ј. ПОПОВИЋ
Историјски институт
Београд

МЕМОАР ЂОРЂА ПРОТИЋА ИЗ 1854. ГОДИНЕ

Под притиском Русије кнез Александар Карађорђевић је у марту 1853. године разрешио дужности Илију Гарашанина, председника владе и министра спољних послова, отвореног противника ширења руског утицаја у Србији, чиме су унутрашњи сукоби у Кнежевини продубљени у највећој могућој мери. На обарању владе кнеза Александра удружили су се обреновићевци, у земљи и емиграцији, као и приврженици Томе Вучића Перишића, који су протурали гласине у народ да се очекује „писмо” из Русије, после којег ће кнез Александар одступити с власти. Међу обреновићевцима у емиграцији против кнеза Александра током 1853. и почетком 1854. године нарочито активни били су министри из времена прве владавине кнез Михаилове Ђорђе Протић и Стефан Радичевић.¹

Политичку каријеру Ђорђе Протић (1793–1857) почео је 1820. године, а врхунац је досегао за време прве владавине кнеза Михаила.² Он је средином тридесетих година, искусивши самовољу кнеза Милоша, био један од најзагриженијих кнежевих противника, о чему сведочи његов спис *Образ књаза Милоша и његовог владања*.³ Али, под снажним дејством оштрих политичких борби током 1838/9. године, које су попримиле обележје династијског сукоба, приклонио се Обреновићима, поставши стуб кнез–Михаилове владавине. Најпре је 3/15. маја 1840. године именован за вршиоца, а

¹ Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853*, Београд 1932, 223.

² Станиша Војиновић, *Животопис Ђорђа Протића*, Браничево XXXI, 1985, бр. 4, 43–47.

³ Радош Љушић, *Ђорђе Протић: Образ књаза Милоша и његовог владања*, „Архивски преглед”, 1–2, Београд 1982, 87–102.

12/24. јуна исте године, уместо Аврама Петронијевића, постављен је за сталног кнежевог представника и министра иностраних дела. На тим дужностима био је до 26. августа (7. септембра) 1842. године, када је због Вучићеве буне с кнезом Михаилом пребегао у Аустрију. У емигранцији је био до 1857. године, када се вратио у Србију, али је убрзо потом умро. За то време, у зависности од политичких кретања у Европи, Протић је код руског Двора настојао да издејствује повратак кнеза Михаила Обреновић на престо у Србији. О томе сведочи и овај документ, похрањен у Историјској збирци у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду под бројем 751. Заправо, то је концепт мемоара с пропратним писмом, које је Протић на празник Четрдесет мученика, тј. 8/20. марта 1854. године писао и које је два дана касније у Земуну доставио руском конзулу у Београду Николају Јефимовичу Мухину с намером да буде прослеђено руском Министарству иностраних дела. Мухин је за руског конзула у Београду именован после смрти свог претходника Туманског јула 1853. године, а на дужност је ступио почетком октобра. Међутим, на захтев заповедника београдске тврђаве Изет-паше, а због започетих руско-турских непријатељстава, почетком новембра 1853. године прешао је у Земун. Отуда је с аустријским пасошем често долазио у Београд, покушавајући да убеди српску владу да не прихвата ферман којим је Porta Србији гарантовала њен државни положај као „непотребан и штетан” и у том правцу је „развијао више ревности, него што је његова влада желела.”⁴

Треба истаћи да у документу експлицитно није забележено коме је овај документ намењен, а на омоту је записано да је послат „неком руском конзулу.” Ни читањем документа не може се утврдити име адресата. Међутим, да је документ намењен Мухину закључујемо по томе што је он у Земуну више месеци био у непосредној вези с Протићем и осталим српским емигрантима и, будући незадовољан кнезом Александром, имао је разумевања за њихов рад, а друго, мемоар је предат уочи Мухиновог одласка из Земуна. Наиме, он је 17/29. марта 1854. године паробордом отпутовао из Земуна у Беч, а одатле вероватно у Русију, поневши овај Протићев мемоар.⁵

⁴ Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, I, Београд 1887, 142–143.

⁵ Земун 17. марта— Као што сте у вашем изванредном листу (...) рекли да ће руски конзул који је овде више месеци становао, г. Мухин, одавде одлазити, то обисти-

Доказујући у мемоару да влада кнеза Александра води анти-руску политику, Протић је описао важније политичке догађаје у Србији од доношења Устава 1838. године до 1848. године. У први план ставио је обрачун уставобранитеља са кнез Михаиловим чиновницима. Уз мемоар приложио је три списка смењених, мучених и убијених службеника, што речито сведочи о политичкој острашћености и нетрпељивости које су постојале у то време. С тим у вези је и Протићев опис места на којима су обреновићевци за време уставобранитељске владе мучени и која су постала симбол њиховог страдалиштва: јама на Врачару, Гургусовачка кула и шабачки обор. У јаму на Врачару која је била ископина за кућу професора Лицеја Исидора Стојановића, бацани су обреновићевци који су после протеривања кнеза Михаила 1842. године довођени у Вучићев логор. После прерата 1842. године отпочели су радови на преуређењу Гургусовачке куле, предвиђене за смештај политичких затвореника, који су завршени 1844. године. До краја владе кнеза Александра кула у Гургусовцу била је тамница за политичке затворенике, у којој је владао веома строг режим, због којег су многи заточеници у њој умрли.⁶ У шабачки обор, који је трговцима служио за смештај свиња, у време Катанске буне 1844. доведено је неколико стотина људи, који су непосредно или посредно били уплетени у тај догађај. Пре него што би били изведени пред Преки суд, заточеници тог привременог затвора мучени су глађу и жеђу и суровим иследним поступком.

Иако писан из угла обреновићевца, због чега се може оцени-ти као једностран и пристрасан, с јасним политичким циљем, Протићев мемоар из 1854. године у значајној мери осветљава дубину политичких подела и сукоба у Србији средином XIX века. Осим тога, овај документ значајан је због пописа чиновника и кратких биографских бележака којих нема у другим изворима. Протић је истакао да

нило се. Он је данашњим паробордом отпутовао сасвим, а сутра ће истога конзулата секретар г. Јабуковски опет парабродом отпутовати наниже, и као што се чује он ће у Оршави дочекати г. Попова, агента конзуларног („Србски Дневник”, бр. 23, 20. III 1854). Мухинов измештај из Земуна према Нилу Попову, секретару руског конзулата у Београду, учињен је на захтев Аустрије, која је на тај начин желела да умањи руски утицај у Србији (Нил Попов, *Србија и Русија од Кочине крајине крајине до св. Андрејске скупштине*, 3–4, Београд 1870, 318).

⁶ Новак Живковић, *Гургусовачка кула и њени затвореници 1844. године*, Развитак, VIII, Зајечар 1968, 80–95.

списакови прогнаних, мучених и убијених чиновника нису потпуни, јер су начињени према подацима до којих је сам дошао, а истраживачима, ради поређења спискова из овог мемоара, од користи може да буде књига Љубодрага А. Поповића.⁷

Текст мемоара написан је на 14 табака. Списак под словом А на 6, списак под словом Б на 4 и списак под словом В на 2 табака. Уз мемоар је приложен концепт пропратног писма од 10. марта 1854. године и још један концепт недовршеног писма, које овде доносимо у 20. напомени. Међу хартијама овог документа налази се омот насловљен „Рукописи Ђорђа Протића”⁸ и један мањи лист с реченицом која је интерполирана у 10. табак.⁹ По свој прилици, уз 10. табак налазио се још један листић са уметнутом реченицом,¹⁰ која је сачувана захваљујући препису Драгослава Страњаковића. Наиме, Страњаковић је уочи Другог светског рата намеравао да овај документ с осталим документима из архиве Српске краљевске академије одштампа у збирци насловљеној *Грађа о Вучићевој буну*, па је овај документ прекуцан и колациониран. Приликом садашњег приређивања утврдили смо да наведене реченице нема у Протићевом аутографу, али је зато има у Страњаковићевом препису, па закључујемо

⁷ *Шематизам кнежевине Србије 1839–1851*, Београд 1999.

⁸ На полеђини омота видљиви су трагови четири уништена печата, а на предњој страни пише: „Мемоар писан у Земуну на 40 мученика 1854. године и пропраћен спроводним писмом из Земуна датираним 10. марта. Писан је неком руском конзулу, али се не зна којему, а говори се у њему о незаконном и властољубивом постанку владе од 1842. године. Као додаток мемоару иду три списка. А. Списак оних чиновника кнеж[ества] Србије од којих је већина још од времена владе кнеза Милоша Обреновића законим путем на званија дошла, а у овима се до конца владе кнеза Михаила застала, и који су кнезом А[лександром] Карађорђевићем и његовом владом, начином противним Уставу и законима својих званија лишени, са кратким примедбама о ономе што је с којим од њих позније било. Б. Списак лица која су се у слѣдству преврата 1842. године апшена, бијена, пребијана и различито мучена. В. Списак лица која су се у слѣдству преврата 1842. године различитим начином живота лишени.”

⁹ „Овде је он и једног слепца зато што је овај песму неку за Стојана уз гусле певао, убити дао, а с овим заједно и слепчевог унука и вођу, дете од 10 година и одавде из овог места...”

¹⁰ Тај део реченице гласи: „...само што у овој прилици није ништа против правителства предузимао, него је тиме, што је Стојана обмануо и њега од његовог плана да к Ваљеву иде, одвратио, још и велику услугу правител...”

да је реченица била написана на листићу папира који је у међувремену загубљен.

Мемоар Ђорђа Протића писан је предвуковском азбуком, једностубачно, на папиру фолио формата. Текст је приређен према важећем правопису. Избрисан је наставак х у генитиву множине, који Протић често користи: народах, страних упливах, разговорих внутр[ени] делах, одметниках и тако даље. Упоредо са § уписана је реч члан, а слово њ на крају речи је избачено, јер оно није имало фонетско, већ правописно значење, док су честе скраћенице разрешене угластим заградама.

Ваше превасходителство! Милостиви государ!

У Земуну, 10. марта 1854.

Под 28. јану[ара] и под 6. фебр[уаром] имао сам чест Вашем превасходителству¹¹ спровести копије од два мемоара, којих је оригинале књаз Михаил господину барону Ливену,¹² један у Крагујевцу, а други овде у Земуну поднео и који су на сваки начин високо-славном Министерству достављени, а овим сада узимам себи слободу, ради Вашег сведенија, о познијим у Србији догађајима, спровести Вам од моје стране један, трећи мемоар, у оригиналу о ком ће Ваше превасходителство знати, дал' ће и он места код високо-слав-ног Министерства имати или не. Из овог ће мемоара, на истини основаног, Ваше превасходителство видити моћи, а при даљем ислеђењу, ако се ово нуждним нађе, и уверити се какви су себични интереси оне партаје, која је свагда према књазу Михаилу непријатељски стајала, и из какве се је лакомости њене она од овога књаз-а отцепила; какве је Пор-та, какве ли су и друге државе интересе имале, да овој партаји потпомогну књаз-а Михаила и његово правителство оборити, и каквим се подлим оружијем Пор-та, за докучење ове намере своје, служила; на какав је противозакони начин књаз Михаил-о с достојинства владајућег књаз-а свргнут и каквим је грешним и недозвољеним путем Александер Карађорђевић на ово достојинство подигнут; каква је тиранства и безаконија¹³ ово, из буне произишавше правленије¹⁴ упражњавало; колико је невиних жертви пало и колико је фамилија различито пострада-ло, јединствено због тога да неколико људи своје властољубиве страсти задовоље, како под овом владом нико више не може свој живот, чест и имање уставом и законима заштићене да нађе; шта је и целокупност народња у свом политическом животу овим превртајем изгубила и какве јој још и веће

¹¹ Екселенцији, преузвишености.

¹² Вилхелм Карлович Ливен (1800–1880), пешадијски генерал, царски ађутант и изасланик у поверљивим дипломатским мисијама. У Србију је долазио у марту 1841, у децембру 1842. и лето 1843. године. Протић је Мухину 28. јануара 1854. доставио препис мемоара кнеза Михаила барону Ливену од 22. марта 1841. године. Видети: Архив Србије, VARIA, I, 12 и Архив САНУ 734, 9203.

¹³ Незаконитости.

¹⁴ Влада.

опасности од страних уплива, који су у Србији мах узели и који све више и више благотворни уплив Русије из ове истискује, грозе; како су се лица антируског духа у централном правленију угњездила и какав је правац правителства, народњим тежњама противан, у последње време узело и т. д.

За специјални преглед различито овим правителством живота лишених, бијених, пребијаних, мучених и апшених, а и неправедно званија и службе лишених, ја прилажем к овом мемоару три списка под А, Б и В. Но, колико сам се год старао, да сва она лица, која у ова три списка спадају, изнађем и у ове их уведем, опет све њи изнаћи нисам могао и тако је морало још њи много неуведених изостати. Тек по сачињеним овим списцима, паде ми један на ум: Благоје из Кука кој[и] под списак В спада, и који је на испиту мучен под руком Атанасија Николића¹⁵, началника Економическог оделенија у Попеч[итељству] внутр[ени] дела, а у исто време и садањег економа у Топчидеру, душу испустио.

Ваше ће превосходителство из сва три мемоара видити, како је Вучић у свим поступцима његовим карактеризиран. Ја би сам га радо, по моме у последње време према њему расположењу, другчије описао био, али би сам онда здраво против истине погрешно био, а то никако без повређења моје совести учинити не би могао. Ничим мање ја у њему ту врлину признати морам, што је он, ако и лукавим начином, поготову сав народ на своју страну окренути кадар био. Исто тако и његов садањи правац у томе, што је он сасвим на руској страни, похваљујем, баш и ако га је на овај правителство, које је антируско и ком је он по својим начелима опозиција, натерало.

Најпосле Вас, милостиви государ, уверити могу да је сав народ српски на страни руској, као што је његово правителство антируско, и ја мислим да се нећу преварити, ако даље додам, да сви они у ово последње друштво спадају који кабинету књажеском принадлеже и сви попечитељи,¹⁶ једног Пауна Јанковића¹⁷ изузимајући ког ја, у целом оном друштву за највећег приврженика руског др-

¹⁵ Атанасије Николић (1803–1882) био је начелник Полицајног одељења Попечитељства внутрени дела, а једно време и помоћник министра.

¹⁶ Министри.

¹⁷ Паун Јанковић (1808–1865) био је члан Совјета од 1840. до 1857. године, министар иностраних дела 1840, правде и просвете 1842 и финансија 1848–1852. Због свог русофилства прозван је Баћа.

жим. У число антируса принадлеже и они совјетници, који у кабинету књажеском приступ имају, кад се тамо заседанија држе и совјетовања чине и потоме и Тенка у ово друштво спада, баш ако се то из његових разговора противно мислити може. Најбоље се, по моме мненију,¹⁸ ови по приступу у кабинету књажеском и по наклоности к Вучићу,¹⁹ разликовати могу, и они су први антируси, као и ови други филоруси а они, који се неутрални показују могу се опет за филорусе узети.

Подносећи вам овај мемоар заједно са овим спроводом радујем се да ми се и сада прилика даје изјавити Вам моје особито високопочитаније с којим пребивам

Вашега прев[асходителства] милостивог госуд[ара] покорњејши слуга.²⁰

¹⁸ Мишљењу.

¹⁹ Тома Вучић Перишић (1788–1859) био је најистакнутији уставобранитељски правак у борби против Обреновића од 1839. до 1844. године. Од 1845. године прешао је у опозицију влади кнеза Александра, за шта је имао подршку руских конзула у Београду и подршку руске владе.

²⁰ Уз ово писмо налази се концепт још једног писма сличног садржаја: „штету својих права и права отечества свога, подвргнути. Према покровитељствујућем је он Двору свагда благодаран био и признателан му остаје за она благодјанија код отечества његова од овога ужива, и симпатија је његова према Русији у толиком степену да се је он више пута изразио: „Ако не могу никако Србином бити, а ја нећу ништа друго да будем него Рус”.

Из целокупности догађаја увидиће В[аше] пр[евасходителство] и увериће се да се је она у Србији партаја, која је позније себи име уставобранитеља дала, још пре него је књ[аз] Михаило у Србију дошао, сљедователно пре него им је од своје стране и најмањи повода непријатељству дао, према свом добром, благом и мирољубивом књазу непријатељски ополчила се; да је она све и сва употребила да народ српски против њега раздражу, но да у томе не само у оно време успела није, него је због тога исти народ против себе раздражила; да је она, немогући тада ово пакосно дело ко концу привести, потражила на страни, не само код Турака, него и код страних дворова себи сојузничке, а свом књазу непријатеље; да је она за време свога у Цариграду бављења ове набавила и најпосле своју злоковарну намеру произвела. Види ће В[аше] пр[евасходителство] даље да су ова лица и императорско–росијског генералног конзула Ваштенка за себе задобила и како су паша београдски Ђамил и овај књаза Михаила навели да он, и најопасније своје непријатеље Вучића, С. Симића и старог Гарашанина, у Србију пусти; видићете како су и један и други књаза Михаила уверавали да ови не смеду ништа против њега и његовог правителства предузимати и да ће они при најмањем каком покушењу њином од самих и решпектираних дворова најстрожије кажњени бити, а видићете и уверићете се из познијих догађаја да је ово уверавање од стране Порте једна под-

М Е М О А Р

Турци су у грабљивим намерама њиним, да слободне и независиме народе себи подјарме или их под своју зависимост подложе, осим свог оружја, којим су негда трима частима света грозили, лукавство као и сваког рода превару употребљавали и за докучење њихови цели неретко према христјанима и вероломни бивали. По начелима, дакле, њиним, да све и сва за државне интересе њихове слободно упражњавати могу, они су често интригама својима завађали главне старешине народа и међу овима партаје правили, па су се у оваким приликама, као и онда, кад су се гдигод такве партаје и без њиховог содејствија порађале, међу ове, под видом помиритеља, стављали, но свагда с том пакосном намером, да ону државу, у којој су партаје породиле, ако ништа више, а оно раслабе. У оваким приликама су они свагда са слабијом страном сојузе правили, те су с овом ону јачу обарали, а тим је већ по себи така држава слабија бивала, осим што је чрез Турке благодетелствована²¹ страна њиним интересима, често и на штету своје државе, служила.

Оваку је политику Порте и у посљедње време у Књажеству Србији набуђувала²². Како су се неколико лица од књаза Михаила отцепила, за себе једну партају саставила и против овог законског књаза у опозицију ставила се, одма је она (Порта) ову странку у своју протекцију узела и од ове потпомагана насрнула је одмах на права овог књаза и на права народа српског тиме што је у ферману²³ сво-

лејша превара била, почем је она иста ова лица за орудје буне у Србији употребила и не само што није по заданом слову ова казнила, него је и буну и из ове произишавше правителство одобрила. Најпосле ће Ваше превасходителство видети и уверити се да и она рола, коју је аустријско владеније средством свога генерала Ауера у овим опстојателствима играла, није нимало честита била, као и о томе да противници књ[аз] Михаилови нису никако смели пред народом изјаснити се да они против књаза иду, него су употребили друге странпутничне извјете, те су тако једну част народа на своју страну привукли. Ово доказују на више места изјасњавања Вучићева да је он земља под књазем и да ће се он њему подложити да по њему гази и пр[оче].

Ово су главна примјечанија, а остало ће се из приложеног мемоара видети моћи који Вам у покорности подносим и радујем се да и овом приликом имам чест назвати се Вашег превасх[одителства] покорњејши слуга.” [...]

²¹ Милостима обасута.

²² Одржавала.

²³ Султановом указу о постављењу.

ме, којим је књаза Михаила за владајућег у Србији књаза прокламирала, на супрот Берата²⁴ овој породици даног и на супрот првог § (члана) народу српском дарованог Устава²⁵ овога, уместо наследственог изборним именовала, и што је она, насупрот предостављеног²⁶ права књазу и Совјету потребна у Књажеству овом надлежательства одређивати, сама надлежательство књажеског Совјета дотле у Србији непостојавше, одредила, па и лица у овоме наименовала, и тиме се и у право, јединствено књазу предостављено, утакла. Не сматрајући даље, што су се ова лица сама од законог њиног књаза и без најмањег даног им од стране његове повода отцепила, она је у томе Књаза кривила, а отцепљена је лица правдала, заштиштавала и њима и најбезаконија дела одобравала. Сва ова и овима подобна²⁷ покушења Портина нису њој у почетку пожеланог плода донети могла, јер уколико је она већма на књаза насртала, утолико се је опет овај боље од ње наум узимао. Тако су исто и покушавања противника књажеских да се силом и помоћу Порте књазу наметну, безуспешна остала, и они су се тиме, не само од овога него и од народа, кој[и] је овог књаза љубио и њега почитовао, тим више отуђили, што сваки Србин из искуства зна, да њему од Турчина никако добро доћи не може и што потоме он свакога оног кога Турци пријатељствују, праведно за непријатеља Српства сматра и њега мрзи и гони, као што је и на ове одметнике свог законог књаза мрзио и њих гонио те су они најпосле морали отечество оставити и код Турака заштиту тражити.

Између свију ових одметника за најопасније је себи и мира у земљи сматрао књаз Михаил три лица: Вучића, С[тојана] Симића²⁸ и Хаџи Милутина Гарашанина;²⁹ зато при даној амнистији свима оста-

²⁴ Царско писмо или повеља којима се неком дају нарочите повластице. Овде је реч о Берату из 1830. године којим је Порта признала кнезу Милошу и његовој породици наследност кнежевског досотојанства.

²⁵ Устав из 1838. године, тзв. Турски устав.

²⁶ Датог, уступљеног.

²⁷ Слична.

²⁸ Стојан Симић (1797–1852) био је један од најистакнутијих уставобранитељских првака. Истакао се у организовању буне из 1835. године, назване Милетина, после које је донет Сретењски устав. Председник Совјета био је од 1844. до 1848. године.

²⁹ Милутин Савић Гарашанин (1762–1842) био је учесник Првог и Другог српског устанка, а значајну улогу имао је у организовању уставобранитељског покрета. На почетку Вучићеве буне убили су га кнез Михаилове присталице.

лима и дозволењу да се они у отечество повратити могу, није он никако могао и оној тројици то дозволити. У овоме је књаз Михаил основних узрока имао, јер је он из пређашњих поведенија њиних њине заједничке тежње увиђао и свакога поособна својства и карактере познавао, а знао је и шта је кој[и] од њих кадар и ко је кој[и] зло произвести способан. У Стојану Симићу познавао је он превасходна³⁰ својства лукаве и притворне лисице, и да ће он са својим интригама кадар бити међу старешинама семе раздора и несогласија посејати. За старог Гарашанина знао је он, да овај као марвени трговац у свим крајевима Србије калаузе има и да ће он преко ових моћи у народу њима приврженика наврбовати, а за Вучића је знао, да је он најспособнији буну у Србији, кад комплот сазре, произвести. За А[врама] Петронијевића³¹ знао је он, да му овај само код Турака, с којима је прилику имао раније познанства учинити, пакости чинити, а да му у земљи, ни он, ни сви остали скупа, без оне тројице ништа учинити неће моћи, па је зато, као што је и више споменуто, и Петронијевићу и свима осталима повратак у отачество дозволио, а у исто време тврдо закључио био, да бар за неко време оној тројици повратак забрани. Но како год што је књаз Михаил знао да сви ови противници његови, којима је повратак у отечество дозвољен, неће у стању бити без оне тројице штогод против њега у отечеству произвести, тако су то и они сами знали, а и Porta је то добро знала, и зато сад она, почем претњом није могла успети да и ову тројицу у Србију поврати, предузме онакав подал начин, који у највећој мери карактеризира државу мусулманску, за докучење своје цели на сваку превару, а и на само вероломство готову. Она, дакле, чрез свога бесхарактерног мухафиза³² београдског Ћамил-пашу³³ почне уверавати књаза, да се он нема шта ни од оне тројице изван отечества још находеће се ни од остали противника његових, бојати, јер би они, тако овај паша говораше, и књаза са клетвом увераваше, за најмање како њино против њега, књаза, и његовог правителства покушење од оба

³⁰ Изврсна, одлична.

³¹ Аврам Петронијевић (1791–1852) политичку каријеру почео је за време прве владе кнеза Милоша. Од почетка четврте деценије XIX века радио је на организовању уставобранитељске опозиције. Био је намесник (1839–1840) и, с изузетком једне године (1843/4), кнежев представник и попечитељ иностраних дела (1842–1852).

³² Заповедника тврђаве.

³³ Ћамил-паша, београдски везир од 1840. до 1843. године.

двора, т[о] је[ст] турског и русијског, најстрожије казњени били, а у исто време наваљиваше, да се и оној тројици повратак у отечество дозволи. Све ово, као и уверавање овога паше, да ће књаз тиме, што ће и реченој тројици повратак у отечество дозволити, благоволеније³⁴ султаново задобити, не би могло књазу навратити, да учини онако дело, које на пропаст његову и на нарушење мира у земљи, као и на штету народних права смера; (јер он не могаше и потоме Турчину веровати, што је то неверовање Турчину дубоко у срцу сваког Србина упечаћено, да он и у песмама својим пева:

„У Турчина и у љуте гује (змије)
Веруј брате пријатеља није.” И даље:
„Ко Турчину веровао,
На леђи га носио.”

Но, почем га и императорско–росијски генерални конзул господ[ин] Ваштенко³⁵ са своје стране онако исто, као и Ћамил–паша увери и дода, да ће он са дозвољењем повратка у отечество ове тројице и государу императору угодити, онда он није могао више противостати, него одма њим повратак дозволи и сам ове дворове замоли да они повратак њин у отечество одобре. Но тек што је овај паша у овоме своју цел постигао, и чим су се ова тројица у отечество повратила,³⁶ а он их поче онако одлично предусретати, да је то свакоме у очи падало, а тим је хтео народу познати дати, да су ова лица у великом уваженију код Порте. Међутим, и ова тројица, као и остали противници Књазу нису пропустили по народу разглашавати, да су они код Порте, као и код Двора руског у великој милости, а да је Књаз и његово правителство код дворова у немилости и да ће потоме за свакога оног добро бити, који се њих придржавао буде, а напротив зло за оне, који се Књазу и његовог правителства придржавају.

Није дуго времена прошло како су се ова тројица у отечество повратила, њине се интриге већ откривати почну. У оваком опстојању није правителство ништа остало него да пази на кораке противника својих; но и ово су како паша тако и господ[ин] Ваштенко забрањивали, опомињући свагда Књазу на оно уверење, које су му они дали. С овим су и један и други Књазу и правителство његово

³⁴ Благонаклоност.

³⁵ Герасим Вашченко, руски конзул у Србији од 1838. до 1843. године.

³⁶ У марту 1842. године.

обезоружавали, а међутим је паша и чрез своје Турке противницима књажеским на руку ишао и њих у састављању комплота³⁷ потпомагао. Затим он почне на попечитеље књажеске насртати, њи клеветати и пред Књазем их кудити а противнике његове хвалити и овоме препоручивати да оне са овима замени.

Међутим је и аустријски генерал Ауер с истим пашом шуровао и с овим заједно књазу Михаилу и његовом правителству замке плео, а кад је затим и чиновник Портин Шехип–Ефендија³⁸ у Београд дошао, онда овај већ удешену буну у Србији потпали, у сљедству које књаз Михаило са знатним числом разних чиновника и једним числом простог народа на аустријску страну пређе, и тако Порта, уместо да противнике књаза Михаилове, по заданом овоме преко Ђамил–паше обећању казни, буну одобри и из ове воспостављеног Књаза потврди.

Противници су књаза Михаилови добро знали, да је сав народ, са изјатијем³⁹ врло малог числа,⁴⁰ које су оне за себе врбовати могли, на страни књажеској, зато они, при подизању овога на оружје, нису њему казати смели, да против Књаза иду, него да су и они за Књаза и да иду само против попечитеља, који су Књаза навели те је он подигао данак од 5 на 6 талира, оборио дукат од 24 на 23 гроша, забранио народу шуму сећи, а допустио да се ова на подашу сече. Ово су предмети онаки који у круг финансије спадају, и ако би се когод за то окривити могао то је тај попечитељ финансије г[осподин] Павле Станишић,⁴¹ по ког су предлагању уредбе на ове предмете односеће се и Совјетом расмотрене, одобрене и Књазу подношене, изилазиле. Ничим мање он је као тајни партаиста књажеских противника од ових поштеђен и оно за шта би он одговарати морао, пришивано је осталим и од других струка попечитељима.

И онда, кад су противници књаза Михаилови са оружаним народом пред Београд дошли и кад је књаз Михаил већ на аустријској страни био, још они нису смели личину⁴² са себе збацити и пред

³⁷ Завере, побуне.

³⁸ Шекиб–ефендија, царски комесар, активно је потмагао извођење преврата 1842. године.

³⁹ Изузетком.

⁴⁰ Броја.

⁴¹ Павле Станишић (1802–1862), попечитељ финансија од 1841. до 1847. године.

⁴² Образина, маска.

народом изјаснити се да они против самог Књаза иду, него су се принуђеним нашли у нову одежду притворства обући се и с овом пред народ изаћи. Они су у маси народа, која није знала ни куда, ни за шта иде, имали и неко число својих приврженика, којима су знатне награде, некима у новцу, а некима у званијама, обећане и које они к себи призову и науче их, гди ће кој[и] од њих и у коју гомилу међу народом ставити се, и шта ће они скупа на кој[и] народу представити се имајући вопрос именом народа у глас одговарати. Кад се овако овај план удеси и ови надлежна наставлења приме, онда Вучић, као главни предводителъ на буну подигнутог народа, овај у гомилу сазвати да, и кад су се они, који су за одговарање предуготовљени, међу собрани народ расположили, изађе Вучић пред овај собрани народ и овоме представи, да, ако жели и унапредак књаза Михаила за свог књаза имати, а он да одреди између себе једну депутацију, па да ју у Земун пошаље да Књаза натраг у отечество позове. На ово Вучићево предложeње они, који су научени шта ће на ово одговарати, с разних страна и у један глас именом народа одговоре да они неће никако више књ[аза] Михаила за свога Књаза. Затим, даље, Вучић упита кога ће, дакле, за књаза, кад књ[аз] Михаила неће. И на ово посљедује одговор оних истих, који су већ казали да неће књаза Михаила, да хоће Александра Карађорђевића за свога будућег књаза. Тако је овим начином и по овом лукаво удешеном плану, између толико хиљада народа, тек њих 30 до 40 људи у име целог народа на питања Вучићева одговарало, јер се је остали народ, који није знао да ће се за ово питати, нашао у чуду и забуни, кад је с више страна једногласне одговоре чуо, а није могао ни помислити, да се је то по вишеименованом лукавом плану удесило и тако се ови одговори неколико људи за одговор целог народа приме и признају.

Овако је и на овај нечувено лукави начин овај избор књаза на Врачару учињен; а кад се је то овако свршило онда се пошље једна депутација изабраноме књазу Александру Карађорђевићу, те се он међу народом покаже и овај га као свога књаза поздрави. Затим пред народ изађе и Портин чиновник Шехип-Ефендија и паша београдски, да се будто⁴³ увере о оваком избору народњем, који они похвале и од своје стране одобре и народ увере да ће тај избор његов и Порта одобрити и потврдити.

⁴³ Као да, тобоже.

Како се пре потврђења Портиног није могао изабрати Књаз кормила правленија примити, тако се привремено одреди једана кај-макамија (наместничество) у лицу Вучића, Петронијевића и Стојана Симића, који су до посљедујућег потврђења избора књажеског највишу у Србији власт упражњавали.

Међутим, и још од самог почетка, кад је Вучић са народом на буну подигнутим на Врачар приспео, упражњавала су се застрашења (тероризам) и свирепства у онаком степену, као што се једва међу варварима помислити могу. Грозне су се освете на све стране у Србији виђале, а понајвише у Београду као централном правленију. Овде су сви апсови⁴⁴ и сва за апс згодна места с онакима који су пређашњем правителству принадежали нису у коло реузиравше партаје посвећени били, препуњена била. Осим ових места испуњена је била с оваковима и једна, дубока и пространа рупа (јама) на Врачару, која је за другу неку потребу ископана десила се.⁴⁵ У ову нису људи спуштани, него су у њу бацани и гурани, не марећи што ће такав себи или ономе на кога доле падне врат сломити. У ову је јаму доспео и г[осподин] Цветко Рајевић, кавалер⁴⁶ руског и турског ордена и при пређашњем Књазу попечитељ внутрењих дела. И он је, као и остали, у рупи бачен. Како је онда јесење доба и ладно и кишовито време било, то да би су названи уставобранитељи овим деликвентима још веће патње причинили, а они и у онако већ од падајуће кише мокру јаму, поток један од сливајуће се кише наведу и у овај поток различиту нечистоту набацају, и тако су ови бедни у гадној и нечистој бари и дању и ноћу лежати морали. К овој су рупи гомилама људи из народа долазили, да у овој пређашње своје старешине виде, између којих су једни ове страдалнике сожаљевали, а једни су им се и светили, а да би мучитељи пред овим светом показали да ови нису без њине кривице у ову рупу бацили, донесу неколико екземплара печатаног Устава, пак их доле онима у рупи баце, говорећи: „Ето па читајте Устав, који чувати и почитовати нисте хтели”. Овим су хтели народу показати, да су они почитатељи и бранитељи Устава, а ови, који страдају и сви они, који њином дружеству принадеже нарушитељи његови.

⁴⁴ Затвори.

⁴⁵ Ископана јама била је предвиђена за подрум куће професора Лицеја Исидора Стојановића.

⁴⁶ Носилац ордена.

Место је овде да се о овом народњем Уставу више проговори. Име је његово као и он сам народу у оно време још нова ствар била, тако, да их је врло мало у народу било, који су његов значај разумевали. Кад је скупштина ради обнародовања овога Устава, сазвана била, више је њих скупштинара било, који су дошли да Устав виде, него они, који су дошли да га чују; јер су о њему и о његовој каквости и виду различите идеје међу народ било. Они који су прилику имали чути да је Устав дошао, мислили су да је то жива ствар, а они који су чули да је он донешен закључавали су из тога да је он ствар мртва, ал' о каквости његовој још поњатија имали нису. И онда кад је Устав већ обнародован био и кад је сваки, на скупштини десивши се видео, да је то акт на папиру написан, и кад је он у више екземплара напечатан и народу подељен, још већа част народа није могла поњати цел и намеру његову, а многи су мислили да га треба поред себе као амајлију (amulet, hamalet) или као сан Богородични носити. И они сами, који су разумели, да устав садржи у себи основна права свију Срба у општем, и свакога Србина понаособ и да он опредељује одношења књаза и народа једног према другом и взаимна⁴⁷ одношења различитих надлежateljства и власти између себе, већина је толковала⁴⁸ њега посве егоистички и само у своју ползу,⁴⁹ т[о] је[ст] да њега устав брани према сваког другог, а не да он и друге према њега брани. У ове посљедње спадају и тако названи уставобранитељи, који се по делима и поступцима њиним не тек уставонарушитељима, него управ и тиранима назвати могу. Они мисле да ни најмање против Устава грешили нису, кад су се против књаза Михаила, једногласно за владајућег књаза у Србију позваног, још у Србију и недошавшег, ополчавали,⁵⁰ и јавно претили да од Обреновића ни кучета ни мачета у Србији оставити неће; не мисле да су против истог грешили, кад су против друге партаје насртали и старешине наговарали, да се ови с њима сложе, па да другу партају оборе; не мисле да су грешили, кад су народ и против књаза Михаила и против оне стране, коју су они оборити мислили, подстрекавали; а кад народ

⁴⁷ Узајамна.

⁴⁸ Гумачила.

⁴⁹ Корист.

⁵⁰ Устали, окомили се.

против њих устаде,⁵¹ онда они на све стране ларму подигоше, да се тиме што се они гоне, Устав из темеља нарушава. Ово себично поњатије о Уставу и сада код оних, који су власт у своје руке приграбили, траје, и они мисле, или им се хоће да мисле, да је донда, док је власт у нечијим другим рукама била, Устав требовао да се они овим од самовољства онога кој[и] је власт упражњавао, бране, а сада, кад је власт у њиним рукама, и кад би требало да се Уставом и други од њиног самовољства брани, Устав више не треба. Но при свем том, што они сада Устав за предмет излишни сматрају, и што га и уздуж и попречно под ноге мећу и газе, опет они заклетву на исти Устав полажу, а и сам је к[нез] А[лександр] Карађорђевић при ступлењу на књажеско достојанство, заклетву на овај Устав положио, па се често они у онаким опстојателствима, кад се ко са стране њиних интереса дотакне, на исти Устав позивљу и њим се бране. Но кад би они и тек једну искру чисте совести имали и кад би су поглед свој тек на 1 § (члан) Устава бацили, којим се књажеско достојанство Милошу Обреновићу и његовој фамилији даје, морали би су се при самом оном акту, кад заклетву полажу згрозити и признати, да су они у оном истом моменту клетвопреступници.

Пред простим народом, који није поњатије⁵² о значају Устава имао, могли су ови лако тиме што је сваки од њих по један екземплар печатаног Устава поред себе носио, за уставобранитеље препоручити се, но код разумнијег света који зна да се другчије а не ношењем устава у недрима или у џеповима овај почитује и брани, неће се они никако за такове препоручити моћи; а кад се и дела њина, која су од части већ горе описана и која ће се још ниже описати расмотре, онда ће сваки зрелог разума, непристрастан и правдољубив човек, познати моћи да су ово лаже и варалице, уставонарушитељи и кривоклетници, варвари и тирани.

Сваки ће видити моћи да је апшење и ланцима окивање још цвеће и ковиље према овоме бацању у рупу и према оној вишеописаној патњи, коју су бедни људи у њој издржати морали па и то се

⁵¹ Доласком кнеза Михаила у Србију у марту 1840. године у унутрашњим политичким сукобима иницијатива је прешла на страну обреновићеваца. Под притиском присталица династије Обреновић, водећи уставобранитељски прваци поднели су оставке у државној служби и прешли су под заштиту турског паше у београдску тврђаву.

⁵² Схватање, разумевање.

неће за нешто особито код оваких тирана наћи, што је многима и чиновницима и нечиновницима, ком 50, а ком и по 100 батина подељено, али ће се сваки кој[и] човеческо срце има, згрозити морати кад себи представи, да су многи овде на Врачару моткама и кољем, а неки и сикирама грувани. Све је ово и без суда и без пута и по мненију уставобранитеља опет по Уставу било.

Међутим, док су се ова свирепства у Београду и на Врачару као и по окружијама упражњавала, приближи се Јован Мићић, који је задоцнио књ[азу] Михаилу у помоћ доћи, с војском до близо Београда; но Вучић и паша београдски пошљу пред њега своје људе те га од његове намере одврате и увере га да ће га на миру оставити. Он се да наговорити и војску распусти; а кад Вучићу у руке падне онда га овај окује, окованог на волујским колима, на којима се је ђубре носило кроз Београд проведе и у град пред пашу доведе. Овај је врсан Србин и херој доста јада оним зликовцима турским, који су према граници Окружија Ужичког у Србију упадали и пакости чинили, задао, зато су га се Турци бојали, а и мрзили га; а зато га је и Ђамил-паша мрзио, па је једва дочекао да га тако пониженог пред собом види. Овде и од овог паше буде он свакојаким бесчестним реч'ма изгрђен и испсован, и почем је овако овај паша над њиме своје срце искалио, буде овај славни муж опет на истим колима у назначени му апс доведен, у ком је више времена пробавити морао, а најпосле је опет у слободу постављен.

Докучивши Порта оваким подлим оружијем, преваром и обманом, којим се је она према младом и незлобивавом књазу Михаилу послужила, своју пожелану намеру да овога књаза ког је право у књажеском достојинству насљедствено, и кој[и] за себе симпатију народа српског има, обори, и да тиме и права народња која су у насљедственој династији на јачем темељу почивала потресе, једва је дочекала ову буном произведену у Србији промену, и зато је она одмах и без закаснења у сљедству ове учињени избор одобрила и Александра Карађорђевића на књажеско достојинство потврдила, које је потврђење одмах надлежним Бератом торжествено⁵³ обнародовано. Почем, пак, овај избор, кој[и] је у сљедству буне учињен и кој[и] се је потоме законитости лишавао Србију, покровителствују-

⁵³ Свечано.

ћи⁵⁴ императорско–росијски Двор није одобрити могао, то се је избор Књаза наново и другом скупштином учинити морао. Но будући је како дотла, тако и у време овог вторичног избора бунтовна страна, или иначе партаја Алекс[андра] Карађорђевића на кормилу правленија српског била, и будући је ова скупштину за вторични избор сазвала, и на ову само онаке депутате позвала, који су с овим правителством једнако мненије делили и његовим налозима и наставленијама слѣдовали, то се није ни мислити могло, да ће и на овој скупштини на кога другог избор испасти, него опет на истог Алекс[андра] Карађорђевића, као што је то и било⁵⁵.

По свршеном и овом вторичном⁵⁶ избору, кој[и] је ипак у ползу бунтовне и неправедне стране испао, само што су скоро за овим Вучић и Петронијевић отечество оставити морали, дала је ова од праведног имена бунтовника сад име правителства добивша оној лојалној и за књаза Михаила на аустријску страну прешавшој страни опроштај и дозволење да се у отечество повратити може. Од овог је опроштаја искључена фамилија Обреновића, попечитељи Протић и Радичевић и још нека, како између чиновника тако и нечиновника лица. Но и они, како виши тако и нижи званичници и чиновници, којима је повратак у отечество дозвољен, остали су у приватном стању, а њина су места другима из бунтовне партаје попуњена. Овом је приликом између 4. попечитеља и 17 совјетника, који су за време књаза Михайлова у званијама били, тек један попечитељ и три совјетника на својим местима и у служби остали, а и између нижих чиновника остали су само они, који су у неком споразумлењу са бунтовном партајом били. Ради бољег прегледа прилаже се овде под А један списак оних лица која су у разна времена у службу народњу ступила и у овој до самог преврата била, па су се поменутом приликом без суда и без пута и без икак[в]е доказане кривице њине, ове и свог права на ову лишила. Тако дакле збачени совјетници нису се код овог из буне поставшег правителства могли заштитити § (чланом) 17. Устава, кој[и] их у њином достојинству донде обезбеђавао, док се не покажу повиним⁵⁷ због каквог преступлења, или због нару-

⁵⁴ Заштитнички.

⁵⁵ Поновни избор кнеза Александра Карађорђевића извршен је 27. јуна 1843. године.

⁵⁶ Поновном, другом.

⁵⁷ Кривим.

шења закона и уредба земаљских, и док така кривица њима не само пред надлежнима судовима, него и код Порте доказана не буде. Ни они, ни сви остали, без суда и пута званија лишени, нису се могли ни § (чланом) 27. Устава, која гласи да житељи Србије заштићени буду у њиним добрима, њиним лицама, њиној чести и њином достојинству; ни § [чланом] 66 истог Устава, који гласи да никакав Србин вообште и без изјатија не може бити гоњен ни узнемираван ни тајно ни јавно, пре него што буде позван и осуђен пред судовима, нису се могли у своме праву, законим путем придобивеним, код овог правителства, ког се членови уставобранитељима именују, заштитити.

Пре него се пустимо у разматрање посљедовавших⁵⁸ у Књажеству Србији догађаја морамо се овде још задржати да видимо који су и из ког реда били они, што су се у званијама при влади пређашњег правителства затекли и новим правителством ове лишили се; на каква је својства призрење⁵⁹ узимато, кад се је кој[и] од ових у службу народњу узимао; који су и из ког реда ови други, којима су места оних првих, што су званија свог лишени, попуњавана; на каква је својства призрење узимато, кад се је коме од ових служба давала; и најпосле, каква су слѣдства била за оне и за фамилије оних, који су овако и на овај начин својих званија лишени. Да би се боље поњатије о ономе, што ће се даље о предизложеним предметима говорити, добити могло, треба пре свега знати: да у Књажеству Србији нема онаког благородства⁶⁰ које би се и на потомке даље простирало, и потOME да сваки Србин право има на сва званија, и да је благородство са получењем⁶¹ званија скопчано, које се даље на фамилију и потомке облагорођеног не простире. Даље треба и то знати да у Књажеству Србији, која је до скоро под јармом турским стењала и под којим јармом као и због честих ратова и опустошења земље ове никакав Србин своје домаће благостање основати и утврдити није могао, због чега је ретко било имућних домова и зато је свакоме чиновнику у Србији служба, коју је он имао, и насуштни хлеб била. Најпосле и то треба знати, да су се у првом периоду владенија књаза Милошевог они, који су колико толико имућнији били и други начин за своје издржавање имали, одрицали службе народње примати

⁵⁸ Следујућих.

⁵⁹ Старање, брига.

⁶⁰ Племства.

⁶¹ Добијањем.

се и онда, кад им је ова поднашана, а то прво због тога, што је служба народња на мали број чиновника спадала, па је због тога извршење ове одвећ теретно било, а друго што је каса народња још слаба била и што су због тога плате чиновничке одвећ мале и за издржавање оскудне биле.

У оваким су се опстјателствама, у првом периоду владенија књаза Милошевог, и у оно време, кад је Србија из своје незнатности постепено растити и напредовати почела, први чиновници службе народње пријмали и за напредак свога отечества сваки по своме могућству содејствовати⁶² и онда, кад служба народња није била ни за књаза ни за његове чиновнике уживање рахатлука,⁶³ него патња и пословање без одмора; а кад је Србија на већи свој степен дошла, кад су и приходи народњи у оно стање дошли, да се је и боља плаћа чиновницима народњим давати могла, и кад су се по Уставу и вишег степена чиновници, као совјетници и попечитељи, постављати имали, онда се је при постављању првих узимала у призрење заслуга отечеству и народу учињена, а при постављању ових других поред заслуге још и способност. Овака су својства воопште у призрење узимата и при постављању осталих чиновника, како чрез цело време владенија књаза Милошевог, тако и после за време Наместничества, као и за владенија књаза Михаиловог, и од оног времена, кад су, по смислу земаљског Устава, сваког Србина у Србији права законом обезбеђена, праведно је сваки чиновник мислити и очекивати могао, да је његово право на получено званије совршено обезбеђено, и да га овог нико без доказанија његове пред судовима кривице лишити не може.

Они други, којима су места оних првих, који су неправедно својих званија лишени попуњена, могу се у три категорије поделити. У прву категорију спадају она лица, која такођер заслуге за отечество имају и по овој, равно онима из прве класе, који су своме законом књазу верни остали, прва места заслужују, као што су она ова и уживали, па су после сама, отцепивши се од свог законог књаза, својевољно ова оставила и позније помоћу Порте књазу наметути се тражила, и која су, најпоследње, буну у народу помоћу Турака подигла и тим промену у књазу и правителству причинила. У другу катего-

⁶² Потпомагати, доприносити.

⁶³ Задовољства, спокојства.

рију спадају они, који су такођер законим путем на званија, ал' на нижа дошли, и који би требало да временом и законим редом на виша званија дођу, па су противу законог реда, и на штету оних, који веће од њих заслуге и прече право имају, на виша званија дошли. У трећу категорију, најпоследње, спадају пропалице, који нити су кад у народној служби били, нити су се чимгод ове достојни показали, него су се само тиме, што су се бунтовној страни прилепили и буну потпомагали, код новог правителства пре препоручили, и ничим другим, до тек само издајом, на званија дошли.

Они први, што су на такав начин кој[и] је и Уставу и земаљским законима противан, својих, законим путем придобивених, званија лишени, нису тиме тек само свој политически значај изгубили, него су се и свога насушнег хлеба лишили; јер почем је сваки овај већу част свога века у народној служби провео и за друго које занимање, којим би себе уздржавати могао, неспособан постао то је он своју и своје фамилије пропаст пред очима имао, и у оваком очајателном положенију ових несрећника, лишених и помоћи и законе правичности, није им ништа друго остало, него да се при састанцима један другоме тужи и јадикuje.

Правителство које је ове људе у тако несрећње положеније довело, могло је и без сваког доношенија⁶⁴ знати, да они задовољни бити не могу, а и то, што су се ови један другоме тужили и јадиковали, није се измаћи могло, да му до ушију не дође. Ово је тек само довољно било, да оно то за комплот узме, ал' како довољног оповиђења и знакова комплота било није, да би ове, као што је желило, окривити и казнити могло, то оно смисли онаке паклене планове, од којих би се сваки, у ком чувства човечности угушена нису згрозити мора. Оно, т[о] ј[ест], или боље рећи њи неколико главнијих у правителству закључе у тајном заседанију своме, да се постарају ма којим путем наћи повода, како ће се ови незадовољници окривити и као кривци поубијати моћи, па да се тако њих, зато, што им они опасни бити могу, опросте и од њих нестрепе. За извршење ове богомрске намере њине нађу они и поткупе људе, који роле незадовољника узму, и ови, по даним им наставленијама,⁶⁵ упуте се од једног до другог познатог им незадовољног и притварајући се да и они у број

⁶⁴ Званичног извештаја, рапорта.

⁶⁵ Поукама, објашњењима.

незадовољника спадају, почну од једног другог, више лажне него истините поруке, које на комплот смерају, доносити, и кад ову ролу изиграју и неке од правих незадовољника у своје замке метну, онда правителство, најпре оне исте, које је на искушавање упутило, учинивши се да је њима у траг ушло, на испит притегне, и ови на мнимом⁶⁶ испиту и што јест и што није покажу, а и испитатељи показивања њина допуне с оним, чим би могли незадовољнике већма окривити, па их онда једног по једног код њиних кућа и на миру седеће поватају и у Крагујевац под затвор и у окову ставе и испитима подвргну. При испитима над овим чињеним захтевало се од сваког да призна оно што је у удешеним испитима на њега потворено, и кој[и] то признати није хтео, тај је страшним бојевима и различитим мукама на признање нагоњен. Бојеви и мучења бивали су понајвише ноћу у собама и у зданијама и да се не би јаук мучени чуо, наређивано је бивало, да на месту мучења гајде свирају и да пандури изгласа певају и вичу. Многи је, немогући муке издржати, најпосле све оно признао, на шта се је год на признање нагонио, тицало се то њега самог или ког другог његовог пострадалика. Ко пак то признати није хтео, тај је и даље мучен бивао, а најпосле, ако он при свем том није ништа више признао, до оно што је знао, то је он за упорног забележен, а оно, што је на њега патварено, узето је за довољно доказано. Један је од ових мученика Лаза Бучовић⁶⁷ одмах после мучења издауо, а неки су од истих мука позније поумирали. При оваким мученијама и бојевима није у призрење узимато ни чин ни достојанство. Милутина Ђурђевића, бившег совјетника, поваљивали су да бију, па су му и чакшире скинили били. После су одустали и нису га батинама били, ал' га је зато опет један од испитатеља (Бата Лака)⁶⁸ у јарости његовој за косе ватао и главу му по патосу дрмао, бесчестно

⁶⁶ Тобожњем.

⁶⁷ Бучовић је био зет Јована Мићића, а умро је после тортуре тзв. татарском камцијом, која је била „оплеменења” пушчаним оловом (Н. Живковић, *нав. дело*, 80).

⁶⁸ Лазар Арсенијевић Баталака (1795–1869), постављан је у комисије које су ислеђивале похапшене политичке противнике. Овде се ради о комисији обрзованој почетком 1844. године поводом Смедеревске или Рајовићеве завере, у којој су осим Баталаке били саветник Милосав Здравковић Ресавац и Лаза Зубан. Милан Ћ. Милићеве истиче да је Баталака „у своје време био на гласу као најозбиљнији и најоштрији старешина” (*Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 31).

псовао и у лице плјувао. Президенту⁶⁹ Апелационог суда Степану Катићу ударено је на испиту по дебелом меду више камџија, а протосинђелу Стефану Ковачевићу, садањем титуларном епископу лаодикијском, у три ноћи једно за другим ударено је, не само по дебелом меду до 300 камџија, већ и сикиром у леђа 25 удараца. Началнику среском Сими Јаковићу,⁷⁰ капетану, ударено је у времену безвластија на Врачару јавно 80 батина, а доцније у Крагујевцу началнику среском Стефану Павловићу⁷¹ и Петку Томићу потпоручику, поред многи други страдалника, ударено је јавно на сред пијаце сваком по више камџија. Такође Павлу Богдановићу, члену окружног суда,⁷² као једном старом човеку ударено је више камџија по дебелом меду, а Јовану Х[аци] Трифковићу помоћнику началничества окружног,⁷³ као доказано просутом⁷⁴ човеку ударено је више камџија по леђи[ма]. Вићентију Протићу протопресвитеру⁷⁵ смољиначком поред телесног боја подносили су и процепи, да му мошнице уврну и брзду почупају; а младића Мијаила Топаловића, практиканта суда,⁷⁶ тако су страшно камџијали, да се је одма просуо. Началника среског Живојина Јоксимовића⁷⁷ и члена окружног суда⁷⁸ Анђелка Петровића моткама су на доват⁷⁹ тукли.

Ради бољег објаснења прилаже се овде један списак под Б, како овда тако и пре и позније на разним местима апшени, окивани, бијени и разнo мучени лица.

Кад испитателна комисија своје паклено и бешчовечно дело овако оконча и почем она своје испите над овим несрећним људма тако удеси, како ће суд оне, које је правителство с овог света уклонити наумило, бар по најстрожијој мери за смртну казњ повине наћи моћи, а она преда испите на то одређеном суду, кој[и] једне на већу,

⁶⁹ Председнику.

⁷⁰ Начелник Моравичког среза у округу Ужичком.

⁷¹ Начелник Речко–Звиждског среза у округу Пожаревачком.

⁷² Пожаревачког.

⁷³ Крагујевачког.

⁷⁴ Килавом.

⁷⁵ Проти.

⁷⁶ Крушевачког.

⁷⁷ Јасеничког у округу Крагујевачком.

⁷⁸ Јагодинског.

⁷⁹ Дохват, непосредно.

а друге на мању и преко 60 њих најглавнијих лица, како мирског тако и духовног реда, на смрт осуди и ове пресуде и Апелациони суд одобри. Ове би смртне пресуде јамачно и књаз потврдио био и оне би се и извршиле биле да се није императорско–росијски генерални за Србију конзул за ове бедне заузео био, и да он није против оваког бешчовечног дела правителства српског овоме и претњама од стране свога Двора угрожавао, од које се књаз и правителство његово сад наум узму, те тако смртну казњ над људма којих су дела далеко од тога да су ју заслужили, са вечитим заточенијем замену.

Међутим, и наскоро после свршеног испита над овима, учини међу собом једна част народа из среза Лепеничког и Јасеничког у окр[ужију] Крагујевачком договор, да оружаном руком ове бедне апса избави и у слободу постави; но овај се комплот њин открије и осујети и у слѣдству тога коловође овога комплота поватане, на смрт осуђене и поубијани буду.

Овако је и на овај начин ово правителство српско закључило било толике невинне људе живота лишити, из тог једног основа, што је оно мислило, да му ови опасни бити могу. Но, епископа шабачког⁸⁰ кој[и] је још пре у манастиру Каленићу окр[ужија] Јагодинског у заточенију био и ког је оно такођер на смрт наменуло било, за сходније је нашло оно другим путем живота лишити, и тако оно пре још него је остале ватати и апсити почело, изда тајни налог Мити Љотићу, који је онда био начелник срески у окр[жију] Јагодинском,⁸¹ те он са два пандура своја у манастир Калениће отиде и онде ноћу⁸² овога епископа убије и кроз пенџер га, са привезаним му рукама, избаци; и после правителство глас разнети да, да је владика сам кроз пенџер скочио; али се опстојателства са овим разнешеним гласом нимало не сударају, по томе што је архијереј под пенџером заклан и са привезаним рукама нађен, и што је његово мртво тело на више места ножевима избодено било. Ово је опстјателство између осталих и архимандрит Мелентије Марковић, познији епископ шабачки и сада већ у вечност преселивши се, који је мртво тело убијенога опојао, на више места преповедао.

⁸⁰ Максима Савића.

⁸¹ Димитрије Мита Љотић био је начелник Левачког среза, Јагодинског округа од новембра 1843. до новембра 1844. године.

⁸² Између 4. и 5. јануара 1844. године.

Да је, пак, правителство по смишљеном и наређеном плану његовом гореименоване невинне људе обвинити тражило, и да је између осталих и један од његових главних членова, садањи президент Совјета Стефан Стефановић, иначе Тенка,⁸³ притворно ролу незадовољника играо, зна се прво отуд што се је овај код више онаких лица, која су управ[о] незадовољна била, изјасњавао, да је и он са овим бешчовечним правителством незадовољан и томе подобна, и што су се многи од оних на испит притегнути на Тенку позивали, да су ово, или оно од њега чули, или им је он ово или оно поручивао, и захтевали да се пред испитателном комисијом с њиме суоче, које ова комисија допустила није, а друго, што је Раја Дамњановић, који је онда управителем вароши Београда,⁸⁴ а при ватању оних незадовољника у овој вароши извршитељ и у вишеименовану тајну и план посвећен био, позније, кад је с правителством у околицу дошао, код више лица исповедио, како је вишечени план самим правителством удешен и у дејство произведен.

Почем се тако смртна казњ са вечитим заточенијем замени, онда се ови осуђени у Гургусовац, гди је место заточенија, за њих одређено преместе; но пре тога и у путу буду најпре они, који су духовног реда били, у Ћуприји, кроз коју су проћи морали, обријани и ошишани, и то мирском влашћу и преко прописаног црквоног реда и правила. Кад су пак сви ови скупа у Гургусовац дотерани а они буду као марва у једну коњску шталу (коњушницу) стерани те су онде у коњском ђубрету преноћити морали а сутрадан су у Кулу, за њино заточеније одређену, у оковима позатварани, при ком затвору одузму им се новци, а онима, који су пушили и шмуфовали⁸⁵, чибуци и бурмутице, дуван и бурмут, као и аљине и простирка, ако је који што више од једног ћебета и једне горње аљине имао; једним словом поставе се сви, без разлике чина и достојинства, старости и телесног састава, у најбедније и најжалосније стање.

Пре још него су ови, сваког сожаљења достојни, у ову Кулу позатварани, било је по наредби правителства више хиљада чаброва воде изливано, с том намером да патос и дуварови зданија, и онако

⁸³ Стефан Стефановић Тенка (1797–1865) био је председник Совјета од 1848. до 1857. године.

⁸⁴ Радован Раја Дамјановић (1811–1858) био је управник вароши Београда од новембра 1842. до децембра 1844. године.

⁸⁵ Ушмркали.

влажни, више влаге добију, и да ова поапшене угуши и умори, као што је један од ових (Мијат Остојић) још први дан затвора овом влагом угушен издануо, и као што су и многи други, одчасти⁸⁶ од ове влаге, а одчасти другим строгостима и гладом мучени, овде поумирали. Леб који је овим заточницима доношен, био је онакав, да су га они једва онда кад их је крајња глад принудила, јести могли. Ако им је, пак, који пут поред леба и које кувано јело доношено, то је у њега чађ и пепео помешан био, да се оно никако јести није могло. Дувана или бурмута вина или ракије нису они ни за скупе новце добити могли, што више ни саме паприке, кад је кој[и] ове зажелио, није измолити могао. Началник Јован Мићић⁸⁷ борећи се већ с душом, обећавао је сто дуката за једну чашу ракије, а Маринко Парезановић,⁸⁸ такође уочи смрти своје, давао је једну воденицу своју за једну паприку. Исто тако и Никола Х. Брзак обећавао је пред смрт велику суму новаца за један лимун, и то да га само помириши, и ни један од ових у само оно време, кад су изданути хтели, нису ово што су захтевали добити могли. Једним словом они су само на онакав леб и јело, као што је горе описано, и на саму воду, ограничени били, па и ова вода у летње доба додавана им је топрв⁸⁹ онда, кад је она више сати на сунцу стајала и добро се угрејала. Из затвора нису се они ни на најкраће време напоље на чист ваздух пуштали, а за нужду телесну имали су они у сваком одељењу по један чабар, који су по више дана међу њима стојали зато, да им поред осталег и смрад досађује и мучи их. Ове су чаброве они сами поредом изнасити и уносити морали, и од ове службе нису искључени били ни совјетници ни други вишег реда чиновници.

Овако је бешчовечно тиранство ово правителство српско упражњавало над онима, које је оно с овог света уклонити желило, а их није јавно, као што је то најпре закључило било, поубијати могло, и ови су бедни заточници оваку и од саме преке смрти грознију казн дуго времена издражати морали, док нису некако прилику улучили и своје жалостно стање императорско росијском конзулу госп[одину] Данилевском⁹⁰ до знања доставили. Поводом заступље-

⁸⁶ Делимично.

⁸⁷ Окружија Ужичког.

⁸⁸ Начелник Лепеничког среза у округу Крагујевачком.

⁸⁹ Тек.

⁹⁰ Конзул у Србији од 1843. до 1849. године.

ња и протестације овога било је њима за унапредак олакшано, али је дотле већ више њим жртвом било, од којих су неки још онде у затвору смрт нашли, а други су позније у сљедству тога поумирали.

Међутим, док су ови овде у овој гургусовачкој Кули овој затвор и овака мученија трпили, други су по другим местима позатварани били и оваку, или овој подобну судбу подносили, а неки су опет у Ћуприји на робији били, гди су сваки дан и без одмора на тешке послове, а највише на грађење и на сипање друма, истеривани, а неретко овде од настојника, којима је пуна власт над овима дала била, и бијени бивали.

Овако су ови бедни, по измишленом и скованом плану окривљени више година и на различитим местима различита мученија претрпили, и једни су, као што је више споменуто, у томе и смрт нашли, а други су се опет, који су иза овога живи остали, у своме имању упропастили, и многи између ових, почем су у слободу постављени, просјаци постали, коју судбу њину сада и њине фамилије с њима делити морају. Оваку и овима посљедњу подобну судбу трпе и многи други, који нису заточенија и робије подносили, али су из отечества свога прогоњени, или се и сада у изгнању налазе, и ову им је правителство више из злобе и пакости него каким другим поводом, приуговорило.

Међутим су се Вучић и Петронијевић по дозволењу Порте опет у Србију повратили,⁹¹ јер с точке оне, с које је Порта ствар сматрала, ова двојица не само што нису криви зато, што су они главни виновници произведене буне у Србији били, него су за њу и заслужени и награду заслужујући људи, зато што су они њој помогли да права Србије знатно на нижи степен сведе, да своје влијаније⁹² у овом књажеству већма распространи, а влијаније покровителствујућег двора, ово јединствено прибежиште и заштиту Србије ограничи и стесни. За оваке њине велике учињене заслуге за Порту, а у исто време лично и садањем књазу, буду они првим у отечеству званијама почествовани, први са титулом војводе, које званије пре у Србију постојало није, а други са званијем књажеског представника и попечитеља Иностр[ани] дела у којима он и пре тога био.

⁹¹ Септембар 1844. године.

⁹² Утицај.

На аустр[ијској] страни налазаше се још знатно число изгнанника и бегунаца, између којих једнима је правителство српско забранило повратак у отечество, а други се опет нису смели, овоме правителству поверити. Међу овима бијаше и један младић, Стојан Јовановић, који тек бијаше с науке из Париза у отечество дошао онда кад се буна у овом подигла, ког је ново правителство, као познатог свог противника, више пута апсило и који је најпосле окован и у твр[д]ом затвору бивши, с неколико других из апса побегао и на аустр[ијску] страну пребегао.⁹³ Он је знао, а и опште је познато било, да је народ с овим правителством, које му се је помоћу Турака и неколико издајника наметнуло, незадовољан и да је кадро и мало число одважних и слободних људи њега против овог подигнути, па о овоме уверен састави он из оваких бегунаца до 30 људи, снабде се с њима заједно са добрим оружјем и добрим коњима, и једну ноћ тајно према Шапцу преко Саве пређе, а ујутро у Шабач дође и пред началничество стави се.⁹⁴ Помоћник началничества Никола Нинић и президент суда, Марко Лазаревић,⁹⁵ истрчу напоље да виде какви су то изненада дошавши коњаници, а ови из пушака опале и њи двојицу на земљу оборе; но, началник Ђука Стојичевић⁹⁶ на кога су они највише смерали измакне им и под оружјем на таван началничества побегне. Стојан је знао, да без много мртвих глава не може се Стојичевић ни убити ни ухватити, зато он штедећи и онако своје мало друштво, намисли зданије началничества, које је дрвено било, упалити и с овим заједно или и непријатеља спалити или га ако из ватре

⁹³ Стојан Јовановић Цукић припремао је заверу против уставобранитељске владе почетком новембра 1842. године. Држан је у затвору у Београду с учесницима Нишке буне 1841. године. Заједно с њима почетком децембра 1842. године побегао је у Аустрију, одакле се вратио 1844. године као предводник Катанске буне.

⁹⁴ Реч је о Катанској буни 1844. године.

⁹⁵ Марко Лазаревић (?–1844) био је син кнеза Ранка Лазаревића из Свилеуве и синовац попа Луке Лазаревића, с којим је 1813. године избегао из Србије. Године 1816. вратио се из Русије у Србију. За време прве владе кнеза Милоша био је цариник на митровачкој скели и кнез у Посавини. Био је члан Суда окружија Чачанског, а касније и Шабачког. За председника Суда округа Шабачког именован је 2. II 1843. године и у време када је вршио ту дужност убијен је у Катанској буни у септембру 1844. године.

⁹⁶ Начелник округа Шабачког био је од фебруара 1843. до новембра 1844. године.

побегне, ухватити или убити. Но, Милош Богићевић⁹⁷ који је при пређашњем правителству помоћником Попеч[итељства] внутр[ени] дела био и овда у приватном стању у Шапцу код своје куће живио, умоли Стојана да зданије не пали, обећавши му да ће он Стојичевића уватити и њему га предати.

Ово и овако изненадно појављење у почетку и док се још до знало није, ко су и какви су ови гости и чему њим долазак слуги, убезекне⁹⁸ житеље шабачке, ал' кад дознаду ко су ови и шта смерају, а они их с радосћу и ускликом дочекају, сматрајући у њима избавитеље народне од наметувшег му се тиранског правителства, пак се без икаквог размишљавања к њима придруже и знатна их се част одмах спреми, да с овима заједно о докучењу намерене цели дејствују.

Овако је одушевљење за низвржење⁹⁹ овог новог правителства и за воспостављење оног пређашњег са малим искључењем, у целога народа и онда било, а и сада постоји, једно због тога што се је превара она, којом су ови на правителство дошли открила и јавном постала, а друго што су она, овим правителством упражњавана тиранија над многима и различитог реда членовима народним, многе фамилије увредила и скоро се сваког Србина срца коснула. Ова би два, по себи самом важна, узрока већ довољна била да мрзост народну према овом правителству у знатној мери побуди; но, осим ових, има и других узрока, којих је важност не мања од оних гореименованих, као љубов народна према династији Обреновића, због заслуга књаза Милоша, виновника вторичног избављења народа српског од јарма турског и оног благостања народног, у ком је он овај, по одласку своје из отечества оставио; незадовољство његово према садашњем правителству због умалења народних права, које су лица овега правителству принадежећа причинила, томе, што у месту наследиственог књаза, ког је народ у династији Обреновића имао, сада он књаза изборног има, и што ово не само политически значај Србије умањава, него и повода даје, да се следиства, која овако система (изборног књаза) за собом носи, као лакомство старешина за достојанство књажеско којом се њима пут отвара; интриге њине у народу, расцепљење овог на партаје, а тиме и сама међусобна

⁹⁷ Милош Богићевић (?–1844) помоћник попечитеља унутрених дела био је од септембра 1840. до преврата 1842. године.

⁹⁸ Запањ, запрепати.

⁹⁹ Збацивање, обарање.

брањ¹⁰⁰ и страни утицаји, избећи не могу; незадовољство народње због утицаје Порте у дела народња, који је пређашња система њој границе полагала, а ова му садања широм врата отворила, и што је тиме независимостнутрењег правленија у Србији у опасности; што са обороњем данака од 6 на 5 талира није онима, који данак плаћају, нимало поможено, него још и одможено, потоме што су при пређашњем правителству они, који су за давање данка неспособни из пореских глава искључени били, а при овом су и они у пореске главе стављени и њини терети које они носити не могу опет на могућње главе пали и тим сада свака данак плаћајућа глава више плаћа, него што је при пређашњем правителству плаћати морала; што је сада народу на терет пало чување границе дуж аустријске стране од незадовољеника тамо налазећих се, што су се о трошку народње касе умножили излишни чиновници и пандури, што се на терет њен свуд и на све стране плаћају шпиони за цел одржања господарства њих неколико лица; што су за исту цел новци из касе народње, као на: поткупљивање великаша турских у Београду и у Цариграду, на подмићивање неких између народа и на награде издајника пређашњег правителства, немилице трошили; што је због властољубија неколико лица, без икаког спољашњег непријатеља и без икакe народње цели, цело отечество у ратно стање постављено; што је строгостима полицајним слободно сообраћење притесњено, што су у струку судејску неке новости и страни накаламци¹⁰¹ уведени, које не одговарају ни стању народњем ни знању членова судова и које су потоме непрактичне и за народ убитачне, и што се, најпосле, при свим толиким заведеним степенима судова и уведеним, народу необичајним формалитетима, које све по видимому на удостотворење¹⁰² правиче смера навалице неправде од највиших власти у ползу њине креатуре, а на штету оних, које они гоне и упропастити желе, упражњавају.

Овако се одушевљење народње и његова љубов према пређашњем, а мрзост према садашњем правителству увиђа довољно отуд, што је Стојан Јовановић, као ђак и у народу непознат, дошавши у Шабац са непуних 30 друга, све житеље ове вароши за себе и за своју ризичну намеру готово нашао, и што му се је и народ у путу од

¹⁰⁰ Борба, битка.

¹⁰¹ Преузети наставак, продужетак.

¹⁰² Сведочанство, потврда.

Шапца до Лознице драговољно и радо придружавао и што је он у Лозници са литијом с којом су свештеници у црковном орнату¹⁰³ пред њега на сусрет изишли, дочекан био, и што је најпоследње један старешина у окруж[ију] Ваљевском¹⁰⁴ 2.000 оружаних људи спремио и њему придружити се готов био.

При оваким, више у ползу незнатног ђака, него за правителство изгледајућим опстјателствима, није немогуће било да победа на страни првога остане. Он би по свој прилици и триумфирао био, да је своме, раније начертаном плану веран остао, или да га није Милош Богићевић издао и изневерио. По ономе, као што су неки, који су у тајнама овога штуденте посвећени били, али се у извршењу плана њему придружити нису хтели, исповедили, његов је план био из Шапца одмах и без задржавања к Ваљеву похитати, и да је то у своје време учинио, то би он без сумње и овде као у Шапцу и у Лозници дочекан био и овде би у средини овог, с једне стране београдског, а с друге ужичког, и пред собом крагујевачког и рудничког окружија био, која су понајвећма руке к небу за промену дизала, и од ових би он скоро и знатну помоћ добити и тиме отпор противној страни дати могао. По исповедима пак оних, којима су она опстјателства у Шапцу позната, Богићевић је Стојана обмануо и преварио, обећавши му, да он у његово коло ступа и упутивши га, да он к Лозници иде и уверивши га, да ће он Ђуку уватити, остали народ на оружје дигнути к с овим у Ваљево отићи и онде њега дочекати. Но, чим се је Стојан из Шапца удалио, а Богићевић изазове Ђуку¹⁰⁵ на веру, каже му, да он неће с бунтовником да спреже и уступи њему власт, коју је притворно примио био, а овај одмах покупи своје приврженике, па за Стојаном у потеру пође.

Докле се је Стојан задржавао у Шапцу, у путу од Шапца до Лознице и у Лозници, дотле је правителство добило времена, да Ваљево ову важну тачку заузме, и тим намеру Стојанову осујети. Овај пође из Лознице к Ваљеву, мислећи да ће тамо наћи Богићевића и с њим за његову ствар покупљени народ, но уместо тога, нађе он пред њега изашавшег и са својима у заседу поставившег се Проту Матеју Ненадовића, од ког ватром из пушака дочекан и са многим својима

¹⁰³ Свечана службена одећа црквених досотојанственика.

¹⁰⁴ Никола Ракић, начелник Посавског среза.

¹⁰⁵ Ђука Стојичевић, начелник Шабачког округа од фебруара 1843. до новембра 1844. године.

убијен буде. Остало је његово, с њиме из аустријске стране прешавше друштво које се је од остали по униформи разликовало и које је с њиме заједно у првом реду измеђ заседе упало, поватано, а они који су се к њему причислили и у заседу још наишли били нису, разбегну се сваки на своју страну. Међутим, и пре него се је у Београду дознало, да је на предименовани начин са Стојаном и његовим друштвом свршено, отпрати правителство војводу Вучића с војском и топовима, да пред побуњене на сусрет изађе, кој[и] се је тога тек онда пријмио, кад му је Правителство таково пуномоћје дало, да све оно, што он учини одобрено буде. У исто време правителство одреди и Преки суд и за овај онака лица наменује,¹⁰⁶ која ће внушенијама Вучићевим и вољи правителства, без призрења на правичност и правичност, слепо слѣдовати. Овако спремљен крене се Вучић из Београда преко Палежа и Уба у Ваљево, присовокупљајући¹⁰⁷ узгред и оружани народ к својој из Београда поведеној војски, но пре него је до Ваљева приспео, дозна он, како се је са Стојаном и његовим друштвом свршило. Овде у Ваљеву, пак, дошавши, скупил он пред собом како оне који су од Стојановог друштва поватани били, тако и оне, за које је он мислио, да су од противне партаје, међу којима је и началник срески Никола Ракић, због тога, што се је открило, да је он 2.000 оружаних људи из својега среза, не за правителство, него за Стојана покупио био, у Лозницу отера, и овде он понови своје, у више прилика упражњавано занимање, да људе, Србе, и браћу своју, мучи, бије, пребија и убија. Овде је он и одавде даље до Шапца, сам и без реченог Преког суда, који је тек у Шапцу дејствовати почео, не само батинама, него и сикирама људе био, пребијао и на разни начин мучио. У првом је месту он Боју Катића писара среског, Петра Јовановића казначеја у Началничеству окр[ужија] Подринског, Јована Штитарчевића писара истог началничества и Гаврила Бошњаковића, бившег секретара суда овога окружија из пушака убити, и овог посљедњег на точак ставити дао. Овде је он и једног слепца зато што је овај песму неку за Стојана уз гусле певао, убити дао, а с овим заједно и слепчевог унука и вођу, дете од 10 година и одавде из овог места издао он заповест да се кућа, зграде и рана Дамњана

¹⁰⁶ Председник Преког суда био је Глиша Филиповић, председник Суда округа Смедеревског, чланови су били Јован Ресавац, Марко Дабић, Живан Маринковић, Мијаило Лаловић, а писар суда био је Никола Христић.

¹⁰⁷ Прикључујући.

Јосића из Слатине и Матије Поповића из Градића овога окружија попале, њини воћњаци исеку, а њина марва у његов стан и за његову војску дотера, и да се дућански еспап¹⁰⁸ Живка Цвејића и Николе Станимировића лицитандо¹⁰⁹ прода, и новци у касу народњу предаду, које је све и извршено. Сикирама и батинама овде у овом месту бијених и пребијаних има много, којих се имена скраћења ради описивања мимоилазе. Исто је тако он и у путу од Лознице до Шапца многе тукао и пребијао, међу којима је и један од знатних трговаца, Теша Чотрић топузом у леђа и у прси дотле бијен, док он у несвес[т] пао није. У Лешници је, пак, кућу Новака Тодоровића упалили, његову жену убити и воћњаке му исећи дао.

Дошавши Вучић из Лознице, гди је он, као и отуд у путу, толика мрска дела починио, у Шабац, продужио је и овде своје бешчовечно и крваво, тиранским, правителством препоручено му дело. Он овде у пољу Шабачком, у један обор, за говеда и свиње трговачке израђен, стера до 700 људи,¹¹⁰ које од оних, које је он из Ваљева и Лознице пред собом дотерао, које од оних, које је у овој вароши купио и који су скупа овде, на кишном и мо[в]чарном времену, више дана дањивати и ноћивати морали, и из ког су по неколико њих пред Преки суд, а отуд на бој под батине и топузе извођени. У овом је обору и прота шабачки Јован Павловић, који ни најмање у Стојанову буну умешан био није, три дана и три ноћи затворен и на испит извођен био, а Стојадин Миливојевић, бивши член Суда подринског, који је у буни Стојановој учествовао, био је и испитателном комисијом и после Вучићем топузима бијен, и најпоследње, по пресуди Преког суда из пушака убијен и на точак стављен.

И овде су, као и у Лозници и у путу од Лознице до Шапца, многи тако бијени и испребијани, да су од тога боја неки, по кратком времену и поумирали, а неки су за свагда осакаћени остали.

Осим оних, који су овде казњени, и по претрпљеној казни отпуштени били, остале је све, као оне, који су на заточеније у Кулу гургусовачку осуђени били и оне, који још испитани и осуђени били нису, Вучић пред собом у Београд потерао и у овом је путу он њих

¹⁰⁸ Роба.

¹⁰⁹ Путем јавне продаје.

¹¹⁰ На основу докумената Преког суда од 11. октобра до 21. децембра 1844. године, пред суд је изведено 369 лица, док, према појединим аустријским извештајима, у обору је било 200 људи.

15 од Стојанова дружства поубијати и на точкове поред друма ставити дао. Међу овима, који су из Шапца у Београд потерани били, налазио се је и Милош Богићевић, који је с пута опет у Шабац повраћен био. Он не само што у овој прилици није ништа против правителства предузимао, него је тиме, што је Стојана обмануо и њега од његовог плана да к Ваљеву иде, одвратио, још и велику услугу правителству учинио, и зато он није ни помислити могао, да ће окривљен, а још мање да ће на смрт осуђен бити, ничим мање он овим Преким судом, или боље рећи, вољом Вучићевом и по нарочитој намери правителства, на смрт осуђен и из пушака убијен буде.

Овако су Стојан и Богићевић, у онакој прилици, која им је триумф над непријатељима обећавала, и себи и многима другим главе дошли, због тога, што је први од свога начертаног¹¹¹ плана одступио и што је овај други првога обмануо и издао га. Овај би последњи више од оне партаје, у чију је штету он издају учинио оваку казњ заслужио, него од правителства, ком је издаја његова од велике ползе била, но оно је знало, да Богићевић велико поверење има у народу окружија Шабачког, Ваљевског и Подринског, због чега га је оно за опасног себи сматрало, као што би му и у овој прилици опасан бити могао да није само Стојана обмануо и издао га, него да је с њиме заједно, руку по руку дејствовао. Ово пак правителство знајући, није оно тражило законог узрока, већ само удесне прилике, да Богићевића с овог света уклони, као што је ову сад и нашло и њега, без призрења, дал' је то право ил' криво, смакло.

По учињеном испиту над онима које је Вучић пред собом у Београд довео, били су и из ових једни на смрт осуђени, из пушака убијени и на точкове стављени, а други на заточеније или на робију осуђени и на издржање ове казњи оправљени. Између целог дружства Стојановог, који су на битвишту¹¹² поватани били, сви су остали поубијани, само је једноме, Илији из Шаторње Горње окр[ужија] Крагујевачког који је у Стојановој војски барјактар био, из призрења тога, што је он Гарашанима род, живот опроштен и од сваке друге казни ослобођен.

Овако је правителство ово, и само из буне произишавше, ког греси нимало мањи нису од оних, који су се против њега побунили,

¹¹¹ Зацртаног.

¹¹² Бојном пољу.

своју браћу Србе мучило, било, пребијало и убијало. Па ако му се, по арогираном¹¹³ себи праву и одобрити може, што је оно коловође буне и самом смрћу казнило, и ако му се и то право одрећи не може, да и учеснике ове соразмерно кривици њиној казни, но чим ће се оно пред светом оправдати, што је и оне, који у тој буни учествовали нису, различито, па неке и самом смрћу казнило? Чим ће се оправдати што је оне људе, још неиспитане и којих кривица још доказана није стотинама у обор, на киши и на мочарном времену затварало и овде их по толико дана мучило? Чим ће се оправдати што је оно при казнењу људи пре и после над њима учињеног испита употребљавало бој са топузима и сикирама, које казни у законима ни за какву кривицу одређени нису, нити се такове, игди на другим местима, изузимајући варварске народе, неупражњавају? Чим ће се оправдати што је оно Стојадина Миливојевића, већ на смрт намењеног пре смртне казни најпре топузима у леђа и у прси тукло, као да сама смртна казњ није довољна за сваку и највећу на свету кривицу? Чим ће се оправдати што је оно Богићевића, који не само што са Стојаном пристати хтео није, него је још и њему (правителству) у овој прилици и услуге учинио, на смрт осудило и ову казњ, над њиме извршило? Чим ће се оправдати што је неким куће и зграде попалило и њине воћњаке исећи дало? Чим ће се оправдати што је оно старца слепца, његово унуче и вођу, дете од 10 годана, и жену Новака Тодоровића, убило? Чим ће се оправдати и зато што је и толику човеческу крв пролило и поља са мртвим телесима на точковима испунило? Најпослед, чим ће се оправдати за оно, што је оно само, по измишљеном лукавом плану, толике невинне људе у своје замке заплело па их после, као у комплоту уваћене, позатварати, испиту притезати, мучити и пребијати, а најпослед неке на вечито заточеније, а неке на робију осудити дало, у слѣдству чега су многи и живот изгубили? А чим ће се оправдати за подмукло убијеног владику шабачког, Сараф Косту и многе друге?

За бољи преглед различито поубијаних и различито живота лишених прилаже се овде један списак под В.

Осим ових гореописаних, и у списцима под А, Б и В назначених, и многих других у њин ред спадајућих, ал' из вида испуштених и у речене списке неуведених, има још много и онаких, који су на

¹¹³ Бесправно присвојеном.

други начин овим правителством једни оштећени, а други и упропа-
шћени, међу којима има и домородаца, ал' понајвише онаких који су
се у различита времена, или из осталих провинција Турскога цар-
ства, или из аустријске државе, у Србију населили и природили и из-
међу којих је знатна част на закони начин и у службама народњим
била. Између оваких је знатна част из њиног новог отечества протер-
рана, и то они, који су се из турских провинција доселили у Турску,
а они други на аустријску страну. Ово је изгнаније одмах и без нај-
мањег даног рока овима учињено, и тако су они, који су или своје
трговине или економическа дела или каква друга занимања у Србији
имали, морали све то без икаквог предходителног расположења¹¹⁴
оставити и преко границе које су они стражом праћени били, многи
и без најнужнијих средства, ићи. Но, овако није ово правителство са
свима оваким дошљацима поступило, него је оно напротив онима,
који су се у издаји према пређашњем правителству отликовани као
Алекси Јанковићу, Јовану Мариновићу, Тимотеју Кнежевићу, Ата-
насију Николићу и другима неким, и највиша званија и понајвише
у централном правленију дало.

Турске су власти у провинцијама овога царства већ и потоме
што је ово правителство српско Турцима већи уплив у Књажеству
Србији отворило, и што су оне у овом правителству онака начела,
која се с њинима потпуно подударају, нашле, овоме у свачему бла-
гонаклоњене биле, и његовим су захтевањима потпуно удовлетьора-
вале,¹¹⁵ и зато су оне, као и по самим њиним религиозним начелима,
да християне удручавају,¹¹⁶ сваког оног изгнанника, за ког је ово пра-
вителство желело да га и оне тиранизирају, ове бедне апсиле и сва-
којако удручавале. Није ни аустријско владеније, са онима, који су у
њене области протерани били, па ни са самим њеним пређашњим
поданицима боље поступило, него је са сваким од ових изгнанника
онако поступало, како му је за кога тек само миг од стране овог пра-
вителства, чрез које се оно нада уплив у овој земљи и симпатију ово-
га народа задобити, учињен, те је зато многе од ових апсило и с ме-
ста на место прегонило. Срећнији су између ових изгнанника били

¹¹⁴ Размештаја.

¹¹⁵ Задовољавале.

¹¹⁶ Притискају, киње.

они, који су маџарској круни принадлежали, и с којима није кабинет непосредствено посла имао.

Најпосле је садање правителство онима, које је оно за приврженике пређашњег правителства сматрало, и у путовању по внутрености земље и у извршивању њиних послова сметало и сваки им корак отежћавало и у парничним предметима њи оштећавало, а по некога и упропашћавало. Оно је у тајности наредбе учинило, да се у пасошима, који се оваковима за путовање издају, тајни знакови стављају, да по овима и даље власти, којима иначе овака лица познати нису, овака познати могу, а од времена на време издавани су властима президијалним путем налози, како ће оне у различитим општјателствима са оваковима поступати. У делима парничним пак губили су они ову и пред нижим и вишим судовима не само онда, кад је који оваку са којим привржеником овога правителства, него и онда, ако је ову и са каким неутралним или странцем имао; јер је тежења и намера овог правителства да се они оштете, па било то у чију му драго ползу. Да би оно оваке пакосне намере своје у пуној мери постизавати могло, уплетале су се у важнијим парницима и највише овога правителства власти, у круг којих пресуђавања, никако не спадају, а и сам је Књаз, коме само у кривичним делима право помилованија припада, решавао парнице у највишем степену. Ову је власт у почетку Књаз тек само изванредно упражњавао, и између осталих је он и г[осподина] Радичевића, бившег попечитеља Правосудија и просвештенија, у једној парници о подаши, која је доказано његово имање била пресудом својом, коју је он у ползу противне стране изрекао, здраво оштетио; но позније је он ову судејску власт формално себи присвојио и у своме кабинету једно оделеније судејско устројио, у коме он по струки овој једног референта има, и тако је он тиме, не само себи власт присвојио, да без икакве контроле по својој вољи и наклоности пресуде преиначавати и изрицати може, него је у исто време и горепоменутом референту у томе пространо поље отворио. Гди је при оваким општјателствима гаранција за одржање правде и правиче, кад већ довољно прилика има, да је књаз парничне предмете, које су чрез три степена судова ислеђене и по довољном размотренију у ползу праведне стране досуђене, наједанпут и по својој апсолутној вољи преиначио и у ползу друге стране, без икак[в]их основних доказа и побуђенија, досудио?

Из онога што је у простору овога Мемоара горе описано види се како су се и на који начин лица, која су се у сљедству буне на кормило правленија српског ставила, по одласку књаза Милошевог из отечества, од осталог свог дружства, дотле с њима у слогѣ дејствовавшиг отцепила; види се како су се она у опозицију против књаза Михаила, још пре него је овај у Србију наступио, ставила; види се ким су она и зашто потпомогнута, да књаза Михаила и његово правителство оборе, и како су и којим путем она у томе успела; и најпосле се види у чију је ползу, а на чију штету овај успех њин. Но, за боље упознање са целом овом ствари, нужно ће још бити прво да се боље осветли узрок њиног отцепљења од пређашњег њиног дружства и законом књаза, а друго да се поглед баци на посљедујуће размирице између овог отцепившиг се дружства. Ово је нужно, колико за објаснење карактеристике његове, толико и за посљедице, које су отуд произишле. По првом предмету и за поглавити узрок њиног отцепљења од пређашњег дружства може се слободно и без најмање сумње узети њина властољубива лакомост, грабљивост и несито користољубије; јер, почем је књаз Милош, који је највишу власт у Србији упражњавао, ову оставио, онда њи неколико поглавитијих из овога дружства на ту мисао дођу, да ову власт себи приграбе и да је они заједнички упражњавају. Да би пак ову намеру своју прозивести могли нужно им је било предупредити васпостављење законог наслѣдника на књажеско достојинство, као и то, да и све оне који се са оваком намером њином не слажу, од учестија у правителственим делима искључе. При погледу, пак, размирице овог истог дружства између себе увиђа се, да оно и међу собом искрено било није, него да су и један другога преварити и превагнути гледали. Ово се је приметило још у оно време кад су се Вучић и Петронијевић на захтеваље русијског Двора да се они из Србије удаље, изван ове налазили, јер су неки из истог тог њиног дружства о томе радили да се они никако више у отечество своје и не врате. Но наскоро по повратку ове двојице у отечество заподене се неслога у овом друштву и оно се на две партаје расцепи, т[о] ј[ест] на књажеску и на Вучићеву, а како Књаз није свој задатак разумевао, да се над свим паратајама узвиси и да у правом смислу Књаз целог народа у Књажеству буде, него је тек по имену књаз народа, а иначе начеоник једне партаје коју он брани и заштиштава, а остале гони и удручава, то је Вучићу лако за руком испало, те је он к својој, числом малој, партаји, целу партају

Обреновића, числом превосходну,¹¹⁷ која му се је, гоњена и удручавана будући од Књаза и у надежди да ће он изградити, да се који од Обреновића у отечество поврати и на пређашње своје достојанство воспостави, сама у наручје бацила, за себе задобио.

Ове две партаје и сада постоје и сав је народ на ове две странке подељен и она је Вучићева поготову народна постала и бројем је тако превозможна, да је Вучић више пута прилике имао и могао ово садање правителство оборити. Ово му је особито за руком испало било на Петровској Скупштини 1848. године у Крагујевцу држаној, гди су Петрнијевић и Стојан Симић на коленима пред Вучићем клечећи њега умолили, да Књаза и његово правителство поштеди, обећавајући му у свему удовлествореније дати, лишивши по захтевању његовом одмах званија Книћанина, Зубана и Алексу Јанковића.¹¹⁸

Вучић је и пре био, а и сада опозиција против правителства. Он је први зато био да се 1848. године Србима на аустр[ијској] страни помоћ против Маџара да, и био је готов да он ову спомагатељну¹¹⁹ војску предводи; но будући да се је правителство Вучића бојало и зазирало да се он на челу народње војске стави, то је оно ако и није иначе мислило помоћ својим сонародницима дати, похитало овима помоћ, дало и на челу ове војске Книћанина одредило; а кад се је овако план Вучића осујетио, а он одмах лист преврне и после је противан овоме предпријатију, т[о] ј[ест] давању ове помоћи, био. Он би можда и сада као и 1842. године први партизан¹²⁰ турски био, но будући да он код садањег правителства српског види партизане турске, француске, а и аустријске, и једном рећи антирусе, то је он сада постао прави и овејани приврженик русијски, чим је још већма симпатију народа српског за Русију одушевљеног задобио.

Осим страдања појединих људи и фамилија на горе описани бешчовечни и безакони начин, страдала је несрећним оним превратом 1842. године и цела народња ствар. Политическо се је биће Србије, као што је то опште познато, препородило:

¹¹⁷ Надмоћну.

¹¹⁸ Книћанин је био члан Совјета, Зубан главни управитељ Главне контроле, а Јанковић директор Кнежеве канцеларије (Ј. Поповић, *нав. дело*, 24, 27, 33).

¹¹⁹ Помоћну.

¹²⁰ Присталица

а) оружјем народа српског, којим је он своју слободу, са великим својим жртвама, на Марсовом пољу задобио и јарам угњетатеља са свога врата задобио;

б) Букареским трактатом¹²¹ 1812, Акерманском конвенцијом 1826. и Адријанопољским миром 1829. године, између Русије и Порте учињенима и крвљу руском запечаћенима, по сили којих је Русија покровитељницом Србије постала и извојевану слободу Србије утврдила и обезбедила;

в) Хатишерифима, ферманима и бератима султанским, којима су права народња у закону форми обезбеђена, но који нису излив милости султанске, него последице уговора и трактата између руског Двора и отоманске Порте постојећих. К овим султанским актима припадају и Устав Књажества Србије од половине шевала 1254 (декемврија 1838) године, који је, не без уплива Русије, Србији дарован и којим се књаз Милош Обреновић (поред овог и једним особитим бератом овој фамилији дарованим) за наследиственог књаза Србије од оца на сина утврђује; опредељује се државни строј у Књажеству овом; одређује се Совјет и различита друга виша и нижа надлежательства и власти опредељују се взајимна одношења између Књаза и Совјета и свију осталих надлежательства и власти; обезбеђавају се права личности, чести и имања и т[оме] п[одобно].

Тако је Србија у сљедству трактата између именована два двора добила независно својенутрење правленије; сведен је данак Порти плаћати се имајући у једну суму, ослободио се је народ од теретни му спахија и разностручног данка сведеног у једну порезу, и друга је многа преимућства народ добио, а Уставом је сваки Србин без разлике обезбеђен од сваке напасти и неправде. Србија је, истина, стајала под врховним господарством Портиним, ал' је то господарство и влијаније њено на Србију трактатима ограничено. Влијаније, пак, оно, које је Русија у Србији имала, било је за Србију и за сав народ српски корисно и пробитачно, јер императорско-росијски Двор, за сва благодјеларија, која је он Србији чинио и чини, никакве накнаде од ове није тражио нити тражи, него, из чисте своје љубови према овом јединоверном народу своме, чинио је. Он и чини све оно, што за корист, благоденствије и узвишење овога народа служи. При овакој довољно засведоченој и доказаној намери и вољи овог

¹²¹ Уговором.

височајшег Двора, шта је за Србију и народ српски пробитачније и полезније¹²² могло бити, него да се влијеније Русије у Србији овој поспешествујуће, што више увелича и утврди, а свако с друге било то с које му драго стране отклони? И шта је приличније за правителство српско било, него да и оно са своје стране, колико то му у власти стоји, ову политику потпомаже? Правителство је књаза Михаилово управо ову политику и набљудавало и оно није хтело никако већег уплива Порти у Србији дозволити, до тек толико, колико му овај по постојећим трактатима припада и уколико се то са правама Србије слаже, и ако је она кадшто и преко ове границе даље продрла, то је тек помоћу известних противника и непријатеља књаза Михајлових учинити могла. Са конзулом аустр[ијским] није пређашње правителство више посла имало, до тек у предметима који су се аустр[ијских] поданика тицали, а са енглеским и француским конзулима није оно ни оваких послова имало, и овај је посљедњи, за цело време владенија књаза Михаиловог тек о једном једином предмету, тицајућем се неког Шандрела, поданика француског са правителством пређашњим посла имао, и тако су оба ова конзула могла по вољи кад у Београду, а кад у Земуну комотно обитавати, као што су они то, беспослени будући, и радили. Једној се је тек Русији књаз Михаил безусловно у недра бацио, њеном је благотворном упливу у Србији широм врата отворио, и заиста се слободно рећи може, да је у време владенија овог Књаза свима другим силама пут упливу у Србији препречен био, и да је овај тек једна Русија имала; но, да је и народ српски благодетелствован покровителством великоможне Русије, и имајући књаза блага и старајућа се о срећи и напретку народа свога, у оно време најсрећније своје дане бројио, и он би још срећнији бити могао, да спокојство његово нису узнемиривали отпадници и непријатељи књаза његовог правителства и народа. При свем том и при толиким препрекама које су ови књазу Михаилу и његовом правителству на пут стављали, опет су се све надлежне мере употребиле да се поводом интрига противне партаје и из ових посљедујућег волненија народњег поремећени ред у надлежателствама обнови и утврди да се народње школе умноже и православни факултет подигне; да се карантини поболшају и оспице калеме; да стање свјаштанства достојинству његовом сходно поболша; да се сходне

¹²² Корисније.

приправе учине за све оно што је нужно и потребно к узвишењу народњег благостања и да се позову способни људи са стране за оне струке, које домородци заменити не могу, као учитељи, лекари, инџинири, рудари и прочи. Овим и оваким расположенијама је у кратко време владенија књаза Михаиловог у свим струкама онакав корак у напредовању учињен, да је то већ завист код непријатеља Српства побудило и Бланки¹²³ сочлен француског института, који је у време владенија књаза Михаиловог кроз Србију и по осталим провинцијама Турскога царства путештвија чинио, предвиђао је из оваког напредовања Србије велику будућност народа овог, која немало паде нију целог Турског царства грози. Ово напредовање Србије, а по свој прилици баш ово известије, које је о томе као и о осталом своме путештвију Бланки дао, опомене Порту и друге неке државе које напредованије и снажење Србије равнодушно гледати не могу на предосторожност, а у исто време и непријатељи Русије, као и притворни пријатељи њени, којима у рачун не иде уплив њен у Србији, на онакој важној точки у треуглију Илирије, трпети, пак се зато, као што су то посљедице откриле, сви они сложе, да у једно исто време и напредовању Србије и упливу Русије у ову, без којег Србија и по себи пасти мора, предел положи. Но, сви би њени труди узалудно били, да нису они међу самим Србима, у партаји која је сад на кормилу правленија, своје помагаче нашли. У заједничеству с овом пак постигли су они цел своју; јер су они, као што се из опстјателства већ доста јасно увиђа, морали међу собом тај уговор учинити, да они овој партаји помогну на кормило правленија српског доћи, а ови опет да њиним интересима служе и уплив Русије из Србије одбијају. За оваку је уцену, на рачун Србије и народа српског, ова властољубива партаја на кормило правленија српског дошла, за оваку уцену, која није мања, него да може ова земља и овај народ врло ласно све оно изгубити, што је толиком крвљу и жртвама народњим и помоћу великоможне Русије задобијено. У томе што је Porta и што су и други дворови ову партају потпомагали, налази се разлог у њиним интересима државним, ал' што ју је императорско-росијски конзул Ваштенко потпомагао не може се никако разлога наћи. По здравом разуму не може се никако другчије мислити, него да је у интересу

¹²³ Бланки, Жером Адолф (1798–1854) француски економиста, пропутовао је кроз Србију 1841. године.

Русије било, да онај књаз, који је посве њој одан на свом месту и у достојинству на које је он законим путем дошао, остане, као што се то и отуд увиђа, што императорско–росијски Двор у почетку није одобравао ово правленије српско, које је буном произишло; но због оног потпомагања ове партаје од стране конзула русијског г[осподина] Ваштенка многи је Србин још у том заблудателном уверењу, да је и Двора русијског воља била да књаз Михаил падне. Разумнији пак Срби не деле своје мненије са овакима, него држе г[осподина] Ваштенка за човека, који се је у своме рачуну преварио, и потоме да паденије књаза Михаила и његовог правителства није по жељи импер[аторско] рус[ког] Двора било.

После паденија књаза Михаиловог и његовог правителства и са наступањем овог, које сада постоји и у политическом се је смотрењу све другчије преокренуло и изопачило. Сад Србија нема више наследственог књаза, као што је то у династији Обреновића имала, и последњи није оним законим редом, као књаз Михаил, на владеније позват, него чрез буну чим су широм врата и за унапредак оваким догађајима, који никако за народ пробитачни бити не могу, отворена. Совјет није више, као што је он при пређашњем правителству био, орган народњи по томе што членови његови нису више у њином достојинству уставом заштићени, него апсолутној вољи књаза подлеже, који је могао на једанпут 13 членова Совјета, законим путем на ово достојанство постављене, без суда и доказане њине кривице, сметнути и њина места са својом креатуром попунити, и што се при оваким опстјателствима оваки членови Совјета безусловно вољи књаза подвргавати морају. Сад је и оно од древности право народње, своје скупштине држати, укинато, и тим је њему свака прилика одузета, да може своју потребу коју он осећа, или и своју жалбу, уредним путем правителству доставити и да се ово или оно поправи и исправи захтевати, и у оваким опстјателствима, кад су народу сви лојални путови затворени, ништа му друго не остаје него да оружаном руком себи удовлетворење тражи, а ово ни по народ ни по правителство пробитачно бити не може. Сви су сад и чиновници и прости без заштите Устава, јер је овај код овог правителства мртва ствар, какогод и онај Хатишериф султански од Ђулхане,¹²⁴ ког Бошњаци Турци Ђулхане именују. Утицај турски у Србији нема више

¹²⁴ Издат је 3. новембра 1839. и представљао је увод у тзв. Танзиматске реформе.

оног ограничења, које је при пређашњем правителству било, а на место благотворног уплива Русије у ову сад су широм врата отворена упливу осталих сила које никако за Србију и по народ српски пробитачно бити не може; јер, ако политически живот Србије овима у руке дође, као што се они труде тога докопати се, то се унапредак израчунати може, докле ће тај њен живот трајати. А ако и устраје, опет се погодити може какав ће то њен жалостан живот бити. При садашњем правителству налази се у централном правленију више лица, која су као антируси добро познати и по несрећи су ово онаки људи који највећи уплив на књаза имају, а отуд се недвоумно закључити даје, да и књаз с овима једну и исту политику у овоме набљудави. Колико је год тешко у овоме потпуна доказателства наћи опет се до истине доћи може, кад се већи позор да на дела овога правителства, него на речи његових членова. Ови наравно у сообраћењу са онаким лицима, која русијској страни припадају, притворно своје разговоре онако удешавају, да се из ових ништа друго видити не може, него да је правителство њино сасвим на руској страни; но чим се у дела његова завири одма се примећавају недвоумни знаци који се нимало не подударају са разговорима ове господе. Изјаснење Илије Гарашанина пред његовим друштвом у прилици кад је он резигнирао:¹²⁵ „Ја сам десет година бранио Србију од уплива руског, а ви сад гледајте шта ћете радити”; његово шуровање са Лујом Наполеоном,¹²⁶ Перињом и Чарторијским¹²⁷ у Паризу; мутње правителства са Пољацима у истом месту средством Хркаловића¹²⁸ и са Чајковским (Садик–Пашом)¹²⁹ средством Матије Бана¹³⁰ и друге многе прилике јасно засведочавају тежње овог правителства. Народ је пак сав скуп одан Русији и зато при оваким противоположеним тежња-

¹²⁵ Дао оставку.

¹²⁶ Луј Наполеон (1808–1873) био је француски председник (1848–1852) и цар (1852–1870).

¹²⁷ Адам Чаротиријски (1770–1861) био је високи руски службеник за време владе цара Александра I, а потом предводник пољске емиграције.

¹²⁸ Стефан Херкаловић био је повереник Илије Гарашанина у раду на политичкој пропаганди од 1843. до 1849. године.

¹²⁹ Михаило Чајковски био је агент пољске емиграције у Београду. Касније је примио ислам и под именом Садик–паша заузимао је високе положаје у Турској.

¹³⁰ Матија Бан (1818–1903) за време Гарашаниновог министарства радио је на политичкој пропаганди у Босни, Херцеговини, Далмацији и Старој Србији.

ма између овог правителства и народа неће овај никако оно дуго подносити моћи.

Ово су, и још многи други овде неспоменути, греси овог правителства српског, који се испред очију народњи сакрити нису могли и кад се они у скупу пред очи ставе правом мером премере и достојно прецене, онда је разрешен узао: зашто народ српски није и не може бити задовољан са овим правителством, који му је тек по имену данак у један талир олакшао, а по самој ствари му је овај још и повисило и зашто жели и чезне за оним под којим се је он, по сопственом свом искуству срећнијим осећао.

У Земуну на Четрдесет мученика [севастијски] 1854.
од Ђорђа Протића

А

Списак оних чиновника Књаж[ества] Србије, од који је већа част још од времена владенија књаза Милоша Обреновића законом путем на званија дошла и у овима се до конца владенија књаза Михаиловог застала, и који садањим књазом Александром Карађорђевићем и његовим правителством начином Уставу и законима противним са кратким примедбама о ономе шта се је с ким од ови позније збило.

І ПОПЕЧИТЕЉИ И СОВЈЕТНИЦИ

а. Попечитељи

1. Представник књажески и попечитељ инострани дела **Ђорђе Протић**, генерал–мајор, кавалјир, још од први времена владенија књаза Милошевог чиновник. Не само што је лишен званија, него му је забрањено и у отечеству живити; живи сада у Земуну у аустријској Монархији и ужива пензију од импер[аторско] рос[ијског] Двора.

2. Попечитељ внутрени дела **Цветко Рајовић**, полковник, кавалјер. Од прве половине влад[енија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је у окову и апсу, осуђен је на смрт, а после је више година у Кули гургусовачкој у заточенију био. Сад је член Врхов[ног] суда.

3. Попеч[итељ] Правосудија и просвештенија **Стефан Радичевић**, полковник. Од друге полов[ине] влад[енија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Не само што је лишен званија, него му је забрањено и у отечеству живити; оштећен је у свом имању. Живи у Бечу и ужива пензију од импер[аторско] рос[ијског] Двора.

б. Совјетници

4. Президент Совјета **Јефрем Обреновић**, генерал–мајор, кав[ељер] од почетка влад[енија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Не само што је лишен званија, него му је забрањено и у отечеству живити; оштећен је у имању и сада живи у Влашкој на својим добрима.

5. Член Совјета **Милета Радојковић**, генер[ал]–мајор, кав[а-
ваљер], од почетка влад[енија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Ли-
шен званија живио је у пензији и недавно умро.

6. Чл[ен] Сов[јета] **Антоније Протић**, полковник, кав[аљер]
од почетка влад[енија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Живи на сво-
ме дому у незнатној пензији.

7. Чл[ен] Сов[јета] **Буле Глигоријевић**, полк[овник], кав[а-
љер], од прва врем[ена] влад[енија] књ[аз] Милош[овог] чиновник.
Био је апшен и у заточенију у Зајичару, а сада ужива незнатну пен-
зију.

8. Чл[ен] Сов[јета] **Петар Туцаковић**, полк[овник], кав[а-
љер], од први вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник.
Био је апшен, на смрт осуђен и у заточенију у Кули гургусовачкој, а
сада ужива незнатну пензију.

9. Чл[ен] Сов[јета] **Милутин Ђурђевић**, полк[овник], од пр-
ве полов[ине] влад[енија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је ап-
шен, при испиту поваљиван да се бојем казни, на смрт осуђен, затим
у заточенију у Кули гургусовачкој, а позније је уживао незнатну
пензију и код своје куће умро.

10. Чл[ен] Совјета **Илија Поповић**, полк[овник], кав[аљер],
од почетка вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Умро је у
емиграцији у Земуну.

11. Чл[ен] Сов[јета] **Голуб Петровић**, подполк[овник], кав[а-
љер], од друг[е] полов[ине] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чинов-
ник. Ужива незнатну пензију.

12. Чл[ен] Сов[јета] **Јанићије Ђурић**, подполк[овник], кав[а-
љер], један од најстарији' чиновника. Био је у незнатној пензији и
умро је код своје куће.

13. Чл[ен] Сов[јета] **Тодор Хербез**, подполк[овник], кав[а-
љер], од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чи-
новник. Био је апшен, а сада ужива незнатну пензију.

14. Чл[ен] Сов[јета] **Станко Јуришић**, мајор, кав[аљер], од
први вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Живио је
у незнатној пензији и код своје је куће умро.

15. Чл[ен] Сов[јета] **Стеф[ан] Марковић**, мајор, кав[аљер],
од позн[ијег] вр[емана] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник.
Био је неко време без службе, затим је повраћен од совјетника за

главног] секрет[ара] Совјета, а позније је опет членом Совјета постао.

II СВИТА КЊАЖЕСКА

16. Генерал[ни] ађутант књажески **Јован Обреновић**, генерал-лајтнант, кав[алер], од почетка влад[енија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Умро је у емиграцији у Сремским Карловцима.

17. Ађутант књаж[ески] **Тома Катић**, мајор, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је неко време без службе, добио је службу и сад је члан Апел[ационог] суда.

18. Ађут[ант] књаж[ески] **Станојло Петровић**, мајор, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је апшен и окиван. Много је времена провео без службе, а сад је началник Окр[ужија] крагујевачког.

19. Ађутант књаж[ески] **Ђорђе Миловановић**, кап[етан], од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је кратко време без службе, а сад је у служби. Био је досада член, а сад је скоро постао председатељ окр[ужног] суда.

20. Ађутант књаж[ески] **Симеон Маџић**, кап[етан], од позн[ијег] врем[ена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Не само што је лишен званија, него му је забрањено и у отечеству живити. Сад је надзиратељ добара књ[аза] Мих[аила] Обреновића у Књаж[еству] Валахије.

21. Ађутант књаж[ески] **Константин Хајин**, кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[адаенија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Не само што је лишен званија, него му је забрањено у отечеству живити. Сад је приватни секретар књ[аза] Милоша Обреновића.

22. Лекар књаж[ески] **Ђорђе Мушицки**, докт[ор] медицине, кав[алер], постао је чиновником у времену суштествовања Наместн[ичества] књаж[еског] достојинства. Лишен је званија. Сад је у служби у аустр[ијској] Монархији.

23. Управитељ Двора књажеског у Крагујевцу **Настас Ђорђевић**, мајор, од први врем[ена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је апшен и из отечества изгоњен. Сада живи на своме дому у Крагујевцу.

III НИЖИ ЗВАНИЧНИЦИ ЦЕНТРАЛНОГ ПРАВЛЕНИЈА

а. Из Књажеске канцеларије

24. Директор Канцеларије **Јован Гавриловић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је у емиграцији. Дошао је у ниже званије, за началн[ника] одељ[енија] Промислџености Попеч[итељства] финансије у ком се и данас бави.

25. Столоначелник **Матија Матић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је у емиграцији. Дошао је у нижу службу, а сад је председатељ Суда вароши Београда.

26. Протоколита¹³¹ **Светозар Давидовић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је у емиграцији. Доцније је добио званије и сад је секретар у Књаж[еској] канцеларији.

27. Архивар **Коста Лазаревић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Не само што је лишен званија, него му је забрањено и у отечеству живити. Сад се занима трговином у Новом Саду.

28. Канцелиста¹³² **Марко Корамет**, од врем[ена] влад[енија] књ[аз] Михаиловог чиновник. Лишен је званија. Сад је ц[арско]–к[раљевски] аустр[ијски] подпоручик у пензији.

29. Писар турског језика **Ђорђе Божиновић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] Књ[аз] Милошевог чиновник. Био је апшен, окиван, бијен, на смрт осуђен и на робији у Ћуприји. Сад учитељствује у Бугарској.

30. Чиновник по особеним порученијима **Константин Ранос**, од врем[ена] вл[аденија] књ[аз] Михаиловог чиновник. Лишен је службе и забрањено му је у отечеству живити. Доскора је учитељствовао у Бугарској.

31. Драгоман **Коста Стојановић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је службе и доцније је из потаје убијен.

32. Агент српски у Књаж[еству] Валахије **Јован Герман**, подполк[овник] и кав[алер] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија]

¹³¹ Записничар.

¹³² Писар, чиновник канцеларије.

Књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. Живи на својим добрима у Књаж[еству] Валахије.

33. Секретар Агенције у Влашкој **Ђорђе Малетић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе и забрањено му је било у отечеству живити. Сад је професор у гимназији Београдској.

34. Капућехаја¹³³ српски код Порте **Јован Антић**, кав[алер] од др[уге] полов[ине] врем[ена] влад[енија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је био службе, и сад је пре неколико седмица пензију добио.

35. Секретар капучехаје **Вукашин Радишић**, од поледњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је био службе и наскоро је умро.

б. Из канцеларије Совјета

36. Главни секретар **Јован Стејић**, у времену суштествовања Намјестн[ичества] књаж[еског] достојинства постао је чиновником. Лишен је био службе и наскоро је такову, но у nižем степену, а позније опет пређашњу, добио. Умро је недавно.

37. Секретар **Мојсеј Гавриловић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Не само што је лишен службе но и сада забрањено му је у отечеству живити. Живи сада у Земуну без службе.

38. Секр[етар] **Константин Богдановић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаиловог чиновник. Лишен је службе и сада му је забрањен прелазак у отечество. Живи приватно у Руми у Срему.

39. Протоколита **Сима Станојловић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је у емиграцији и доцније уапшен. Сад је у служби. Началник је срески у окр[ужију] Крајинском.

40. Канцелиста **Петар Стојковић** од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је апшен и окиван. И сад је без службе.

¹³³ Дипломатски представник

в. Из Попечитељства¹³⁴ внутрени дела

41. Помоћник попечитеља **Милош Богићевић**, подполковник, од друге пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је у емигранцији и у сљедству општег помилованија вратио се у отечество. Год[ине] 1844. у сљедству Стојанове буне, премда је поверившег му се Стојана обмануо, жељу народну осујетио, и у корист данашњег правитељства дејствовао, ипак је из пушка пред сабраним народом, по пресуди постојавшег тада Преког суда убијен и у земљу укопан.

42. Началник од[јеленија] Полицајно–економическог **Јован Николић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је у емиграцији. Доцније је постао професор у полугимназији Неготинској. Умро је.

43. Началн[ик] од[јеленија] Санитета др **Карл Пацек** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Не само што је лишен службе, но и сада му је још забрањено у отечество доћи. Живи у Бечу у качестве¹³⁵ лекара.

44. Секрет[ар] **Константин Марковић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је у апсу и у окову; сада му је забарањено у отечеству живити. Сада је у ц[арско] к[раљевској] аустр[ијској] државној служби у Темишвару.

45. Столоначалник **Павле Адамовић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је на Врачару постављан и сада му је забрањено у отечеству живити. Сад је у ц[арско] к[раљевској] аустр[ијској] државној служби у Руми у Срему.

46. Столоначалн[ик] **Маринко Радовановић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је више времена без службе, а сад је у служби у судејској струци.

47. Столон[ачелник] **Алекса Живановић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је апшен, окован, мучен и сада му је забрањено у отечеству живити. Сад је у варошкој писарској служби у Вел[иком] Бечкереку.

48. Протоколиста **Јован Поповић** од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и забра-

¹³⁴ Министарства.

¹³⁵ Својству.

њен му је прелазак у отечество. Сад је у ц[арској] аустр[ијској] служби у Темишвару.

49. Рачуноводитељ **Алекса Анастасијевић**, од доцн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и забрањено му је било у отечество вратити се. Умро је.

50. Канцелиста **Стеф[ан] Милодраговић** од доцн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је дуже времена без службе и умро је.

51. Канцелиста **Миладин Радојковић** од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаиловог чиновник. Био је дуже времена без службе. Сад је срески писар.

г. Из Попечитељстава правосудија и просвештенија

52. Привр[емени] началник **Јован Рајић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаиловог чиновник. Лишен је службе и забрањен му је прелазак у отечество. Сад је у ц[арско] к[раљевској] аустр[ијској] државној служби.

53. Столоначалн[ик] **Јован Вујић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је службе и забрањено му је у отечеству живити. Учитељствује сад у С[ен]т Андреји.

54. Столоначалн[ик] **Стеф[ан] Обуштаровић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је лишен службе, затим је доцније нижу службу добио и умро је.

55. Канцелиста **Матија Миливојевић** од вр[емена] вл[аденија] Наместн[ичества] књаж[еског] достојин[ства] чиновник. Био је апшен и без службе је умро.

56. Рачуноводитељ **Јосиф Миловук**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и умро је изван отечества.

57. Рачуноводитељ **Јован Станковић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и забрањен му је повратак у отечество. Сад је у некој болници у числу болесника с ума шедши.

д. Из Попечитељства финансија

58. Началник одељења **Ђорђе Чанић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је службе и падши у болест лишенија ума сам је себи живот одузео.

59. Секретар **Арон Загорица**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је службе и забрањен му је повратак у отечество. У буни маџарској убијен је од Маџара.

60. Рачуноводитељ **Христофор Солар**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је дуже времена без службе. Сад је опет у пређашњем звању.

61. Столоначалник **Данил Медаковић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и сада му је забрањено у отечеству живити. Сада је у Н[овом] Саду уредник српског политичког листа „Дневника”¹³⁶ и књижевног „Седмице”.¹³⁷

62. Казначеј **Николче Христић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је службе и после неког времена умро је.

63. Протоколиста **Милан Давидовић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је дуже времена без службе. Сад је секретар у том истом попечитељству.

64. Протоколиста **Васа Ђорђевић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је дуже времена без службе. Сад је рачуноводитељ у истом попечитељству.

65. Протоколиста **Божидар Рајовић** од поледњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и у сљедству Стојанове буне по тужби правитељства српског био је у граду Петроварадину на робији. Сад је арендатор¹³⁸ сеоца једног у књаж[еству] Валахије.

66. Бројач **Василије Грујовић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је дуго времена без службе. Сад је рачуноводитељ у попеч[итељству] Правосудија.

¹³⁶ „Србски дневник”, излазио је у Новом Саду од 1852. до 1864. године, а Медаковић га је уређивао до 1857. године.

¹³⁷ „Седмица лист за науку и забаву”, излазио је од 1852. до 1858. године као додатак „Србском дневнику”.

¹³⁸ Закупац земљишта.

67. Канцелиста **Милић Луњевица** од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаилов[ог] чиновник. Лишен је био службе, но доцније је опет такову добио.

68. Правитељствениј банкер **Никола Германи**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је службе и још му је повратак у отечество забрањен. Живи у Књаж[еству] Влашкој.

IV. ГАРНИЗОНО ВОЈИНСТВО

а. Персонал штаба

69. Началник **Иван Даниловић**, генерал–мајор, кав[алер] од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаиловог чиновник. Лишен је службе и умро је изван отечества.

70. Војени протопресвитер **Јован Стефановић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] свештеник. Био је апшен, незаконо чина свештеничког лишен, из отечества изгнан и у затвору панчевачком, ког је по тужби правитељства српског допао, умро је.

71. Војени комисар **Илија Момировић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је дуже времена без службе, а доцније је опет у службу ступио.

72. Рачуноводитељ **Никола Димитријевић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. И сад живи у Београду и занима се трговачким пословима.

73. Аудитор **Јован Ђорђевић** ш[табс] кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и забрањен му је повратак у отечество. Сад је у служби код импер[аторско]–рус[ког] војинства.

74. Ађутант **Радивој Момировић**, подпоручик од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је дуже времена без службе; а сад је у писарској служби код одјел[енија] Контроле.

75. Капелмајстор **Јосиф Шлезингер**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. Сад је само најмањи учитељ бандиста.

76. Подкомисар војни **Алекса Дилберовић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је без службе.

77. Магационер војени **Лаза Протић** од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаилова чиновник. Био је уапшен, окован, на смрт осуђиван и у Кули гургусовачкој у заточенију. По овоме умро је.

б. Официри у пехоти¹³⁹

78. Капетан **Алекса Вељковић**. Био је апшен и дуго времена без службе. После постане среским началником и у том умре.

79. Поручик **Васа Илијић**. Био је у апсу и дуго времена без службе. Сад је у Точидеру у малој некој службици.

80. **Димитрије Дражић**. Био је у апсу. Доцније је добио службу и умро је.

81. **Јован Филиповић**. Био је у апсу. Н.

82. **Никола Стефановић**. Лишен је био службе. Н.

83. Подпоручик **Мита Миленковић**. Био је у апсу и остао је без службе. Умро је.

84. **Васа Лукић**. Био је у апсу и остао је је без службе.

85. **Милан Антоновић**. Био је у апсу и дуго времена без службе. После је постао писаром судејским а сад је член окружног суда.

86. **Иван Вићентијевић**. Био је у апсу и остао је без службе. Н.

87. **Вуле Богдановић**. Био је у апсу и дуго времена без службе. Службом шпионском удворивши се постао је членом Управитељства вароши Београда.

88. **Ђоко Николић**. Био је у апсу. Сад је у служби код Попеч[итељства] внутр[ени] дела.

¹³⁹ Пешадији.

89. **Моја Богдановић**. Био је у апсу и дуго времена без службе. Доцније је добио малу једну службу, коју је наскоро оставио и сад без службе живи у Банату.

90. **Живко Петровић**. Био је дуго времена без службе. Доцније је добио малу пензију и у тој је умро.

91. **Панта Петровић**. Био је у апсу и остао је без службе. Н.

92. **Петко Томић**. Био је у апсу и остао је без службе. Доцније је 1844. год[ине] у Крагујевцу на пијаци због политическе сумње у униформи камцијама бијен био. Н.

93. **Мића Аћимовић**. Био је у апсу и остао је без службе.

94. **Ђоко Цинцаревић**. Био је у апсу и дуго времена без службе. Сад је началник среза Грочанског у окр[ижију] Београдском.

95. **Ђоко Брдаревић**. Био је у апсу и дуго времена без службе. Сад је секретар окружног суда.

96. Фелдвебл¹⁴⁰ **Стеван Ђонлић**. Умро је у емиграцији.

97. Фелдвебл **Манојло Тодоровић**. Емигрирао је и још му је прелазак у отечество забрањен. Живи у Цесарији без службе.

98. Унтерофицир¹⁴¹ **Митар Радоијчић**. Био је у апсу. Н.

99. Унтерофицир **Станимир Илијић**. Погинуо је у Стојановој буни.

100. Унтерофицир **Мића Михајловић**. Био је у апсу, трчао је кроз шибе и затим дуго времена без службе. Сад је члан Управништва вароши Београда.

101. Унтерофицир **Јовица Илијић**. Био је у апсу. Н.

102. Унтерофицир **Иван Петровић**. Био је у апсу. Н.

103. Унтерофицир **Милан Живановић**. Био је у апсу. Н.

104. Унтерофицир **Бранко Павловић**. Био је у апсу. Н.

105. Унтерофицир **Никола Смедеревац**. Био је у апсу. Н.

в. Официри у кавалерији¹⁴²

106. Подпоручик **Радисав Николић**. Био је у емиграцији и дуго времена без службе. Сад је ротни¹⁴³ командир у кавалерији.

¹⁴⁰ Фелдбебл—наредник.

¹⁴¹ Подофицир.

¹⁴² Коњици.

¹⁴³ Четни.

107. Подпоручик **Драгутин Милутиновић**. Био је у апсу, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је у писарској судејској служби.

108. Подпоручик **Милош Спасојевић**. Био је у апсу и у окову, доцније је емигрирао и јошт му је повратак у отечество забрањен. Сад је у служби на добрима г[осподата] Јефр[ема] Обреновића у Књаж[еству] Валахији.

109. Вахтмајстор¹⁴⁴ **Лаза Ђорђевић**. Био је у емиграцији и доцније 1844. год[ине] у буни Стојановој погинуо је на бојном пољу.

Примјечаније: Ови официри похоте и кавалерије повећој су части ступили у војену службу у позније време владања Књ[аз] Милошевог, а неки и у време владенија књ[аз] Михаиловог.

У НАЧАЛНИЧЕСТВА ОКРУЖНА

а. Началници окружни

110. Началн[ик] окр[ужија] Београдског **Лазар Ивановић**, полковник, од прве полов[ине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је у апсу, окову, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад ужива одвећ оскудну пензију.

111. Началн[ик] окр[ужија] Смедеревског **Петар Поповић**, мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је у апсу, окову, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Умро је.

112. Началн[ик] окр[ужија] Гургусовачког **Антоније Пећанин**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. Н.

113. [Началник окружија] Алексиначког **Петар Радојковић**, подполк[овник] кав[алџер] од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је у апсу и окову. Сад је тек пре кратког времена званије началника окружног добио.

¹⁴⁴ Старешина страже, наредник

114. [Началник окружија] Ћупријског **Петар Ђорђевић**, мајор, од пр[ве] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Н.

115. [Началник окружија] Крагујевачког **Ђорђе Поповић**, мајор, од пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је био службе и затим је наскоро умро.

116. [Началник окружија] Рудничког **Вуле Вукомановић**, мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је био службе и затим је наскоро умро.

117. [Началник окружија] Чачанског **Стевча Михајловић** мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Непрестано је без службе.

118. [Началник окружија] Ужичког **Јован Мићић**, полк[овник], кав[алер], од почетка влад[енија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је апшен, безчестно на волујским колима, на којима се обично ђубре носи углед пешана,¹⁴⁵ град београдски вучен, а после је по општој амнестији у слободу стављен. Доцније 1844. год[ине] опет је уапшен, окован, на смрт осуђен био у Кули гургусовачкој у слъедству строгости заточенија умро.

119. [Началник окружија] Ваљевског **Деспот Стефановић**, мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош. чиновник. Лишен је службе и наскоро је затим умро.

120. [Началник окружија] Подринског **Тешман Солдатовић**, мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Н.

121. [Началник окружија] Шабачког **Матија Симић** мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је апшен и дуго времена без службе. Сад је член окружног суда.

122. Управитељ вароши Београда **Младен Жујовић**, мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је био службе и без ове је много година провео. Сад је началник окружни.

¹⁴⁵ Углед пешана (пекшана). Ове две речи су нечитко написане и није јасно њихово значење. Можда корен речи потиче од речи (песин или пексин), што значи прљав, нечист.

б. Помоћници началничества окружни

123. Помоћ[ник] Началн[ичества] окр[ужија] Пожаревачког **Аца Протић**, кап[етан] од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је у апсу и окову, остао је без службе и у овом је стању умро.

124. [Помоћник Началничества окружија] Алексиначког **Васа Димитријевић**, кап[етан], од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Н.

125. Помоћ[ник] Началн[ичества] окр[ужија] Крагујевачког **Јован Х. Трифковић**, кап[етан], од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је у апсу, из отечества изгнан, затим по повратку доцније опет уапшен, окован, камџијама бијен, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. После одржаног заточенија наскоро је добио службу и сад је член окружног суда.

126. Помоћ[ник] Началн[ичества] окр[ужија] Шабачког **Милојко Марковић**, кап[етан] од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је у апсу, окову, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је тек пре кратког времена службу добио. Член је окружног суда.

в. Казначеји началничества окружни

127. Казначеј Началн[ичества] окр[ужија] Пожаревачког **Стамен Илијић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је уапшен, камџијан, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Остао је без службе.

128. [Казначеј Началничества окружија] Крагујевачког **Крста Георгијевић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је уапшен, окован, камџијан, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Пре кратког времена добио је нижу службу од пређашње, а сад је член Суда окр[ужија] Крагујевачког.

129. [Казначеј Началничества окружија] Ужичког **Милутин Будимировић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је уапшен, окован, у Вучићевој кући мучен и из отечества изгнан. Сад учитељствује у Бугарској.

130. [Казначеј Началничества окружија] Црноречког **Стеван Ђорђевић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је уапшен, окован, камџијан, на смрт осуђен, кратко време у Кули гургусовачкој у заточенију, отуда на австр[ијску] страну претеран и ту опет затворен. Повратак му у отечество још није дозвољен и сад се бави у приватној служби у Књаж[еству] Валахије.

131. [Казначеј Началничества окружија] Подринског **Антоније Топаловић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је уапшен и на смрт осуђен. Остао је без службе и недавно је умро.

132. [Казначеј Началничества окружија] Подринског (доцније) **Петар Јовановић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Овога је Вучић у сљедству Стојанове буне безсудно из пушке убити дао.

г. Началници срески

133. Началн[ик] ср[еза] Туријско–Колубарског у окр[ужију] Београдском **Богдан Радосављевић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. Н.

134. [Началник среза] Посавског у окр[ужију] Београ[дском] **Павле Јов. Шарчевић**, кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је био службе и апшен. Умро је.

135. [Началник среза] Грочанског у окр[ужију] Београ[дском] **Гаја Ризнић**, кап[етан], од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Н.

136. [Началник среза] Јасеничког у окр[уж[ију] Смедерев[ском] **Милија Станковић** кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] Књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Доцније је умро.

137. [Началник среза] Речко–Звиждског у окр[ужију] Пожаревачком **Стефан Павловић** поручик, од доцн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и у 1844. год[ини] био је у Крагуев[цу] јавно камџијан. Сад је скоро без службе умро.

138. [Началник среза] Омољског у окр[ужију] Пожар[евачком] **Рака Ајдук–Вељковић** поручик, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаилова чиновник. Лишен је службе. Умро је.

139. [Началник среза] Млавског у окр[ужију] Пожар[евачком] **Стеван Симић**, од вр[емена] Наместн[ичества] књаж[еског] достојинства чиновник. Био је уапшен, окован, камцијан, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. После маџарског рата, гди је се одликовао, добио је службу и чин мајорски.

140. [Началник среза] Кучког у окр[ужију] Крајинском **Ђорђе Атанасијевић**, капетан, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Н.

141. [Началник среза] Алексиначко–Ражањског у окр[ужију] Алексиначк[ом] **Младен Вукомановић**, кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је апшен, окован, камцијан, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. И сад је још без службе.

142. [Началник среза] Гружанског у окр[ужију] Крагујев[ачком] **Риста Туцаковић**, кап[етан], од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је био службе, но после подужега времена опет је такову добио.

143. [Началник среза] Лепеничког у окр[ужију] Крагујев[ачком] **Маринко Парезановић**, у вр[еме] вл[аденија] књ[аз] Михаилов[ог] чиновник. Био је у апсу, окову, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију, гди је не могавши строгост затвора издржати умро.

144. [Началник среза] Јасеничког у окр[ужију] Крагујев[ачком] **Живојин Јоксимовић**, кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је у апсу, окову тјелесно казњен, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је без службе.

145. [Началник среза] Моравичког у окр[ужију] Ужичком **Сима Јаковић** кап[етан] од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. У времену безвластија после преврата [1]842. год[ине] ударио му је Вучић на Врачару јавно 80 батина, потом је протеран у Турску и тамо је у Зворнику по жељи правитељства српског окован у тавници лежао. Општим помиловањем вратио се у Србију и сад је без службе.

146. [Началник среза] Рујанског у окр[ужију] Ужичк[ом] **Неша Стојановић** кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Н.

147. [Началник среза] Колубарског у окр[ужију] Ваљевск[ом] **Никола Ракић**, кап[етан], од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је више пута апшен и окиван, а у слѣдству Стојанове буне претрпио је заточеније у Кули гургусовачкој. Сад је без службе.

148. [Началник среза] Посавског у окр[ужију] Ваљевск[ом] **Милоје Тодоровић**, кап[етан] од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је недавно опет у служби.

149. [Началник среза] Мачванског у окр[ужију] Шабачк[ом] **Живан Гератовић** кап[етан] од пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. Н.

150. [Началник среза] Рађевског у окр[ужију] Подринск[ом] **Живан Антонијевић** од посљед[њег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. У слѣдству Стојанове буне био је уапшен, окован, у обору затворен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Н.

151. [Началник среза] Крушевчког у окр[ужију] Крушевачк[ом] **Павле Урошевић**, кап[етан], од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је у времену безвластија у рупу на Врачару бачен и у окову под затвором. Општом амнестијом помилован је. Сад је без службе.

д. Секретари и писари окружни началстава и срески началника

152. Секретар Управитељства вароши Београда **Недељко Одабашић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је апшен и дуже време без службе. Сад је опет и то у незнатној службици.

153. Секр[етар] Началн[ичества] окр[ужија] Крагујев[ачког] **Петар Јаносевић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је био службе, но наскоро је опет тако-ву добио и сад је член окружног суда.

154. Писар Началн[ичества] окр[ужија] Београдск[ог] **Цветко Рајовић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе и сад му је повратак у отечество забрањен. Био је у сљедству Стојанове буне по тужби правитељства српског у Земуну затворен. Живи сад у приватној служби у Влашкој.

155. Писар Началн[ичества] окр[ужија] Крушевачк[ог] **Милутин Остојић** од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је без службе, уапшен и поплашивши се од боја пао је у болест лишенија ума и зато је лечења ради у варош Крагујевац одпратен и доцније помилован. Секретар је сад окружног суда.

156. Писар Начал[ничества] окр[ужија] Рудничк[ог] **Васа Карамарковић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Умро је.

157. Писар среза Речко–Звиждског окр[ужија] Пожарев[ачког] **Ђорђе Богдановић**, од позн[ијег] врем[ена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је службе лишен, у апсу, окову, на смрт осуђен и на аустр[ијску] старну протеран, где је две године у затвору провео. Умро је.

158. Писар ср[еза] Млавск[ог], окр[ужија] Пожарев[ачког] **Марко Протић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је службе лишен, апшен, окован, камџијан, на смрт осуђен и у Ћупри. на робији. Н.

159. Писар ср[еза] Мачванск[ог], окр[ужија] Шабачк[ог] **Алекса Аврамовић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Био је апшен, окован, камџијан, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Доцније је без службе умро.

160. Писар ср[еза] Азбуковачког, окр[ужија] Подринског **Станко Поповић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је службе лишен, а у сљедству Стојанове буне апшен и окован. Н

161. Писар ср[еза] Моравског окр[ужија] Пожаревачк[ог] **Алекса Пешић** од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и сад му је повратак у отечество забрањен. Учитељствује сада у Босни.

162. Писар ср[еза] Поречко–Речког, окр[ужија] Крајин[ског] **Павле Грујић**, од посљедњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе и у емиграцији је умро.

VI СУДОВИ

а. Апелациони суд

163. Предсетатељ **Степан Катић**, подполк[овник] од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе, био је уапшен, окован, на испиту камџијама бијен, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Доцније је постао членом а сад је је председатељем окр[ужног] суда.

164. Член **Милош Тајсић**, мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је био службе, а сад је опет у служби. Председатељ је Апелационог суда.

165. Член **Петар Вуличевић**, мајор, од први времена вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе, а доцније опредељена му је оскудна пензија, коју и сад ужива.

166. Член **Митар Милојевић** мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе, био је уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Доцније је умро.

б. Председатељи окружни судови

167. Председ[атељ] Суда окр[ужија] Пожаревачког **Стефан Јефтић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе апшен и окован. Умро је.

168. Председ[атељ] Суда окр[ужија] Крушевачког **Милосав Браљинац**, од др[уге] поло[вине] вр[емена] владенија књ[аз] Милош[вог] чиновник. Лишен је службе и у овом је стању умро.

169. Председ[атељ] Суда окр[ужија] Ваљевског **Јовица Милутиновић**, од др[уге] поло[вине] вр[емена] владенија књ[аз] Милош[вог] чиновник. Лишен је службе и доцније је у емиграцији умро.

170. Председ[атељ] Суда окр[ужија] Гургусовачког **Мојсило Јанковић**, од др[уге] поло[вине] вр[емена] владенија књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и у овом стању је умро.

в. Членови окружни судова

171. Член Суда окр[ужија] Београдског **Х[аци] Никола Константиновић**, мајор, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошевог чиновник. Лишен је службе био је уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој немогући строгост заточенија издржати умро.

172. Член Суда окр[ужија] Смедеревског **Сима Радојковић** од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и у овом стању је умро.

173. Член Суда окр[ужија] Смедеревског **Сима Банковић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. Н

174. Член Суда окр[ужија] Пожаревачког **Павле Богдано-вић**, мајор, од првог времена вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе, био је уапшен, скован и као стар човек на испиту камцијама бијен, а доцније у слободу стављен. Умро је.

175. Член Суда окр[ужија] Пожаревачког **Недељко Јоковић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе. Н

176. Член Суда окр[ужија] Црноречког **Стефан Радмиловић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је био службе, но доцније такову је опет добио и скоро је сад умро.

177. Член Суда окр[ужија] Јагодинског **Аранђел Милосавље-вић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и у овом је стању умро.

178. Член Суда окр[ужија] Јагодинског **Анђелко Петровић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе, био је уапшен, окован телесно казњен, на смрт осуђен и у заточенију у Кули гургусовачкој. Н

179. Член Суда окр[ужија] Крагујевачког **Риста Јовановић**, од поледњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и наскоро је умро.

180. Член Суда окр[ужија] Крагујевачког **Тодор Петровић**, од поледњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је био службе, но наскоро је такову опет добио и потом је умро.

181. Член Суда окр[ужија] Крагујевачког **Мијат Ђорђевић**, од поледњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Од преврата непрестано је досад без службе.

182. Член Суда окр[ужија] Рудничког **Спасоје Нектаријевић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и у овом је стању умро.

183. Член Суда окр[ужија] Подринског **Ненад Васић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је лишен службе и опет је такову добио. У сљедству Стојанове буне био је апшен, окован у обору затворен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Н

184. Член Суда окр[ужија] Подринског **Максим Крстић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Био је лишен службе и опет је такову добио. У сљедству Стојанове буне био је апшен, окован, у обору затворен, и у Кули гургусовачкој у заточенију. Н

185. Член Суда окр[ужија] Подринског **Стојадин Миливојевић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и у сљедству Стојанове буне из пушака је убијен и на точак стављен.

186. Член Суда окр[ужија] Шабачког **Сава Поповић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и сада му је прелазак у отечество забрањен. Сад је у општинској служби у Иригу у Војводовини.

187. Член Суда вароши Београда **Андра Ковиљац**, од поледњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен је службе и сада му је повратак у отечество забрањен. Обитава без службе у Руми у Војводовини.

г. Секретари и писари окружни судова

188. Секретар Суда окр[ужија] Смедеревск[ог] **Јелисеј Пауновић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе, био је уапшен, окован, на испиту камџијан, на смрт осуђен, у Кули гургусовачкој у заточенију одкуд је на

аустр[ијску] страну протеран, гди је опет две године у затвору пробавио. Сад је скоро умро.

189. Секретар Суда окр[ужија] Пожаревачк[ог] **Василиј Јовановић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе, био је у емиграцији и после дугог времена добио је повратак у отечество. Сад је пре две године званије рачуноводитеља у правитељственој типографији получио.¹⁴⁶

190. Секретар Суда окр[ужија] Јагодинског **Мијат Остојић** од посљед[њег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је апшен, окован, камџијан, на смрт осуђен и на заточеније у Кули гургусовачкој одпраћен, гди је тако прву ноћ умро.

191. Секретар Суда окр[ужија] Крушевачког **Павле Бујић**, од доцн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је био службе, но наскоро је опет такову добио и сад је член окружног суда.

192. Секретар Суда окр[ужија] Крагујевачког **Јован Стојшић**, од послед[њег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је апшен, окован, на смрт осуђен и на аустр[ијску] страну протеран, гди је опет ово у затвору ово под примотром пробавио. И сад не сме натраг у Србију, већ без службе обитава у Земуну на граници.

193. Секретар Суда окр[ужија] Подринског (раније) **Гаврил Бошњакловић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. У слѣдству Стојанове је буне, без исита и суда из пушака убијен и на точак стављен.

194. Секретар Суда окр[ужија] Подринског (доцније) **Панта Поповић**, од вр[емена] Наместн[ичества] књ[ажевског] дост[ојинства] чиновник. Лишен је службе. Био је у слѣдству Стојанове буне апшен и окован. Сад је у служби под Поп[ечитством] финансије.

195. Секретар суда окр[ужија] Шабачког **Јован Димитријевић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је био службе, но доцније је такову добио и сад је член окружног суда.

196. Секретар суда окр[ужија] Београдског **Димитриј Матић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаила чиновник. Лишен је

¹⁴⁶ Добио.

службе. Затим је отишао на науке у Француску и сад је секретар Књаж[еске] канцеларије.

197. Прив[ремени] секретар Суда вароши Београда **Стефан Димитријевић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаила чиновник. Лишен је службе, но наскоро је такову добио и сад је секретар Попеч[итељства] правосудија.

198. Писар Суда окр[ужија] Београдског **Георгиј Станковић**, од послед[њег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Био је лишен службе и у сљедству Стојанове буне апшен и бојом мучен. Сад је још без службе.

199. [Писар Суда окружија] Пожаревач[ког] **Марко Павловић**, од послед[њег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе, био је уапшен, окован, на испиту камџијан и после у слободу стављен и одма је службу добио. Сад је членом окружног суда.

200. [Писар Суда окружија] Ваљевског **Никола Антоновић**, од поз[нијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе, био је уапшен, окован, бојем испребијан, испита-тељима опљачкан, протеран, и сад се не сме натраг вратити већ жи-ви без сваке службе у Земуну.

201. [Писар Суда окружија] Подринског **Стефан Станковић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаилова чиновник. Лишен служ-бе, у сљедству Стојановње буне био је уапшен, окован, камџијама бијен и у обору затворен. Сад је опет писар окружног суда.

202. [Писар Суда окружија] Ћупријског **Александар Арани-товић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаилова чиновник. Лишен службе и доцније се у емиграцији у Дунаву удавио.

203. Практикант Суда окр[ужија] Београдског **Димитриј Марковић**, од последњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Мило-шев[ог] чиновник. Лишен је службе и сад је скоро у емиграцији умро.

204. Практикант Суда окр[ужија] Пожаревачког **Гаја Илијћ**, од последњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен службе. Био је уапшен, окован, разним бојем мучен, на смрт осуђен и Ћуприји на робији. Сад је канцелиста Књаж[еске] канцела-рије.

205. Практикант Суда окр[ужија] Смедеревског **Константин Брзаковић**, од вр[емена] Намест[ничества] књ[ажеског] доба чинов-

ник. Био је уапшен и после три и по месеци у слободу стављен. Сад је скоро добио опет писарску службу.

206. Практикант Суда окр[ужија] Крушевачког **Мијаило Топаловић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаилов[ог] чиновник. Лишен службе, био је уапшен, окован, на испиту камџијан, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију, одкуд почем је кући болестан донешен одма је умро.

207. Практикант Суда окр[ужија] Крагујевачког **Петар Чупић**, од последњ[ег] вр[емена] књ[аз] Милошев[ог] чиновник. Лишен службе, но доцније је опет такову добио и сад је писар окружног начелства.

208. Практикант Суда окр[ужија] Крагујевачког **Јефта Весовић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаил[овог] чиновник. Лишен је службе, но одма је такову добио и сад је членом окружног суда.

VII ТАТАРИ И МЕЗУЛЦИЈЕ

209. Татарин **Таса Х. Поповић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Био је кратко време у апсу. Без службе је.

210. Татарин **Петар Анђелковић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је службе и сад је тек пре неколико месеци исту службу добио.

211. Татарин **Ђорђе Ристић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је био службе и у Стојановој буни погинуо је.

212. Мензулџија Крагујевачки **Танаско Димитријевић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је био службе, уапшен, окован и у Ћуприји на робији. Сад приватно живи.

VIII ИНЦИНИРИ, ЛЕКАРИ И КАРАНТИНСКИ ЧИНОВНИЦИ

213. Инџинир **Франц Јанке** од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаил[вог] чиновник. Лишен је службе и сад је у служби код правителства аустријског.

214. Инџинир **Јован Бугарски** од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаил[вог] чиновник. Лишен је службе и повратак му је у Србију и сада забрањен. Живи приватно у Н[овом] Саду у Војводици.

215. Доктор медицине и физикус окр[ужија] Пожаревачког **Максим Николић Мишковић** од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Овога су у време безвластија апсили, тукли и на аустр[ијску] страну протерали, одкуд се и сада у Србију вратити не сме. Практицира сада у Карловцима Сремским.

216. Директор карантина Мокрогорског **Лаза Илић Бучовић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен службе, био је уапшен, окован и после телесног боја, чим је кући однешен, одма је умро.

217. Писар Карантина Радужевачког **Михаил Димчоглић**, од последњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је службе и у емиграцији је умро.

IX ЂУМРУКЦИЈЕ И СКЕЛЕЦИЈЕ

218. Таминџија ђумрука Београдског **Павле Марковић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је био службе, но позније му је опет, ал' нижа, служба дата.

219. Писар турског језика код ђумрука Београдског **Исмаил Ч. Мехмедовић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је службе, Ђамил-паша га је телесно казнио и сад је без службе.

220. Амборџија код ђумрука Београдског **Таса Бранковић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен службе, био је уапшен, окован, на испиту камџијама бијен, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је у приватној служби код кн[еза] Милоша.

221. Ђумрукџија Топчидерски **Гаја Вукомановић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је службе и до сада је без такве остао.

222. Ђумрукција Дуборвачки **Јован Дугалић**, кап[етан], од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је службе и у овом стању је умро.

223. Ђумрукција Вишњички **Мирко Апостоловић**, од први вр[емена] вл[аданија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је службе. Н

224. Ђумрукција Љубовијски **Мита Анђелковић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аданија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је службе. Н.

Х УПРАВИТЕЉИ ШКОЛСКИ, ПРОФЕСОРИ И УЧИТЕЉИ

225. Управитељ свију основни и народњи школа **Димитриј Исајловић**, од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен је био службе и много позније опет је такову, но нижег степена, добио. Получио је званије началника од[јеленија] Попеч[итељства] просвештенија. Сад је недавно умро.

226. Управитељ основни школа **Тимотеј Милашиновић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаила чиновник. Лишен је службе. Сад је у општинској служби у Н[овом] Саду у Војводовини.

227. Привр[емени] професор у Лицеуму **Сава Јовановић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаила чиновник. Лишен је службе и пре пет год[ина] умро је у емиграцији.

228. Управитељ гимназије Крагујевчке и професор поезије **Григориј Новаковић**, од од др[уге] пол[овине] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милоше[вог] чиновник. Лишен службе, био је уапшен и на аустр[ијску] страну протеран, гди је недавно умро.

229. Професор у гимназији Крагујевачкој **Татомир Миловук**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе и на аустр[ијску] страну протеран, гди је у чин свештенически ступио, и сад се у качеству¹⁴⁷ пароха у Срему наоди.

230. Проф[есор] у гимн[азији] Крагујевачкој **Адам Обрадовић**, од последњ[ег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чи-

¹⁴⁷ Својству.

новник. Лишен службе, био је уапшен, окован и на аустр[ијску] страну протеран, гди се и сад у Фрушкој Гори учитељствујући наоди.

231. Проф[есор] начертанија у гимн[азији] београдској **Фридрих Маркмилер**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаила чиновник. Лишен је службе. Сад се наоди у служби код парабродарског друштва на аустр[ијској] страни.

232. Проф[есор] начерт[анија] у Лицеуму **Никола Петровић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаила чиновник. Лишен је службе. Сад је официром код граничара на аустри[јској] страни.

233. Учитељ у Шеварицама у окр[ужију] Шабачком **Димитриј Мраовић**, од вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Михаила чиновник. Лишен је службе. Овај је у сљедству Стојанове буне без испита и суда тирански мучен, опљачкан и на аустр[ијску] страну протеран, гди се сад у некој царској службици наоди.

234. Учитељ у окр[ужију] Крајинском **Глиша Гашпаровић**, од позн[ијег] вр[емена] вл[аденија] књ[аз] Милош[евог] чиновник. Лишен је службе. Био је без испита и суда у времену безвластија после преврата бијен, опљачкан и на аустр[ијску] страну, гди је 1848. год[ине] од Маџара убијен, прогнан.

ХІ СВЕШТЕНСТВО

235. Епископ шабачки **Максим Савић**. Лишен је службе. Био је уапшен ноћу убијен и кроз пенџер напоље избачен.

236. Протосинђел епископа тимочког **Стефан Ковачевић**. Био је лишен службе, уапшен, окован, на испиту телесно мучен, на смрт осуђен, незаконо чина свештеничког лишен, у Кули гургусовачкој у заточенију, отуд протеран у Цесарију и ту опет уапшен. Доскора је био у Цариграду као титулатрни епископ лаодикијски.

237. Протопресвитер војени **Јован Стефановић**. Био је лишен службе, уапшен, окован, на смрт осуђен, незаконо чина лишен, у Кули гургусовачкој у заточенију, одкуд је на аустр[ијску] страну протеран, гди је у затвору панчевачком умро.

238. Протопрезвитер шабачки **Јован Павловић**. Био је после преврата у времену безвластија на Врачару од Вучића бешчестен,¹⁴⁸

¹⁴⁸ Понижен, оскрамоћен.

службе лишен и уапшен. Доцније је постао крушевачким, а сад је опет шабачким протопресвитером.

239. Протопресв[итер] београдски **Јосиф Стефановић**. Био је у времену безвластија бессудно бијен, лишен службе, уапшен и на аустр[ијску] страну протеран. Доцније је постао протопресвитером пожаревачким и умро је.

240. Придворни књаж[ески] свештеник **Павле Каранотвртковић**. Емигрирао је и сада му је повратак забрањен. У Рватској добио је парохију од које се сада издражава.

241. Парох београдски **Илија Јаковљевић**. У Вучићевој буни био је бијен, апшен и на аустр[ијску] страну прогнан. Пре 5 год[ина] добио је повратак на слободу и сада је опет парох у Београду.

Примеч[анија]:

1. Лица ова сва ступила су у чин свештенички у разним временима владенија књаза Милошевог.

2. Осим ови овде означени има још лица која су такођер службе лишена, али се при сочињавању овог списка изнаћи нису могла и због тога су овде неуведена остала.

3. Имена она поред који је стављен знак Н. јесу она, уза која се не зна шта се је после лишенија њине службе или после издржанија њине казни с њима збило.

Б

Списак лица која су у сљедству преврата 1842. године апшене, бијена, пребијана и различито мучена

1. **Цветко Рајовић** полковник, попечитељ внутрењи дела, имп[ераторско]–руск[ога] и султ[анскога] ниш[ан] ифт[ихар] кавалер. У времену безвластија после преврата бачен је био у рупу на Врачару, после уапшен и окован, затим општим помилованијем у слободу стављен, а позније опет уапшен, окован, на смрт осуђен и на заточеније у Кулу гургусовачку отправљен, гди је више година провео и различитим патњама изложен био. Сад је у служби. Член је Врховног суда.

2. **Петар Туцаковић**, полковник, член Совјета и султ[анског] ниш[ан] ифт[ихара] кавалер. Био је после преврата у Вучићевој кући више времена затворен, а затим у слободу стављен, после је опет

уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је у незнатној пензији.

3. **Вуле Глигоријевић** полк[овник], член Совјета и султ[анског] ниш[ан] ифт[ихар] кавалџер. Пребегао је био на аустр[ијску] страну и доцније се у сљедству опште амнестије повратио. Био је после уапшен и отуд у Зајичар послан гди је под присмотром више година провео. Сад је у незнатној пензији.

4. **Милутин Ђурђевић**, полк[овник], член Совјета и султ[анског] ниш[ан] ифт[ихара] кавалџер. Пребегао је био на аустр[ијску] страну и доцније се општим помилованијем повратио; после је био уапшен, окован и за издржати телесан бој при испиту до сами гаћа скинут и на земљу поваљен, за косу чупан и пљуван. Затим на смрт осуђен, а после у Кули гургусовачкој у заточеније отправљен, гди је више година разна мучења претрпио. После је код своје куће кратко време пензију уживао и умро.

5. **Тодор Хербез** подполк[овник], член Совјета и имп[ераторско]–руск[ога] ордена кавалџер. Пребегао је био на аустр[ијску] страну и доцније се у сљедству опште амнестије повратио. Био је уапшен и због посве слабог здравља после неког времена у слободу постављен. Сад је у незнатној пензији.

6. **Степан Катић**, подполк[овник], председатељ Апелационог суда, султ[анског] ниш[ан] ифт[ихара] кавалџер. Пребегао је био на аустр[ијску] страну и доцније се у сљедству опште амнестије повратио, био је после уапшен, окован, на испиту камџијама бијен, на смрт осуђен, а затим у Кулу гургусовачку у заточеније послан гди је више година мученија претрпио. Примљен је у службу и био је доскора член, а сад је председатељ окр[ужног] суда.

7. **Митар Милојевић**, мајор, члан Апелационог суда. Био је лишен службе, после уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој више година у заточенију. Умро је.

8. **Лазар Ивановић**, полк[овник], началник окр[ужија] Београдског. Пребегао је био на аустр[ијску] страну и доцније се у сљедству опште амнестије повратио. Био је уапшен, окован, пљуван, гуран, на смрт осуђен и више година у заточенију у Кули гургусовачкој. Сад је у оскудној пензији.

9. **Матија Симић**, мајор, началник окр[ужија] Шабачког. Пребегао је био на аустр[ијску] страну и доцније се у сљедству оп-

ште амнестије вратио. Био је уапшен. Сад је у служби. Член је окр[ужног] суда.

10. **Пера Поповић**, мајор, началник окр[ужија] Смедеревског. Био је у емиграцији. Доцније је био уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Умро је.

11. **Пера Радојковић**, подполк[овник], кав[лер], началник окр[ужија] Алексиначког. Био је после буне Вучићеве у времену безвластија у рупу на Врачару бачен, затим уапшен, окован и после више месеци у слободу стављен. Сад је скоро опет добио службу и постао је началником окружним.

12. **Станојло Петровић**, мајор и ађутант књажески. Био је после буне Вучићеве у времену безвластија у рупи на Врачару, а затим уапшен, окован и доцније по општој амнестији ослобођен. Сад је одскора у служби. Началник је окр[ужија] крагујевачког.

13. **Настас Ђорђевић**, мајор, управитељ двора књажеског у Крагујевцу. Био је уапшен и у Турску, откуда је родом протеран и доцније у слѣдству помилованија повраћен. Затим је опет био уапшен, но наскоро у слободу стављен. Сад без службе.

14. **Константин Марковић**, секретар Попеч[итељства] внутрењи дела. Био је после буне Вучићеве у времену безвластија у рупу на Врачару бачен, затим уапшен, окован и доцније у слѣдству општег помилованија у слободу стављен. Сад је у Темишвару у ц[арско]–к[раљевској] правителственој служби.

15. **Алекса Живановић**, столоначелник Попеч[итељства] внутрењи дела. Био је уапшен, окован, у Вучићевој кући разним бојем испребијан и у подрум ноћу згуран. Сад је у Вел[иком] Бечкерек у варошкој служби.

16. **Павле Адамовић**, столоначелник Попеч[итељства] внутрењи дела. Био је после преврата на Врачару везан, сабљом угрожаван и отуд на аустр[ијску] страну, откуда је родом, прогнан. Сад је у ц[арско]–к[раљевској] правителственој служби у Руми у Срему.

17. **Аца Протић**, капетан, помоћник началн[ика] окр[ужија] Пожаревачког. Био је уапшен, окован и доцније у слѣдству опште амнестије у слободу стављен. Умро је.

18. **Миљко Марковић**, капетан, помоћник началн[ика] окр[ужија] Шабачког. Био је у емиграцији. Доцније је био уапшен, на смрт осуђен и више година у заточенију у Кули гургусовачкој. Сад је одскора у служби. Член је окружног суда.

19. **Јован Х[аци] Трифковић**, капетан, помоћник началн[ика] окр[ужија] Крагујевачког. Био је уапшен и у Турску откуда је родом протеран, откуда се је после пол друге године у сљедству помилованија вратио. Доцније је био опет уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у заточенију у Кули гургусовачкој. Овога су као човека просута на испитима више пута по леђима камцијали. Сад је у служби. Член је окр[ужног] суда.

20. **Сима Јаковић**, капетан, началник срески у окр[ужију] Ужичком. Овај је после преврата у времену безвластија јавно на Врачару, по заповести Вучића, 80 удараца штапова по дебелом месу издржати морао. Затим је у Турску, откуда је родом, протеран и тамо је по жељи правителства српског у Зворнику код тамошњег паше у тавници и у ланцима заточеније издржао. Општим помилованијем вратио се је у Србију и сад је без службе.

21. **Милија Станојевић**, капетан, началник срески у окр[ужију] Смедеревском. Био је у емиграцији. Доцније је био уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у заточенију у Кули гургусовачкој. Овај је у време испитивања за два дана и две ноћи тако тежак оков на ногу имао, да је једва корачати могао. Умро је.

22. **Живојин Јоксимовић**, капетан, началник срески у окр[ужију] Крагујевачком. Био је у емиграцији. Доцније је био уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у заточенију у Кули гургусовачкој. Овога су при испиту сикирама у леђа грували. Сад је без службе.

23. **Младен Вукомановић**, капетан, началник срески у окр[ужију] Алексиначком. Био је уапшен, окован, на испиту камцијан, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је без службе.

24. **Стеван Симић**, началник срески у окр[ужију] Пожаревачком. Био је у емиграцији. Доцније је био уапшен, окован, на испиту камцијан, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовакој у заточенију. Сад је у служби.

25. **Павле Мих. Шарчевић**, началник срески у окр[ужију] Београдском. Био је уапшен и после кратког времена у слободу постављен. Умро је.

26. **Милоје Тодоровић**, капетан, началник срески у окр[ужију] Ваљевском. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је недавно опет у служби.

27. **Стеван Павловић**, началник срески у окр[ужију] Пожаревачком. Овај је био у Крагујевцу на пијаци јавно кацијама бијен. Умро је недавно.

28. **Живан Антонијевић**, началник срески у окр[ужију] Подринском. Био је уапшен, окован, у Шапцу у обору затворен и после више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Н.

29. **Павле Урошевић**, началник срески у окр[ужију] Крушевачком. Био је после буне Вучићеве у времену безвластија у рупу на Врачару бачен и после неколико месеци у слѣдству опште амнестије помилован. Н.

30. **Никола Ракић**, началник срески у окр[ужију] Ваљевском. Овај је као приврженик бившег правителства више пута апшен и окиван, а у слѣдству Стојанове буне био је в[ише] година у Кули гургус[овачкој] у заточенију. Н.

31. **Павле Богдановић Душманић**, мајор, член окружног суда. Био је уапшен, окован и као стар човек по дебелом месу на испиту камџијан. За овога се говори, да је с новцем купио од комисара правителствени који су апсенике у Крагујевцу испитали, како за себе тако и за синове му Марка и Бранка слободу. Умро је.

32. **Анђелко Петровић**, член окружног суда. Био је уапшен, окован, на испиту сикирама у леђа груван, на смрт осуђен, и на заточеније у Кулу гургусовачку отпраћен, гди је такође зато, што је прикрио казати да при себи има црну креду за писање, камџијама бијен био. После више година стављен је у слободу. Сад је без службе.

33. **Ненад Васић**, член окружног суда. Био је уапшен, окован, у Шапцу у обору затворен и после више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Н.

34. **Максим Крстић**, член окружног суда. Био је уапшен, у Шапцу у обору затворен и после више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Н.

35. **Таса Х[аци] Поповић**, татарин. Био је апшен и сикиром бијен. Сад је без службе.

36. **Григориј Новаковић**, професор поезије и директор гиманзије Крагујевачке. Био је уапшен и после три и по месеца у слободу стављен, с тиме да се из Србије одсели у Маџарску откуд је родом био.

37. **Адам Обрадовић**, професор у гиманзији Крагујевачкој. Био је уапшен и у тешко гвожђе окован и наскоро у аустр[ијску]

страну, откуд је родом, протеран. Сад је у селу Гргуревци у Фрушкој гори учитељ.

38. **Алекса Вељковић**, капетан I роте пехоте. Био је у емиграцији и у слѣдству општег помилованија вратио се натраг. Био је уапшен и после три и по месеци у слободу постављен. Затим је, ипак, емигрирао и ипак у слѣдству помилованија се вратио и службу началника среског добио. Умро је.

39. **Драгутин Миловановић**, потпоручник, кавалѣр. Био је у емиграцији. Доцније је био уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је у писарској служби.

40. **Милан Антоновић**, потпоручник у пехоти. Био је у емиграцији и по општем помилованију вратио се натраг. Био је после апшен и од боја уплашивши се пао је у извансебност због чега је у варош Крагујевац, лечења ради, отпуштен и доцније помилован. Сад је член окр[ужног] суда.

41. **Моја Богдановић**, потпоручик. Био је у емиграцији. Сад је без службе.

42. **Петко Томић**, потпоручик. Био је у емиграцији. Доцније је у Крагујевцу 1844. год[ине] на пијаци у официрској униформи камџијама бијен. Н.

43. **Васа Илић**; 44. **Димитриј Дражић** (умро); 45. **Радивој Момировић**; 46. **Ђоко Цинцаревић**; 47. **Мића Аћимовић**; 48. **Ђоко Николић**; 49. **Мита Миленковић** (умро је); 50. **Васа Лукић**; 51. **Иван Вићентијевић**; 52. **Јован Филиповић**; 53. **Вуле Богдановић**; 54. **Ђоко Брдаревић**; 55. **Живко Петровић** (умро је); 56. **Панта Петровић**. Потпоруч[н]ици при регуларном војинству. Сви су ови били у апсу и отуд су на аустриј[ску] страну пребегли. Сад су поготову сви у разним писарским службама.

57. **Алекса Дилберовић**, поткомисар војени. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је без службе.

58. **Крста Георгијевић**, казначеј Началн[ичества] окр[ужија] Крагујевачког. Био је уапшен, окован, на испиту камџијан, на смрт осуђен и више година у заточенију у Кулу гургусовачкој. Сад је член окр[ужног] суда.

59. **Стеван Илијћ**, казначеј Началн[ичества] окр[ужја] Пожаревачког. Био је уапшен, окован, на испиту камџијан, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је без службе.

60. **Стеван Ђорђевић**, казначеј Началн[ичества] окр[ужја] Црногорског. Био је уапшен, окован, на испиту камџијан и на смрт осуђен. У Кули гургусовачкој био је кратко време у заточенију, после под стражом протеран на аустр[ијску] страну, откуда је родом, и ту је две године, које у тавници, које у затвору, провео. Сад се наоди у Књаж[еству] Влашком у приватној служби.

61. **Антоније Топаловић**, казначеј Началн[ичества] окр[ужја] Подринског. Био је уапшен, на смрт осуђен и после три и по месеци у слободу постављен. Умро је недавно.

62. **Милутин Будимировић**, казначеј Началн[ичества] окр[ужја] Ужичког. Био је уапшен, окован, у Вучићевој кући у времену безвластија разним бојем мучен и у подрум ноћу згуран, а затим из отечества протеран. Сад је у Бугарској учитељ.

63. **Сима Станојловић**, архивар Совјета. Био је у емиграцији, откуда се је у сљедству опште амнестије повратио и службу добио. Затим је опет пао у апс и доцније у слободу стављен. Сад је началник срески у окр[ужју] Крајинском.

64. **Божидар Рајовић**, протоколиста Попеч[итељства] финансије. Био је по тужби правителства српског као поданик аустријски у сљедству Стојанове буне у граду Варадину на робији. Сад је у Књаж[еству] Влашкој у приватном занимању.

65. **Јелисеј Пауновић**, секретар Суда окр[ужја] Смедервског. Био је у емиграцији, откуда се путем помилованија повратио. Затим је био уапшен, камџијан и јавно и тајно и за време испита, имао је на ногу за три дана и три ноћи оков 15 ока тежак, тако да се од места маћи није могао. На смрт је осуђен и после одведен на заточеније у Кулу гургусовачку откуда је наскоро на аустријску страну, откуда је родом био, протеран, гди је, ипак, у тавници и после у затвору две године пробавио. Недавно умро је.

66. **Јован Стојшић**, секретар Суда окр[ужја] Крагујевачког. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и после три и по месеци, почем су му незаконим путем имање упропастили, под стражом на аустр[ијску] страну, откуда је родом, гди је, ипак, по тужби правителства српског, које у тавници, које у апсу, а које под присмотром, на јемству две године пробавио. Сад је без службе и живи у Земуну.

67. **Панта Поповић**, секретар Суда окр[ужија] Подринског. Био је уапшен и окован. Сад је у служби код Попеч[итељства] финансије.

68. **Недељко Одабашић**, секретар Управителства вароши Београда. Био је уапшен и у слѣдству опште амнестије отпуштен и на аустр[ијску] страну, откуд је родом, протеран. Сад је опет у Србији и у незнатној службици.

69. **Никола Антоновић**, писар Суда окр[ужија] Ваљевског. Био је уапшен, окован, у Вучићевој кући разним бојем испребијан и у подрум ноћу згуран, па после на аустр[ијску] страну протеран. Овome су при испиту и ћемер с дукатима испитатељи отпасали и освојили. Сад живи у Земуну без службе.

70. **Ђоко Станковић**, писар Суда окр[ужија] Београдског. Био је уапшен и бојем мучен. Сад је без службе.

71. **Марко Павловић**, писар Суда окр[ужија] Крајинског. Био је уапшен, окован, на испиту камцијан и после три и по месеци у слободу постваљен и одма службом подарен. Сад је член окр[ужног] суда. Види број 31. овог списка.

72. Писар Суда окр[ужија] Подринског **Стефан Станковић**. Био је уапшен, окован и камцијама бијен. Сад је опет у служби.

73. **Цветко Рајовић**,¹⁴⁹ писар Началн[ичества] окр[ужија] Београдског. Био је као аустр[ијски] поданик по тужби правителства српског у Земуну затворен. Живи сад приватно у књаж[еству] Валахији.

74. **Милутин Остојић**, писар Началн[ичества] окр[ужија] Крагујевачког. Био је уапшен и од боја устрашивши се пао је у болест лишенија ума и зато је ради лечења у варош Крагујевац отпуштен и доцније помилован. Сад је секретар окр[ужног] суда.

75. **Стефан Петровић**, писар Началн[ичества] окр[ужија] Београдског. Био је уапшен, окован и једном на испиту у соби тајно, а други пут у авлији јавно камцијан, на смрт осуђен и више година у заточенију у Кули гургусовачкој. Доцније је помилован и сад је опет у писарској служби. Овај је учествовао у буни Вучићевој и после ове у почетку је жестоки гонитељ приврженика тадашњег правленија био, а доцније уверивши се о незаконитостима и тиранству посто-

¹⁴⁹ У документима потписиван је као Цветко С. Рајовић и не треба га мешати с познатим политичарем истог имена и презимена.

јећег правленија постао је један од највећи бранитеља страдајући лица, па због тога је и сам у несрећу пао.

76. **Ђорђе Божиновић**, писар турског језика. Овај је више пута апшен, окиван и разним бојем мучен, а затим је на смрт осуђен и више година у Ћуприји на робији био и, напослетку, у Турску, откуда је родом, протеран. Доскора је био у Бугарској учитељ.

77. **Петар Стојковић**, канцелиста Совјета. Био је уапшен и окован. Сад је без службе.

78. **Јефрем Андрејевић**, канцелиста Књаж[еске] канцеларије при садањем правителству. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и после три и по месеци у слободу постављен. Сад је без службе. Говори се да је мати овога новцем му слободу као јединцу своме испунила.

79. **Ђорђе Богдановић**, писар срески у Окр[ужију] Пожаревачком. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и после три и по месеци на аустр[ијску] страну, гди се је родио, протеран. Ту је опет по тужби правителства српског, које у затвору, које у тавници две године пробавио. Умро је.

80. **Марко Протић**, писар срески у окр[ужију] Пожареваком. Био је уапшен, окован, камицијан, на смрт осуђен и више година у Ћуприји на робији. Н.

81. **Алекса Аврамовић**, писар срески у окр[ужију] Шабачком. Био је уапшен, окован, камицијан, на смрт осуђен и в[ише] година у Кули гургусовачкој у заточенију. Умро је.

82. **Таса Бранковић**, амбарција ђумрука београдског. Био је уапшен, окован, камцијан, на смрт осуђен и в[ише] год[ина] у Кули гургусовачк[ој] у заточенију. Сад је без службе.

83. **Коста Брзаковић**, практикант Совјета. Био је уапшен и после три и по месеци у слободу стављен. Сад је опет у писрској служби.

84. **Гаја Илић**, практикант Суда окр[ужија] Пожаревачког. Био је уапшен, у тешко гвожђе окован, на испиту камцијама по дебелом месу, сикиром у леђа и сировицом на доват бијен, на смрт осуђен и в[ише] год[ина] на робији у Ћуприји. Сад је канцелиста Књаж[еске] канцеларије.

85. **Мелетиј Марковић**, архимандрит и настојатељ манастира] Љубостиње у окр[ужију] Јагодинском. Био је уапшен и после неког времена у слободу постављен. После је пребагао на аустр[ијску]

страну и после две годи[ине] путем помилованија повратио се и наскоро епископом шабачким постао. Умро је.

86. **Стефан Ковачевић**, протосинђел епископа тимочког, член Апелаторије и епархијалне конзисторије. После буне Вучићеве био је на епитимији у манастиру Горњаку у окр[ужију] Крајинском, после помилован постане настојатељем манастира Витовице у окр[ужију] Пожаревачком. Затим био је уапшен, окован, на испиту камцијама у трипут бијен и сикиром груван, на смрт осуђен, незаконно чина свештеничког лишен и у Кулу гургусовачку на заточеније послан. Отуд је после кратког времена под стражом на аустр[ијску] страну протеран и у Земуну је, које у затвору, које на јемство отмени грађана 50 дана провео и отуд под стражом у Мађарску, гди се је родио, отпращен, гди је одма у слободу постављен буде. После недугог времена пређе у Бугарску и ту од братства манастира Риља примљен и одма за настојатеља и архимандрита признат и произведен буде. Отуд манастирским делима отпутује преко Цариграда у Петроград, и отуд се преко Влашке у Цариград поврати. Доскора је био у Цариграду као посвјаштени титуларни епископ лаодикијски. Украшен је од импер[аторског] руск[ог] свјатејшег Синода панагијом.¹⁵⁰ Овоме је у Крагујевцу после свршеног над њим испита совјетник Милосав Ресавац овако рекао: „Бре синко брадати, [треба] да знаш, ударили смо ти у три пута преко 225 камција по дебелом месу и 25 сикира у леђа, па сад иди те се жали, воља л’ ти Русу, воља ли Шваби, нек ти бој виде”.

87. **Јован Павловић**, протопресвитер шабачки, член Апелаторије. Овај је књижевно најизображенији и најспособнији чиновник у реду тамошњег свештенства. Као превосходан проповедник и препоручителни у свему својства добио је год[ине] 1835. приликом бављења свога с књазем Милошем у Цариграду од патријарха Велике цркве за знак уваженија и јавног одличја црвену камилавку.¹⁵¹ Год[ине] 1842. при породившој се буни Вучићевој зрелим словом својим разчленио је он народу окружија Шабачког уједно скупљеном бившем, погубне последице несрећни побуне и подејствовао је, те је исти народ противу бунтовника устермивши се у корист зако-

¹⁵⁰ У православној цркви иконица Христа или Богородице коју архијереј поред крста носи о ланцу на грудима.

¹⁵¹ Округла висока капа православних свештеника.

ног књаза и правленија ишао. Зато га је Вучић после буне те у времену безвластија пред бунтовну гомилу ону на Врачару извео, ту га је бешчестио, ружио, у лице плувао и пригоњавао га, да папир онај, на ком је горепоменутом слово написано било, поједе, од чега га је нешто умеренија околина Вучићева једва ослободила. Потоме био је уапшен и по општој амнестији у слободу стављен и из Шапца у Крушевац за протопресвитера премештен. Сад је опет протопресвитер у Шапцу.

88. **Георгиј Павловић**, протопресвитер крагујевачки. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен, незаконо чина свештеничког лишен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Умро је.

89. **Вићентије Протић**, протопресвитер смољнички у окр[ужију] Пожаревачком и член Апелаторије. Био је уапшен, окован, на испиту сикиром и сировицом груван, на смрт осуђен, незаконо чина свештеничког лишен и у Кули гургусовачкој пробавио је више година у заточенију. Сад је опет у чину свештеническом. Овоме су на испиту членови испитателне комисије приносили процеп да му мошнице уврну и браду почупају.

90. **Макарије Јеремић**, игуман и настојатељ манастира Каленића у окр[ужију] Јагодинском. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој, почем је незаконо чина свештеничког лишен, у заточенију. Н.

91. **Гедеон Јуришић**, игуман и настојатељ манастира Боговађе у окр[ужију] Ваљевском. Био је као приврженик падшег правителства више пута апшен и окиван, а у сљедству Стојанове буне неправилно је чина свештеничког лишен и у Кули је гургусовачкој више година у заточенију провео. Одавде општим опроштајем помилован пребегне на аустр[ијску] страну, откуд је родом, и после кратког времена оде у Стару Србију, данашњу Албанију и тамо у манастиру Високи Дечане добије од митрополита београдског писмено свидетелство да је правилан свештеник и сад је за таковог припознат, будући у манастиру Крушедолу у Фрушкој гори јерм[о]нах.

92. **Максим Поповић**, најпре парох пожаревачки, а после настојатељ манастира Тумана у окр[ужију] Пожаревачком. Био је више пута апшен и окиван, и био је у Кули гургусовачкој, почем је пре тога незаконо чина свештеничког лишен и на смрт осуђен био, кратко време у заточенију, и отуд је на аустр[ијску] страну, откуд је родом, под стражом протеран, гди је опет две год[ине] по тужби

српског правителства у затвору и у тавници провео. Сад је мирјанин и по приватном занимању бави се у књаж[еству] Валахије.

93. **Илија Поповић**, парох губаревачки у окр[ужију] Крагујевачком. Био је уапшен, на смрт осуђен, противзаконо чина свештеничког лишен и у слободу постављен. Сад је мирјанин. Кад се је позније као удовац оженио, није га надлежни свештеник без одобрења митрополитовог венчати хтео, а овај му, опет, одобрење није хтео дати, док он сам својом руком није реверс од себе дао да се на свагда чина свештеничког одриче.

94. **Радослав Рафајловић**, парох губаревачки у окр[ужију] крагујевачком. Био је уапшен, окован незаконо чина свештеничког лишен, на смрт осуђен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Н.

95. **Марко Јаковљевић**, парох жабарски у у окр[ужију] крагујевачком. Био је уапшен, окован, на испиту камџијама бијен, на смрт осуђен, после незаконо чина свештеничког лишен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је мирјанин и учитељ у Жабарима.

96. **Павле Михајловић**, парох кушиљевачки у окр[ужију] Пожаревачком. Био је уапшен, окован, разним бојем испребијан, на смрт осуђен, незаконо чина свештеничког лишен и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Сад је мирјанин, трговац свињарски.

97. **Стефан Милановић**, парох бершићки у окр[ужију] Рудничком. Био је уапшен, незаконо чина свештеничког лишен, на смрт осуђен, после окован и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Н.

98. **Х[аци] Дина Јовановић**, парох београдски. Био је уапшен, окован, на испиту камџијан, на смрт осуђен, после незаконо чина свештеничког лишен и в[ише] год[ина] у Кули гургусовачкој у заточенију. У времену заточенија тога, што је сељака једног који је у оно време кад је напоље на чист ваздух испуштен, кроз ограду к себи дозвоао и од истога једну лубеницу да је само окуси измолио, био је опет камџијама бијен. Сад је опет у чину свешетеничком и парох је у Београду.

99. **Милија Марковић**, парох пожаревачки. Био је уапшен, на смрт осуђен, незаконо чина свештеничког лишен окован и у

Кули гургусовачкој више година у заточенију. Сад је мирјанин и занима се художеством начертања.

100. **Јефтимије Петковић**, парох божевачки у окр[ужију] Пожаревачком. Био је уапшен, на смрт осуђен, незаконо чина свештеническог лишен, окован и више година у Кули гургусовачкој у заточенију. Н.

101. **Василије Гашпаровић**, парох стојнички окр[ужију] Крагујевачком. Био је уапшен, окован и бојем мучен. Н.

102. **Тимотеј Јаковљевић** јер[о]монах манастира Раковице у окр[ужију] Београдском. Био је уапшен, окован, на испиту камџијан, на смрт осуђен, незаконо чина свештеническог лишен и у Кулу гургусовачку у заточеније отправљен, откуд је после кратког времена под стражом на аустр[ијску] страну, гди се је родио, протеран и ту је опет по тужби правителства српског две год[ине] које у тавници, које у полицајном затвору пробавио. Доцније је од правителства српског помилован, у Србију примљен и сад је опет тамо јеромонах.

103. **Мелетиј Матић**, јеромонах манастира Букова у окр[ужију] Крајинском. Био је уапшен, окован, на смрт осуђен, незаконо чина свештеническог лишен в[ише] год[ина] у заточенију у Кули гургусовачкој. Сад је опет јеромонах.

104. **Тефил Поповић**, јеромонах манастира Каленића у окр[ужију] Јагодинском. Био је уапшен и после три и по месеци у Студеницу отпраћен, гди је без свјаштенодејствија две год[ине] пробавио и сад је опет јеромонах правилни.

Примечаније:

1. Знак Н. означава лица она за која се сада не зна гди су и шта је с њима.

2. Од овог списка изостала су сва лица грађанског реда, као и она која су при куд-којим општинама у некаквим службама била, јер такови више стотине у броју има и ови би се тек другим путем изнаћи и именовати могли.

В.

Списак лица која су у сљедству преврата 1842. године различитим начином живота лишена.

1. Архи[j]ереј **Максим Савић**, епископ Шабачки. После преврата био је на Врачару под стражом, па почем избор Александра за књаза потписати није хтео, отправљен је у лавру у Студеницу на заточеније. Отуд у време другог избора по захтевању г[осподина] барона Ливена у Београд доведен буде, и почем је и тај избор потоме што се од царева прописана правила набљудавала нису, потписати није хтео, молио је г[осподина] Ливена да га у Русију спорведе, но почем му овај уместо тога уверње даде, да му он за безбедност његову јамчи остао је у земљи, откуда по одласку г[осподина] Ливена, одведен и стављен буде у Каленићу манастиру под присмотру, и ту под грозним мукама без испита и суда 1844. уочи Богојавленија убијен и кроз пенџер напоље с везаним рукама избачен буде.

2. **Јован Мићић**, началник окр[ужија] Ужичког, полк[овник] и султ[анског] ниш[ан] ифт[ихара] кавалер. Био је апшен, бесчестно на воловским колима на којима се обично ђубре носи, на углед пашама у Град београдски вучен, и после по општој амнестији у слободу стављен. Доцније 1844. год[ине] опет је уапшен, окован и на смрт осуђен био и у Кули гургусовачкој, у сљедству строгости заточенија, умро.

3. **Милош Богичевић**, помоћник попеч[итељства] внутр[ени] дела, подполк[овник]. Био је у емиграцији и у сљедству општег помилованија вратио се у отечество. Год[ине] [1]844. у сљедству Стојанове буне, премда је поверившег му се Стојана обмануо, жељу народњу осујетио и у корист данашњег правителства дејствовао, ипак је из пушака пред сабраним народом по пресуди постојавшег тада Преког суда убијен и у земљу укопан.

4. **Стојан Јовановић**, пређе чиновник, а доцније питомац српски на наукама у Бечу и Паризу. После повртака свога из Париза, по свршеној Вучићевој буни, отиде у Крушевац и почне тамошњи народ противу скупљени на Врачару бунтовника дизати, но издајством осујећен буде и окован у Београд донешен и у затвор стављен. Одавде по учињеном уговору са поапшеним бившим Бугарима проваливши зид с том дружином пребегне у Земун још тада тамо бавившем се законом Србије књазу. Одовуд са седам друга пређе тајно у Србију и чак до Крагујевца допре, откуда је враћајући се натраг у путу од потере правителства уваћен, окован, после уапшен, мучен и на смрт осуђен буде. Сљедством опште амнестије помилован пребегне наново у Цесарију, и отуд са 27 друга опет пређе у Србију на Шабац

и ту одма народ против правителства подигне, но у предпријатију своме осујећен на бојноме пољу погине.

5. **Филимон Гргуровић**, игуман и настојатељ у манастиру Троноши у окр[ужију] Подринском. Овај је у сљедству устанка народњег по преласку Стојановом из подозренија да је он народу противу садањег правителства подизао, бијен, сабљом сечен и затим без да је свештеничког чина предходително лишен, из пушака убијен.

6. **Јован Стефановић** протопресвитер, свештеник војени и член београдске архидијецезалне конзисторије. Овај је због примереног поведенија и остали отмени качества имао од блаженопочившег митрополита Мелетија крст, који се је при свјашченослуженију украшавао. Као приврженик падшег правителства био је уапшен, окован и најпре на смрт, а затим на прогнаније из земље осуђен. Пре извршенија овога одведен је у Ћуприју и тамо је чина свештеничког без набљудавања постојећи за то црковни правила лишен. Одатле је тек под стражом на аустр[ијску страну], гди се је родио, протеран и ту је по тужби правителства српског опет у затвор дошао и тако кратко време у затвору Панчеву пробавивши, горком тугом изможден, преставио се. Мртво тело његово носили су робови ланцима оковани, а ови су опет свуд наоколо окружени и надзиравани били оружаним војницима.

7. **Х[аци] Никола Константиновић**, мајор, член Суда Окр[ужија] Београдског. Као приврженик падшег правителства био је уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кули је гугусовачкој, немогући строгост заточенија издржати, умро.

8. **Стојадин Миливојевић**, член Суда окр[ужија] Подринског. Овога је као Стојановог сојузника, како испитателна комисија, так и сам војвода Вучић топузима био, а затим је из пушака убијен и тело му је на точак стављено.

9. **Коста Стојановић (Сараф Коста)**, драгоман. Као познати приврженик падшег правителства, када се је сам на коњу из Смедерева, гди је свој један облигациони дуг наплатио враћао, из заседе је пушчаним зрном убијен. Убица је познат човек и то је онај исти који је владику Максима убио, но почем је од садањег правителства на то подпоштен није на испиту ни суду подвргнут био. Од убијеног опљачкани су новци, златан сат и богато прстење.

10. **Маринко Парезановић**, началник срески у окр[ужију] Крагујевачком. Као приврженик падшег правителства, био је у апсу,

окву, на смрт осуђен и у Кули гургусовачкој у заточенију, гди је, немогавши строгост ову издржати, умро.

11. **Лаза Илијћ Бучовић**, директор карантина Мокрогорског. Овај је као приврженик падшег правителства у Крагујевцу уапшен, окован и камцијама тако бијен да је одма, чим је при боју том у невест пао и отуд кући однесен, издануо.

12. **Лаза Протић**, магационер војени. Овај је као приврженик бившег правителства у Крагујевцу уапшен, окован и у Кулу гургусовачку, почем је предворително на смрт осуђен, у заточеније послан био, откуд кад је као сасвим ослабљен кући повраћен, наскоро је умро.

13. **Арсеније Банковић**, парох грочански у окр[ужију] Крагујевачком. Овај је коловођа оног народњег устанка био који се је у Крагујевцу од народа истог окружија 1844. год[ине] у том смислу догодио, да се поапшена тамо бивша лица числом 118 ослободе, у Крагујевацу уапшен, отуда у Чачак к владике тамошњем ради лишенија чина отправљен, (гди га је на име владике овога протођакон, уместо набљудавања прописани на то правила у цркви, просто у авлију, пресекавши му маказама браду, распопио), и после у Крагујевцу из пушака на Метином брду убијен и одма тамо сарањен. Примеченија је достојно у овоме то опстојатељство, што је овај као лишен свештеничког чина убијен, а кад је после неког времена у други гроб пренешен, као свештеник опеван и сахрањен.

14. **Мијаило Вулетић**, парох драчански у окр[ужију] Крагујевачком. Овај је као приврженик падшег правителства у Крагујевцу уапшен, окован, на смрт осуђен и у Кулу гургусовачку, почем су га у Ћуприји противзаконо, небљудавајући црковна о томе гласећа правила, обријали, у заточеније одведен био, гди је немогући строгости затвора одолети наскоро умро.

15. **Огњан Павловић**, парох ћупријски. Овај је из самог подзренија да је приврженик падшег правителства и да се спрема да у подизању народа против садањег правителства учествује, из куће изведен, мучен и убијен.

16. **Лаза Поповић**, парох градички у окр[ужију] Подринском. Овај је, наиме то, да је и он желећи Стојанову намеру потпомаћи, народ против садањег правителства дизао, кољем тако испребијан, да је у слѣдству тога боја одма с душом се растао.

17. **Гаја Илијћ** парох Змињака у окр[угу] Шабачком. Овај је по доношењу да је у споразумљењу са Стојаном био и народ против садањег правителства дизао, бијен, из пушака, без да је чина свештеничког лишен, убијен, и по убојству код Орида цркве у земљу укопан.

18. **Гаврил Бошњакowiћ**, секретар Суда окр[ужија] Подринског. Овај је као чиновник већ службе лишен будући из подозренија да је са Стојном у споразумењу био, из куће и постеље на којој је болестан лежао изведен и без испита и суда из пушака убијен и на точак стављен.

19. **Мијат Остојић**, секретар Суда окр[ужија] Јагодинског. Овај је из подозренија да је с владиком Максимом у неком тајном споразумљењу био, из Јагодине у Крагујевац доведен, уапшен, окован, камџијан, на смрт осуђен и у Кулу гургусовачку у заточеније отправљен био, гди је као пун и једар млад човек тако, прву ноћ, чим га је влага затвора обузела, издануо. Мртвог тако држали су га у истој соби затвора пуна два дана да би се мртвачким задајем остали тровали.

20. **Боја Катић**, писар срески у окр[ужију] Подринском.

21. **Петар Јовановић**, казнач[еј] Началн[ичества] окр[ужија] Подринског.

22. **Јован Штитарчевић** писар Началн[ичества] окр[ужија] Подринск[ог]. Ову је тројицу Вучић у времену Стојанове буне без икаквог испита и суда из пушака поубијати [дао] и тела њихова у земљу укопати, а хањине њихове међу својим момцима разделити дао.

23. **Мијаило Топаловић**, практикант суда окр[ужија] Крушевачког. Овај је као приврженик правителства у Крагујевцу уапшен, окован, камџијама на испиту бијен и на смрт осуђен био. Као двадесето годишњи младић, које од многог боја, које од тешки ланаца којим је окован био, просуо се и као таквог отпратили су га у Кулу гургусовачку у заточеније, откуд је после кратког времена на самртне муке давши се, кући донешен и одма се ту с душом растао.

24. **Лаза Протић** из Смедерева, слушатељ наука у Бечу и Паризу. Овај је као приврженик падшег правителства из Смедерева у Крагујевац доведен, уапшен, окован, више пути камџијан, на смрт осуђен и после Ћуприје на робију отправљен био, гди је од прекомерног рада, слабе ране и претеране строгости тако здравље своје нарушио, да је после кад је кући пуштен наскоро умро.

25. **Павле Матић**, житељ крагујевачки.

26. **Димитрије Веселиновић**, житељ крагујевачки. Ова су двојица зато што су Крагујевчане и околне житеље дизали да избаве оне апшенике, који су 1844. год[ине] у Крагујевцу поапшени и на којима су разна мучења упражњавана, апшени, телесно мучени, из пушака убијени и на точак стављени.

27. Од друштва **Стојана Јовановића** које је с овим 1844. год[ине] у Србију прешло да народ против садањег правителства на буну подигне, налазило се бројем њи 27. Од ови једни су на бојном пољу изгинули, а други су поватани и после испита поубијани и на точкове стављени. Један је тек од њи у животу остао.

Примечаније:

Заједно са друштвом Стојановим износи број различито живота лишени 53 душе, но при строжијем ислѣдованију нашло би се овакова и много више.

др Петар В. КРЕСТИЋ
Историјски институт
Београд

ТРИ ПРОМЕМОРИЈЕ ЂОРЂА СТРАТИМИРОВИЋА

Ђорђа Стратимировића (Нови Сад, 7. II 1822 – Беч, 15. XII 1908), аустријског генерала, председника Главног одбора народа српског, изабраног на Мајској скупштини у Сремским Карловцима 1848, војног заповедника Срба из Угарске у револуцији 1848. и као таквог једну од централних личности српског покрета, сигурно није потребно посебно представљати. Војну, политичку, дипломатску, јавну и публицистичку делатност, као и лично виђење сопствене улоге у бурним збивањима тог времена описао је Стратимировић у сећањима која је под насловом *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића* приредио и објавио његов син Ђорђе.¹ Међутим, иако је сегменте његове делатности у забелешкама свог *Дневника* описао министар полиције Аустрије Јохан фон Кемпен,² а бројни и занимљиви подаци могу да се нађу у сачуваној архивској грађи, необјављеној и објављеној,³ пре свега у Државном архиву у Бечу⁴ али и у другим архивима Аустрије, Мађарске, Русије и домаћим архивима,⁵ затим у мемоаристици онога времена,⁶ као и у радовима савремених српских историчара,⁷ ипак се с правом може закључити да је остало

¹ *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића*, Беч - Загреб - Лајпциг 1913.

² *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*, Wien und Leipzig 1931.

³ *Светозар Милетић и Народна странка*, грађа 1860 - 1885, приредио Никола Петровић, књ. I, 1860 - 1869, Срем. Карловци 1968; књ. II, 1870 - 1875, Срем. Карловци 1969; књ. III, 1876 - 1885, Нови Сад 1985; *Зарубежњие Славяне и Россия, Документ•и архива М. Ф. Рајевског*, Москва 1975.

⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (у даљем тексту: HHStA).

⁵ На пример, у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду и Архиву САНУ у Београду.

⁶ *Дневник Бењамина Калаја 1868 - 1875*, приредио Андрија Раденић, Београд - Нови Сад 1976.

⁷ Славка Гавриловића, Василија Крестића и Данице Милојевић.

још доста тога што је потребно расветлити о животу и раду ове занимљиве и у значајној мери контрадикторне личности.

Убрзо по слому Револуције Стратимировић је од најопасније личности по интересе Аустрије постао поверљива личност аустријске владе, па је већ почетком шездесетих година XIX века обављао важне политичке мисије у Босни, Црној Гори, на Крфу, у Епиру и Далмацији.⁸ Разлози овакве промене су више него јасни: Стратимировић, као особа која је живела изнад својих финансијских могућности, стално у дуговима и из тих разлога чак и судски гоњен, по свему судећи је подлегао примамљивим свотама новца, које су му издаване чак и од стране самог цара. Свакако да је новац државне благајне Аустрије морао да одигра битну улогу у формирању Стратимировићевих политичких ставова. Можда је најбољу оцену Стратимировића исказао Бењамин Калај када је, пишући о њему изјавио да се „може можда користити у некој подређеној улози, али за веће ствари нити је довољно поуздан нити ужива довољно поверење Срба. Он је свакоме познат као човек који би се ставио у службу свакога ко би дао више од претходног господара. Осим тога је фантаста који понекад види тамо где ничег нема“.⁹

У том контексту треба посматрати и ова четири документа пронађена у Државном архиву у Бечу. Прва три представљају промеморије Ђорђа Стратимировића упућене неком високом државном службенику аустријске владе. Иако је немогуће тачно одредити о којој личности је реч, намеће се неколико могућности: да је писао тадашњем аустријском министру председнику; да је слао извештаје министру полиције Аустрије Кемпену, који га помиње на више места у свом *Дневнику*. Када је у питању трећа промеморија, могао ју је упутити грофу *Јохану Бернхарду Рехбергу - Ротенлевену*¹⁰ (1806 - 1899), аустријском министру иностраних послова и министру председнику, о коме је и сам писао у својим *Успоменама* као о особи која га је увела у дипломатију.¹¹

Прва промеморија настала је непуна два месеца пре, друга непосредно после, а трећа нешто мање од пола године по завршетку

⁸ Василије Ђ. Крстић, *О Ђорђу Стратимировићу и његовом политичком програму из 1872. године*, у: *Из прошлости Срема, Бачке и Баната*, Београд 2003, 251.

⁹ *Дневник Бењамина Калаја*, 663.

¹⁰ Рехберг се налазио на овом положају од маја 1859. до октобра 1864.

¹¹ *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића*, 71.

Светоандрејске скупштине, дакле, у преломном тренутку смене династија у Кнежевини Србији и пада уставобранитељског режима.

Иако је текст пун уверавања адресанта у његову приврженост цару и аустријској држави, тако да представља нескривено и на моменте неукусно самопрепоручивање, Стратимировић се исказао као проницљив посматрач и добар познавалац политичких прилика како у Кнежевини Србији тако и у ширем, балканском региону. И поред тога што му то вероватно није била намера, својим анализама ситуације у Србији и у суседним областима успео је да укаже на узроке дотадашњег неуспеха ширења утицаја Монархије како на српски народ тако и на народе у окружењу, али и да понуди своје виђење правца њеног политичког деловања у будућности. Треба нагласити да су ове промеморије у потпуности прожете ројалистичким духом, као и да у њима нема простора за интересе српског народа, како је Стратимировић волео да наглашава у додиру са званичницима Кнежевине Србије.¹²

Колико је тешко одржива Стратимировићева тврдња изнета у *Успоменама* да је он тај који је спречио оружану интервенцију Аустрије против Србије у време одржавања Светоандрејевске скупштине,¹³ и то извештајем који је проследио непосредно цару Фрањи Јосифу, може се видети на страницама промеморије настале 2. октобра 1858. године. У њеном завршном делу, када говори о неодрживости Александра Карађорђевића на положају кнеза, без имало зазора он помиње могућу интервенцију Аустрије ради заштите сопствених интереса у Србији, а ради спречавања јачања француског и руског утицаја. У том тренутку Стратимировић се није устручавао да предвиди чак и могућност избијања једног паневропског рата!

Четврти документ, у ствари, представља кључ за шифре које је користио Стратимировић у преписци с представницима аустријске владе.

Језик и ортографија у приређеним документима нису мењани.

¹² “Молим господине министре, да ако ми ову или ону ману, као сваком човеку пребацити можете – да се о мојој искреној љубави к роду – о моме топлом старању за будућност Србства, *никад* нисте сумњали” (Ђорђе Стратимировић – Илији Гарашанину, Пељи код Ђенове, јун 1865, Војислав Ј. Вучковић, *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабсбуршке монархије 1859 - 1874*, Београд 1965, 151).

¹³ *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића*, 69, 70; В. Ђ. Крестић, *О Ђорђу Стратимировићу...*, 252.

I

Pro memoria

Indem ich dem hohen Auftrage Eurer Excellenz nachkomme und meine Ansichten über die Zustände Serbien's zu unterbreiten mir erlaube, bitte ich in vorhinein, die Arbeit als eine allgemeine Skizze betrachten zu wollen.

Bei der Entfernung vom Schauplatze der Begebenheiten, bei dem jezt jähem Wechsel von Intriguen, und selbst von Persönlichkeiten, die sich hauptsächlich bei den Agitationen beteiligen, kann ich nicht so genau au fait aller Details sein, als es der Ernst des Gegenstandes erheischen würde.

Sollten jedoch Euer Excellenz meiner Loyalität und meinen Fehigkeiten vertrauend unter Ihrer Leitung mir die Aufgabe stellen, die Interessen Österreichs in Serbien zu überwachen, so würde ich entweder durch eine Reise dahin, oder aber durch intelligente und verlässliche Agenten, mir genaue Nachrichten über die Lage der Dinge verschaffen, und dann meine unmaßgeblichen Vorschläge dem Gutachten Euer Excellenz unterbreiten, über Mittel und Wege, um das gestellte Ziel zu erreichen. Indem ich dieses vorauszuschicken mir erlaubte, lasse ich die Skizze nachfolgen.

Es ist ohne Zweifel eine der wesentlichen Aufgabe der Österreichischen Politik, dahin zu wirken, daß ihr Einfluß sowohl in Serbien als auch in den andern slawischen Provinzen der Türkei jenen jedes ändern Staates überwiege. Im entgegengesetzten Falle hätten wir bei den Simpathien, welche zwischen den stammverwandten Racen dießund jenseits der Save bestehen, zu gewärtigen, daß eine Österreich feindliche Politik irgend einer andern Großmacht eben diese Simpathien bei sich ergebender Gelegenheit zum Nachtheile Österreichs mißbrauchen könnte. Seit Jahrhunderten war die Politik der größten Staatsmänner Österreichs dem Bestreben gewidmet, diesen Einfluß sich zu sichern, und wenn man die Geschichte dieser Politik verfolge, findet man, daß sie am erfolgreichsten war, wenn diese Einwirkung direkt auf diese Völkerschaften erfolgte, und am erfolglosesten, wenn man durch den Einfluß in Constantinopel in dem Wahn lebte, auch einen Einfluß auf die Türkei zu besitzen.

Man sollte glauben, daß bei den natürlichen Vortheilen, welche Österreich in der Treue der Südslaven besitzt, und durch die Leichtigkeit

im Wege dieser auf die Christen der Türkei einzuwirken, die Rivalität jeder andern Macht schon a priori erfolglos bleiben würde.

Und doch sehen wir seit dem Pariser Frieden das seltene Schauspiel, daß Frankreich in Montenegro das Protektorat sich angemaßt, und unsern Einfluß ganz verdrängt hat. Wir sehen Frankreich und Rußland vereint in Serbien dieselben Versuche machen, und ihre Absichten zum Theile auch erreichen. Im Volke Serbiens giebt sich eine grosse Mißstimmung gegen Österreich kund, der von uns protegirte Fürst konnte sich kaum gegen die Opposition des Senates halten und wird höchst wahrscheinlich jenen Agitationen erliegen und abdanken müssen, welche im Schoße der vorbereiteten Skupstina¹⁴ sich geltend machen werden.

Was die Skupstina selbst betrifft, so ist sie eine Idee Garaschanins und dazu bestimmt, den Fürsten zu stürzen, und eine Regierung einzusetzen, welche den Tendenzen jener Parthei entspricht, deren Representant Garaschanin ist. Diese Parthei ist die sogenannte Französische, und ihre Bestrebungen sollten mit denen Frankreichs identisch sein. Es ist außer Zweifel, daß Garaschanin bei seiner Rückkehr aus Paris mit Instruktionen versehen, und ermuthigt in das Vaterland zurückkehrte und durch ihn die Agitation neues Leben bekam. Eine Haupttriebfeder schien die Zusicherung Napoleons gewesen zu sein, daß er eine bewaffnete Intervention in Serbien aus welchem Anlasse immer, als casus belli ansehen würde.

Das Endresultat, welches Garaschanin durch die Skupstina erzielen wollte, war folgendes:

- a) Abdankung des Fürsten Karagiorgievics zu Gunsten seines minderjährigen Sohnes Peter (10 Jahre alt),
- b) Einsetzung einer Regentschaft aus Garaschanin, Wucsits und Jankowics¹⁵ bis zur Volljährigkeit des Prinzen Peter.
- c) Absenden des Letzteren nach Paris um unter den Auspicien Napoleons erzogen zu werden.

Die Agitation Garaschanins in Bezug auf die Skupstina trug zwar Früchte, allein es scheint, daß Andere sie zu [ernten]¹⁶ pflücken berufen sind. Die Parthei Obrenovics wußte mit großer Geschicklichkeit und

¹⁴ Односи се на Светоандрејску скупштину, одржану од 30. XI до 11. XII 1858. године, којом је смењен кнез Александар Карађорђевић а на престо у Србији поново је доведен кнез Милош Обреновић.

¹⁵ Милован Јанковић (1828 - 1899), професор Лицеја, политичар, један од вођа београдских либерала.

¹⁶ Реч у загради је прецртана.

unter dem Vorwande die Pläne des Triumvirats zu unterstützen, die Agitation zu Gunsten ihrer Chefs respektive des alten Fürsten Milosch auszubeuten. Die Skupstina wurde durchgesetzt, und ohne eine Revolution zu riskiren kann und darf man sie nicht hindern, allein es ist gewiß, daß ihr Programm als ersten Punkt die Abdankung Karagiorgievics und die Wiedereinsetzung der Familie Obrenovics verlangen wird.

Erschreckt durch diese Wendung der Dinge hat Garaschanin versucht sich dem Fürsten zu nähern, und vereint mit ihm die Wirksamkeit dieser Skupstina zu beschränken. Es wurde ein Organisations-Statut entworfen, welches die Frage über den Fürsten-Wechsel als außer der Competenz der Skupstina erklärte. Allein ich zweifle, daß man dieses Statut von Seite der Skupstina anerkennen wird, um so mehr als der Ustav über ihre Wirksamkeit nichts Positives enthält und nur festsetzt, daß bei ernsten Verwicklungen im Lande eine Skupstina einberufen werden soll, um ihr Gutachten abzugeben. Es wird ferner die Skupstina jene Precedenzfälle für sich vindiciren, welche die Regierung Karagiorgievics ihr selbst zuerkannt hat und zwar:

a) durch das Recht anno 1842¹⁷ durch sie zum Fürsten sich wählen zu lassen,

b) durch die Rechte, die er der Skupstina im Jahre 1848¹⁸ ebenfalls [zugestand]¹⁹ concedirte, indem er die Frage zur Theilnahme Serbiens am ungarischen Revolutionskriege dem Gutachten der Skupstina anheim stellte und Knicsanin mit den Hilfstruppen erst in Folge der Zustimmung Jener (der Skupstina) abgehen konnte. Ich glaube ferner, daß diese Fürstenwechsel-Frage um so sicherer zur Sprache kommen wird, als der sehr populäre Wucsics unter der Hand sich den Obrenovicsen zu nähern begonnen hat, und wahrscheinlich bei passender Gelegenheit sich mit seinem ganzen Anhange für diese erklären wird. Was mich übrigens überzeugt, daß in dem Momente es in Serbien keine andere Parthei vom überwiegenden Einflusse gebe als die Obrenovicsische, ist das Verhalten der Französischen Regierung. /Eine andere Formulierung des letzten Satzes: Daß übrigens gegenwärtig in Serbien keine andere Parthei vom überwiegenden Einflusse besteht, als die Obrenovicsische, beweist das Verhalten der Französischen Regierung./

¹⁷ У питању је Берат издат почетком новембра 1842. године.

¹⁸ Тзв. Петровска скупштина, народна скупштина сазвана на Петровдан, 11. јула 1848. године.

¹⁹ Реч је прецртана.

Bei der Wendung, welche die Sachen zu Gunsten des Obrenovics genommen haben, zeigt sich Napoleon geneigt die Parthei Garaschanin's fallen zu lassen, und sich jener zu seinen Zwecken zu bedienen. Es ist Notorisch, daß Kaiser Napoleon durch den Fürsten Stirbei²⁰ den Fürsten Mihael eingeladen hat, nach Paris zu kommen, um das Protektorat Frankreichs anzunehmen, wofür er ihm die Einsetzung in Serbien zusichern wollte. Als ein Zeichen, welchen Werth Napoleon auf die Gewinnung des Obrenovics legt, möge der Umstand dienen, daß er als Lohn für die Gewinnung des Obrenovics, dem Stirbei das Hospodarat in der Walachei zugesagt hat.

Was das Verhalten Rußlands in dieser Frage betrifft, so ist es wenigstens in Serbien für den Moment passiv, und läßt Frankreich die vielleicht gemeinschaftlichen Pläne durchführen, ja ich habe Grund zu glauben, daß es obwohl dem Anscheine nach die Obrenovicse protegiere, ihre Rückeinsetzung nicht gerne sehen würde, und lieber einen Dritten, ihren Plänen Gefügigeren, als diese Familie war, zur Fürsten-Würde verhelfen möchte. Zur Beleuchtung der Taktik der Obrenovicsischen Parthei, glaube ich Euer Excellenz hier etwas aufklären zu müssen: Die Agitation in Serbien, die sich zu ihren (Obrenovics) Gunsten geltend macht, geht im Namen des alten Fürsten Milosch und er soll vorerst in das Land zurückkommen. Es ist auf den ersten Blick befremdend, daß der Achtzigjährige Greis, der sich nachgerade überlebt haben dürfte, und nicht der junge Fürst in den Vordergrund tritt. Die Ursache liegt aber in der Absicht, die Erblichkeit der Fürstenwürde in ihrer Familie keiner weitem Frage auszusetzen. Wie bekannt, wurde dem Fürsten Milosch durch den Hat des Sultans vom Jahre 1830 die Erblichkeit derart zugesichert, daß solche auf seinen ältesten Sohn und so fort übergehe. Als Milosch zur Abdankung gezwungen wurde und Mihael zur Regierung kam, wollte die Pforte ihn nicht auf Grundlage des Erbrechtes belehnen, sondern nur auf Grundlage der Wahl, und er mußte um einen neuen Berat nach Constantinopel reisen. Die Pforte gab vor, daß durch die gezwungene Abdankung des Vaters auch die Familie der Rechte auf Serbien verlustig geworden wäre. Würde also jezt Mihael auf den Thron kommen, so hätte er dieselben Anstände und Hindernisse seitens der Pforte in Bezug auf die Erblichkeit zu gewertigen. Während man hofft, daß indem Milosch zuerst zur Regierung gelangt, mit ihm zugleich die durch den Hat von 1830 zugesicherten Rechte seiner Familie in Kraft

²⁰ *Штирбеј*, влашки кнез.

treten werden. Es wäre also nur eine Übergangs-Regierung im Interesse seines Hauses, und Milosch würde, wenn die Erblichkeitsfrage geordnet ist, zu Gunsten seines Sohnes abdanken.

Rekapituliren wir die Lage des Landes und der Partheien, so scheint sie folgendes zu sein:

a) Der Fürst Karagiorgievics vollkommen depopularisirt, ohne bedeutende Parthei, und nur durch eine bewaffnete Intervention zu halten ist.

b) Die französische Parthei respektive Garaschanin ohne maßgebenden Einfluß im Lande, nur in Belgrad und durch die Jugend, welche in Frankreich erzogen wurde, vertreten. Sie hätte ihre momentane Krafft dadurch erlangt, daß sie die allgemeine Antipathie gegen Karagiorgievics benützte. Ist diese beseitigt oder Karagiorgievics entfernt, so hört auch ihr Einfluß auf.

c) Der Senat zur Hälfte aus Obrenovicsischen Anhängern, zur Hälfte aus Mitgliedern verschiedener Partheien dürfte der Skupstina gegenüber zu keinem besondern Widerstande geeignet sein, und wird sich höchst wahrscheinlich entweder ihren Beschlüssen fügen, oder abdanken.

d) Wucsics durch seine Popularität einflußreich, scheint halb durch die Obrenovicse gewonnen, und wird auf keinen Fall seine Popularität für eine verlorne Sache auf's Spiel setzen.

e) Selbst die reguläre Armee ist dem Fürsten nicht ganz ergeben und die meisten Offiziere vom Hauptmann abwärts sind dem Fürsten Milosch geneigt, eben so die Beamten der übrigen Kreise außer Belgrad, denn es haben, da der Fürst die Annahme von Deputirten-Stellen den Beamten untersagte, massenhafte Demissionen stattgefunden. Nach diesem ist es also einleuchtend, daß die Skupstina in ihrer Majorität derselben Parthei angehören wird, daß sie darauf bestehen wird, über die Regierungsfrage zu berathen, und wenn man sie daran hindert, so wird sie auseinandergehen und wahrscheinlich eine Revolution veranlassen wird.

Im letzten Falle würden die Russen die jezt im Hintergrunde stehen, ihren Einfluß in die Wagschale legen, zu Gunsten der Familie Obrenovics, wenn diese ihnen genügende Garantien biethen, vielleicht auch zu Gunsten eines andern Prätendenten, der ihnen [zusagt]²¹ convenirt, aber dann in Verbindung mit einem Kriege gegen die Pforte

²¹ Реч је прецртана.

unter der Zusicherung einer Vergrößerung Serbiens zum Nachtheile jener (der Pforte); denn nur durch dieses Mittel könnte die Familie Obrenovics verdrängt werden, und es wäre zugleich auch das einzige Mittel, durch welches sich selbst Fürst Karagiorgevics am Throne erhalten könnte; und es zu den Möglichkeiten gehört, daß Karagiorgievics, um sich den Fürstenstuhl zu retten, im entscheidenden Augenblicke das obige kriegerrische Princip acceptirt, und so der Träger von Ideen würde, gegen welche Österreich in seiner Person eine Bürgschaft suchend, den eigenen Einfluß in Serbien verloren hat.

(/Eine andere Version des letzten Absatzes auf Seite 6/:

Sollte jedoch ein anderer Pretendent angenommen werden, so geschähe dieß von Seite Rußlands nur unter der Bedingung der Zustimmung zu einem Kriege mit der Pforte; jedoch mit der Zusicherung einer Vergrößerung des Territoriums von Serbien auf Kosten der Pforte. Nur durch dieses Mittel könnte die Familie Obrenovits verdrängt, ja es könnte dadurch sogar Fürst Karageorgevits am Throne erhalten werden. Es gehört daher in's Bereich der Möglichkeit, daß Karageorgevits, um sich den Fürstenthron zu retten, im entscheidenden Augenblicke für das russische System sich erklärt und so der Träger von Ideen würde, gegen welche Österreich eben durch das Vertrauen auf seine Person jenen Einfluß verloren hat.)

Unter so bewandten Umständen handelt es sich um Maßregel in zwey [sic!] verschiedenartigen Richtungen. Solche die augenblicklich in Wirksamkeit treten müssen, und die Gefahren, welche allenfalls die Skupstina bereiten könnte, zu beseitigen, und solche die einer längeren Einwirkung bedürfen, und dahin zielen, uns einen dauernden Einfluß auf Serbien und durch dieses auf die übrigen südslavischen Provinzen der Türkei zu sichern. Die Ersteren, welche bei dem Umstande als die Skupstina schon in zwölf Tagen zusammentreten soll, ohne Zeitverlust in Ausführung kommen müßten, sind folgende:

a) Sowohl durch unsere officiellen Agenten, als auch im andern Wege, eine, wenn auch nur momentane Versöhnung des Fürsten mit Garaschanin zu bewerkstelligen, und sie Beide vereint dahin wirken zu lassen, damit die Skupstina wenigstens bis zum orthodoxen neuen Jahre aufgeschoben werde.

b) Wucsics vom Anschluße an die Obrenovicse abzuhalten trachten, und als das wichtigste

c) Auf die Skupstina selbst, respective ihre Zusammensetzung und dann auf ihre Berathungen und Beschlüsse derart zu wirken, daß sie

für jezt die Fürstenwechsel-Frage nicht auf das Tappet bringe. Nachdem unbedingt dieses Leztere der wichtigste Theil ist, nachdem diese Versammlung durchaus keine Aehnlichkeit mit den Landtagen der europäischen Staaten haben wird, und auch nicht nach diesem Maßstabe behandelt werden kann;- und dabei hauptsächlich die Eigenthümlichkeiten des National-Charakters und die Physonomie [sic!] dieser Skupstina maßgebend werden, so bitte ich mir zu erlauben, und mich in die Lage zu setzen, mir über dieses Leztere die entsprechenden Daten verschaffen zu dürfen..

Ich werde darnach sowohl die entsprechenden Maßregeln zur Erreichung unserer Absichten in Vorschlag bringen, und wenn es der Allerhöchste Wille Seiner Majestät ist, auch mit gewohnter Loyalität und Energie durchzuführen trachten.

Indem ich jedoch diese, durch die augenblickliche Dringlichkeit gebotenen Maßregeln in Vorschlag zu bringen mir erlaube, halte ich es für meine Pflicht zu erklären, daß es meiner Überzeugung nach Palliativ-Mitteln sind, um momentane Gefahren zu beschwören. Ich halte Fürsten Karagiorgievics für die Länge unhaltbar, und glaube nicht, daß es sich lohne, einen Mann von zweifelhafter Anhänglichkeit gegen den Willen seiner Nation zu halten, und so eine Politik zu verfolgen, die heute oder morgen uns zu einer bewaffneten Intervention in Serbien nötigen, und vielleicht bei der Haltung Frankreichs und Rußlands einen Europäischen Krieg veranlassen könnte. Soviel ich zu beurtheilen im Stande bin, so glaube ich, daß wir vor Allem in Serbien eine starke und kräftige Regierung benötigen, welche im Stande ist Ruhe und Ordnung im Lande zu erhalten; welche so viel Einfluß auf die Nation besitzt, damit nicht Serbien bei möglichen Eventualitäten gegen uns mißbraucht werde. Eine solche Regierung böte uns zugleich den Vortheil, daß Österreich durch Sie zugleich in allen übrigen slavischen Provinzen der Türkei maßgebenden Einfluß üben würde. Finden wir sie nicht im Lande vorhanden, so müssen wir sie suchen und schaffen, denn es ist nicht der kleine Fürst Serbiens, und seine Freundschaft, die Österreich brauchen kann, sondern die kriegerische Nation von Hundert bis Hundertzwanzig-Tausend Bewaffneten, die zwar im Frieden und einer Großmacht gegenüber wie Österreich verschwindet, die aber im Kriege, und bei europäischen Verwicklungen besondere Beachtung verdienen dürfte.

Eine solche Regierung kann Österreich nur durch den Fürsten Michael Obrenovics gründen. Durch ihn wird sie den Einfluß in Serbien

dauernd sich sichern und in diesem Lande zu allen Eventualitäten einen ergebenen Nachbarstaat besitzen.

Jetzt noch dürfte Fürst Michael zu allen Concessionen gegen Österreich bereit sein, und alle jene Garantien geben, die das Interesse dieses Staates fordert. Er könnte zu einem ergebenen Freunde gemacht werden, und weil er einen weitsehenden Ehrgeiz besitzt, einen ruhigen Nachbar abgeben.

Allein Eurer Excellenz Weisheit wird es würdigen, daß was heute geschehen soll und kann, rasch benützt und ausgebeutet werden müsse. Dieses umso mehr als auf die Länge die Restitution Michaels nicht zu hindern ist, und derselbe Mann den wir noch heute alle Bedingungen diktiren können, vielleicht morgen schon durch Frankreich und Rußland eingesetzt, ein gefährlicher Nachbar werden könnte.

Ich weiß es zwar, daß dieser Vorschlag gegen alle Traditionen unserer äußeren Politik ist, da man Michael für russisch gesinnt hält, und darum seiner Einsetzung widerstrebt. Meiner Überzeugung nach, da ich Fürsten Michael genau zu kennen Gelegenheit hatte, sind diese Voraussetzungen unbegründet. Er mußte sich auf Rußland stützen, eben weil Österreich gegen seine Familie feindlich auftrat. Wird Österreich sich ihm günstig zeigen, so wird er gewiß ihm ebenso ergeben sein, als es Karagiorgievics ist.

Übrigens habe ich zu bemerken, daß es die Obrenovicse zu wohl wissen, wie es hauptsächlich Rußland war, welches die Erbllichkeit in ihrer Familie zu verhindern bemühte, um wirklich vom Herzen russisch zu sein. Wir brauchen nur ein wenig die Geschichte Serbiens durchzublättern, und werden zahlreiche Beweise finden, daß die Familie Obrenovics mit Nachdruck gegen die Einmischungen und Anmaßungen Rußlands in Serbien aufgetreten ist.

Wien, 2. X^{ber} 1858.

Stratimirovich Oberst²²

²² HHStA, Informationsbureau, Karton 73, Grundzahl 5309/1854. Folio 876 - 886.

II

Euer Excellenz!

Ich komme, um eine getreue Rechenschaft jener Eindrücke und Anschauung zu geben, welche ich durch meinen sechstägigen Aufenthalt in Belgrad erlangt habe.

Bevor ich jedoch dazu schreite, erlaube ich mir Euer Excellenz auf das exceptionelle Verhältniß aufmerksam zu machen, welches meine Stellung in Belgrad dadurch erlangte, daß ich eben jetzt bei Eröffnung der Skupschtina²³ dort erschien, und auf die mir auferlegte Nothwendigkeit eines passiven Verhaltens. Beides machten es mir kaum möglich, die Lage so vollständig zu ergründen, als es zu einer anderen Zeit und in einer offiziellen Stellung geschehen wäre. Die erste Überzeugung die ich schöpfte, war die einer merkwürdigen Erbitterung gegen Österreich - einer Erbitterung, der kaum meine große Popularität ein Gegenwicht zu halten vermochte, und welche Ursache war, daß die sonst offenen Freunde und Anhänger mit Vorsicht und Zurückhaltung die Geheimnisse ihrer Partheien aufdeckten.

Frägt man um die Ursache dieser Mißstimmung, so ist es ohne Zweifel, daß unsere seit dem Pariser Frieden verfolgte orientalische Politik, einen nicht unwichtigen Faktor derselben abgeben. Hauptsächlich hat unser Verhalten in der Montenegrinen-Frage bei einem auf die Nationalität und die Ehre derselben zu empfindlichen Volke wie das serbische, sehr vieles zur Erbitterung gegen uns beigetragen.

Ich habe von verständigen und conservativen Männern, die den Geist und die Anschauung ihrer Nation vollkommen kennen, die ernste Ueberzeugung aussprechen gehört, daß dieses Verhalten gegen Montenegro und die Artikel der Zeitungen, welche Danilo²⁴ und sein Volk maßlos angriffen und gleich Räubern behandelten, uns in der öffentlichen Meinung des Landes mehr geschadet haben, als viele taktvolle Maßregeln wieder gut machen können. Sie begründeten ihre Ansicht durch die Versicherung, daß im Jahre 1852 und 1853 als Österreichs einen Einfluß zu Gunsten Montenegro geltend machte, wir der populärste Staat in Serbien waren, daß sich im Volke die Sympathien für uns auf zahlreiche Weise kund gaben.

²³ Светоандрејска скупштина.

²⁴ *Данило Петровић* (1826 - 1860), црногорски кнез.

Eine weitere Ursache der Mißstimmung, die ich beobachtete, war das taktlose Benehmen unserer offiziellen Agenten. Wie alle durch lange Knechtschaft heimgesucht gewesenen Völker, so ist das serbische auch von Natur aus mißtrauisch-mißtrauisch gegen seine eigenen Landsleute, um so mißtrauischer gegen Fremde.

Die Erfahrungen, welche das Land durch den Übertritt so vieler characterlosen Abentheurer in den dortigen Staatsdienst gemacht hat, scheinen zum Theil auf dieses Mißtrauen zu rechtfertigen, denn es ist geschichtlich erwiesen, daß die meisten Wirren der letzten zwanzig Jahre, den Intriguen dieser Glücksritter zugeschrieben werden kann.

Es war also die Aufgabe unserer Agenten dieses Mißtrauen durch das Enthalten jedes Einmischens in die innern Angelegenheiten des Landes zu beseitigen. Es mußte diese Vorsicht umsomehr beobachtet werden, als man wußte, daß Frankreich und Rußland alles sorgfältig aufbothen, um die Animosität gegen uns wach zu erhalten. Man hätte ferners sorgfältig zu vermeiden gehabt, die eingebornen Beamten dadurch zu verletzen, daß man die dort eingewanderten Serben protegirte. Dadurch wurde dem durch unsere Feinde schon lang verbreiteten Gerüchte Nahrung gegeben, als wollten wir eben durch diese Serben aus Österreich, das Land unseren Absichten dienstbar machen.

Die Vorsicht wurde nicht beobachtet. Die Einmischung unseres Agenten in alle innere, ja selbst in Fragen der Gesetzgebung, wurde so auffallend, daß dadurch selbst die auffallendsten Märchen, zum Beispiel die einer Occupation und Entwaffnung Serbiens durch uns, beim Volke leichten Glauben fanden.

Er nahm ferner so thätigen Antheil an der Besetzung der Regierungs-Ämter, daß er gegen den Willen des ganzen Landes Marković²⁵ zum Minister-Präsidenten durchsetzte.

Ziehen Euer Excellenz noch in Erwägung das geringschätzende Benehmen, mit welchem man gegen Eingeborne auftrat, die vielen Beleidigungen der Belgrader-Bürger durch das Consulat-Personal und endlich den Renomistenstreich Wranicanis²⁶, der einen 70-jährigen Greis²⁷ forderte, so haben Euer Excellenz den Schlüssel zu einem Theil der Mißstimmung gegen Österreich.

²⁵ *Стеван Марковић*, члан Савета (кнежев представник), председник министарства, близак аустријском конзулу Радосављевићу.

²⁶ *Амброз Вранићани – Добриновић* (1801 - 1870), барон, политичар.

²⁷ Аустријски министар.

So wurde also Radosavljevićs²⁸ unpopulär und durch ihn Österreich. Er wirkte hauptsächlich durch den Fürsten und war also eine der Ursachen, daß gegen den schwachen und ohnehin nicht beliebten Mann die Antipathien des ganzen Landes sich kehrten.

Wenn abstrahirt von dieser falschen Politik unseres Agenten, Unzufriedene und Ehrgeizige, die allgemeine Mißstimmung im Interesse ihrer persönlichen Absichten auszubreiten trachteten; so ist dies in einem Land, wo die Fürstengewalt, keine tiefen Wurzeln geschlagen hat, und selbst zeitweise Revolutionen zu ihren Zwecken gebrauchte, eine natürliche Erscheinung, die indessen keine Tragweiten über die Grenzen des Landes both.

Unsere Regierung hätte zwar mit Aufmerksamkeit, aber mit keinem übertriebenen Besorgniß solche Bewegungen zu beobachten, denn was auch das politische Glaubensbekenntniß der verschiedenen Parthei-Chefs sei; so ist es bei den Meisten nur auf das Streben nach Macht im Lande selbst berechnet und die Bewegungen behalten einen entschiedenen lokalen Charackter.

Es ist also ohne Zweifel, daß selbst bei der großen Mißstimmung gegen Österreich keine beachtenswerthen Folgen zu besorgen wären.

Eine kluge orientalische Politik, und ein tactvolles Benehmen des Consuls, könnte in Kürze dazu gelangen, um die Aufregung zu calmiren, und die Animosität gegen Österreich zu beseitigen.

Anders gestaltet sich die Sache, wenn man von Serbien abstrahirt und die Politik einiger Großmächte in Rechnung bringt.

Und die Beziehungen, in welchen die jetzige Bewegung Serbiens zu eben dieser Politik zu stehen scheint, dünken mir allerdings beachtungswerth. Dadurch nur könnte das, was jetzt in Serbien vor sich geht den lokalen Charackter verlieren, und aus der serbischen in eine europäische Frage übergehen. Dann wäre wohl hier nur der Prolog des Schauspieles, dessen Akte am Po und am Rhein in Scene gesetzt werden sollten.

Wenigstens ist das Gebahren des französischen Agenten derart, daß man unwillkührlich zu dieser Vermuthung gelangt.

Wenn auch die große Zurückhaltung mit welcher man sich in Serbien gegen Alles was von Österreich aus kommt, benimmt, nur halbe Andeutungen und Winke ermöglicht, so ist bei einem, der das serbische

²⁸ Витез Теодор (Теја) фон Радосављевић, генерал-мајор, аустријски генерални конзул у Србији од 1850. до 1859. године.

Volk so genau kennt, wie ich, keinem Zweifel unterworfen; daß von Seite Frankreichs die Bewegung in Serbien auf eine ernste und blutige Demonstration gegen Österreich berechnet ist.

Erstlich entblödet sich Frankreichs Agent nicht, offen einzugestehen, daß er Instruktionen hätte, Österreich auf jede Art Verlegenheiten zu bereiten, dann ist die Haltung der Partheiführer derart, daß man sie nur durch die positivste Gewißheit der bewaffneten Unterstützung einer Großmacht erklären kann. Denn wenn wir auch annehmen, daß man durch manche falsche Maßregel erbittert, Österreich in Serbien nicht wohl will; so hieße es doch die Sachlage verkennen, wenn man dem Volke so wenig gesunden Verstand zumuthet, um zu glauben, daß es eine Collision mit Österreich aus eigenem Antriebe wünsche.

Es hat eine zu genaue Kenntniß unserer Macht, um nicht die Möglichkeit einer bewaffneten Intervention mit Angst zu berechnen, um nicht durch diese Angst zur Vorsicht gemahnt zu werden.

Diese Vorsicht nun ist gänzlich bei Seite gesetzt. Es wird die Möglichkeit einer Collision dieses Ländchens mit unserer Übermacht; mit einem Selbstvertrauen angeschaut, sie wird von manchen Seiten selbst herbeigewünscht; so daß man unwillkührlich zur Überzeugung gelangt es müsse eine oder die andere Großmacht die unzweideutigsten Versicherungen einer Hilfe mit der ganzen Macht ihrer Staaten zugesagt haben.

Eine weitere Erscheinung dieser Politik schien mir in folgender Gestalt sich zu zeigen: Obgleich es im Ganzen evident ist, daß während Rußland für Frankreich in Italien wirkt, und Frankreich dafür Rußlands Agenten im Oriente abgiebt; obgleich Milosević²⁹ in Belgrad äußerlich passiv sich verhält; (was zum Theile seiner Unfähigkeit zuzuschreiben ist) so dünkt es mir, als ob die Endziele dieser gemeinschaftlichen Politik nicht dieselben wären. Denn während Frankreich als das Endziel seiner Umtriebe eine Schwächung Österreichs auf sein Programm setzt; scheint es bei Rußland nur eine Fortsetzung der traditionellen Politik, und nur auf die Türkei abgesehen zu sein. Darum unterstützt es jene Parthei, welche Fürst Milosch wünscht, denn sein Name representirt in der öffentlichen Meinung die Idee eines Krieges Serbiens und der Christen gegen die Türken.

Ich schreibe Euer Excellenz meine Eindrücke und meine persönlichen Ansichten nieder, ob es so ist, wird man ohne Zweifel aus der Haltung dieser Großmächte in andern europäischen Fragen sicherer als in Belgrad erfahren.

²⁹ Милошевић, руски конзул.

Nachdem ich diese Anschauung vorangehen ließ, will ich auf die jetzige Skupschtina übergehen und meine Ansicht aussprechen über die Chancen, welche die eine oder die andere Parthei zu gewärtigen hat.

Ob es nicht ein politischer Fehler war, zuerst sich der Skupschtina zu widersetzen, und Solche dann doch zuzulassen? ob man nicht vielmehr hätte trachten sollen, auf ihre Zusammensetzung, respektive auf die Wahlen einzuwirken, und später die Verhandlungen der Skupschtina zu leiten? ob es nicht ein noch größerer Fehler war, nachdem sie bewilligt worden ist, statt in Belgrad, dem Herde unruhiger Köpfe und selbst einiger moldo-walachischen Agitatoren, sie in Kragoevatz zu eröffnen? - das möge die staatsmännische Einsicht Euer Excellenz entscheiden!

Nachdem aber die Skupschtina da ist, und in solcher Form, so wollen wir diese näher erörtern.

Ich finde es nöthig hier zu erwähnen, daß alle anderen Partheien in ihr, außer Milosch und Garaschanin, außer der rußischen und französischen, nur persönliche Tendenzen ihrer Chefs vertreten, und so schwach sind, daß sie keine Beachtung verdienen.

Milosch hat nicht nur die Majorität sondern fast die Gesamtheit der Skupschtina für sich, will durch diese und wo möglich unter Wahrung einer gewissen Legalität wirken.

Garaschanin der im Volke wenig Anhalt hat, und auch mit der Skupschtina nichts durchsetzen kann, möchte gerne diese durch von Außen kommende Emeuten terrorisiren, es wo möglich zu einem blutigen Ausbruche bringen, um dann vielleicht einen europäischen Krieg unausweichlich zu machen, und bei dieser Gelegenheit für sich und seine Familie durch Frankreichs Hilfe die Fürstenwürde zu erkämpfen.

Der Millionär Major Mischa³⁰ verfolgt eine Politik der Rache gegen den Fürsten und will nur seinen Sturz. Er hat sich der Hilfe der Türken versichert, und wird auch zum Schein durch Rußlands Agenten gehalten. Biethet sich die Möglichkeit aus der allgemeinen Verwirrung seinen Schwiegersohn den jungen Karageorgievich als Fürsten hervorgehen zu lassen, so wird er es natürlich gerne hinnehmen. Allein dies ist nur ein sekundärer Zweck; der Hauptzweck ist, befriedigte Rache durch den Sturz Alexanders.³¹

³⁰ Миша Анастасијевић (1803 - 1885), трговац и бродовласник, добротвор, један од најбогатијих људи свога времена, председник Светоандрејске скупштине 1858.

³¹ У Успоменама генерала Стратимировића (Беч - Загреб - Лајпциг 1913, 69)

Die Eröffnung der Skupschtina, die Wahl ihres Präsidenten, und des übrigen Geschäftspersonals, hat einen Maßstab für die Stellung und Krafterprobung der verschiedenen Partheien gegeben. Sie hat gezeigt, daß es in dieser, keine andere Parthei, als die Obrenovicsische gebe. Major Mischa hat trotz 50 Tausend Stück Dukaten, die er zu diesem Zwecke verwendete, seine Wahl zum Präsidenten nur der geschwornen Versicherung zu verdanken, daß er sich unbedingt den Wünschen des in der Skupschtina vertretenen Volkes fügen werde, dadurch ist er faktisch zur Parthei Obrenovics übergegangen.

Vucsics hat von seiner Popularität sehr viel eingebüßt; um sie wieder zu gewinnen, koketirt er mit dem Obrenovics und drückt namentlich seine Sympathien für Michael aus, er hat mir selbst in diesem Sinne Eröffnungen gemacht, die quasi eine Versöhnung mit diesem anbahnen sollen.

Was also nach diesen die Skupschtina betrifft, so wird sie entschieden auf eine Abdankung des Fürsten Karageorgievich hinarbeiten.

Da die Deputirten aber im Ganzen vom Wunsche beseelt sind, Ruhe und Ordnung zu erhalten, und die legalen Formen zu wahren, und überdieß entschieden jedem Blutvergießen abgeneigt scheinen; so wollen sie dahin wirken, und hoffen es auch, daß Karageorgevich selbst seine Abdankung einreiche, sie würden dann die Familie Obrenovich, namentlich den alten Milosch dem Volke vorschlagen, und sich bittlich an den Sultan und die Großmächte wenden, denn sie fühlen wohl, daß sie nicht ad hoc ermächtigt sind, und werden auf keinen Fall ihn eigenmächtig zum Fürsten ausrufen.

Bei dieser Gelegenheit glaube ich erwähnen zu müssen, daß Rußland den vertrauten Chefs zwar die Tragweite der Ernennung Milosch's zu Fürsten und ihre Folgen für die Türkei verständlich gemacht hat, daß aber die Majorität der Skupschtina lediglich von den Sympathien für die Familie Obrenovics geleitet, diese für die Beruhigung des Landes zuruckwunschte.

Стратимировић је написао да је била јавна тајна да је Миша Анастасијевић утрошио велике своте новца на агитацију, како би свога зета, Ђорђа Карађорђевића, сина старијег брата кнеза Александра Карађорђевића, довео на српски престо. По мишљењу аустријског генералног конзула Радосављевића, Ђорђе је представљао избор “руске партаје”. Види и: Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838 - 1858)*, Београд 1933, 269 - 270, 389; Војислав Ј. Вучковић, *нав. дело*, 166 - 167.

Es scheint mir also unter diesen Verhältnissen Frankreich und Garaschanin die eigentliche brennende Frage zu sein, und die Aufgabe Österreichs wäre gegen diese Umtriebe mit aller Kraft zu arbeiten; da die Politik Rußlands vorsichtiger und langsamer uns Zeit und Gelegenheit biethet, auch in die Zukunft sie zu paralisiren.

Indem ich Euer Excellenz diesen gehorsamsten Bericht abzustatten die Ehre habe, glaube ich nicht wiederholen zu müssen, daß Seine Majestät der Kaiser unter allen Verhältnissen, und zu welcher Politik sich auch Österreich entscheiden möge, mit vollem Vertrauen auf meine loyalen Dienste rechnen können. Nur glaube ich, daß mein abermaliger Übertritt nach Belgrad nur in offizieller Stellung und bei bedeutenden Modificationen unserer orientalischen Politik von wirklichem Nutzen für den Allerhöchsten Dienst sein könnte. Sonst könnte sie nur Anlaß zu Umtrieben unserer Feinde biethen, welche die Situation des Landes noch mehr verwirren würden.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck tiefster Hochachtung, mit der ich verharre

Euer Excellenz
gehorsamster
Oberst Stratimirovich

Pancsova, den 19. December 1858.³²

³² HHStA Wien, Informationsbureau, Karton 73, Grundzahl 5309/1854, Nr. 168 M. P.

III

Bei dem nun ausgebrochenen Kriege, scheint es mir von hoher Wichtigkeit, über die mögliche Haltung der südslawischen Provinzen der Turkey, wenigstens ein annähernd richtiges Urtheil abzugeben.

Indem ich mich auf Befehl Euer Excellenz dieser Aufgabe unterziehe, halte ich es für meine Pflicht, ohne Rückhalt meine Meinung auch dort auszusprechen, wo ich weiß, daß die bisherigen Traditionen unserer orientalischen Politik, eine meinen Ansichten, entgegengesetzte Bahn befolgten.

Ich gehe von dem politischen Grundsatz aus, daß es eine zweifache Politik gebe, die ein jeder Staat, je nach der Lage in der er sich befindet, befolgen soll und muß.

Es gibt also eine Politik der Traditionen, und eine Politik der Nothwendigkeit.

Die erste erfüllt in ruhigen Zeiten und mit gewöhnlichen Kräften ihre Zwecke, wenn sie auch verfehlt ist, so bringt sie doch keine sichtbaren Störungen hervor, bedroht die Interessen des Staates wenigstens nicht so stark, daß er zum jähen Wechsel dieser Politik bemüssigt würde.

Anders ist es mit der Politik der Nothwendigkeit; sie tritt als imperatorisches Bedürfniß in Zeiten auf, wie solche in denen wir seit Kurzem uns befinden. Sie bedingt außerordentliche Leistungen, um absolut dringende Zwecke zu erreichen, und muß also auch mit außerordentlichen Mitteln in Bewegung gesetzt werden.

Eben weil diese Politik nur den Thatsachen, und weniger den Principien Rechnung tragen darf - müssen diese Thatsachen vollkommen gewürdigt werden. Dieselben negieren, und an ihre Stelle abstracte Principien traditionellen Usus setzen wollen, hieße dem Staat große Gefahren bereiten.

Indem ich dieses vorausgehen lasse, bitte ich jedoch zu erwägen, daß meine Schlußfolgerungen auf die Verhältnisse einer bewegten Zeit gegründet sind, und nicht die Constanz eines unfehlbaren Urtheiles haben können.

Wenn von Thronen aus mit der Revolution gemeinsame Sache gemacht wird, erhalten die Zustände der Länder alle Unbeständigkeit eines revolutionären Charakters. Was heute noch vollkommen richtig und begründet ist, kann schon morgen durch eine gewonnene oder verlorene Schlacht sich vielleicht ganz anders gestalten.

Wie es auch sei und immer kommen möge, ich erfülle meine Aufgabe mit redlichem Willen und mitten dem Wechsel der kommenden Zeit kann Seine Majestät der Kaiser mit Zuversicht auf meine Treue rechnen.

Betrachten wir also die südslawische Welt im Ganzen, betrachten wir sie dann in den einzelnen Provinzen. Aus den Motoren, die das Ganze bewegen, werden wir uns dann leicht die Erscheinungen im Einzelnen erklären können.

Die Motoren sind: die Idee einer Vereinigung der südslawischen Stämme und die: der Befreiung von den Türken.

Die erste ist noch unentwickelt und unausführbar, die zweite vollkommen gereift und am Vorabende ihrer Realisirung.

Die Idee einer Vereinigung der serbischen Volksstämme ist nur im Fürstenthume klar und maßgebend.

Die übrigen Provinzen suchen Erleichterung des Druckes, Befreiung vom Türken-Joche - ohne an einen größeren jetzt zu bildenden Einheitsstaat zu denken. Sie hoffen diese Befreiung vornehmlich von Russland, und darum der Einfluß dieser Macht, der jetzt maßgebend in der Türkei ist. Im Jahre 1852 - 1853 hoffte man diese Befreiung von Österreich aus und darum gelang es uns für jene Zeit den russischen Einfluß zu verdrängen.

Die Idee der Vereinigung der südslawischen Stämme ist uns gefährlich; allein sie ist noch Embryo, das kaum dieses Jahrhundert reifen wird, - selbst die Ultras in Serbien denken an eine Vereinigung der Südslawen der Turkey - ohne die Österreichs in den Strudel mitreis sen zu wollen.

Auch Russland kann trotz seiner feindlichen Haltung gegen Österreich dieses letztere kaum beabsichtigen. Es weiß, daß eine Großmacht nicht ungestraft die Principien von Jahrhunderten verläugnen darf - und daß ein conservativer Staat nicht mit der Revolution gemeinsame Sache machen darf, ohne seine eigene Existenz zu gefährden.

Wenn also Russland gegen uns demonstriert und gemeinsame Sache mit Napoleon zu machen scheint, so ist eswohl nur Schein - es dünkt mir darauf berechnet, Österreich zu Concessionen an die russisch-orientalische Politik zu bewegen. Wenn Österreich diese Concessionen gewährt, so glaube ich, daß die Allianz Rußlands mit uns eine viel leichtöre und natürlichere wäre als diejenige Rußlands mit Frankreich. Denn es will mir nicht einleuchten, daß dem Russen Czar ein mögliches Festsetzen Frankreichs am Adriatischen Meere, und in der Turkey sehr

erwünscht ist. Ich glaube fest, daß ihm unser historisch begründeter und natürlicher Einfluß an der unteren Donau viel lieber ist. Unter welchen Modalitäten eine Verständigung zwischen Österreich und Russland zu erzielen wäre, ist eine Aufgabe besonderer diplomatischen Negotiationen.

Ich glaube jedoch, daß selbe möglich ist, daß sie eine Tripel-Allianz zwischen England, Rußland und Österreich herbeiführen könnte, die gewiß uns viel positivere Vortheile bringen könnte, als die problematischen Erfolge unseres Wirkens auf Deutschland.

Aus der ganzen Stimmung der Turkey geht hervor, daß Frankreich seinen ephämeren Einfluß auf die Christen daselbst nur durch Vermittlung Russlands hat, daß dieser Einfluß nur in so weit reicht, als Russland es will, daß er reiche.

Es kann also Frankreich die südslawischen Völker der Turkey zu keiner Demonstration oder Feindschaft gegen uns mißbrauchen, wenn das Petersburger Cabinet nicht einstimmt. Ich zweifle aber, daß Kaiser Alexander dieses "Ja" aussprechen wird; seitdem durch die Vorgänge in Toscana Napoleon sich offen als Führer der europäischen Revolution manifestirt hat.

Diese Grundzüge skizzirt - übergehe ich zu den einzelnen Provinzen. Zuerst Montenegro. Auch hier sehen wir die Wirkungen, die im Ganzen aufgestellten Motoren sich naturgemäß entwickeln. Fürst Danilo scheint ein Vasal Frankreichs zu sein - und ist doch nur ein Werkzeug Russlands. Er dient Frankreich nur in so weit der Czar es für gut findet. Thäte er anders, so würde ihn bald die öffentliche Meinung des Volkes in die russischen Bahnen lenken.

Er bezieht von Napoleon eine Pension, die ihn, so weit ich ihn kenne, gewiß nicht hindern würde, wenn heute die Russen es wünschen, eben so den Truppen Napoleon III zu begegnen, wie einst denen Marmonts³³ Übrigens hätte Danilo bei gelegener Zeit auch von uns eine Pension gerne acceptirt, die wir indessen wohl thaten, nicht zu gewähren, denn sie hätte uns gegen keine Eventualität Garrantie gewährt. Danilo wird also trotz allen Zusicherungen Napoleons gewiß gegen uns in so lange nichts versuchen, als Alexander³⁴ es nicht befiehlt.- Ich zweifle jedoch an diesem Befehle, denn der hiesige Gesandte Russlands von Balabine,³⁵ hat den Neffen des Fürsten Danilo gewarnt, gegen Österreich etwas Feindliches zu unternehmen.

³³ *Аугуст Фредерик Луј Вис де Мармон* (1774 - 1852), француски маршал.

³⁴ *Александар II Николајевић* (1818 - 1881), руски цар 1855 - 1881.

³⁵ *Виктор Е. Петровић Балабин* (1811 - 1864), руски амбасадор у Бечу.

Das südwestliche Herzegowina ist unter Einfluß Danilos und wird dessen Verhalten zum Maaßstabe seiner Handlungen nehmen.

Bosnien schwankt zwischen Serbien und Österreich - und entschiedene Schritte Österreichs könnten die Wagschale zu unseren Gunsten neigen.

Serbien und sein Furst will die Gelegenheit benützen, um sein Gebieth zu vergrößern. Seine Absichten scheinen hauptsächlich auf Bosnien bis an die Verbass³⁶ und auf Alt-Serbien bis nach Ipek³⁷ und Skopia³⁸ gerichtet. Er will den Kampf mit den Türken allein ausfechten, und wird wieder gegen Österreich etwas Feindliches unternehmen, noch dulden, daß es von seinem Lande aus unternommen werde, wenn wir nicht zu Gunsten der Turkey intervenireren.

Hier hätten wir selbst Elemente genug gegen russischen Einfluß. Man nimmt in Serbien die Russen zur Noth, man fürchtet jedoch ihren Einfluß und mißtraut ihnen. Eben weil das nationeile Bewußtsein erwacht ist, will das Volk zwar einen größeren Staat zu bilden versuchen, hat aber durchaus keine Lust, eine russische Provinz zu werden.

Ich begreife zwar, daß Österreich gegen die Bildung eines süd-slawischen großen Reiches mit Energie auftreten wird und muß - allein ich finde, daß derlei Besorgniße gänzlich unbegründet sind.

Die Bildung von Großmächten ist weder das Resultat politischer Experimente, noch jenes von Revolutionen, sondern die Frucht langer durch Jahrhunderte begünstigter historischer Entwicklung.

Die Südslaven der Turkey können durch Verhältnisse begünstigt vielleicht mehrere unabhängige Staaten bilden, diese können aber doch Österreich nicht gefährlich werden.

Ich glaube im Gegentheile, daß wenn wir die Politik der Nothwendigkeit befolgend die Turkey ihrem vom Weltgeiste vorgezeichneten Schicksale überlassen - die Bildung solcher Kleinstaaten nur zu ÖsterreichsVorthail gereichen, und seine Stellung an der unteren Donau noch mehr befestigen könnte.

In Bulgarien sind die an Serbien grenzenden Districte für Vereinigung mit dem Fürstenthume.

Der weit größere Theil 11 will sich von den Türken frei machen, ist ohne bestimmten Ziele und Ideen. Hier ist in neuer Zeit der russische

³⁶ Река Врбас.

³⁷ Печ.

³⁸ Скопље.

Einfluß sehr gewachsen und es ist die einzige Provinz der Turkey, die einmal russisch werden könnte.

Kommen wir jetzt zum unglücklichen Rumänen. In diesem Lande ist der Einfluß jener Macht maßgebend, die den Willen und die Mittel hat, am besten zu agitiren. Auch hier ist dieses Jahr Russland am Vor-rücken, denn Fürst Cousa³⁹ ist sein Werk. Auch hier spielen die Fran-zosen die zweite Rolle, trotz den Schwärmereien von einigen Tausend französirten Bojaren. Trotzden glaube ich, daß uns diese Provinzen die gerinste Gefahr bereiten. Dem Volke fehlt der Kriegsinstinct der serbischen Raze. Die Aristocratie steht dem Volke feindlich entgegen und ist von diesem gehasst. Sie macht die politische Bewegung, die Masse des Volkes will geordnete Zustände und materiellen Wohlstand, woher dieser auch gebracht werden möge.

Durch eben diese Masse des Volkes könnte vielleicht die Aristocratis-franco-russische Bewegung paralisiren.

Der Walacheh-Führer Janiku,⁴⁰ Bischof Schaguna,⁴¹ Abt Pozeskul, wären passende werkzeuge.

Es wären Provinzen, deren Besitzer die wenigsten Hindernisse zur Einführung einer geordneten Regierung entgegensetzen würden. Übrigens kann diese Länder nur Österreich gesichert besitzen.

Ich glaube Russlands Staatsmänner und Militair werden diese aus der geographisch- strategischen Lage fließende Thatsache vollkommen begreifen. Und in Bezug auf diese Provinzen könnte zwischen Österreich und Russland vielleicht am leichtesten ein Compromiß stattfinden.

Diese sind, meiner Ansicht nach, die Verhältnisse der christlichen Provinzen der Türkei.

Um für den Moment und in möglich kurzer Zeit uns eine günstige Position vis-a-vis dieser Bewegung zu verschaffen, und um eine wichtige Demonstration gegen Frankreich zu erzielen, glaube ich gehorsamst die Errichtung eine serbischen Freicorps anrathen zu müssen. Die politischen Vortheile eines solchen Schrittes sind augenscheinlich.

a) Werden durch eine monarchische Agitation die Gefühle der Loyalität gegen Seine Majestät den Kaiser aufgefrischt und befestigt.

b) werden eine Menge thatkräftigere wegen Unthätigkeit vielleicht unzufriedene Elemente in eine bestimmte Richtung gebracht,

³⁹ *Александар Куза* (1820 - 1873), кнез Румуније 1858 - 1866.

⁴⁰ *Јанику*, влашки вођа.

⁴¹ *Андреј Шгуна*, румунски митрополит у Аустро-Угарској.

dem Lande erzogen, und einer feindlichen Demonstration und Ver-
föhrung unzugänglich gemacht.

c) würde es ein eclatanter Beweis sein, daß die napoleonische
Propaganda, welche seit Monathen zu wirken sich bemüht, erfolglos war,
und daß die Südslawen in ihrer traditionellen Treue verharren.

Bei der Errichtung dieses Frei-Corps wäre es angezeigt auch aus
türkisch Serbien und Bosnien, den Bochen-di-Cattaro und Montenegro
Freiwillige in das Corps zu ziehen.

Die Grundzüge der Errichtung wären für die Dauer des Krieges -
für unsere Serben mit späterer Befreiung von der Recrutirung - für die
türkisch Serben mit entsprechender Belohnung.

Die Organisation, die eines leichten Jäger - und Kosaken - Corps
mit Cadres aus der k.k. Armee (entsprechen würde).

Stärke: 4 Battaillons Infanterie, 4 Escadron Reiter nach Art der
Kosaken und zu selbem Dienste.

Das Haupt-Verbands - Depot Neusatz

1. Bataillon Ruma für Syrmien und das Fürstenthum

2. Bataillon St. Tomas⁴² für die Bacska

3. Bataillon Groß-Becskerek für das Banat

4. Bataillon Gastel Nuova⁴³ für die Boche di Cattaro und
Montenegro

Cavallerie Depot Groß-Kikinda für die 2 Theiß-Kron-Districte.
Einen detaillirten und ausgearbeiteten Entwurf würde ich nach Zu-
ziehung fähiger Officiere auf hohen Befehl der Beurtheilung und
Modification unterbreiten.

Wenn Seine Majestät der Kaiser meiner Loyalität und meinen
Fähigkeiten Vertrauen zu schenken geruhen, so würde ich die Errichtung
und das Gommando dieses Frei-Corps übernehmen.

Ich würde mit voller Energie mich bemühen in Kürze aus diesem
Corps eine an Disciplin und Verwendbarkeit den übrigen Truppen
unserer tapferen Armee ebenbürtige Truppe zu schaffen.

Wien, 30. April 1859.

Stratimirovich Oberst⁴⁴

⁴² Данашњи Србобран.

⁴³ Данашњи Херцег Нови.

⁴⁴ HHStA Wien, Informationsbureau, Karton 73, Grundzahl 5309/1854, Nr. 265/M.P.
1859.

IV

Schlüssel zur Chiffre des Obersten von Stratimirovics.

Die Selbstlaute werden durch Mitlaute ersetzt, und zwar:

a - durch - f
e - durch - b
o - durch - g
i - durch - m
u - durch - r

Treffen durch diese Substituierung der Selbstlaut f (: a :) mit dem Mitlaut f zusammen, so wird der erstere durch ein Comma als Selbstlaut bezeichnet.

Versuch

Heute ist der Aufstand in Belgrad ausgebrochen, und hat allgemein um sich gegriffen.

Hbrtbmstdbrfrfstffndmnbb,lgrfdfrsgb,brgchbnnrdhftflgbmbmnmrm
smchgbgrmffbn.⁴⁵

⁴⁵ HHStA Wien, Informationsbureau, Karton 73, Grundzahl 5309/1854. Nr. 15/M.P. ex 1859.

Јелена ПАУНОВИЋ
Филозофски факултет
Београд

О ПРЕДАЈИ ГРАДОВА СРБИЈИ ИЗ БРИТАНСКИХ АРХИВА

Један од кључних циљева спољне политике кнеза Михаила био је ослобађање градова од Турака. Да би га остварио, кнез Михаило је морао да разреши поједине проблеме на унутрашњем плану. Морао је пре свега да укине Устав из 1838. године, пошто је по њему Порта имала права да спречи постојање народне војске у Србији, а настојао је и да дипломатском акцијом примора Порту да уклони своје трупе из утврђених градова у Србији, као и да склопи што више савеза са суседним балканским хришћанским државама. После бомбардовања Београда 1862. године кнез Михаило је употребио сву своју вештину да уклони турску војску из утврђених градова. На Канличкој конференцији Срби су захтевали да се сви градови поруше. Ипак, на крају је решено да се поруше само Соко и Ужице, а да Турци задрже четири града на Дунаву: Шабац, Београд, Смедерево и Фетислам. У сукобима Србије с Портом велике силе су се увек држале раније одређених позиција. Енглеска и Аустрија су биле за очување јединства Отоманске империје по сваку цену, а Француска и Русија су подржале српске интересе. Због тога је свако решење морало да буде компромисно, тако да није у потпуности задовољило ни једну од заинтересованих страна. Постојеће стање ствари промењено је 1866. године, када се поново указала прилика за решавање тог питања, тог пута у корист Србије, што је помогло остварењу плана кнеза Михаила. Пруска је те године поразила Аустрију и ослабила њене позиције међу великим силама. Водећи рачуна да се Источно питање не реши без њеног непосредног учешћа, аустријска влада је дошла до закључка да треба удовољити Србији као држави најспремнијој да то питање отвори. Осим тога, Турска се нашла у

неугодној ситуацији услед избијања устанка на Криту. Бојећи се да ће се тај устанак проширити на остале балканске народе, уз интервенцију усаглашених великих сила, Порта је одлучила да задовољи захтеве Србије. Кнез Михаило је сматрао да је то повољан моменат да затражи од Порте да коначно uklони гарнизоне из утврђених градова у Србији. Порта је пристала да повуче војску под условом да градови остану под султановом влашћу, с тим да у њих уђе српска вазална војска.¹

На основу грађе коју смо приредили може се јасно сагледати став Велике Британије у вези с питањем градова и пратити развој догађаја који су погодовали испуњењу захтева кнеза Михаила. У питању је преписка приказана у Британском парламенту 1867. године, а у вези са стањем у Србији. Налази се у личној архиви Давида Уркарта у Балиол колеџу у Оксфорду. Као посланик Британског парламента Давид Уркарт је успео да дође до ње и сачувао је. У питању је штампана публикација намењена за потребе парламента (*Sessional Papers*), која је стављана на увид посланицима.

Sessional Papers представља материјал који је пружан на увид посланицима у Британском парламенту пред отварање расправе о појединим питањима. Они садрже законе, извештаје парламентарних одбора, документа Дворске комисије (*Royal Comission*) или државних министарстава, као и све важне рачуне и документа (све публикације које не спадају у остале поменуте категорије: споразуме, међународне конвенције, финансијске и статистичке извештаје, документа о војсци).

Преписка је представљена Британском парламенту као прилог уз објашњење међународне конвенције између Србије и Турске. Писма су не датирана у оригиналном штампаном материјалу.²

¹ Види: Архив Србије, F.O. 78 Vol, микро – филм, ролна S/GB бр. 39, 40, 41 Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1833. 337 – 347. Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963, 294 – 315. Јован Ристић, *Преписка кнеза Михаила Обреновића и српског заступника у Цариграду Јована Ристића 1861 – 1867*, Београд 1897. Јован Ристић, *Последња година спољне политике кнез Михаила*, Београд 1895. R. W. Seton – Watson, *Britain in Europe 1789 – 1914*, Cambridge 1945, 429 – 431. Љубодраг Ристић, *Енглеска и Србија (1856 – 1862)*, необјављена магистарска теза, 279 – 324.

² Пре 1921. године скоро сва важна државна документа су представљана у Парламенту. Та документа су се у британској јавности 19. века називала "Плаве књиге"

Лорд Бјукенон³ – лорду Стенлију⁴

„У разговору са Горчаковим⁵ сазнао сам да стање у Србији није баш добро, да је незадовољство које влада међу хришћанским поданицима широм Турске империје толико велико да, уколико се њима не учине неки уступци, ускоро се могу догодити ствари које би могле да униште империју. Нашој влади, пре неколико недеља,

(у овом случају the Blue Book on Serbia). "Плава књига" посвећена бомбардовању Београда 1862. године, објављена у британском парламенту 1863. године, изазвала је напетост у односима између британске и српске владе, пошто је садржавала нетачне податке. Лонгворт, који је током те потенцијално експлозивне ситуације био на страни Срба приказан је као бранилац турских власти (види: Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963, 186). Аутору прилога у библиотеци колеџа није било дозвољено да грађу фотокопира, нити да снима дигиталном камером, тако да су извештаји превођени на лицу места.

³ *Сер Ендрју Бјукенон* (Buchanan) (1807 – 1882) ступио је у дипломатску службу 1825. године. Почетак своје каријере провео је у Цариграду и на Крфу. Боравио је у Петрограду од 1838 – 1841. а затим се преселио у Фиренцу, да би се 1844. поново вратио у Петроград. Службовао је и у Швајцарској Конфедерацији, Данској, Мадриду, Хагу, Пруској (током 1862. године), Русији (1864). и у Аустрији (1871 – 1878). Бјукенон је одржавао сталну преписку с ерлом од Дербија – лордом Едвардом Хенријем Стенлијем, лордом Палмерстоном, с Горчаковим и другим угледним државницима онога времена. Његова преписка се чува у библиотеци универзитета у Нотингему као посебна збирка. Садржи информације о политичким и друштвеним догађајима од прворазредног значаја. Током 1867. године Бјукенон се налазио на месту британског амбасадора у Петрограду.

⁴ *Едвард Хенри Стенли* (1826 – 1893), био је син Лорда Дербија (1799 – 1869), британског премијера (1852, 1858 – 1859, 1866 – 1868); у трећој влади свога оца вршио је дужност британског министра за колоније 1866 – 1868. Поново је био министар спољних послова током владе Бенцамина Дизраелија, 1874 – 1878. године, али је поднео оставку због Дизраелијеве интервенције у руско-турском рату. Касније, 1880. године, прешао је у Либералну странку, где је био секретар за колонијалне послове за време владе Вилијама Гледстона. Стенли се као и његови претходници залагао за опстанак Турске, али, за разлику од својих претходника, сматрао је да јој тешко унутрашње стање намеће потребу да Србији и Румунији омогући највећи могући степен аутономије, тако да постану сараднице и савезнице Турске.

⁵ *Принц Александар Михилович Горчаков* (1798 – 1883), руски дипломата. Од 1854. до 1856. године био је руски амбасадор у Бечу, 1867. године постао је министар спољних послова и саветник цара Александра II. Био је вешт говорник и изузетно способан дипломата. Главни циљ Горчакова био је да поништи Париски споразум, којим је завршен Кримски рат (1854 – 1856) и да нађе савезнике против Аустрије и Енглеске, које су углавном и биле заслужне за овај споразум, који је спречио ширење Русије ка југоисточној Европи.

уливена је нада да ће спорно питање између Србије и турске владе бити разрешено евакуацијом трупа из Малог Зворника⁶ и Кастела,⁷ али од тада сам сазнао да ће Срби изнети још озбиљније захтеве.”

Лорд Стенли – лорду Коулију⁸

„Сазнали смо, преко Мустијеа,⁹ који је разговарао с Бајстом,¹⁰ да ће се један од најважнијих српских захтева односити на присуство турских трупа у Београду. Срби захтевају повлачење овог гарнизона. Русија подржава овај предлог. Аустрија му се супротставља. Француска ће га подржати, али само у интересу Турске империје, и то уколико српска влада да довољно јаке гаранције своје ло-

⁶ Још крајем 1862. године српска влада је затражила предају Малог Зворника и мањег утврђења Кастел, преко пута тврђаве Адакале – на дунавском острву. Турци су на српској страни имали кулу и озидану капију. Канлички споразум је остављао Турцима тврђаве Београд, Шабац, Смедерево и Фетислам, па је Србија тражила да се Мали Зворник и Кастел поруше и напусте (види: Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963, 184 – 185).

⁷ Али – Паша је одбијао да Србима уступи Кастел, кулу и капију, с образложењем да су оне саставни део турске тврђаве Адакле (*исто*, 185).

⁸ *Хенри Ричард Чарлс Велесли*, лорд Коули (Cowley) (1804 – 1884), британски дипломата и амбасадор у Паризу од 1852. до 1867. године. Нећак војводе Велингтона. Започео је дипломатску службу 1848. као специјални изасланик у Конфедерацији швајцарских кантона, затим као изасланик у Немачкој конфедерацији, а већ 1852. године наименован је за британског амбасадора у Паризу. Ову важну позицију држао је петнаест година и имао је великог утицаја на односе Британије и Француске. Као амбасадор током већег дела владавине Наполеона III водио је преговоре између две земље уочи, током и по завршетку Кримског рата. Позицију британског амбасадора у Француској напустио је 1867. године.

⁹ *Маркиз Лајонел Мустије* (1817 – 1869), француски амбасадор у Цариграду, министар спољних послова Француске. Својим залагањем за српске захтеве повећао је свој утицај у европској политици. Представник Француске на конференцији у Канлици.

¹⁰ *Фридрих Фердинад фон Бајст* (1809 – 1886), аустријски државник, потомак аристократске породице из Саксоније. Наименован је за министра спољних послова Аустрије 1866. године, 1868. је постао канцелар Хабзбуршког царства. Бајст је сматрао да Porta Србији што пре треба да уступи тврђаве, пошто нису биле од животне важности за Турску. Помагао је српске захтеве сасвим отворено како у очима Срба заслуга за тај успех не би била у потпуности приписана Русији.

јалности и верности. Ово питање ће сигурно бити постављено следећег пролећа, ако не раније.

Господин Мустије је желео да сазна од Бајста какав ће бити став Аустрије. Аустрији је потребан одмор, она није спремна за још један рат. Зато не жели радикално решење Источног питања у овом моменту и на распад Османске империје би гледала са забринутости и жаљењем. Аустријска влада се слаже с гледиштем господина Мустијеа да је боље да се Турска влада одрекне Београда ако Порта од Србије добије потврде њене верности. Бајст је приметио да је тврђава у рушевинама и да нема никаквог војног значаја, као и да је њена окупација осетљиво питање за српски народ.

Енглеска влада мисли да ово питање није хитно, мислимо да неће бити озбиљно постављено пре пролећа¹¹ и потпуно се слажемо да, када буде постављено, заинтересоване силе треба да одреагују заједнички и организовано. Пошто питање нисмо проучили до детаља, не могу да изнесем одређено мишљење, али се углавном слажем с мишљењем аустријске владе да једини начин опстанка турске империје лежи у чињењу уступака њеним поданицима, посебно у аутономним провинцијама с унутрашњом управом. Не видимо разлога зашто се не би спровела иста политика у Србији, као што је већ примењена у дунавским провинцијама и Црној Гори.”

Лорд Стенли – лорду Коулију

„Енглески и француски амбасадор у Цариграду се слажу да је следећи корак да се преиспита став турске владе и да се види колико је она спремна да учини уступке у Србији. Енглески амбасадор мисли да је могуће да ће овакав захтев наићи на противљење код Турака.

¹¹ Оригинал извештаја британског генералног конзула у Београду Лонгворта упућен британском амбасадору у Цариграду Лајонсу с истим тумачењем наведен је код Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963. 302. Извештај је наведен у овом одабиру грађе зато што је лорд Стенли прихватио Лонгвортово тумачење ситуације у Србији и на основу њега написао је посебан извештај лорду Коулију.

Копија писма¹² кнеза Михаила великом везиру у којем кнез моли султана да Турци напусте утврђене градове у Србији.”¹³
„Београд, 17/29 октобра 1866.

Ваша висости

Када су несрећни догађаји¹⁴ у месецу јуну 1862. године пореметили мир у Србији, тражио сам сваки могући начин да смирим узнемиреност и да успоставим поверење. Нагодба у Канлици је на моју највећу жалост занемарила решење које би било најбоље за сигурност Србије и за опште односе те земље са сизеренским двором. Преостало ми је само да се надам да ће време умањити забринутост која се појавила после бомбардовања Београда и да ће на овај начин сећање на опасност показану у време овог немилог догађаја у извесној мери нестати.

Нажалост, Висости, ова нада је ускоро нестала. Прошло је четири године од бомбардовања, а неповерење, страх и жеља за сигурношћу су и даље исто онолико велики као и у време катастрофалног догађаја. Време је само утврдило и избацило у први план осећање опасности која виси над нашим главама, као и озбиљну природу претњи којима је изложено наше власништво, заједно с нашим животима и нашим судбинама.

Тежина положаја у ком се сада налазе Србија и ја као њен кнез ми сада налаже да отворено говорим с његовим величанством султаном. Просвећени суд саветника његовог височанства, великодушно срце царског сизерена Србије не сме и не може да остане неосетљиво према тешкоћама које утичу на цео српски народ и које узнемиравају и коче читав његов морални и материјали напредак.

¹² Утврђени градови су за Турску представљали национални симбол. Кнез је своје писмо предао новембра 1866. године и на одговор је чекао до почетка марта 1867. године. Фуад паша и Али – Паша су избегавали да се изјасне, надајући се да ће се и овог пута појавити уобичајена подвојеност међу великим силама. Писмо се помиње у књизи: Гргур Јакшић, Војислав Ј. Вучковић *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, у *Преписци кнеза Михаила Обреновића и српског заступника у Цариграду Јована Ристића* и у књизи Јован Ристић, *Последња година спољне политике кнеза Михаила*, али оно није објављено у целости.

¹³ Ова реченица се налази у овом облику у оригиналном документу као поднаслов. Пошто је њен тон наиван, може се закључити да су Енглези ипак сматрали да је Михаило био у позицији да моли султана за уступке, а не да их захтева, тј. сматрали су да је турска власт у Србији много јача него што је заиста била.

¹⁴ Мисли се на турско бомбардовање Београда.

Што више размишљам о положају у којем смо се нашли, све више верујем да је неповољан за опште интересе империје, као и да ствара предрасуде према садашњости и будућности Србије. Као што сам рекао у једној претходној прилици, Висости, Србија смирена и задовољна и везана за Порту је несразмерно вреднија за могућу одбрану граница империје него тврђаве које сада постоје на српским обалама Саве и Дунава. Ја сам у потпуности уверен да ове тврђаве не постоје у корист империје, већ супротно, представљају неисцрпан извор неслагања, препрека и озбиљних опасности које једнако шкоде Србији и империји и зато би њихово напуштање била мера која би показала велику политичку мудрост.

Подигнуте током времена која су одавно прошла, сачуване у околностима које сада више не постоје, за поменуте тврђаве више нема разлога који би оправдао њихово постојање у очима оних који проповедају политику помирења, нестанка љутње и старих свађа, једном речи код људи који гледају на напредак из угла мира – најсигурније политичке мере и једине која може да учини људе срећнима.

У политику ове врсте ја верујем свим својим срцем. Сигурно је да ће уродити плодом, достојним владавине његовог височанства султана Абдул – Азиза.¹⁵ С моје тачке гледишта, ја ћу бити срећан, Ваша висости, ако сав свој труд будем уложио да буде остварена. Нека ме његово величанство почаствује највећим поверењем и помогне ми да осигурам провинцију и да у њу унесем мир, напредак и срећу, и његово царско име ће увек бити благословено у целом српском народу, чији кнез никада неће заборавити колику му захвалност и верност дугује заузврат за такво поверење. Молим Вас, Висости, да пренесете моје жеље његовом царском височанству.

Напуштајући и укидајући тврђаве у Србији његово величанство би нас наградило највећом наградом; чинећи нам такву услугу¹⁶ и указујући нам толико поверење, султан би за себе везао нераскидивим везама храбар и веран народ, а за мене би много значило да

¹⁵ Султан Абдул – Азиз (1830 – 1876) био је на власти у Турској од 1861. године до маја 1876. Био је први турски султан који је посетио Европу, тј. Лондон 1867. године.

¹⁶ Јован Ристић је предложио да се захтев за исељење Турака из градова изнесе пред султана у виду тражења услуге. (Јован Ристић, *Преписка кнеза Михаила Обреновића и српског заступника у Цариграду Јована Ристића 1861 – 1867*, Београд 1897, 53).

читаваог живота могу да сведочим о великој захвалности коју дугујем мом царском сизарену.

Михаило Обреновић”

Генерал конзул Лонгворт¹⁷ – лорду Лајонсу¹⁸

„Срби највише себи могу да захвале због спорог разрешења питања Малог Зворника, јер они на њега полажу право још од хатишерифа 1833. А право Турака на тврђаве се своди на право војне окупације.

Током конференције у Канлици изгледа да је Мали Зворник изгубљен из вида, јер се не помиње ни као утврђено место из ког Турци треба да се повуку, ни као место у ком треба да остану.

Изненађујућа ствар је то што Срби нису остварили своје право на Мали Зворник иако то право имају већ тридесет година. Међутим, разумно је што траже да се ова грешка у споразуму исправи. И то представља њихово право и једино њихово право. Порта, коју је јако подржавао претходник Ваше висости, пристала је да размотри ову тачку, али тек када се изврше све остале одреднице у споразуму с обе стране.

Сада се отворила могућност да Порта посматра питање Малог Зворника с војног становишта и да преда то право Србима. Може да се приклони извештају својих војних команданата да ово место није од тако великог војног значаја као што се мислило. Мислило се да је то највиша тврђава на овом подручју.

¹⁷ *Конзул Џон Лонгворт*, британски конзул у Београду (1860 – 1875), првобитно постављен у Битољу.

¹⁸ *Ричард Бикертон Пемел Лајонс*, други барон и први ерл Лајонс (1817 – 1887), британски дипломата. Започео је службу у Атини и Ватикану, а затим га је Палмерстон 1859. године поставио на место британског посланика у Вашингтону. У Америци се тада припремао грађански рат и Лајонс је био заслужан што су између Америке и Велике Британије у то време разрешене све ситуације које су могле да доведу до озбиљнијег сукоба две државе. Године 1865. поднео је оставку на тај положај и добио је место у Цариграду, а затим је постао британски амбасадор у Француској.

Следеће питање је тврђава Елизабета или Кастел, како га овде зову. Налази се на српској обали Дунава, насупрот турске тврђаве Адакале, утврђено острво на сред речног тока пред Гвозденим Вратима. Нема разговора о предаји поменутог, јер се не налази на српској територији.¹⁹ То је једно од места које Турци никада неће предати, мада се не може разумети због чега. Али, зашто они муче себе и европску дипломатију таквим питањем, неће никада бити јасно.

Кнез није захтевао предају турских тврђава на Сави и Дунаву, Шабац, Београд и Смедерево, већ се код великог везира залагао да турски гарнизони напусте та места и предају их на чување српској војсци. Кнез је после бомбардовања 1862. године исти захтев поднео лорду Раселу,²⁰ али је од њега добио следећи одговор: Немогуће је да влада њеног Височанства тражи од султана да својим непријатељима да средство којим би угрозили сигурност његове царевине.

Могу да покажем да је ово мишљење исправно. Сваки уступак који је до сада учињен Србима или који ће у будућности бити учињен може имати само један ефекат, да повећа њихове апетите због нових могућности које би се отвориле пред њима и да олакша прихватање сваког следећег захтева.²¹

У посети кнезу истакао сам озбиљност корака који је предузео и питао га да ли је заиста свестан колику важност Порта придаје Београду.

Што се тиче Шапца и Смедерева, Порта би можда и пристала да их се одрекне, јер су они у другачијем положају него Београд. Шабац и Смедерево, на ушћу Мораве, због побољшања модерне артиљерије, а још више због скорашњег изума топова налазе се на ла-

¹⁹ Ово није тачно јер су се кула и капија налазиле на дунавском острву ближе српској страни (Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963, 185).

²⁰ *Ерл Џон Расел* (1792 – 1878), за време Мелбурнове владе 1835 – 1839, био је министар унутрашњих послова и министар војни и за колоније 1839 – 1841. Заједно са лордом Палместоном допринео је да Енглеска уђе у Кримски рат (1853 – 1856), супроставивши се опрезном русофилу премијеру Абердину. Енглески министар спољних послова (1859 – 1865) у време када је Палмерстон био премијер, а после његове смрти, постао је председник владе (1865 – 1867).

²¹ Вероватно се мисли да би такав развој ситуације олакшао Порти да чини још уступака Србији, што не би одговарало великим силама, јер би ослабило позиције Турске на Балкану.

ком домету артиљерије с околних брда. Турски официри и војска су проценили да је те тврђаве немогуће одбранити.

Што се тиче проширења рејона тврђаве,²² с којим су се сложили чланови мешане војне комисије 1863. године приликом потписивања споразума у Канлици, Порта има права да инсистира на томе пре него што српска влада затражи још нешто што није у поменутом споразуму.”

Лорд Лајонс – лорду Стенлију

„Цариград, 21. новембар 1866.

Велики везир Али – Паша²³ је приметио да, што се тиче захтева кнеза Србије да се Турци повуку из тврђава у Србији, тај захтев, када је већ поднесен, учињен је на најбољи могући начин и у најповољнијем тону. Порта је спремна да удовољи Србима на што прихватљивији начин. Спремни су да предају Зворник и Кастел. Што се тиче осталих тврђава, Турцима је признато међународно право на њихов посед. Али они ипак нису спремни да одмах одбију кнежев захтев који ће бити изнет пред министарски савет.

Касније тог дана посетио ме је српски посланик Ристић²⁴ (16. новембра) и изразио је наду да ће овај захтев бити испуњен. Рекао ми је да, када је однео кнежево писмо великом везиру, султан га је запитав зашто кнез сам није дошао у Цариград да ода почаст султану. Ристић је одговорио да би кнез дошао с одушевљењем када би му пут био олакшан. Рекао је да ће кнез сигурно доћи да ода почаст султану ако буде учињен тако велики корак као што је предаја тврђава.

Ристић је истакао и султану и Али – Паши да, ако овај захтев буде удовољен, Србија ће бити задовољена и ништа више неће тражити. Исту изјаву је дао и мени. Тиме што се тврђаве налазе у турском поседу, угрожени су материјални интереси Србије и осећања

²² Проширење рејона београдске тврђаве једно је од питања које је остало нерешено после Канличке конференције.

²³ Али Паша, Мехмед Емин (1815 – 1871) велики везир Османског царства 1855 – 1856, 1858 – 1859, 1861 и 1867 – 71, рођен у Цариграду, син чиновника у влади. Ушавши у дипломатску службу, био је секретар амбасаде у Бечу, посланик у Лондону и министар спољних послова у време када је Резид – Паша био велики везир. Познат је по својим напорима да спроведе западне реформе у Турском царству.

²⁴ Јован Ристић (1831 – 1899), српски посланик у Цариграду 1867. године, касније министар спољних послова и премијер у Србији.

националног поноса. Неповерење које постоји од бомбардовања и даље преовладава. Вредност поседа²⁵ у Београду је умањена; изградња је заустављена; покушаји да се оснује Народна банка у граду су пропали. Никакво поверење не може да постоји док се град налази испод турске тврђаве. Срби су у овом моменту спремни да учине сваки уступак Порти да би обезбедили напуштање или рушење београдске тврђаве. Али, они ни у ком слушају не могу још дуго да толеришу постојеће стање ствари. Они се морају на један или други начин²⁶ спасти од турске тврђаве и гарнизона који виси над градом.

На директно питање сам одговорио господину Ристићу да по међународном споразуму, чији је Британија потписник, право је Порте на тврђаве неоспорно и да Порта треба да одлучи како ће да одговори на захтев српског кнеза. Нисам претпоставио да би влада Њеног височанства на било који начин приговорила на одлуку Порте да се одрекне тврђава ако Порта буде сматрала да јој то иде у корист. Изгледа да је османски министар сматрао да би достојанство и интерес султана били угрожени ако би их задржао.²⁷ Додао сам да је кнез Србије поступио мудро што није тражио мешање страних сила.”

Лорд Стенли – лорду Лајонсу

„Пошто су друге силе одлучиле да посаветују Порту о стању у Србији, онда и ја сматрам да је енглеска влада дужна да изрази свој став, па вам шаљем инструкције.

Главна питање је да ли ће се Порта одрећи тврђаве у Београду као што је српски кнез захтевао, јер, што се других тврђава тиче, Турска нема приговор на повлачење својих трупа.

Влада њеног височанства у потпуности разуме невољност Порте да се одрекне београдске тврђаве и, мада је она војно изгубила значај, она још од давних времена симболише величину турске империје. Ипак, влада њеног величанства се пита да ли ова идеална

²⁵ Некретнина.

²⁶ Да тврђава буде срушена или да је турска војска напусти.

²⁷ Власт султана у Србији би заиста била угрожена да су тврђаве остале у рукама турске војске, јер би то изазивало сталне сукобе Срба и Турака и дало би повода Михаилу да оствари план и да ступи у рат с Турском.

вредност одговара правој вредности ове тврђаве. Да ли задржавање ове тврђаве, у ствари, не представља слабост за царевину.

Чак и сам султан види да је Београд изгубио сваку стварну вредност за империју и да само проузрокује губитак прихода империје и изазива сукобе, незадовољства и интриге, које ће кад тад довести до одвајања Србије од империје.

Турски посед Београда се истиче сваки пут када је потребно да се изазове сажаљење хришћана и да се њихово незадовољство²⁸ упери против Турске царевине, јер она унутар својих граница има велики број хришћанских поданика.

Србију вероватно више неће интересовати судбина хришћанских поданика у Босни, Бугарској и Црној Гори ако она сама буде слободна од турске окупације. Она ће можда бити спремнија да обесхрабри такве покушаје, јер ће сматрати да се супротстављају њеним интересима.

С друге стране, ако је Србија у добрим односима с Турском, она може да послужи за одбрану Турске као што то успешно чине дунавске провинције.”

Лорд Лајонс – лорду Стенлију

„Цариград 5. марта 1867.

Велики везир је напоскон одговорио на писмо српског кнеза, и одговор је предат српском изасланику у Цариграду. Султан је спреман да повери старање над тврђавама у Србији кнезу, и да у потпуности повуче муслиманске гарнизоне, и замени их српским трупама, уз један услов, да Отоманска застава уз српску заставу буде истакнута на бедемима.

Копија одговора великог везира кнезу Србије”

„3. март 1867.”²⁹

²⁸ Коментар се односи на сталну могућност Русије да изазове незадовољство у Србији против Турске све док је Београдска тврђава у турском поседу.

²⁹ Место настанка није наведено.

Узвишена Порта је примила и изнела његовом величанству султану писмо које је Ваша висост послала великом везиру у вези с питањем царских тврђава у Србији.

Пре свега, срећан сам да изнесем да је његово величанство с највећим задовољством примило Ваше изјаве о оданости. Царска влада користи ову прилику да Вас обавести да је преданост и верност српског народа увек била и увек ће бити веома цењена. Нови изрази привржености турској влади изазваће још веће задовољство ако их буде изразио кнез лично, чији квалитети су добро познати.

Као природна последица ових изјава, узвишена Порта није могла да поверује да је српски народ гледао на држање муслиманских гарнизона у царским тврђавама као на непрестани извор опасности за мир у Кнежавини. Такву идеју царска влада никад није усвојила. Ако је београдска тврђава једном променила свој карактер, за мене је неопходно да подсетим Ваше величанство на жалосне околности које су до тога довеле.

Без обзира на то како је до тога дошло, када је Ваша висост а преко Вас и читава Србија затражила помоћ од Његовог царског величанства и изразила своје страхове и предрасуде, царски сизарен Србије, без оклевања, дао је овлашћење министрима да направе нацрт споразума.

Ваше величанство мора уочити да је ова спремност на споразум доказ добрих односа и поштовања права успостављених и признатих ранијим споразумима.

Вашој висости је познато колики значај наши сународници придају тврђавама које Ви помињете. Ви не смете да превидите постојеће историјске везе. Не сме се заборавити ни географски положај тих утврђених градова. Не морам да Вам наглашавам да оне представљају пирамиду демаркационе линије на најудаљенијој граници царевине. Из овог угла гледања, као и из многих других, њихово одржавање је од истог значаја за узвишену Порту и за Кнежевину Србију, чија сигурност је заснована на значајном принципу интегритета Царевине.

Пошто царска влада није могла да призна поставку о уништењу и напуштању тих тврђава, ни да жртвује своје виталне интересе, била је принуђена да тражи друго решење, које, заобилазећи горе наведене сметње, може истовремено да буде нови доказ поверења према српском народу и кнезу. Због тога је савет министара, вођен

мишљу и подстакнут искреном жељом да реши то питање на начин који ће да споји све званичне интресе, пожurio да поднесе царском височанству резултат тих својих напора, који се састоји од три плана. 1. Да повери Вашој висости управу над тврђавама задржавајући ту муслимански гарнизон. 2. задржи у њима помешане гарнизоне, састављене од муслимана и српских трупа истог броја, у сваком тренутку под командом нашег височанства. 3. повери старање над њима лично Вашем височанству, да у потпуности повуче муслимански гарнизон, да га замени српским војницима, под једним условом – да царска застава треба да се вијори на њиховим бедемима заједно са српском.

Ова три предложена решења су била једина могућа, једина практична и у складу с циљем који покушавамо да постигнемо.

Једном речи курс који је Ваша висост хтела да преузме само је представљао отклањање забринутости и неповерења из мисли српског народа. Како узвишена Порта може боље да докаже своје очигледно и велико поверење него препуштајући Вашем височанству врховну команду над тим местима и над муслиманским гарнизонима? Ипак, Његово царско величанство је дало још бољи доказ бирајући трећи план.³⁰ Имам, такође, наређење од Вашег царског господара да Вам пренесем ово срећно решење, у ком ће Ваше величанство и српски народ видети, уверени смо, вредну потврду добре воље Његовог царског височанства и Његове уверености у Вашу верност. Ви ћете знати како да одржите и остварите обећања која сте пружили у писму на које имам част да Вам одговорим.

Пошто је Ваше величанство изразило намеру да дође и да проведе неко време у Цариграду, влада на себе преузима да уреди све детаље ове посете чим Ви стигнете.³¹

³⁰ Порта је била принуђена да прихвати најповољније решење за Србију како би спречила њене револуционарне акције и да би предухитрила велике силе да не затраже још веће уступке.

³¹ Приликом свог првог боравка у Цариграду кнез Михаило је био смештен у приватној малој кући у Цебалији, а приликом друге посете боравио је у две царске палате, једној у граду, а другој на Босфору (Гргур Јакшић и Војислав Ј. Вучковић у књизи *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963, 373 – 374). Ово показује колико је порастао углед кнеза у очима турских власти. И поред тога су били присиљени да пристану на његове захтеве и повуку се из српских градова.

Али паша.”

мр Момир САМАРЦИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

СТАТУТ ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ ИЗ 1880. ГОДИНЕ

Први српско-турски рат 1876. прекинуо је напоре Србије да оснивањем школа, слањем учитеља из Србије и школовањем ученика с простора Старе Србије и Македоније учврсти свој, а потисне бугарски утицај у пограничним областима Османског царства. Развој међународних односа, међународни положај Србије и слабо стање њених финансија после стицања независности налагали су опрезну политику, која ће избећи сваку могућност подстицања заоштравања ситуације у европским провинцијама Царства. Међутим, грчко-турски и црногорско-турски сукоб око разграничења, који је обележио период 1878–1881. и који је почетком 1880. претио избијањем већег сукоба, а пре свега припреме у Кнежевини Бугарској и Источној Румелији за уједињење као непосредна последица таквог развоја ситуације на Истоку, приморали су српску владу у лето 1880. да обрати већу пажњу на питање српске пропаганде у Старој Србији и Македонији. Председник српске владе Јован Ристић обратио се с том намером људима који су били упућени у рад владе у Старој Србији и Македонији претходних година – шефу пресбириа српске владе Матији Бану и професорима Велике школе Милошу С. Милојевићу и Панти Срећковићу. Поменута тројица предложила су оснивање тајног одбора који ће тај рад надзирати и он је крајем августа и образован. Осим њих, у одбор су ушли прота Јаков Павловић, начелник у Министарству просвете и црквених дела, као председник одбора и потпуковник Јован Драгашевић, професор Војне академије.

У историографији која се бавила питањем српске пропаганде у Старој Србији и Македонији после Берлинског конгреса и која помиње рад Ристићеве владе у лето 1880. на покретању пропаганде,

нема помена о покушају оснивања јавног просветног друштва под називом „Друштво Светог Саве”, већ се само говори о оснивању тајног одбора. У некрологу Милошу С. Милојевићу Зарија Поповић записао је 1899. да је Милојевић после ратова за ослобођење и уједињење, не помињући одређену годину, намеравао „да покрене масу народну на њене дужности према неослобођеној браћи, да се створи један просвећени центар за рад на духовном уједињењу с неуједињеном браћом”, те да је „покренуо [...] оснивање друштва „Братство”, и написао правила”, али да његов рад није наишао на подршку у ондашњим политичким круговима, због чега је 1881. Милојевић премештен у Лесковац. Милојевићево „Братство” Поповић наводи као претечу „Друштва Светог Саве”.¹ На основу Поповићевог писања, а не на основу нових података и архивске грађе, о оснивању друштва „Братство” писао је касније Јован Хаџи Васиљевић.² Позивајући се на Поповићево и Хаџи Васиљевићево писање, као и на један документ из фонда Матије Бана³ који представља нацрт статута „Друштва Светог Саве”, без датума, али с касније написаном Бановом примедбом да је реч о пројекту за установљавање „Друштва Светог Саве” 1878, Љубиша Доклестић смело је закључио да је у Београду од 1878. до 1880. постојало друштво „Братство”, основано на Милојевићеву иницијативу, а да је нацрт статута „Друштва Светог Саве”, пронађен у Бановом фонду, заправо статут тог друштва.⁴ Уколико изузмемо Поповићево писање, на основу којег су писали остали аутори, у историографији, а, што је посебно значајно, у познатој архивској грађи нема помена о друштву под именом „Братство”. Сам Милојевић у једном писму из фебруара месеца 1883. министру просвете и црквених дела Стојану Новаковићу помиње друштво под

¹ З. Поповић, *Милош С. Милојевић*, „Братство” VIII (1899), 396–397.

² Ј. Хаџи Васиљевић, *Милош С. Милојевић*, „Братство” XXV (1931), 102; исти, *Друштво Светог Саве (1886–1936)*, „Споменица „Друштва Светог Саве” (1886–1936)”, Београд 1936, 63.

³ Архив Историјског института, Фонд Матије Бана, сигнатура XVI/2, инвентарски број 16/17. Грађа овог архива премештена је у међувремену у Архив Српске академије наука и уметности.

⁴ Љ. Доклестић, *Српско-македонските односи во XIX-от век, до 1897 година*, Скопје 1973, 214.

именом „Српско коло”, које је раније постојало, али му је услед деловања власти онемогућен рад.⁵ Влади Милана Пироћанца Милојевић је 1883. предложио оснивање новог друштва под истим именом.⁶ На основу Милојевићевих писама Климент Џамбазовски на почетку текста о оснивању „Друштва Светог Саве” записао је да је већ 1878. образовано друштво под именом „Српско коло”.⁷ Џамбазовски, при том, није се обзирао на Поповићево и Хаџи Васиљевићево писање о „Братству”.

Статут „Друштва Светог Саве” из 1880, до сада необјављиван и у историографији непомињан, баца нешто више светла на овај проблем, пре свега када је реч о оснивању друштва. Оригинал статута, написан руком Матије Бана, садржи 67 чланова, својеручне потписе проте Јакова Павловића, Матије Бана, Јована Драгашевића, Панте Срећковића и Милоша С. Милојевића и носи датум 3. октобар 1880. Џамбазовски и Доклестић навели су, према нашем мишљењу погрешно, да је просветно друштво постојало већ од 1878. У Поповићевом тексту помиње се само да је Милојевић после ратова основао „Братство”, али не и када, и да је оно престало да постоји после пада Ристићеве владе. На погрешан закључак Доклестића је навео текст на полеђини нацрта статута „Друштва Светог Саве” у фонду Матије Бана, у којем јасно пише да је он написан у циљу оснивања тог друштва 1878. године. Међутим, Бан је на истом месту записао да је „садашње Друштво св. Саве постало [...] доцније услед нашега које је са падом Ристићевим престало” и додао да су чланови друштва били прота Јаков Павловић, Матија Бан, Панта Срећковић, Милош С. Милојевић, пуковник Јован Драгашевић и Ст. Тодоровић. Пројекат статута из Бановог фонда садржи 53 члана у поређењу са 67 чланова статута из 1880. године. Нема сумње да је овај пројекат представљао основу из које је настао статут „Друштва Светог Саве” из 1880, а да је разлика у броју чланова само последица разраде по-

⁵ М. С. Милојевић – министру просвете и црквених дела, Лесковац 19. фебруара 1883, Архив Србије, Министарство иностраних дела – политичко одељење, 1883, фасцикла VI, досије III, С/1-6, к Пов. бр. 574/83.

⁶ К. Џамбазовски, *Културно-општествених врска на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје 1960, 147–149.

⁷ Исто, 180.

јединих чланова статута, који не мењају суштину текста. Чињеница да не постоје сачувани подаци о покушају оснивања „Друштва Светог Саве” 1878, раније цитиране Банове речи и имена чланова оснивача друштва, који су, изузев Тодоровића, исти они који су радили на оснивању тајног одбора 1880, упућују нас на закључак да је заправо реч о истом покушају оснивања друштва за време Ристићеве владе, и то 1880, као и да је реч о пројекту и коначној верзији статута. Могуће је да су постојале идеје о оснивању просветног друштва и раније, те да је као резултат тога могао настати нацрт статута већ 1878, али сматрамо да не би требало занемарити могућност да је Бан, касније пишући напомене на омотима докумената, погрешно записао 1878. годину. Посматрајући рукопис, извесно је да је текст писала иста, али много несигурнија, рука. Матија Бан умро је 1903. и могуће је да је поменути текст, као и друге исправке на својим текстовима које је при пажљивом посматрању могуће уочити, додао сређујући личну архиву последњих година живота.

Ипак, из контекста Банових напомена не произлази јасно, као што је то Доклестић закључио, да је друштво 1878. заиста и основано и да је постојало до пада Ристићеве владе, дакле, до 1880. Да је друштво заиста основано 1878, о томе би подаци били сачувани, јер није била реч о тајном, већ о јавном просветном друштву. Томе у прилог сведочи и чињеница да, иако му је у више наврата у раздобљу 1878–1880. предлагано покретање снажније пропагандне делатности у Старој Србији и Македонији, председник српске владе Јован Ристић није такве предлоге прихватао све до лета 1880, када се то питање наметнуло као последица развоја догађаја. Није вероватно да би, одбијајући такве предлоге, Ристић прихватио оснивање просветног друштва које би имало исти циљ.

Из наведеног произлази да друштво јесте основано, иако не у смислу одржања оснивачке скупштине, већ је само потписан статут, али се то није догодило 1878, већ пред пад Ристићеве владе. Статут носи датум 3. октобар, а влада је пала 19. октобра 1880. После потписивања статута било је потребно да га влада одобри, после чега би била одржана оснивачка скупштина. Међутим, скупштина никада није одржана. После одласка Ристића нова влада Милана Пироћанца није имала разумевање за ту идеју. Државне интересе, као и интере-

се српског становништва на простору европске Турске нова влада намеравала је да штити на други начин, а пре свега одржавањем добрих односа с Цариградском патријаршијом и постављањем српских епископа на просторима насељеним српским становништвом.⁸ Осим тога, напредњачкој влади која је тек дошла на власт вероватно није одговарало стварање друштва у којем би водећу реч имали њихови политички противници либерали, што се из састава оснивачког одбора могло претпоставити.⁹ Проблеми на које је оснивање друштва наишло после Ристићевог пада упућују и на претпоставку да кнез Милан није подржавао ту идеју.¹⁰ У прилог наведеном сведоче и Милојевићеве речи да оснивање „Српског кола” није успело, јер је влада прво одобрила његово оснивање, да би затим „са највишег места” било поручено „да ће бити наређено полицији, да га растера”.¹¹

На основу раније изнетих чињеница могло би се с великом дозом поузданости закључити, као што је то већ претпоставио Доклестић, да су „Братство” и „Друштво Светог Саве” исто друштво. Исти закључак, с обзиром на Милојевићево казивање о разлозима и начину на који је спречено оснивање друштва, могао би се извести и за „Српско коло”. Уколико прихватимо претпоставку да је реч о једном друштву, а било би нереално да се у исто време радило на оснивању више друштава од стране истих људи (бар је то могуће рећи за Милојевића), збуњује, ипак, чињеница да се помињу три различита имена за новоосновано друштво. Пре свега то је могуће рећи за

⁸ Министар иностраних дела Ч. Мијатовић – посланику Србије у Цариграду Ј. Грујићу, Београд 19. јануара 1881, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, IV/1 (1879–1885)*, приредио К. Цамбазовски, Београд 1985, док. бр. 73, 117–119.

⁹ У овом смислу престанак рада тумачио је и Доклестић (Јб. Доклестик, нав. дело, 214).

¹⁰ У време оснивања одбора и рада на оснивању друштва односи између кнеза и председника владе били су затегнути због сукоба у вези с трговинским преговорима с Аустроугарском. Питање је у којој мери је кнез уопште био упознат с Ристићевим радом у вези с тим питањем. О несарадњи између кнеза и Ристића приликом посете бугарског кнеза Александра Београду крајем септембра 1880. сведочи и аустроугарски посланик у Београду Херберт (Херберт – Хајмерлеу, Београд 1. новембра 1880, Архив Српске академије наука и уметности, Исписи из бечких архива, бр. 7940/7659).

¹¹ М. С. Милојевић – министру просвете и црквених дела, Лесковац 19. фебруара 1883, АС, МИД-ПО, 1883, Ф-VI, Д-III, С/1-6, к Пов. бр. 574/83.

„Српско коло”, које сам Милојевић помиње већ 1883, док помена „Братства” нема у данас познатој архивској грађи. Тачно је, међутим, да се назив „Друштво Светог Саве” помиње само у Бановом нацрту и у тексту статута из 1880, који је такође написао Бан. Према нашем мишљењу, ако је основано просветно друштво, то јест потписан његов статут и ако је у сва три случаја реч о истом друштву, име друштва требало је да буде „Друштво Светог Саве”, јер на то указује оригинал статута. Ипак, у недостатку историјских извора који би такве закључке потврдили, неопходна је извесна доза опреза при њиховом извођењу.

На крају, није без значаја напоменути да постоје одређене сличности у одредбама статута „Друштва Светог Саве” из 1880. и статута истоименог друштва основаног 1886, које је одиграло изузетно значајну улогу у пропагандном раду Србије у Старој Србији и Македонији. Иако је лако уочљива велика разлика између 67 чланова статута из 1880. и осам чланова статута при коначном оснивању друштва, сличности се односе на оно што је најважније – циљеве. У оба случаја реч је о просвети и неговању врлина и националног осећања српског народа и у оба случаја посебно се истиче аполитичност друштва, то јест жеља да друштво буде организација независна од политичких сукоба у земљи.¹² Могуће је да је оснивачима „Друштва Светог Саве” 1886. била позната идеја да се оснује слично друштво шест година раније, а можда и текст статута или његова суштина. На такву претпоставку упућује и чињеница да је у раду на оснивању друштва 1886. учествовао Панта Срећковић, један од оснивача друштва 1880.¹³

До поменутог статута „Друштва Светог Саве” дошли смо током прикупљања изворне грађе за историју политике Србије према Бугарској и бугарском питању после Берлинског конгреса. Оригинални статут чува се међу архивском грађом Гргура Јакшића у Збирци посебних фондова Народне библиотеке Србије под сигнатуром Р 558/V/35. У наставку доносимо статут у целини, без значајнијих интервенција на тексту, које су у угластим заградама. Пошто у тексту статута бројеви чланова статута нису тачно навођени, поред броја

¹² С. Томић, *Основна правила „Друштва Светог Саве” и њихове измене у току 50 година*, „Споменица „Друштва Светог Саве” (1886–1936)”, Београд 1936, 137–138.

¹³ Ј. Хаџи Васиљевић, *Друштво Светог Саве (1886–1936)*, 4–5.

члана наведеног у тексту у угластој загради налази се његов тачан број.

Статут Друштва св.[етог] Саве

1.

У цели да се подигне видљив споменик првом црквеном и народном просветитељу српском, те да с науком и врлине њим у српству његоване шире се и крепе по свима пределима нашим установа се „Друштво св.[етог] Саве”.

2.

Видљиви споменик првом просветитељу српском биће црква у Београду, која ће се подићи на гаришту светитељевом, а поред црквице школа за српску сирочад у опште, нарочито ону која су из предела, где је просвета народна најмање заступљена.

3.

Друштво имаће у Београду своју управу, која ће преко подружина изван Београда распрострањавати своју морално-просветну радњу по свима српским местима где у свести и родољубљу народњака нађе одзива.

Све подружине, као саставни део друштва, радиће у истој цели.

4.

Инострана је и строго забрањена Друштву св.[етог] Саве свака политичка цель и радња.

5.

Сва друштвена радња ићиће на ту цель да развија и утврђује у народу:

- а) чист хришћански морал;
- б) домаће и грађанске врлине;
- в) здраве у животу појмове и начела;

- г) општа знања пуку потребна;
- д) Народну књижевност, уметност и чист језик;
- ј) естетичан укус и народни дух у књижевности и уметностима;
- ж) Потпуну свест као србина, славенина и човека.

Управа.

6

Управа или веће друштва бројаће једанајест чланова оснива-
ча, који живе у Београду.

Сви морају бити озбиљни људи, и познати писци, који су до-
ста писали и радили за народ.

7.

Чланови су већа стални; они бирају сваке друге године изме-
ђу себе председника, потпредседника, два тајника и једног благајни-
ка. Остали чланови са именом већника имаће разне дужности.

8.

Кад би који члан управе дао оставку, или отишао за свагда из
Београда, или умро, веће ће означити за његово место три кандида-
та, и те ће предложити великој годишњој скупштини, која ће између
њих једнога избрати за већника.

9.

Веће представља друштво пред властима, пред другим про-
светним Друштвима и појединим лицима.

10.

Сва писма и акта већа потписује Председник, а у његовом од-
суству Подпредседник, а у одсуству овога најстарији по годинама
члан.

Уз председников потпис мора бити и потпис једног тајника, и
друштвени печат, па да писмено има обвезну вредност.

11.

Председник и подпредседник брину се о савесном и тачном вршењу друштвених правила, одлука и наредаба.

Председник сазива на састанак веће кад год, а редовно један пут на седмицу; сазива такође и велику годишњу скупштину, којој заједно са већем председава.

12.

Тајници, који ће се узимати између најмлађих по годинама члановима већа биће у исто време и перовође.

Они ће писати сва писма и акта, држати записнике већеве радње, и архиву управе чувати.

13.

Благајник држаће касу и њом руковати.

Кад год би требало, придодаће му се други тајник за помоћника.

14.

Један већник биће библиотекар, а један чувар друштвених ствари.

15

По један већник председава сваком одбору о којима је ниже реч.

16

Архива, библиотека, и ствари, којим ће руковати поједини већници биће под непосредним надзором Председатеља и потпредседатеља, а дотични већници за њих ће одговарати.

17.

Веће бира чланове друштва у српском, словенском и страном свету.

Оно ће обратити особиту пажњу на то, да избере моралне, заслужне и српству наклоне писце, као и личности познате због њихових врлина, због патриотских и човечанских заслуга, ма коме племену и којој вероисповеди те личности припадале; јер врлина и наука благо су човечанства.

18.

Веће се брине о прегледању књижевних и уметничких дела, усваја их или на поправку враћа, препоручује их народу, или их само одкупљује и издаје за свој рачун, потпомаже боље а оскудне писце и уметнике народне који су у друштво уписани, потпомаже школе у српским пределима који нису никако или су слабо просвети приступачни, брине се за сиромашније отуд ученике, и у опште за све што може српски народ узвисити просветом и честитошћу пред светом.

19.

Веће да би што већу ревност у српских писаца подстакло, а у опште ма чије заслуге за напредак нашега народа отликовало, издаваће похвалне листове, сребрне и златне медаље.

20.

Веће решава већином једнога гласа, а за решавање потребна је присутност најмање шесторице чланова.

У овом последњем случају ако би се гласови на једнако поделили, важи одлука оне половине на којој је Председник, или ко га заступа.

Сви пројекти, предлози и одлуке заводе се у главни записник.

21.

Кад би који већник имао одсуствовати из Београда дуже од два месеца, он ће пренети свој глас на другог већника, или ће изабрати за време свог одсуства између писаца друштвених, а уз пристанак већа, свога заменика.

Ако би то одсутни већник изоставио учинити, само ће му веће привременог заменика означити.

22.

Пошто је св.[ети] Сава друштвени патрон, то ће сваке године у очи дана светитељевог веће сазивати годишњу скупштину, и овој подносити печатан извештај о напретку друштва и целом управином руковању.

На сам светитељев дан веће ће држати свечаност, на којој ће позвати београдске чланове друштва.

То ће исто и свака подружина учинити у своме месту.

Одбор књижевнички.

23.

Овај одбор имаће, окром Председника, осам лица, узетих између писаца разне врсте, а друштвених чланова.

Веће ће ове бирати на две године. Стари одборници могу бити и на ново изабрани.

24.

Која рукописна дела не би се могла у већу прегледати и оцени, та ће се предавати члановима овог одбора на оцену.

Два члана оцењују свако дело; а веће одређује рок у коме му оцена мора бити достављена.

Да би вредноћа сваког дела што потпуније и верније била исљеђена оцена двојицом одборника поднесена долази на коначни преглед у већу.

За сваки преглед веће одређује сразмерну цену, као и за само дело.

25

Половина чланова књижевничког одбора мора бити у Београду, а половина може бити на страни.

Одбор уметнички.

26.

Овај одбор окром председника имаће осам чланова: двојицу за живопис, двојицу за музику и певање, и двојицу за архитектуру, и двојицу за резарство.

Сви морају бити чланови друштва Св.[етог] Саве.

По један од сваке струке може становати и изван Београда.

27.

Веће чиниће овоме одбору своја предложења, као и одборници већу преко свог нарочитог председника.

28

Сваки наложени рад и преглед биће награђен.

29.

Правац у уметничким радовима мора бити српско-словенски према уметничкој висини садашњег века.

Одбор рачунски.

30.

Председништво у овом одбору припада Благајнику.

Њему ће се додати нарочити перовођа, вешт рачунима и члан друштва коме ће се стална плата одредити.

Окром тога постојаће надзорништво /контрола/ састављено од три друштвена члана рачунске струке.

Ова тројица вршиће контролну власт заједно са председником и Потпредседником већа.

31.

Сви учасници у овом одбору одговорни су за свој рад. Они морају становати у Београду.

Окром већника који су у овом одбору, други одборници бирају се сваке године на великој скупштини.

Веће предлаже нове кандидате, међу којима могу бити и пређашњи одборници.

32.

Благајник држи касу, врши сва примања и издавања.

За свако издавање потребно је писмено одобрење већа, на коме морају бити свагда потписани већев председник, и три одборна већника.

До тридесет динара може и сам Председник већа дати писмени допуст за издавање.

33.

Кад год се прикупи у каси преко триста динара благајник је дужан да то јави већу. Ако ти новци одма не требају, Веће их одправља Управи фондова на интерес.

34.

Дужност је чланова контроле да прегледају два пут на годину касу, и све друштвене рачуне.

А и кад год то захтевају, благајник је дужан тому захтевању задовољети.

35.

Рачунски перовођа заводи у нарочите записнике свако примање и издавање, и све своје књиге држи у најбољем реду.

36.

Ако би контрола ма у чему опазила неправилност дужна је под своју одговорност то јавити одма Већу.

37.

Благајник подноси већу у првој половини Децембра извештај о финансијском стању друштва.

Тај извештај веће прегледа па га штампана износи пред велику скупштину.

38.

Кад би благајник био препречен за дуже време у својој дужности Веће означава једнога од својих чланова за привременог заменика.

Заменик, који је одговоран као и благајник, добива од контролне власти писмено уверење о стању у коме је добио финансијско руковођење.

Одбор Домаћински

39.

Овај одбор састављен је од једног већника који чува друштвену библиотеку, и књиге које су у друштвеној цели печатане, и од једног чувара који чува ствари црквене и све што је друштву поклоњено.

Оба су одговорна.

Сваки од њих може, ако треба, захтевати по једног помоћника за отправљање књига и ствари на одређена већем места.

Они сами предлажу те помоћнике, узевши их између друштвених чланова, на своју одговорност.

40

Перовођа рачунског одбора и у овоме саставља [с]пискове књига и ствари; а биће му дужност и одправљати их ако домаћински чувари не би хтели помоћнике узимати.

Тако исто контролна власт врши и у овом одбору своју дужност начином који је прописан за рачунски одбор.

41

Ради лакше администрације израдиће Веће за сва четири одбора подробна правила.

О Подружинама ван Београда

42.

Веће настојава да се и по другим српским варошима заведе подружине св.[етог] Саве, а у мањим местима да има поједине подругаре.

43

Подружине и подругари морални су делови друштва, имају једну целу, једне путове, па за то с њиме састављају једну моралну целину.

44

Свака подружина има свој засебни одбор од 5 лица узетих из свога круга, међу којима бира председника, подпредседника и тајника.

Тајник врши дужност перовође, новчара и чувара, одговоран је Председнику и Подпредседнику, и стоји под његовим надзором.

45.

Председник дописује са београдским већем, доставља му имена нових чланова у своме кругу уписаних са њиховим улозима, као и прилоге и поклоне појединаца, а до 15 Децембра сваке године шиље му извештај о моралном и просветном стању подружине, као и о просветним потребама свога предела.

Председник подружински сазива месне састанке и доставља већу мишљење о томе, како би се друштвена цел могла поспешније постићи.

46.

Сваки подружински одбор саставни је део Већа, са правом предлагања, и дужношћу примесног одправљања друштвених послова.

47.

Сваки подружински одбор настојаће:

- а) да умножава број друштвених чланова;
- б) да у своме кругу што више распростире путем предплата и продаје сва дела научна, књижевна и уметничка која веће издаје, или као сходна друштвеној цели, и ваљана, народу препоручује.

О правима и дужностима
свију друштвених чланова.

48

Број друштвених чланова није ограничен. Они се већем бирају, или му се и сами пријављују.

Честита лица обојега пола, којима је на срцу просвета и моралност народа српскога, примају се у друштво без обзира на веру и племе.

Веће настојава особито на томе да избере или у друштво позове отличније српске, славенске, па и стране српству наклоњене писце и уметнике, све заслужне и патриотичне Србе, као и странце заслужне за наш и сваки други словенски народ, или у опште за човечанство.

49.

Сваки члан друштва добива уз диплому једну бакарну медаљу као видљив знак чланства.

Такса је за диплому 3 а за медаљу 4 динара, који се плаћају једанпут за свагда.

Чим подружине на страни доставе већу имена нових чланова са овим улогом добиће за њих дипломе и медаље.

Сваки члан улагаће месечно по један динар; то је обвезно; а може од своје воље и више, и то ће се звати прилог.

Подружине на страни достављаће Већу редовне месечне улоге концем сваког трећег месеца неизоставно.

50.

Сваки члан друштва добива у пола цене свако дело, сваки лист које друштво издаје, а он хоће да набави за себе.

Он шиље Већу своју фотографију са именом. Фотографија чува се у друштвеном албуму, а име заводи се у друштвени нарочити записник.

Имена свију чланова мушких и женских предаваће се сваке године јавности у штампаном годишњем извештају, што га веће има износити пред скупштину.

51.

Друштво има чланова и приложника.

Когод добије диплому с медаљом и улаже месечни улог, тај је прави члан; а ко само учини друштву какав поклон, па и најмањи био, тај је уложник.

Ко и месечни улог плаћа и више тога нешто поклања, тај је добротвор друштва св.[ето]г Саве.

51. (52)

У опште чланови се деле на 5 врста:

а. На чланове „Високе Заштитнике” који су искључиво из владалачких домова;

б. на чланове „покровитеље” који су у великим достојанствима црквеним државним и војничким;

в. на чланове „добротворе” који друштво потпомажу већим поклонима у новцу или у стварима потребним за цркву школу и сиромашне ђаке

г. На чланове „почасне” где долазе многозаслужна лица за напредак народни, и књижевни нашег, и ма кога народа

д. На чланове „редовне” који плаћају одређени месечни улог.

52. (53)

Ко би престао бити чланом редовним друштва, губи право носити медаљу, знак чланства, и име му се брише из друштвеног записника.

53. (54)

Име високих заштитника заводи се у зачеље златне књиге Друштва, па се обнародује, а живописани лик меће им се у друштвену галерију. По смрти њиховој све подружине држе велики парастос.

54. (55)

За њима долазе у златну књигу имена чланова покровитеља, и добротвора, чији се живописани лик меће у галерију тек по њиховој смрти, и држи им се тада парастос у Београду.

35. (56)

Члановима друге треће и четврте врсте даје се златна медаља св.[етог] Саве.

36 (57)

Члановима пете врсте даје се према заслуги и златна и сребрна, и похвални лист.

37 (58)

Изглед диплома, похвалних листова и медаља одређује веће са уметничким одбором.

38 (59)

Такса је за сребрну медаљу 20 а за златну 40 динара.

О поклонима

39 (60)

Друштво прима сваки и најмањи поклон, било у новцу или у стварима, од чланова као и не чланова.

40. (61)

За ствари подразумевају се:

- а.) Свакојака грађа за споменик св.[етог] Саве, за школу, и друге друштвене зграде;
- б.) Намештај црквени, школски и собни;
- в.) Одежде, звона, живописне иконе, црквене књиге, и подобна.
- г.) Ђачке хаљине, обуча, асталско и креветно рубље, посуђе и т.д.
- д.) Завештаји покретних или непокретних имања
- ј. Што год се приложи, па и сам надничарски рад за душе својих мртвих.

41. (62)

Сваки поклон и прилог биће обнародован са именима поклонитеља и приложника.

Средства којим ће Друштво радити.

42 (63)

Друштво ће тихо и скромно распрострањавати морал и науку овим средствима:

- а) средством поучних сваковрсних за народ књижица, које ће се по сиромашним крајевима поклањати, а иначе продавати по нижу цену;
- б.) средством црквених и других слика;
- в.) средством књига које спадају у виши круг наука и књижевности, а од друштвеног правца моралности и здравих начела не одступају;
- г.) средство[м] једног листа за пук, а једног периодичног књижевног дела за образовано житељство.
- д) средством основних и занатлијских школа, као и издржавањем сиротних ђака особито из предела где школа нема.
- ј) потпомагањем по могућности оскудних а способних писаца и уметника наших.

ж) Издавањем или препоручивањем дела икона и слика из историје и живота народнога.

43 (64)

Друштво св.[етог] Саве клониће се сваке врсте раздражљивих средстава свију писмених и устмених агитација, узимајући свуд и свагда за пример помирљивог и светог свога патрона.

Извори друштвених прихода

44. (65)

- а) Улози за дипломе и знакове чланства;
- б) Месечни улози чланова;
- в) Приходи од штампарије, коју ће друштво имати;
- г) Приходи од књига, новина и слика друштвених;
- д) Сви већи и мањи поклони новчани, или у стварима;
- ј) Поједини прилози;
- ж) Завештаји;
- з) Интереси од депозитованих новаца.

45. (66)

У случају престанка Друштва Веће се неће разићи док не склопи своје рачуне, и не учини са својом имаовином расположење - које му се узвиди да ће морално-просветној цели друштва најбоље - одговарати.

Свакако ће обезбедити издржавање цркве и оближње школе св.[етог] Саве, а живописане ликове и друге слике оставити народном музеју, као и своју књижницу народној библиотеци.

46 [67]

У овом статуту моћи ће Веће учинити само оне измене и допуне које трогодишње искуство буде показало да су потребне.

Али и измене и допуне морају одговарати духу и првацу и - цели која је сад одређена једном за свагда.

Као год што овај статут мора се поднети г Министру прос-
вете на одобрење, тако ће му се подносити и доцније могуће измене
и допуне.

Писано у Београду 3 8бра 1880.

Председник
Протојереј Јак.[ов] Павловић

Чланови
Матија Бан
[Јован] Драгашевић
П.[анта] Срећковић
М.[илош] С. Милојевић

др Александар РАСТОВИЋ
Историјски институт
Београд

ТРИДЕСЕТ ОСМА ГЛАВА КЊИГЕ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА, ПРЕДСЕДНИК ОПШТИНЕ БЕОГРАДСКЕ

У рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду под сигнатуром (РОМС, М. 14045/II) похрањен је оригинални рукопис четврте књиге доктора Владана Ђорђевића,¹ *Успомене. Културне скице из друге половине XIX века. У Грађанском санитету*, који садржи триста седамдесет једну страну текста. Као што је познато, до сада је у целини објављена само прва књига успомена, и то још давне 1927. године, у издању књижаре "Славија" из Новог Сада, док се књиге, од друге до пете и даље налазе у рукопису.

У оквиру Мешовите грађе објављујемо тридесет осму главу ове књиге која је насловљена, *Председник општине београдске или "Не воведи нас у искушеније"*, и садржи четрдесет шест страна тек-

¹ Владан Ђорђевић

је рођен 1844. године у Београду. За доктора медицине промовисан је 1869. Још као ђак је био један од оснивача Уједињене омладине. За војног лекара изабран је 1871, а следеће године је основао Српско лекарско друштво. Лични лекар кнеза Милана постао је 1873. За време првог српско-турског рата био је начелник санитета врховне команде, а након свршетка рата постављен је за начелника цивилног санитета. Његовом заслугом реформисана је санитетска струка у Србији. Дужност председника београдске општине обављао је од 1884. до 1885. године. Био је министар просвете и народне привреде у Христићевом кабинету. Обављао је и дужност посланика у Атини 1891. и у Цариграду 1894. Председник министарског савета био је између 1897. и 1900. Као противник веридбе краља Александра Обреновића и Драге Машин дао је оставку на место председника кабинета. Остатак живота посветио је писању. Објављивао је романе, стручне текстове из области медицине и историје Србије у XIX веку. Главна су му дела: *Историја српског војног санитета*, *Крај једне династије*, *Српско-турски рат*, *Цар Душан*. Умро је 1930. године.

ста (67.500 речи), писаних ћирилицом (црним мастилом). Оне доносе низ занимљивих и изузетно вредних података о доктору Ђорђевићу у периоду између 1884. и 1885. године, када је обављао дужност председника београдске општине, а обухватају његову службену преписку с угледним српским политичарима и дипломатама друге половине XIX века, као, на пример, с Миланом Пироћанцем, Стојаном Новаковићем, Чедом Мијатовићем, али и с члановима своје породице, као и његове приватне доживљаје. Иначе, Владан Ђорђевић је своја сећања о догађајима из тог времена забележио с велике дистанце, и то 1922. године, то јест после тридесет осам година, а рукопис је написан у трећем лицу, што је указивало на његову намеру да казивање буде што објективније. Такође, ова глава обилује и другим важним подацима, који нам омогућавају да лакше реконструишемо његов живот, а посебно део који се односи на време када се налазио на челу београдске општине. У том погледу веома су значајни подаци о посети делегације београдске општине европским метрополама и градовима, коју је он лично предводио ради сазнавања како функционишу тамошње градске службе, а како би се њихова позитивна искуства применила и на Београд. Тај део његових активности описан је чак на петнаест страница текста.

Иако је важио за веома конзервативну особу, његова брига о модернизацији Београда, то јест његови покушаји и напори да оствари бољи и лакши живот његових житеља најбоље разбијају такву предрасуду о овој веома занимљивој личности српског политичког живота последње две деценије XIX века. Занимљиво је да је сам Ђорђевић иницирао посету делегације београдске општине европским престоницама. Циљ посете поклапао се с програмом који је као председник општине себи поставио као задатак: да у Београду изгради модерну канализацију, да граду обезбеди довољно квалитетне и здраве пијаће воде, да улице добро осветли и калдрмише, да изгради кејове и подигне антрпоте (складишта за робу која долази из иностранства). Београд је у то време био варош у којој је живело 35.483 становника. Град се постепено развијао, али се суочавао и с многобројним проблемима, посебно оним комуналне природе. Зато је доктор Ђорђевић себи дао задатак да град уреди и његовим житељима олакша живот. Он је у више наврата у опширним извештајима, који су објављени у "Српским новинама" и књизи *Београдски општински послови за 1884. годину*, писао о лошем стању у коме се налази

градска расвета, недовољној количини питке воде, нездравој канализацији, лошим путевима и лоше калдрмисаним улицама у граду. Писао је и о мерама које треба предузети да се град уреди и сврста у ред савремених европских престоница.² Сви чланови комисије су пре поласка на пут добили конкретна задужења. Владан Ђорђевић је требало да проучи решења комуналне природе, а Јованче Антула³ и Јово Крсмановић⁴ да воде рачуна о трговачкој и привредној страни тог питања. По предложеном плану, требало је обићи Темишвар, Будимпешту, Беч, Минхен, Стразбур, Париз, Брисел, Франкфурт, Берлин и Данцинг, а на интервенцију Чеде Мијатовића у план су укључени и Лондон, Брајтон и Истборн. Након посете европским градо-

² А. Растовић, Велика Британија и Србија 1878-1889, Београд 2000, 100-101.

³ Јован Јованче Антула

је рођен 1854. године у Београду, где је завршио српску и грчку основну школу. Реалну гимназију похађао је у Панчеву, а две године се школовао и у Паризу. Иначе, Антуле су биле угледна трговачко-цинцарска породица пореклом из Клисуре у Македонији. Према традицији, породица је добила име по баба-Цвети (грчки Антула), која је била енергична жена. Прве личности из те породице о којима се нешто више зна били су Стеван, трговац из Клисуре и Јованов отац Константин, трговац-бакалин, који је прешао да живи у Земуну, где је развио трговину кожом и другим производима. Константин је био познат и по томе што је као и друге цинцарске породице, Кумануди и Загла, први подигао модерну и укусно уређену кућу у Београду. Породица Антула је била врло утицајна у београдској општини. Константин је био општински одборник, члан Главног трговачко-занатлијског одбора и председник управног одбора Београдског кредитног завода. Јован Антула је као и његов отац рано ступио у јавни живот. Говорио је грчки, немачки и француски језик. Био је најобразованији београдски трговац свог времена. Учествовао је у оснивању Народне банке, и био је члан њеног Управног одбора. Био је успешан трговац кожом. Умро је 1890. године.

⁴ Јово Крсмановић

је рођен 1830. године у Доњој Тузли, у Босни. Отац Мића Крсмановић бавио се колонијалном трговином, куповином и извозом суве шљиве и коже, ситне стоке и дивљачи. Робу је набављао у Трсту, преко ког је извозио суву шљиву у Америку. Кожу је извозио у Лајпциг као централно европско тржиште за ту врсту робе. Јово је од ране младости заједно са своја три брата радио у очевој радњи, која је стекла угледну репутацију и велико богатство. После очеве смрти с браћом се преселио у Београд, где су развили делатност на изградњи сушара за шљиве, а укључили су се и у куповину и извоз жита и соли. У време српско-турских ратова 1876-78. године, Јован Крсмановић био је командир београдског гарнизона. Његова фирма је помагала државу у новцу, а војску снабдевала храном. На оснивачкој скупштини Народне банке 1884. године изабран је за члана Управног одбора и првог вице-вернера Народне банке. Умро је у Врњачкој бањи 1897. године.

вима, на иницијативу самог Ђорђевића, израђен је нацрт закона о општини главне и престоне вароши Београда и утврђена је тарифа за трошарину, чијим потврђивањем су се могла обезбедити знатна новчана средства за почетак комуналних радова у граду. Нажалост, због личних сујете и љубоморе представника органа управе града Београда, који су имали подршку тадашњег министра унутрашњих дела Димитрија Маринковића, предложен закон и тарифа за трошарину нису потврђени од стране краљевске владе, чиме је почетак остваривања племенитог пројекта др Ђорђевића о савременом уређењу београдске вароши одложен за нека друга времена.⁵

Ипак, необично упоран, Владан Ђорђевић је успео да оствари неке своје идеје. Захваљујући њему озелењене су велике површине у граду. Био је и један од предлагача изградње модерне и хигијенски уређене пијаце на Цветном тргу. Из тог рукописа сазнајемо да је његовом заслугом изграђено и ново гробље изван вароши, касније популарно названо Владановац. Епилог сукоба председника општине и владе завршио се Ђорђевићевом оставком августа 1885. године. Тај рукопис доноси и два његова концепта, у којима је навео разлоге сукоба с краљевском владом и мотиве своје оставке на место председника општине.

Читајући тај рукопис, читалац такође може да осети време, психологију живљења и пословања, укратко дух оновременог Београда. Осим тога, може се сазнати с коликим је жаром и ентузијазмом доктор Ђорђевић обављао дужност првог човека српске престонице. Пратећи његове активности као председника београдске општине, а које су овде представљене, сазнајемо да је био огорчен противник нерада, недисциплине, јавашлука, да је презирао лицемерство и удвориштво и да је посебно био имун на разне видове мита, корупције и провизија. То показују и два у рукопису описана примера. Први, када је дошао у сукоб с представником београдске фабрике цемента, "Редлих-Мелоко", Оренштајном приликом његове понуде за изградњу градске канализације и водовода. Дотични Оренштајн је предложио Ђорђевићу велику провизију за добијање посла, што је овај енергично одбацио. Други пример који показује његов непоколебљив став према корупцији односио се на одбијање понуде Ђорђа Панђела, познатог београдског трговца месом, да до-

⁵ А. Растовић, нав. дело, 107.

бије седмогодишњи монопол да продаје говеђе и овчје месо у престоници. Иако је био веома строг, није владао деспотски, већ искључиво по правди. Као председник општине трудио се да политичко странчарење, иначе рак-рану српског друштва, протера из рада општинске управе. Текст рукописа доносимо у оригиналу, аутентично, без икаквих измена или скраћивања, иако садржи много архаичних израза. Неке речи и делове реченица подвукао је сам Ђорђевић.

Др Владан Ђорђевић, *Успомене. Културне скице из друге половине
XIX века. У Грађанском санитету, књига четврта*

XXXVIII глава
ПРЕДСЕДНИК ОПШТИНЕ БЕОГРАДСКЕ
или
"НЕ ВАВЕДИ НАС У ИСКУШЕНИЈЕ"

Шта је Др Владан као "лорд мер" српске престонице радио и урадио, то је наштампано у четири књиге Београдских општинских послова.

Овде ће бити само Докторови приватни доживљаји, осећања, преписка итд. у овој години његова живота и рада.

Милан С. Пироћанац први напредњачки председник Министарства пише из Рајхенхала 3. августа 1884. Др Владану:

"Драги Докторе,

Честитам вароши Београду кмета а г. Новаковићу избор. Што се вас тиче, управо не знам да ли да вам честитам или да вас жалим. Где год има доста и тешка посла ту сте били на реду. Ако се у нашој азијатској вароши може што учинити, докторе, то ћете ви дојиста и урадити, и ја се од срца радујем што сте се тога великог и лепог посла примили. Имаћете мало тегоба с одбором (општинским) који није на висини, што 'но кажу, потреба престонице, али ако би се могло успети да се у раду општине избију свака политика, сем политике доброг рада у општини, онда се можемо надати да ваш рад и мука неће остати узалудни. На вама је сада да тај нови дух унесете и тиме себи посао олакшате.

Молим вас ако вам не би било с неруке поздравити ми г. Новаковића, Јанковића и Козељца, и примите моје искрене жеље за славан успех у новом положају.

Са срдачним поздравом

М. С. Пироћанац"

Светомир Николајевић, професор Велике школе, који је неко време такође био председник Општине београдске, послао је наименованом главном кмету овакву честитку:

"Др Владану честитам тежак али пун части положај који је милошћу Њ. В. Краља добио, а честитам и вароши Београду што је добила за свог старешину човека који ће јој својом прилежношћу и способностима умети олакшати осећање губитка њена права: да сама бира себи председника општине."

Тоша Виловски, недостојан син Јоце Виловског, који је онда био шеф београдског Пресбириа послао је у бечке новине овакво дебело ласкање новом председнику Београда:

"Као што је јављено, начелник санитета Др Владан Ђорђевић постављен је Краљевим указом за председника Општине београдске. Др Ђорђевић стекао је својим досадашњим радом велике заслуге, и одиста се мора признати да овај редак човек врши све своје обвезе и дужности са изванредном прецизношћу. Према томе, постављење оваквог угледног човека за председника Општине наишло је на неподељено одобравање у свима круговима. Иако је Др Ђорђевић врло брзо направио каријеру, ипак он нема никаквих непријатеља ни завидљиваца. На све стране се признаје да се само његовој снази има захвалити, што су уклоњене све препреке, које су биле у почетку истакнуте противу његовог стремљења. Увек је умео да употреби свој диван (bewunderungswürdig) таленат и да тријумфира. Он управља врло чврсто али је далеко од тога да деспотски влада. Сваки који је ма што солидно урадио налазе у њему заштитника. Својом лојалношћу стекао је многопоменути највеће признање, и ми се радујемо што су заслуге овог одличног човека уважене и на највишем месту. Др Ђорђевић стекао је и на положају начелника санитета глас знаменитог лекара ђенијалне образованости, особитих способности у својој науци."

Доктор се беше примио задатка да једну "азијску" варош претвори у европску па још у хигијенски узор и не слутећи са каквим ће радницима имати да ради.

Општинска управа у Београду састојала се из општинског суда, из десет одељења за десет разних грана општинске администрације и једног општинског одбора од 32 члана.

По пословима то беше једно од највећих министарстава, са том разликом што у тих десет одељења не беше ни једног јединог стручњака. Све то беху махом некадашњи трговци који су пропали, и који су зато што су некада плаћали велики порез добили у старости "парче хлеба у општини". Једна од крилатица Докторових постаде и она да је општина београдска севапциница. Општински чиновници беху прилично размажени, сваки је радио колико је хтео и умео, нико га није контролисао, а одборници, који често нису имали ни појма ни о једном општинском послу, изигравали су Скупштину у минијатури. Разуме се да су сви били страсни партизани разних политичких партија.

Стога је Др Владан, кад је први пут ушао у Општински одбор и у круг свију општинских чиновника да положи заклетву и да прими дужност председника дошао у својој униформи резервног официра, и казао им је неколико речи да у Општини не сме бити политичких партија него само неуморног рада и мушког запта, дисциплине. Он не тражи ни од једног општинског чиновника да ради више од њега (председника) али толико исто издржљивости у раду има права очекивати од свакога. Да би се имао преглед рада а у неколико и контрола истога он наређује: да сваки општински чиновник свакога дана увече пре него што оде из општине кући, има да донесе председнику писмену белешку шта је тога дана свршио од поверених му послова. Тако нпр. општински судија има да јави колико је било пресуђених спорова, извршитељ колико је тога дана извршио од зајажених општинских пресуда, благајник има поднети стање општинске касе тога дана, тако исто и општински инжењер и општински лекар по својим струкама итд. Од извршеног рада и од успеха у њему зависиће плате и унапређења општинских чиновника.

Дембел-хане општинско било је поражено. Нови председник долазио је сваки дан пре свију у Општину, а није хтео увече да макне из своје канцеларије док није примио рапорт чак и од чесмеције и од општинског кантара, од ватрогасца и од мртвачких кола, од лампација.

Нови председник био је тако "строг" да су "пропиштали" сви општински чиновници како ће "давати банкет" онога дана када ђаво

однесе тога "смушенога" доктора, анатеме га било! Ласно је њему са 12.000 динара плате ранити као вештац и долазити у општину пре земунских пиљарица на великој пијаци. Нек он проба да ради до мркле ноћи са платом од 300 талира годишње! Јес ја. Сваком по потреби, а сваки по могућству. Нисмо ми овде у касарни, него слободни грађани у својој општини!

Овако се мање или више гласно говорило по ходницима и по свима канцеларијама Општине али упркос томе гунђању, када су видели да председник отпушта из службе сваког наредника, легаше сви на ам!

И Одбор општински пробао је да мало изиграва "опозицију" постављеноме, указом постављеноме главном кмету, али овај је био "тако лајав" да је свакога "заклопио", нарочито је умео тако "фино да уједе", да се после цео одбор смеје опозиционару. Уосталом председник је некадашњу салу за играње у згради општинској (која је некада била хотел) сада претворио у праву саборницу, и допустио да и публика може присуствовати седницама Одбора општинског.

То је с једне стране поласкало одборницима, а с друге одучило их од "празнословија". Чак и љути опозиционар Стеван Јевтовић, златар, није више тако често тражио реч.

Председник је први месец дана своје службе употребио да најсавесније, до у најситније детаље проучи status praesens Општине, да тачно ухвати колики су приходи општински, на што се они троше итд.

За време ове студије имао је председник да прими сваки дан масу људи, који су имали каквог посла у Општини. Од како се прочуло какве велике радове општина мисли да предузме, почеше се јављати и предузимачи сваке сорте, и капиталисти и агенти. Од ових је председник лично примао само оне, који су му били препоручени од уважених људи и одличних познаника.

Тако 22/8. 1884. пише А. Алексић, велики радикал пред Господом, али добар енжењер, који се одликовао приликом стечаја Др Владановог за најбољу студију о засушивању бара у Србији-пише сада председнику Општине овакво писмо:

"Поштовани Г. Председниче!

Позната беочинска цемент фабрика Редлих-Мелоко-Оренштајн, обратила се мени, као познанику, да Вам доставим следеће:

речена фирма вољна је, да на основу постојећег закона о задужењу београдске Општине сагради Београду потпуни водовод, мрежу канализације и по потреби осветљење гасом. Све ће то речена фирма израдити било да јој се одмах плате израђени послови, дакле за рачун општине, или да сама фирма за неки низ година прими и администрацију речених установа и варошког октроиа у цијели накнаде за учињене издатке око речених грађевина. Општина би могла дакле и без учињеног зајма добити воду, канализацију и осветљење, а може временом те установе откупити од грађевинара, ако јој се свиди.

Част ми је доставити Вам ову понуду с тим да је члан фирме г. Оренштајн вољан, на ваш позив, који можете и мени саопштити, доћи амо да се усмено с Вами споразуме о главним тачкама па према томе да своје оферте поднесе.

На сваки начин нужно је да Општина спреми план Београда са нивелацијом која је сваком понуђачу потребна за израду детаљних пројеката.

С поштовањем А. Алексић"

Једновременно добио је председник овај акт:

"Општини београдској

Сазнао сам да Општина намерава градити и извршити: водовод, канализацију, калдрмисање вароши и осветљење гасом. Стога се нудим за предузимача, да речене установе саградим.

У Беочину у Срему имам фабрику цемента, која је једна од највећих у Аустро-Угарској. Лиферујем и сада још цемент не само за сву Аустро-Угарску за градиво разних жељезница и мостова, него сам и до сада био и још сам једини и искључиви лиферант цемента за Српску државну жељезницу и за савски мост.

Пошто је грађење српске жељезнице при крају, а положај моје фабрике до Београда близу и zgodан, то ми је у интересу, да примим веће грађевине у Београду на израду.

Познато је, да се у новије доба свуда употребљује бетон од цемента за градиво канала и за водоведе уместо другог градива, ма да је бетон мало скупљи од цигљаних канала, јер је доказано, да се у бетону не могу угњиздити пацови, који канале избуше, те тиме влага и нечистоћа из њих протиче у суседне подруме и бунаре и тиме кужи околину. Пошто је дакле бетон најбоље градиво за канале, то се и ја као фабрикант цемента изтачињем као понуђач.

Моја вишегодишња радња око лиферације цемента, као и то, што сам и сам извршио веће грађевине, (жељезнице, вештачке друмове, мостове, вештачке грађевине на води, утврђења градова) то имам искуства и у стању сам, да у току најкраћег времена извршим све детаљне планове и предрачунае за све предстојеће установе, које Општина жели да гради.

Мојим ранијим и дужим радом око грађевина као и сада као индустријалац, имам пространо познанство са свима већим фабрикама машина и са ливницама гвожђа, те сам у стању, да од њих добавим најбоље а јевтине машинерије и гвожђарију уопште.

Моје разгранато познанство са аустро-угарским и са другим европским банкарским кућама даје ми могућност, да и финансирање извршим брзо и са повољнијим условима но ма ко други.

Још 1879. год. подносио сам Општини београдској детаљнији пројект за осветљење вароши гасом. Две године стајао сам у преговору са овдашњом градском командом за израду водовода.

Ако је дакле Општина вољна, ја ћу изградити све планове до најмањих ситница, по којима се могу грађевине одма извршити. Али израда тих планова коштала би прилично, и ја ћу их само у том случају преузети да израђујем, ако ми Општина обећа, да ће ми трошкове, учињене за то, накнадити, ако грађење не остане на мени.

Ако Општина жели са мном да ступи у подробнији преговор о предстојећем, то сам вољан амо доћи, кад год ме Општина позове, јер у близини Београда живим и могу свакога дана лађом или жељезницом доћи.

Београд
24. августа 1884.

С поштовањем
H. Ohrenstein"

Председник је одговорио Алексићу да ће сутрадан примити г. Орендштана, а једновременно позвао је једног од великих инжињера

на железници, неког Голдбергера⁶ те га је упитао како би Општина најбрже и најјевтиније могла доћи до нивелације Београда, тј. до плана са нивелацијом.

Голдбергер је одговорио да ће он сам, са својим штабом инжењера, најбрже изградити тај план, и то јевтиније од сваког другог, ако се г. председник задовољи са провизионом од 10-15%. . .

Др Владан морао је прикупити сву своју снагу да не плане и да томе Чивутину одговори овако:

- Господине! Људски морал је чудно еластично ткање. Некад може да покрије целу Авалу а некада једва покрије један кртичњак. У Враћи је морално имати једну жену, а у Зибевчи неколико корачаји даље, морално је имати 4 жене. Има земаља у којима се стари родитељи негују и чувају као очи у глави, а има их у којима је морално убити своје родитеље када постану неспособни за живот. У вашој земљи можда је морално понудити једном чиновнику провизионе на штету повереног му звања. У нас је то врло неморално. Збогом господине!

Голдбергер је зинуо од чуда и све натрашке изашао из председникове канцеларије.

Сутрадан примио је Др Владан и Оренштајна.

Шта су говорили није записано, а такав разговор писати после 38 година по сећању могло би испасти врло погрешно. Срећом сачувао је А. Алексић од уништења писмо које му је Др Владан писао одмах по разговору са Оренштајном. Писмо гласи:

Господине,

"Београд 26. августа 1884.

Само зато што сте ми ви препоручили г. Оренштајна ја сам ступио с њим у преговоре, али одмах у почетку, ја сам морао да сажаљевам што сам то учинио, јер г. Оренштајн имао је толику дозу безобразлука, да ми предложи да будемо ортаци у пљачкању Општине. Да није био од вас препоручен, да није странац и човек у годинама, ја бих га избацио напоље као што заслужује, вако сам се задовољио само тиме да му кажем: како је ова земљица три године ратовала са Турском Царевином, па ипак ни један од лифераната њене

⁶ Који беше себи већ саградио лепу кућу у Београду, на ћошку Доситијеве улице иза куће М. С. Пироћанца, у којој беше турско посланство.

војске није после рата био богатији⁷ него што је био пре; да се овако велика предузећа може бити у његовој отаџбини раде лоповски, али да то у нас није обичај и да би садашњи гл. кмет београдски, кога Општина тако сјајно плаћа, морао бити последња хуља па да наста-ви преговоре са таквим човеком као што је г. Оренштајн.

Др Владан Ђорђевић

Г. А. Алексићу инжињеру. "

Још истога дана 26. августа 1884. пише Алексић Др Владану:

"Поштовани Г. Председниче,

Веома непријатна ми је била садржина Вашег данашњег писма, и дало ми је повода да г. Оренштајна на одговор позовем за његово неуљудно понашање. Он ме уверава да сте Ви његов говор рђаво схватили и други му смисао дали, да је управо неспоразум између вас и њега. Хтео вам је одмах објаснити његово гледиште, но Ви сте Вашим говором показали му да сте разјарени и није смео и хтео дражити Вас својим објашњењем. Веома је снужден отишао из Београда и сажаљева што Вас је његов говор навео на погрешно тумачење.

Молим Вас пријатељски, немојте бар сумњати, да сам и ја што узрок Вашем споразуму. Познавајући опет понуђача, жалим што Општина губи искусног и предузимљивог предузимача.

Веома би желео да десивши се споразум остане међу нама. Стога Вас молим да Ваше писмо, које Вам прилажем, изволите уништити, и све забраву предати

С особитим поштовањем
А. Алексић"

Дакле само радикалском страху А. Алексића да нико од непозваних не види писмо које му је гл. кмет писао, има овај да благодари што се то писмо сачувало преко 38 година.

Било је политичара који су много доцније, после кметовања Владановог, тврдили да су они из дуванџинице код "Бедуина" и из редакције Самоуправе нарочито преко Алексића подметнули Орен-

⁷ Онда Др Владан није знао колико је једини изузетак, Никола Спасић, зарадио на опанцима, али и тај једини српски ратни богаташ онога доба оставио је своје милионе отаџбини.

штајна да доведу главнога кмета у велико "искушеније" али баш ако би та претпоставка била основана, брзо су се радикали уверили да њихов "Цинцарин" не цркава за новац, да сваки дан чита велику молитву "Оче наш" која се завршује са "Не ваведи нас ва искушеније но избави нас от лукаваго".

О томе се још непријатније уверио Ђорђе Панђела, краљ касапски у Београду.

Овај беше поднео "Суду општине београдске" овакву писмену понуду:

"Ако је општина вољна да ми уступи искључиво право на клање и продавање говеђег и овчег меса у овој вароши за време од 1. јула до 1. новембра ове год. ја се обавезујем да јој дам аренде за то време 7000 (дуката) а месо говеђе даваћу по 70 пара динарских, а јагњеће и овче по 60 пара динарских кило, но под овим условом: да нико са стране не сме уносити месо у ову варош, као што није смело бити кад општина држи- Наплата од официра да остане општини, а цубок остаје моје право с тим да уговор о цубоку престаје 1. јула, а ја ћу га опет продавати одвојено од меса, као што сам то и до сада чинио, и онда одпада и аренда цубока од 1. августа о. г. јер сам ја дотле већ платио

3. јула 1885.
Београд

Понизни
Ђорђе Панђела"

Кад је надлежни чиновник реферисао о тој понуди председнику, он му је препоручио исту, јер Општина би имала дупло толики приход од клања стоке, а публика би добијала месо за читав грош јевтиније по килу.

- А колико има касапа у Београду- упита председник.

- Биће их ваљда на 200.

- Па зар тих 200 домова да оставимо без хлеба само да Панђела много више ћари него до сада? Нећу то ни да износим пред Одбор. Баците то у акта.

После неколико дана, кад је председник "примао" пријавише му Панђелу и Урошића са Теразија.

Председник их је не само примио, него као два угледна грађанина (Урошић држи једну велику пивницу на Теразијама) одмах посадио на канабе и понудио им цигарете.

- Које добро ћир Ђорђе? Чим вас могу послужити г. Јовановићу?

- Ама . . . ете . . . ја сум предао једно молба на општина, па сум дошао да питам. . . - поче Панђела.

- Знам, ћир Ђорђе. Ја ону понуду не могу да примим.

- За што џанум.

- Како г. председниче? - уплете се Урошић - Колико има општина прихода од касапске аренде?

Председник отвори некакав ушивен рукопис, погледа неке цифре па рече:

- Две стотине хиљада динара.

- Лепо. А Панђела нуди два пута толико, а још да продаје месо грош јефтиније по килограму. Како можете да одбијете тако корисну понуду за општину?

Врло просто. Нећу да убијем 200 пореских глава само да ћир Панђела више ћари.

- А, тој ли је -рече Панђела па скочи на ноге. - Хич не бери брига за тој. Сви ти мали касапи ће бидну на мој ајлук. Нег ти, жи' ми господин председатељ, да ми звадиш тај монопол за седум години, а ја ћу теб да дам седум хиљади ћесарских дукати, ете кол ко сутра! Ете, Урош ми је сведок!

Председник је тако силно зазвонио да у собу упадоше уместо једног одације два момка, којима је гласно наредио:

- Баците ова два чорбације низ басамке!

Затим се окренуо газдама и показујући на врата викну на њих:

- Марш! Напоље!

До своје смрти клањао се Ђорђе Панђела Др Владану чак до земље, а скидао је капу пред њим макар га на 50хвати пред собом угледао. На питање једног познаника зашто то чини, кажу да је Панђела одговорио:

- Од сви чиновнице, сас коју сум имао послу, он беше први који неће да прими нишчо!

Између осталих понуђача за велике грађевине Београда био је и гроф Чаки, генерални директор једне велике асфалтске компаније, који је са директором Лутом (Louth) дошао у Београд 11. новембра и узео препоруку Љубомира Клерића, проф. Велике школе да се представи главном кмету Београда.

Међутим, овај беше истог дана отпутовао из Београда. Како? Какво га путовање снашло у сред тако огромног посла? Баш због њега.

Кад је довршио своју студију о стању у коме је застао Општину и кад је о томе прочитао свој извештај на неколико седница Одбора општинскога, онда су, заједно нашли да треба: 1. Пре свега треба проучити у Штрасбургу и Паризу како ваља организирати трошарину, која треба да донесе Општини београдској милион динара прихода годишњег који ће требати за интерес и амортизацију велико општинског зајма. 2. Да треба проучити какав је систем канализације и водовода најподеснији за варош као што је Београд, дакле да ваља обоје видети у главним престоницама Европе и неким варошима које нису много веће од Београда. 3. Да треба видети шта је боље за Београд осветљење гасом или електриком? 4. Које је калдрмисање боље, каменом, дрветом или асфалтом? 5. Проучити да ли је боље да општина предузме све те велике послове у сопственој режији или да их све или појединце даје предузимачима и под каквим условима. 6. Треба видети како друге општине експлоатирају те своје велике установе итд. итд. итд.

Одбор општински нађе да је најбоље да сам председник изврши ту студију, а први члан "Општинског суда" да га у текућим пословима заступа.

Председник је тражио да се изашље читава комисија општинска за тај посао, и нарочито је желео да му се придруже два члана из одбора Јово Крсмановић и Јованче Антула. Првог је предложио као опште познатог поштењака иако је милионер, а другога што је тада био најобразованији трговац у Београду. Председник би проучавао и решавао хигијенску страну свију побројаних питања, а она два трговца, у чији интегритет није нико могао посумњати пресуђивали би трговачку и привредну страну тих питања.

Одбор општински изабрао је поменуту тројицу да изврше потребне студије и да донесу Општини на решење формалне предлоге за извршење свију потребних радова.

Председник Општине похитао је да посвршава најхитније текуће послове како би што скорије кренуо са Крсмановићем и Антулом на пут.

Овај је мислио почети са Темишваром, првом вароши у Европи која беше осветљена електрицитетом, па онда продужити по пре-

стоницама континента, али није ни мислио на Лијеж и Данциг а најмање на Лондон, Истборн и Брајтон.

Али чим су новине почеле говорити о намеравању путовању београдске општинске комисије, председник министарства добио је овакво службено писмо од српског посланства из Лондона:

Препис
Посланство Србије у Лондону.
Н° 98
28 Октобра 1884 год.
У Лондону

Господине министре,

Из новина видим да је одбор општине београдске одредио једну комисију, која има да обиђе знатније вароши европске, и да проучи како су у њима уређени они послови пред којима се наша престоница сада налази. Са приватне пак стране дознајем да у програму комисије није да и у Лондон дође.

Ја сматрам за дужност да обратим пажњу вашу на разлоге са којих мислим да би требало да комисија општине београдске уврсти и Лондон у свој програм.

Пре свега нигде на свету није толико учињено за водоводе, канале, осветлење улица, као у Лондону. Ти су послови до таквог савршенства овде доведени да је ова огромна варош, од својих четири милиона становника, једна од најздравијих вароши у цивилизованоме свету. Поред свих неповољних климатичних околности Лондона, морталитет у њему није већи од 19 од 1000, док по престоницама европског континента она иде и до 36 од 1000.

Ако дакле комисија општине београдске хоће да види највеће савршенство у водоводима, канализацији, осветљењу и постави улица, треба да дође у Лондон.

Може да се мисли да је огромност ове вароши сметња да се на Београд применити може оно што би се у Лондону видело. Кад би то тако све и било -а мислим да не мора тако бити-онда опет у непосредној околини Лондона имају мање вароши од 12 до 40 хиљада становника, које су управо модели модерног уређења по свима правцима јавног здравља, удобности и улепшања. Фолкстон, Хестингс, Истборн-Брајтон и да не помињем-свака од тих вароши тек је у најновије време извршила реформе својих санитарних и других

јавних односа. А уверен сам- шта више могао бих гарантовати-да ће изасланици српске престонице у свакој од њих наћи највећу предусретљивост и потпуно обавештење о свему што би их могло интересовати.

Мени се чини да већ по чисто техничкој страни свога задатка комисија би добро учинила да овамо дође.

Но има и један разлог друге природе због кога би-бар по мом налажењу - она требала и овамо да сврати.

Са неких страна радило се и ради се да се Енглеска учини савсим индиферентна према Србији, преставкама јавном мњењу енглеском да наш политички и културни хоризонт не допире даље од Беча. Ваља нам такву преставку контракарирати сваком приликом. Ја се бојим да се обилажење Лондона од стране комисије престонице српске не узме овде као један доказ оног скученог погледа, и нашег индиферентизма према Енглеској. Ако се то тако узме, онда од недоласка београдских изасланика имамо позитивну морално-политичку штету. Према њој стављам морално-политичку добит, коју би имали пријемом београдских изасланика у Лондону. Добит та истина не ће бити врло велика, али ми се налазимо у таквом положају да нам ни ситне добити нису на одмет; и управо учестаним ситним привредама моралним можемо мало по мало саставити повећи морални капитал.

Уверен сам да би изасланици београдски имали користи од посете у Лондону. А рекао бих да би и Србија имала неке користи већ и самим тим што би се за њу правила реклама поводом доласка изасланика наше престонице.

Наравно да од свега тога не може бити ништа ако општини београдској није могућно да за својих 8-10 дана продужи рок бављења својој комисији, и ако јој је немогућно да, мимо онога што већ чини, жртвује још једну суму од својих 1500 до 2500 динара. Мени се чини да, поред све наше сиротиње, вредно би било да трипут тако потрошимо само за част да се име београдског кмета упише у књигу отмених посетника лорду Меру, кмету највеће престонице на свету, и то престонице која је новчаним жртвама, приликом првог нашег рата, засведочила своје симпатије према српским рањеницима и страдалницима.

Ако је дакле истина да ће главни кмет београдски са још два одборника походити разне вароши европске, и на томе путу доћи у

Брисел и Париз, ја налазим да, поред обзира куртоазије, има и техничка и политичка разлога да они дођу у Лондон.

Остављајући да влада краљевска реши да ли су ти разлози довољни, и да ли је уопште могућно да се по њима што и удејствује ја имам част молити господина Министра да би изволео наредити да ми се најкраћим путем јави ако се реши да београдски изасланици у Лондон дођу.

Изволите, господине Министре, и овом приликом примити уверење о мом високопоштовању.

Чед. Мијатовић. с. р.

Ову копију саопштавам кратким путем на знање г. председнику општине Београдске.

9. Нов. 1884
у Београду

Министар
унутрашњих дела
Ст. Новаковић⁸

Комисија је кренула 11. новембра из Београда лађом за Базјаш. Вејашица снежна била је тако густа да се прст пред оком није видео, и пароброд је морао на сред Дунава читав сахат стајати јер у мал' се није на обалу насуквао. Тек кад се опет толико разведрило да је корманош могао видети наставио је пароброд своје путовање.

И ако је с великим задоцњењем стигао у Базјаш опет су путници могли још ухватити железнички воз и ноћу су стигли у Темишвар где су се надали видети море електричне светлости, а нађоше "египатску" помрчину. Баш те ноћи беше електрика изневерила а петролеумске лампе беху већ укинуте. Непријатно изненађени комесари тумарали су по мраку док се не дочепаше најближег хотела. Сутрадан су прегледали инсталацију осветљења за које већ не беху тако много одушевљени, иако је оно другог дана беспрекорно функционисало, затим су прегледали "ђерам варошке трошарине" и затим отпутоваше у Будимпешту, где су стигли 13. новембра и где су остали читав дан дуже него што су намеравали јер су нашли да у Пешти имају да науче више него што су се надали.

У Бечу је српски посланик Милан Богићевић представио изасланике Општине београдске главноме кмету бечком, који им је ста-

⁸ На почетној страници овога писма, у дну, стоји: Председнику Министарског савета Господину М. Гарашанину, Министру иностр. дела итд. итд.

вио на расположење све своје начелнике одељења, а ови су их водили свуда, показивали им своје инсталације и поклонили им читаву збирку свију штампаних устројава и упутстава за све службе.

У Пешти је комесаре био стигао и гроф Чаки са његовим Енглезима. Др Владан обележава грофову мисију у свом приватном писму са две речи "Eitel Schwindel".

У Бечу је Др Владан примио од министра унутрашњих дела Ст. Новаковића писмо у коме саветује да комисија остане у Лондону који дан дуже, јер је Чед Мијатовић јавио своме Министру да ће кмет и одбор вароши Истборна да је позове да види њихове дивне водоводе, канале и електрично осветљење.

Из Беча је председник послао своме заступнику Мијаилу Крстићу Петровићу пун сандук књига и упутстава о општинским заводима и администрацијама .

Ту је Др Владан добио прво писмо од куће да му је новорођена ћерчица Олгица- умрла.

О бављењу у Минхену нема ни помена. Прво писмо из Париза почиње овако:

"Од напрезања досадашњих послова мртви уморни стигли смо прошлу ноћ овде. Биће срећа ако се не разболимо док свршимо и другу половину задатка. Рђаво би време које како зар и могли поднети када би бар сваку другу ноћ могли спавати. Али сваки дан јуримо као фијакерски коњи а ноћу путујемо даље. Готово као човекомрсици стигосмо у Париз".

Пошто су свршили посао у Паризу, децембра 3/15. пише Др Владан

"Најзад сврших са Паризом и сутра јутро крећем за Лондон. Овога пута нисам имао никаквог задовољства у Паризу. Посао ми је пресео због циновских растојања, због страшне заплетености свију грана општинске службе (директори појединих грана чак се и не познају лично). Главни утисак који сам добио то је да сам био у једном колосалном мравињаку у коме хиљадама мрави непрекидно јури у свима правцима".

Из сећања на ту јурњаву кроз Париз да забележимо једну карактеристичну ситницу.

Наравно да је комисија посетила париску општинску кућу, славни Hotel de Ville. Директор париске трошарине, који их је водио тога дана, показао им је саборницу париског општинског представ-

ништва, у коме заседају лавови као Хенри Рошфор, Леон Буржоа, Клемансо итд. а за тим их је представио Председнику тога парламента првокласних политичара. Др Владан, после кратког разговора са својим париским колегом, нађе да је овај сасвим необразован ћифта и кад су полазили из општинске куће он упита њиховог вођу:

- Молим вас, г. директоре, шта је садашњи председник Париске општине у своме приватном животу?

- Бакалин из Марсеља.

- Тако? Е онда разрешите ми молим ову загонетку: Од куда онеме збору политичких лавова председава овакав један - бакалин?

- Врло просто. Баш зато што су чланови општинског представништва све сами лавови, нису хтели један другог да пусте преда се, и зато су ову нулу изабрали себи за председника!

Кад је Др Владан доцније превео Крсмановићу овај одговор, Јова рече:

- Сад разумем од куд је Никола Пашић постао шеф Ђаји, Таушановићу, Стојану Протићу и другим величинама радикалне странке.-

У Паризу је Др Владан имао и једно задовољство, добио је прво писмо од свога најстаријег сина из кога вреди цитирати неколико врста:

"Поправио сам белешку из Науке Хришћанске. Говорио сам тако да ни он сам (катихета) не би умео боље да каже. А он шта ће, види да знам, даде ми петицу. Ајд' идите на место, па други пут немојте тако учити да после морате да поправљате белешке". Поправио сам и белешку из земљописа. Имаћу за ово двомесечје 4. У овом тренутку када ти ово пишем рекла ми је Талица да ти у место ње пишем ово: да смо сви здрави и живи и да те поздравља и жели срећан пут. Она жели и моли те да и њој пишеш писмо и још те моли да јој купиш једну књигу са лепим сликама. Кад сам питао Мару, "шта оћеш да од твоје стране пишем оцу" она ми је одговорила, "ја не знам, но кажи оцу да ми купи једну лепу и добру торбу". Аца ти јавља да је он разредни редар у његовом разреду. Он жели да му донесеш један Schatten Spiel.

А са радошћу ти јављам да смо из клавира тако напредовали (само ја и Аца) да већ свирамо из друге књиге.⁹

⁹ Читав овај пасус прецртао је В. Ђорђевић

Поздрав од свију нас. При свршетку овог писма молим те донеси и мени један (notes) нотес, али баш париски, један перорез за увлаку (париску) јер су ми од јаке потребе.

А сад ти љуби руку и кличе ти, Срећан пут.

Твој син Милан"

Иако је био у грдном послу отац је одговорио сину између осталог:

"То пре свега не може бити истина, јер да твој катихета не уме боље да каже не би ти био његов ђачић. Чим си добио петицу то је знак да си одлично знао, није нужно да се сам хвалиш. То је ружно.

Талици кажи да ћу јој донети лепу лутку, а писма ћу јој писати кад она буде научила да чита и пише. Добиће и књигу са сликама.

Мари кажи да ће добити торбу и у торби нешто лепо ако буде прилежно штрикала и учила клавир. Збиља је ли свршила њену зимску сукњу што је плела или ће јој први пут обући за Врбицу?

Мило ми је што је Аца редар свога разреда. Тако ваља. Уосталом он је увек уредан ђак. Добиће он ове године и књигу на Петровдан.

Тако, сад иди пољуби руку мајци, Деди, баби и тетки и кажи им: поздравио вас мој отац. Па онда узми бубицу (Љубомира) преда се и кажи му, рекао отац да те бубим па га пољуби у оба образа.

Кажи мајци да ћемо уторак вече бити у Лондону где ћемо остати 2-3 дана".¹⁰

Тако се он надао са својим друговима, али Чеда Мијатовић 24. новембра 1884. пише Др Владану:

"Веома се радујем што ћеш са г. г. Крсмановићем и Антулом свратити у Лондон. Моја је радост тако велика да се све бојим да ми се како не измакне. Ја вас очекујем у четвртак вече у Лондону. То вече молим за част да ручате код мене. Моја је жена, рачунајући на сигурно на ваше присуство, позвала српску колонију (од два лица српског генералног консула и још 2-3 пријатеља.

У петак сте позвани код Лорда Мера на доручак у 1 ½ сат. На путу к њему проћи ћемо кроз најинтересантније улице лондонске.

¹⁰ Владан Ђорђевић је прецртао и део текста који почиње пасусом: " Поздрав од свију нас" и завршава се реченицом: Кажи мајци да ћемо уторак вече бити у Лондону где ћемо остати 2-3 дана".

После доручка извешћемо се да видимо водоводе и друго што спада у ваш програм.

У суботу пре подне имамо отићи железницом у Истборн једну од најлепших модерних вароши, где су водоводи и канали и осветљење у највећем савршенству. Кмет и одбор општински позвали су вас да видите њихове установе и да са њима доручкујете, а на тај доручак позвали су неколико одличних грађана, ангажовали музику и чак набавили српску химну. Чак су хтели да ангажују и специјални влак, те сам ја, застиђен толиким њиховим спремањем, замолио да тога не чине. Ми се можемо пред вече вратити у Лондон и још исто вече можете ако хоћете поћи за Брисел. Биће за вас од интереса, а за Србију од неке политичке користи да се дате видети у Истборну. Ово у толико пре што је кмет већ ангажовао и 6 новинарских репортера да опишу дочек општинске комисије београдске.

Понуђен ми је позив за вас да дођете у Брајтон, али сам га одбио, рекавши да немам никакве надежде да га примити можете.

Штета што нећете моћи да останете 5-6 дана!

На сваки начин у четвртак увече да ручамо (ако Бог да) заједно, а у петак да доручкујемо код Лорд Мера, а за предмет ваше мисије како буде".

Последње подвучене речи најбоље карактеришу Чеду.

За њега је главно било да овом приликом и српски посланик доручкује у Mansion house-у, палати главнога кмета лондонског, која се част не добија ласно-а већ за главни предмет комисијиног посла-како буде, алах керим.¹¹

Из Лондона пише Др Владан својој жени 7(19) децембра 1884:

"Хвала за радост коју ми је направило твоје писмо. Оно је пало као сунчани зрак у моје мрачно расположење, које ме је у лондонској магли још више притискивало. . .

Од свију вароши које смо до сада проучили, најмање смо научили у Паризу. Стога ми је било право кад смо га оставили и једина ми је брига била да нећемо много страдати на морском рукаву који раздваја Француску од Инглеске. И ако је море у каналу било доста немирно, срећом нисмо много страдали. Увече стигосмо у Лондон где су нас на станици дочекали Чеда и два Србина који живе у Лондону. Они су нас одвели у први хотел лондонски (Claridge's, Brook

¹¹ И овај пасус је В. Ђорђевић прецртао.

Street) у коме нам беше спремљен стан. Брзо смо се пресвукли те одосмо на ручак у Српско посланство. Било нас је 12. Тај ручак коштао је Чеду најмање 50-60 дуката.

Јуче смо проучили лондонске водоводе. Па онда смо се возили железницом два сахата до вароши Истборна која се налази на морској обали. Она нас беше позвала да видимо њено санитетско устројство, и беше нам ставила на расположење салонски вагон. У Истборну дочекао нас је на станици главни кмет у свечаном оделу са знацима свога звања и са целим општинским одбором. Пошто су нас поздравили предаше нам дивно израђену адресу, па онда се одвезосмо 15 ландауера на обалу морску да уживамо изглед. На жалост, на мору је беснила бура. Показаше нам водовод, канализацију, купатила итд. Тако што савршено не бејаш дотле нигде видео. Варош по себи спада у најлепше вароши које сам видео. Па онда нас одведоше на ручак, где нас музика дочека са српском химном. Држане су многе здравице. На моје сопствено чудо, и ја сам изговорио једну на инглеском језику. Чеда ми рече да је мој инглески изговор диван, (бољи од његовог, што није чудо, јер је његова баба Американка).

Данас проучавамо канализацију лондонску, па онда доручкујемо код Лорда Мера лондонског, а то ће речи код владоца над 4 ½ милиона људи!

Пиши ми у Франкфурт н/М на Хотел Russischer Hof ".

Наредно писмо је из Лијежа од 13(25) децембра 1884:

"Тешко да си икад чула за име вароши из које ти пишем, и ако је то варош пет пута толика као наш Београд.

Шта ћу ја у овој вароши?

Ништа. Овде чак немам ништа да научим. Па ипак сам морао овамо свратити на један дан. Ево зашто:

У овој вароши живи један старац по имену Емил де Лавлеј, европски писац првог ранга, кога сам у Београду видео само на неколико тренутака, и коме је наш Краљ дао звезду Св. Саве, јер нам је својим пером користио у свету, јер нам то перо може бити још од веће користи. Он ми је писао како је из новина видео да путујем по Европи, па ме позива да на путу за Франкфурт застанем у Лијежу и да код њега одседнем. На овај љубазан позив одговорих да би за мене била част примити га, али ја не путујем сам него са још два бео-

градска одборника. На то одмах Лавлеј нас зове сву тројицу бар на један ручак. То смо морали примити - Србији за љубав.

Ја сам ти у петак писао из Лондона. Тога дана у подне били смо код Лорда Мера, који нас је врло љубазно и свечано дочекао, сјајно угостио, и ризницу лондонске општинске куће показао. Тога дана биле су све лондонске новине пуне бележака о нама. У суботу путовали смо 2 сах. железницом до приморске вароши Брајтона. Та варош од 100.000 становника беше нас позвала да је посетимо. Свечан дочек на станици, дивни водоводи и једна електрична железница, пред којом нема упрегнутих ни коња ни локомотива. Свечан обед у краљевој палати. Опет сам морао инглески да наздравим итд.

У недељу рано остависмо Лондон. У подне били смо у Дувру (Dover). Морски таласи као куће, дословно. Па ипак морадо смо се укрцати. Срећом сетисмо се савета који нам је стари Мариновић¹² дао: Ако је бура на мору да одмах легнемо и да не отварамо очи док не стигнемо другој обали. Урадисмо тако и ни један нисмо повраћали. За два сахата били смо на француској обали у Кале-у. Одмах у спремни брзи влак и у 9 с. увече били смо у престоници Белгије, у Брислу. Дивна варош, десет пута као Београд. Цео понедеоник нам је требао да тек видимо људе којима смо се најпре имали представити. Стога, тога дана само прегледасмо две школске зграде. Уторак: завод за осветљење вароши гасом и водоводе. Увече гала-ручак код Финста, са неколиким милионерима, па онда у његову ложу у опери. У среду прегледасмо канализацију и систем чишћења вароши, па на железницу, која нас до мрака доведе доведе. Данас остасмо овде не само због Лавлејевог позива него и због празника. Ко би нам што у Франкфурту показао на први дан њиховог Божића.

Синоћ бесмо тако уморни да смо се разговарали како би било да баталимо Франкфурт, па да одјуримо право у Берлин? Тиме би уштедели два дана. Али јутрос, пошто смо се ноћас добро одморили нађосмо сва тројица да би било неопростиво не стрпљење не отићи у Франкфурт који има тако узорите све општинске установе. Кад би ти знала како је мени. Ја бих да могу најрадије послао до ђавола и Франкфурт и Берлин и Данциг па бих одјурио право у Београд и ако би за то ваљало 3 дана и 3 ноћи провести у вагону без одмора. Али то би било неопростиво. У прве две вароши налазе се два велика

¹² Онда посланик Србије у Паризу.

предузимаача, које желимо да придобијемо за наше велике општинске радове, а у Данцигу чека на нас најбољи кмет, у кога могу највише научити што се тиче општинске администрације. Морамо имати још мало стрпљења. Па и не би ми то толико тешко пало, јер сам непрестано у друштву са земљацима, и јер сам непрестано у послу. Али данас при *table d' hote* у хотелу у мало се нисам заплакао. За столом беше једна удовица са 7-оро мале деце, све једно другоме до увета, међу њима мушкарче као наш Милан. Та породица беше на путу за Мароко, где је отац био посланик, па пре неколико дана, овде у хотелу умре отац те породице. Не умет ти рећи каква тужна и каква блажена осећања у мени осетих. Нека само да Бог да вас све живе и здраве затекнем, па ћу заборавити сва напрезања овог пута.

Дакле сутра рано полазимо за Франкфурт н/М. Увече ћемо бити тамо, и целу суботу. У недељу путовање до Берлина. Понедеоник и уторак морамо у Берлину остати. У среду путовање до Данцига, где морамо најмање 3 дана остати. 23. децембра по нашем моћи ћемо кренути назад. Ако могнемо путовати 3 дана без одмора можемо у среду 26. бити код куће. Ако уз пут будемо могли где што времена уштедети можемо бити и за бадње вече дома. Гледаћемо ако се икако могне да тако учинимо. На сваки начин од срца бих се обрадовао ако би у Данцигу нашао какво писамце за тебе. Адресирај за мене *durch Gute des Herrn Geheimrathes von Winter oberburgermeister von Dancig*.

Бог нека вас чува све. Ја вас поздрављам и љубим од свега срца, твој човек који те воли од свега срца".

Овде престају приватни подаци о београдским комесарима.

Др Владан и другови вратили су се првих дана 1885. год. у Београд и поднели су Одбору Општине београдске опширан извештај о свему што су видели и детаљније предлоге о свему што треба Општина и којим редом да уради.

Сви су предлози усвојени и одмах је израђен нов закон о Општини београдској, како би уместо "примирителног суда" Београд добио организацију самосталне престоничке општине. Тај закон поднесен је одмах влади да га изнесе пред Народну скупштину, која се имала састати у Нишу концем марта.

Одмах затим приступљено је изради трошаринске тарифе. О свакој појединој тачци те тарифе вођена је бескрајна дебата која је кадшто била драстична. Тако нпр. при дебати колико да се плаћа на

свако прасе и на свако јагње које се унесе у варошки рејон, вођ опозиције у општинском парламенту Стеван Јевтовић држао је дугачко и врло дирљиво слово: како није право, да сиротиња, која се целе године пати и тако рећи гладује не може ни за Божић ни за Ускрс да купи мало печенице због општинске трошарине. На то је председник само ово рекао: "Господине Јевтовићу! Ваша беседа чини част вашем срцу, али вређа вашу памет". На то омирски смех целог Општинског одбора, и такса за печенице прошла је *comme une lettre a la poste*.

Кад је дефинитивно утврђена тарифа за све за што се имала наплаћивати трошарина, она је поднесена краљевској влади на одобрење са молбом да јој се одобрење што скорије пошље, јер је трошаринаска линија око вароши већ утврђена и чека се само на то одобрење па да се први ашов забоду за извршење великих општинских радова.

И одиста док се чекало на нов општински закон и на одобрење за тарифу председник беше ступио у погодбу за израду планова за нивелацију, за израду пројеката за канализацију и водоводе, за електрично осветљење, водио је колосалну преписку са најбољим стручњацима које беше изабрао на своме путу по Европи, а што се калдрмисања улица тиче направио је неколико проба, макадам од Мале пијаце до железничке станице, тротоаре од цементских плочица пред општинском кућом, калдрма од коцкастог камена у половини Дубровачке улице.¹³

Да би Општина београдска примером претходила свима другим у вршењу закона о чувању народног здравља, Др Владан је, после јаке борбе, успео да организује ново гробље изван вароши, чак на Булбудере, на славујском потоку. Све су га бабе београдске проклињале, као и онда кад је наредио да се мртвачки сандуци још код куће закуцавају и залемљују-али народ је и то позлатио једном речју и назвао је ново гробље-Владановац.

За општински закон и за трошаринску тарифу надао се председник општине поглавито у помоћ свога побратима Ст. Новаковића, али није слутио напредњачке интриге које ће тако брзо скинути Стојана са положаја министра унутрашњих дела.

Ево каква је писма почео добијати Др Владан из Ниша:

¹³ Која још траје после 38 година.

"6. априла 1885

Драги Владане,

Хвала ти на првом Stimmungsbericht-у. помаже ми то. Што се тиче твога посла, ни пошто у казну.¹⁴ Онај други пут "кротости и благости" слеђуј па успео не успео.

Ситуација је у Скупштини довољно рђава. Ударио распад на све стране. Скупштинарима је криво што нема хармоније међу члановима кабинета, јер налазе да тога ради управа државних послова млако и слабо иде; налазе да су напредњаци данас само по форми на влади, а да либерали земљом управљају, да се либералима дају класе, да је попис рђаво вођен, да ја не марим за партију, јер сам говорио како нисам министар напредњачки него Краљевине Србије, да ће Краљ после Скупштине отпустити Владу, и да је тога ради боље да то Скупштина учини, да су Пироћанац или Рајовић, Чумић и Кујунџић људи који могу ситуацију да разбистре и бољу и јачу Владу напредњачку да образују. У томе је главно. Овај покрет воде Глишић и Жуњић. Да би успели старали су се да из скупштинског клуба Напредне странке образују ужи клуб, који би од министра тражио обавешења, *gesprekive* тражио од њих оставку. То су учинили, али не мислим да је избор за њих повољан изашао. Ова нова напредњачка опозиција жали што мало заповеда министрима (особито мени), па ти од тога што не познаје ситуацију ни горе ни доле, ни десно ни лево, користи се мало незгодама, иза пописа (где је хтео много да украде, па није могао) и стара се да организује борбу партизанства спрам гувентменталне партије. Ја мислим да им се не извињавам, него, како ми је и онако свеједно, да се с њима млатнем, па шта испадне. За убудуће видећемо. Симптоматично је и филозофски ме занима што су *les griefs déu haut et les griefs déu bas* исти у суштини и у главној својој садржини. Ово је само за тебе итд.

Ст. Новаковић"

На многа писма која је Др Владан писао Стојану овај одговара 12. априла 1885:

"Хвала на свима писмима,

¹⁴ Хтео је да кажњава рђаве општинске чиновнике

Кад сам примио оно велико, читав фељтон пун духа о светковини београдској, просто нисам могао уздржати се да га не пошљем Господару, и тамо је и до сад. У њему мислим да ме питаш за збор. Нареди и држи га кад ти је год угодно. Сад је после несрећног покушаја војвода у политици *détente* и у томе проћи ће све.

Што ти је А. Чумић предлагао да уђеш можда у Коларчев одбор, требало би примити - ако има изгледа да се његов и Милићевићев уплив тамо комбатира, иначе не. Требало би очистити и тај одбор од политичке шпекулације. Тамо имаш да рачунаш на Марка Стојановића, којега знам да цениш и поштујеш, а ја бих одавде рекао да ова мисао њему припада. . .

Адреску дебату ћеш видети из новина. Војводе су организовале један *surprise* да би искочили као нови мученици за слободу. Ја сам их одмах усред скупштине обележио као просте рефрактере пословника. Кад је Краљ јуче примао адресу прекорио их је јавно, пожаливши неслогу, учинио је то начином благим, али у толико јачим. Стидећи се и сами, они су били сакривени у гомили и нису смели да стану у први ред по свом рангу. Јутрос је Жуњић тражио одсуство до краја сесије, да иде да се лечи у Рибарској бањи и да тамо испашта *les chagrins dun sauveur mesounu!*

Ето ти србијанска политика! Па да се човеку не огади - и у земљи у којој као да политички џамбаси највише могу.

Сасвим заборавих твој закон. Још нисам доспео да све проучим. Надам се да ће добро проћи, и ја ћу ти јавити. Нишлије врло озбиљно хоће кмета под београдски, и сад потписују за то петицију Скупштини.

С поздравом

Твој Ст. Новаковић"

Међутим, "партизанске војводе" биле су јаче од оних који су хтели да буду министри Краљевине а не партије, и наскоро после овог писма - Ст. Новаковић није више био министар унутрашњих дела, и вратио се у Београд.

На његово место дошао је за министра Димитрије Маринковић, велики напредњачки партизан, кога су његови другови звали, сигурно у шали, ако не у подсмеху Кавуром.

Тај бедни Кавур добио је као министарски задатак: да осујети велике радове Општине београдске, и да доведе Др Владана дотле да сам поднесе оставку на председништво.

Ево шта пише Ст. Новаковић Др Владану:

"30. јуна 1885.
Београд

Драги Владане,

Како сам се из једног врло дискретног али тим поузданијег извора известио, овако је свршена твоја трошарина у седници Министарског савета. Враћа ти се предлог с примедбама, а о питању војске не говори се ни речи. Ово зато што је министарски савет дошао до уверења да је то питање ранијим законодавством по познатом схватању (тј. да војска не потпадне под трошарину) решено. Мислим да је моја апресијација тачна; избегава се битка на питању војске, и, ако су примедбе у чему год претеране, дата је тамо већа снага, да би се предмет конфликта преместио, по плановима који су у министарским круговима нађени за угодније.

Према овоме треба ићи мудро, не гинути лудо. Ја бих ту ствар са највећом хладноћом радио овако:

1. Испитао бих то војно законодавство по коме се мисли у Министарском савету да је војска изузета од трошарине. Тај испит треба учинити хладно објективно и поверљиво са правницима од знања, поверења и ширих погледа.

2. Покушао бих да то увучем у дискусију као question préalable пре главне ствари.

По томе што би одатле (из 1. и 2) изашло, решавао бих се. У свему треба радити с највећом пажњом и штедњом, кавалерски, ни ком не отежавајући положај, и увек у договору са главним људима, који су питање до сад својим поверењем и именом тако племенито подупирали. У томе се не дај уморити. И опет промисли још једампут и двапут о одсудном кораку.

С поздравом

Твој Ст. Новаковић"

Ласно је било Ст. Новаковићу тако мирно и хладно поступање, али је влада почела, преко Управе вароши Београда, као надзорне власти над Општином београдском, почела ову тако малтретирати, да ни човек сасвим другог темперамента него што беше Др Владан, не би могао дуго издржати.

Најпре је министар унутрашњих дела на свакој позицији трошаринске тарифе имао такве и толике замерке да за свакога беше очевидно да Влада неће да се изврши закон о београдској трошарини; а без тог извршења постајаше немогућно за Др Владана да изврши и једну тачку свога председничког програма.

Из тога што је председник Општине израдио пројекат новог закона општинског направила је Управа вароши Београда кривицу Др Владана.

Пошто би цео свет видео шта је Влада оваквим својим радом упропастила, ако би угледала света четврта књига Београдских општинских послова која је баш тада довршена у државној штампарији - председник Министарства наредио је "кратким путем" управнику Државне штампарије да то службено издање Општине београдске просто узапти.

У хартијама Др Владана налазимо из ових дана ова два његовом руком писана концепта:

"Узевши у обзир,

1. Да је председник Мин. савета министар иностраних дела, Г. Милутин Гарашанин, као заступник министра унутрашњих дела својим претписом од 31. јула о. г. ПН° 9408 оснажио незаконито решење Управа вароши Београда од 23. јула о. г. Н° 9863 и тиме погазио члан 76 закона општинског, а огрешио се о члан 33 Устава земљског;

2. Да је поступком управника Државне штампарије, који је самовластно узаптио четврту књигу Општинских послова и тиме на novo навео превентивну цензуру у Србији, која је законом о штампи укинута;

Одбор општине београдске решава: Да се против овако незаконитих поступака Г. Министра председника поднесе жалба Народној скупштини".

Други је концепат за оставку председникову. Из ње да наведемо само оволико:

"... нашто доказивати неоснованост једног претписа кад је за сваког човека, који уме мислити, јасно да је цела ова афера само претекст да се ја скинем са кметовског звања, те да Влада не мора доносити никакве одлуке о трошарини, коју је под другим расположењима сама узаконила.

Тај се резултат уосталом могао постићи и без овога, на силу изазватога конфликта између Владе и општинског представништва, који неће никоме бити од користи, а Општину може јако оштетити. Требало ми је само навестити да Влада сада неће трошарину па бих ја, који сам поверењем Владином дошао на положај главнога кмета београдског, нашао начина да се са њега уклоним.

Али кад је Влада нашла за добро да озлоједи општинско представништво, оснажујући једну незакониту наредбу полиције, која сем тога нема никаквог смисла, мени је част Г. Министре замолити Вас да на основу прве три алинеје члана 23. под а) општинског закона, изволите издејствовати Краљевски указ којим се смењујем са звања председника Општине београдске и да уједно изволи наредити коме ћу имати да предам дужност, ако се истим указом не би поставио нов председник општине.

Ја сам, Г. Министре, Ваш покорни слуга

Др Владан Ђорђевић

3 ег Августа 1885
Београд"

Одбор Општине београдске вотирао је једногласно поверење своме председнику који му је указом наметнут за председника, а Краљевска влада скинула је са председништва човека кога је сама поставила, и то из врло ситничарског разлога: да тај њен човек не изврши једно велико дело, да не постане популаран и политички опасан за - владине "Кавуре".

Кад се Др Владан опростио од општинских чиновника, он их је у шали упитао када ће бити њихов банкет што су га скинули с врата - општински чиновници брисаху сузе...

др Сузана РАЈИЋ
Филозофски факултет
Београд

ИЗ ДНЕВНИКА ПАЈЕ МИХАИЛОВИЋА

Павле (Паја) Михаиловић рођен је у Јагодини 1845, а умро је у Нишу 1915. године. У месту рођења завршио је гимназију, а затим је студирао права у Београду. Синовац Стевче Михаиловића и унук Михаила Јовановића, оданог Обреновићима “и душом и телом”, Павле је растао у обреновићевској породици. Међутим, он је рано напустио ту породичну традицију.

Још као студент сарађивао је у новосадској “Застави”, а касније у “Панчевцу”. Био је добар друг и идејни истомислилац Светозара Марковића и Ђуре Љочића. С њима је 1871. године покренуо лист “Радник”, први социјалистички лист у Србији. У њему је објављен *програм* социјалиста, чији је потписник био и Паја Михаиловић. Даљи идејно-политички развој Михаиловића кретао се путем моделирања идеја Светозара Марковића и доцније Адама Богосављевића ка радикалним идејама које су нашле израза у програму тек основане Народне радикалне странке (1881).

Од септембра 1883. године Паја Михаиловић је заузео место у Главном одбору странке. То је било уочи самог избијања Тимочке буне. Михајловић је поделио судбину осталих другова из Главног одбора. У ноћи између 6. и 7. новембра похапшени су сви чланови Главног одбора (сем Пашића, који је напустио земљу)¹ и изведени су пред Преки суд, под оптужбом да су учествовали у подстицању, припремама, а самим тим и у подизању буне. Оптужба против Михаиловића није имала потребну тежину. Он се није теретио ниједном конкретном кривицом и, за разлику од Пере Тодоровића и Раше

¹ Раша Милошевић, Пера Тодоровић, Коста Таушановић, Стеван Стевановић, Јован Симић, Јован Ђаја, Андра Николић, Гига Гершић и Паја Михаиловић.

Милошевића осуђених на смрт, Михаиловић је са Костом Таушановићем осуђен на пет година затвора због “бунтовничког дела које носи на себи карактер издајничког предузећа против владајуће династије и устава земаљског”.

Иако га је краљ Милан помиловао почетком 1886. године, Павле Михаиловић је постао огорчени противник Милана Обреновића и његове владавине. Он то није крио и у свом дневнику је забележио да је много пута у животу разговарао са политичким истомишљеницима “како да се Србија ослободи Милана”. На више места помиње да се одрекао породичне традиције, оданости Обреновићима. Томе су допринела и честа отпуштања и пензионисања којима је био изложен за време владавине Милана, али и Александра Обреновића. Краља Милана је називао “демоном” кога српски народ мрзи, а његово уклањање не само с престола него и из земље сматрао је главним предусловом напретка Србије. О томе Михаиловић доста пише у својим белешкама.

Михаиловић је више пута покушавао да води дневне забелешке, али у томе није био истрајан. Своје успомене оставио је у шеснаест блокчића цепног формата, на одвојеним хартијама и папири-ма. У њима је готово увек догађаје почињао да бележи свакодневно, да би после неколико недеља напустио то правило, бележећи занимљивости без хронолошког реда. Често је у рукопис убацивао догађаје старе деценију–две, којих се сетио у тренутку, па је желео да их сачува од заборавља. Ту су се такође нашле многе народне изреке и мисли неких филозофа и политичара. Због такве несистематичности, успомене Паје Михаиловића нису погодне за објављивање у целисти, тим више јер у њима има доста понављања и, писане на брзу руку, препуне су недоречен их мисли и несређених реченица.

Упркос овим мањкавостима, поједини фрагменти су од изузетног значаја за историчаре, поготово они које је Михаиловић забележио из дана у дан, при свежем сећању. Њихова важност лежи и у чињеници да је Михаиловић као члан Главног одбора Радикалне странке учествовао на свим партијским састанцима и саветовањима. Оштар критичар, с развијеном способношћу запажања, био је изузетно строг и према политичким неистомишљеницима, али и према друговима из странке. Посебно су занимљиви и важни психолошки портрети и оцене моралних квалитета челних људи Радикалне странке. Михаиловић без устезања критикује политичке потезе сво-

јих другова на власти и њихову етику у обављању јавних државних послова.

Део рукописа који објављујемо похрањен је у Архиву Српске академије наука, где је недавно доспео из Архива Историјског института САНУ. Сигнатура и фасцикулација нису промењене, те се и на новом месту у кутији број шездесет и осам налази Фонд Паје Михаиловића. У фасцикли број пет чувају се Михаиловићеви дневници.

Овај рукопис представља један од више почетака систематског вођења дневника. На пет табака зелено-жућкасте боје, 35 x 23 центиметара, Михаиловић је изложио догађаје с краја друге владе Саве Грујића (од марта 1890. до фебруара 1891) и, делом, збивања за време прве владе Николе Пашића (од фебруара до маја месеца 1891. године).

Приређивач је настојао да интервенције сведе на најмању могућу меру. Ујединачено је писање великих и малих слова, одвојеног и састављеног писања речи. Најчешће су додавани интерпункцијски знаци, знаци навода, а скраћено написане речи допуњене су у угластим заградама. Све мале заграде у тексту пренели смо из оригинала, као и датуме који су по старом календару. Датуми у предговору и напоменама усаглашени су с данашњим рачунањем времена.

* * *

Не може да се стигне од других дневних послова, те да се дан за даном бележе догађаји који се у Србији сад, такорећи, свакога часа догађају. Много је пропуштено. Ако да Бог здравља и ако памћење послужи, попуниће се празнине које ће се одмах опазити у овом дневнику.

Ја увиђам и осећам потребу да догађаје бележим просто онако како знам да су у ствари били, по где што ћу причати шта сам и од других чуо, а чешће ћу казивати како и сâм посматрам ствари. У овоме ћу можда и грешити, али ја ћу искрено казивати како и колико познајем људе, па према томе, моћи ће се ценити и можда по где који догађај. Можда ће баш то учинити да се много штошта лакше објасни.

Сава је председник Министарства, не чисто радикалног.² Долази Скупштина редовна после оне ванредне. Од ове до редовне протекла је читава година дана. За то време имали су прилике да се другови у Министарству познају и да заједнички поведу послове државне на корист земље. Много се очекивало и надало од људи који су на влади. Међутим, надања се нису оправдала и није ни чудо кад су управу судбине ове земље узели у руке људи, такорећи, са сокака; људи без икакве практичне спреме. Све теоричари, познати нам или као добри професори, или чланкописци, али ништа више.³ Најзад, добра воља и чврстина карактера можда би све савладала и без сумње би то и било, али по моме мишљењу у томе је била велика оскудица. Чим су се опазили на власти, одмах се заборавило шта је било и поједини почеше радити на сасвим споредним пословима: да себе пошто–пото уздигну и завладају ситуацијом, као да се судбина земље и њен бољитак мери [тима] колико ће ко лично задобити. Други су брзо дошли до уверења да је све привремено и да су претходници имали право кад су на првом месту имали у виду своје личне материјалне интересе. Прво је изазвало интригу, а друго је на сву меру потпомагано. Сава Грујић, човек без прекора, поштен и добар, са најлепшим жељама за рад на поправци унутрашњег и спољњег живота Србије, запао је у чеврнтију. Међу друговима који се нису одликовали његовима особинама он је просто почео слабити, не прозирујући, у први мах, смер појединаца. Но, како су “подвизи” појединих почели избијати и ван кругова саме владе, Сава је видео с ким има посла и мада је било времена да неке своје другове ишћушка, он је ради саме ствари трпео и одлагао то на дан. Много му је пута говорено да је крајње време да се опрости неких колега у вла-

² Сава Грујић (1840–1913), генерал, државник, министар војни 1876, 1887, 1893, 1906, председник владе 1887, 1889–1891, 1904, 1906, председник Државног савета 1903, 1906–1910, дипломатски агент у Бугарској 1879, посланик у Атини 1882, у Петрограду 1885, 1897–1899. и Цариграду 1891–1893, 1900–1903. Припадао групи тзв. умерених радикала. Овде се мисли на Грујићеву владу која је водила државне послове од 28. марта 1889. до 23. фебруара 1891. године. То је била друга Грујићева влада састављена после абдикације краља Милана, а под Трећим намесништвом, које је вршило краљевску власт за време малолетства краља Александра Обреновића (1889–1893). Грујић је био шеф владе и министар иностраних дела.

³ Министри у Грујићевој влади били су: Коста Таушановић, Мика Кр. Ђорђевић, Светозар Милосављевић, Михаило Вујић, Андра Николић, Миливоје Јосимовић.

ди. То је већином слушао од самих својих другова, који су га неколико пута позивали да прегне и уклони Тауш.[ановића]⁴ и Ђају,⁵ али он је све одлагао. Било је више пута врло занимљивих сцена. Сава је згодном приликом пребацивао Кости да се лиже с намесницима без знања владе. Коста је, опет, међу посланике проносио како је Сава либерал и како он води неку засебну политику с намесницима, о којој влада ништа не зна. Ђаја опет, са своје стране, и мимо мин.[истра] председника и министра политике спољне, радио је на своју руку саопштавајући неке чланке без знања министра. Сава је то опажао, али се још никако није могао решити на измену неких личности у кабинету. Једном је пред свима читао писмо које је он упутио на Пашића⁶ и у коме му се жали на држање Ђајино. Ђаја је све то саслушао и рекао да ће дати оставку. Сутрадан, вели Сава, Ђаја се чини невешт; ни лук јео, ни лук мирисао. Запетост је наступила и интриге су се развиле у највећој мери. О Светом Јовану, слави Савиној, не буду позвани на вечеру Ђаја и Таушановић. Сава је тиме демонстративно хтео да изјави према њима своје нерасположење. Он то није ни крио. После петнаест дана Ђаја даје оставку, надајући се да ће цео кабинет повући за собом. То се опазило и да се не би то десило, одмах се његово место попуни. Дође Светозар Милосављевић.⁷ Али, интриге нису престајале. Ровењем оне двојице код посланика успело се, најзад, да је сваки опажао скори пад целе владе. Па-

⁴ Коста Таушановић (1853–1902), професор, политичар, књижевник, један од оснивача и првака Радикалне странке. Био је министар унутрашњих дела 1889–1890. и министар привреде 1890–1891.

⁵ Јован Ђаја (1848–1928), првак Радикалне странке, Преки суд га 1883, при суђењу Главном одбору странке, ослободио. Касније високи чиновник, народни посланик, државни саветник. Уређивао страначки лист *Одјек* и лист *Народ*. Годинама је био главни сарадник листа *Трговачки гласник*.

⁶ Никола Пашић (1845–1926), државник и политичар. Завршио техничке студије у Цириху (1868–1873). За организовање и учешће у Тимочној буни 1883. осуђен на смрт, али је емигрирао у Бугарску. У земљу се вратио 1889. пошто је помилован. Био је више пута председник владе 1891–1892, 1904–1906, 1906–1908, 1909–1911, 1912–1918, 1921–1924, посланик Србије у Петрограду 1893/94, председник Београдске општине 1895–1897, од 1901. доживотни члан Државног савета.

⁷ Светозар Милосављевић (1845–1921), један од првих чланова Радикалне странке, у коалиционом либерално-радикалном кабинету 1887. године, био министар народне привреде, а министар унутрашњих дела 1887–1888, 1891, 1892, 1893–1894. и 1909. Један је од ретких радикала у чију је личну исправност веровао чак и краљ Милан, јер се понашао као најнепартичнији администратор Радикалне странке.

шић је већ био задобивен, јер је и сам сматрао да је Сава сувише слабодушан и да није кадар енергично да води пословима. Сава није био одлучан и то му је заиста мана; није био одлучан ни у одстрањивању личних, ни других крупних питања. Његово сувишно вођење обзира према појединцима чинило га да је изгледао млак и слаб. Тако се и Пашићу учинило, те није могао јасно да прозре интриге, него им најзад подлегао. Ђаја је при давању оставке казао намеснику Белимарковићу⁸ да не може више остати на месту на коме ће му опанак диктирати. Врло карактеристично! Најзад, на једној конференцији, сви његови (Савини) другови, изјаве да и сами увиђају да им треба дати оставке, јер се осећа застој у пословима са Скупштином и да треба да дођу други људи. Све се тако сустигло да ни Сава, ни они, нису могли ништа друго учинити, но да даду оставке. На овој конференцији били су и чланови Клуба скупштинског. Пашићу се повери састав кабинета и он га састави⁹ већином из истих чланова владе. Уклонио се само Сава и његов пашеног Светозар. Јосимовић¹⁰ је уклоњен, што није никад ни сматран као нужан, но као наметнут. Њега је Паја Вуковић¹¹ протежирао и зато је дошао у Министарство. Сви чланови владе то су свима признавали и изјављивали. Овакав нов састав кабинета Пашићевог није значио ништа друго но победа интриге Ђајине и Костине. Многи радикали и данас не појме овакав поступак Пашићев. Ђаја и *tutti compagni* окупирали су Николу одмах после оставке Савине и он је подлегао њиховом утицају. Само Пашић, Велимировић,¹² Ђаја, Коста и још неки знали су шта се

⁸ Јован Белимарковић (1827–1906), генерал, министар војни и заступник министра грађевина 1868–1872, краљевски намесник 1889–1893, члан Државног савета 1872–1875, професор Артиљеријске школе.

⁹ То је била прва Пашићева влада, која је на управи била тринаест месеци, од краја фебруара 1891. до почетка априла 1892.

¹⁰ Миливоје Јосимовић важио је за доброг инжењера, због чега су га радикали поставили за директора државних железница, пошто је претходно откупљена од страних улагача.

¹¹ Павле (Паја) Ј. Вуковић, радикал из доба пре званичног конституисања странке; 1876. постао први радикални председник Крагујевачке општине, био посланик у Народној скупштини и уз Милију Миловановића и Адама Богосављевића представљао је најгласнији поборник радикалског опозиционарства, седамдесетих година 19. века.

¹² Пера Велимировић (1848–1921), у младости сарадник Светозара Марковића, касније један од најистакнутијих радикала.

спрема и кува. Пашић се није саветовао са Савом, као што је овај у свим важнијим риликама чинио с њим. Чак ни министар унутр.[ашњих] дела није знао за састав кабинета док није то случајно дознао од начел.[ника] Мин.[истарства] унутр.[ашњих] послова Стојана Протића,¹³ кога је он код своје куће позвао случајно да га о томе пита. Ја сам, за дан–два преговарања око састава кабинета, говорио Велимировићу да каже Пашићу, ако га овај позове, да никако он (Пашић) извесне људе не узима у кабинет (Ђају, Косту) и да он (Велимировић) не улази са таквим људима, ако га понуде. Онда ми је рекао да се разуме да ће тако радити, а сутрадан већ је примио Министарство. (Андра¹⁴ ми је грозне ствари причао о Ђаји и Кости, а тако и Миша Вујић¹⁵ и опет су зато ушли с њима у Министарство.)

(Светозар [Милосављевић] ми је причао да се баш зато и примио мин.[истарског] места, иако је знао да неће дугог века бити, да се само не би сматрало да Ђаја својом оставком повлачи и оставку других.)¹⁶

Ја пишем ово на брзу руку, како ми шта дође, да се сетим и да попутим оно напред написано. Сад само хоћу да набацам, те да не изгубим по какаво сећање, а доцније ћу уредити све.

После састава кабинета Пашићевог писао сам Пашићу писмо (концепт писма међу мојим хартијама). Доста сам ћутао, трпео и гледао шта се ради. Али, како сам сматрао да је Пашић овом приликом учинио капиталну погрешку у избору људи за владу, а њега сам сматрао као човека који неће лако улетати у посао тако тежак док се

¹³ Стојан Протић (1857–1923), политичар, један од радикалских првака, уредник *Самоуправе*, Гласила радикала. Секретар и начелник Министарства унутрашњих дела 1889, председник Пореске управе 1892, 1897, министар унутрашњих дела 1903–1905, 1906–1907, 1912–1914, министар финансија 1909–1912, 1917–1918. Председник прве ваде у уједињеној држави 1918–1919. године. Писац низа књига и политичких расправа.

¹⁴ Андра Николић (1853–1918), члан Главног одбора Радикалне странке. Преки суд у Зајечару 1883. ослободио га као невиног. Касније био више пута министар и председник Народне скупштине.

¹⁵ Михаило Вујић (1853–1913), доктор филозофије и политичке економије, професор на Великој школи 1879–1887, министар финансија 1887–1888, 1889, 1891, 1893, 1896–1897, министар иностраних послова 1901, посланик у Паризу, Бечу, Берлину и Риму. Припадао групи тзв. умерених радикала.

¹⁶ Ђаја је иступио из кабинета 28. јануара 1891. Пет дана га је заступао у дужности Михаило Ђорђевић, а затим Светозар Милосављевић.

не разговори и са својим старим друговима, у које и ја долазим, то сам се бар према њему одужио и као личном пријатељу, старом другару и вођи странке.

*

Гарашанин¹⁷ износи нека писма Миланова, Милан Гарашанинова. Скупштина на окуп. Драгиша¹⁸ династичан. Скупштина га предаје суду, Главни одбор [га] 17. фебруара искључује из странке и то се штампа у “Одјеку” 21. фебруара, а накнадно [се] Гл. [авни] одбор сазива 23. фебруара [1891] да то утврди. Пашић је то сам учинио. 21. увече долази Милан из Париза. 23. изилази штампано писмо Миланово Гарашанину, у коме пита зашто је удавио Илку и Книћанку.¹⁹ Гарашанин одговара да он [није то учинио], него Милан. “Видело” се узапћује. Милан дошао да сврши ствар са краљицом.

24. [фебруара] састанак министара код Пашића да разговарају о том питању. Краљицу ће, ма и силом, да терају. Тражиће се да и Милан не долази у земљу. На овом састанку Пашић прича шта је говорио с Миланом, јер је пре тога говорио с њим. Милан му предлагао да ће се уклонити и земље ако се дâ каква награда – плата. То је најјачи услов. Пристаје да под таквим условима иде и [да] не долази, а наравно, да се краљица отера лепим или силом. Одговорено му је да о некој плати и новцима не може бити ни говора. Он остаје при своме. Постављао је још неке услове, које не могах сазнати, само

¹⁷ Милутин Гарашанин (1843–1898), син Илије Гарашанина, политичар. Један од вођа Напредне странке, министар унутрашњих дела у Пироћанчевој влади 1880–1883, председник владе 1883–1887, посланик у Бечу 1883–1884. и Паризу 1894–1898. Дошао у сукоб са краљем Миланом 1887. године, када је одбио да буде председник владе за време које би се извршио развод краља и краљице.

¹⁸ Драгиша Станојевић (1844–1918), публициста и књижевни радник, правник по образовању. Као рођак Карађорђевића био је под сталном присмотром и више пута у емиграцији, за време владавине Обреновића. Идејно је био близак Светозару Марковићу, а затим радикалима. Због прогласа *Писмо народу српском* из 1891. године, у којем оптужује владајућу Радикалну странку, бива искључен из њених редова и осуђен на годину дана затвора.

¹⁹ Јелена Илка Марковић, жена стрељаног Јеврема Марковића због учешћа у Тополској буни, пуцала је на краља Милана у Саборној цркви 11. октобра 1882. Осуђена на смрт, па помилована. У пожаревачком затвору, где је издржавала казну, пронађена је удављена крајем маја 1883. Јелена (Лена) Книћанин, за коју је на суду доказано да је знала за Илкин атентат, такође је нађена мртва у затвору.

знам да су тешки. Цела ствар изгледа да ништа од погодбе бити неће. Милан тражи паре, а то му се нема од куд давати, нити ће Скупштина на то пристати.

25. [фебруара] Пера Вел.[имировић] ми рече да ће ово Министарство бити привремено. Неки чланови садашње владе неће остати. Министарство спољних послова узео је доцније Пашић.²⁰ Од других чујем да ће Таушановић бити смењен и да ће место којег посла-ника на страни добити. То исто [прича се] и за Мику Ђорђевића,²¹ а на место Ђајино доћи ће Аца Станојевић?!²² Ова је комбинација могућа, а тако ће нешто можда и бити. Коста је толико компромитован (врло је склон игри *à la change*). Просто рећи, није пропуштао ниједну прилику где се може што зарадити. Таса Банковић²³ причао ми је сигурно да је од самог Биндера (закупника рудника у Крупњу, који се обогатио антимоном²⁴ кога тамо има много) добио неких 25 хиљада динара да му се само не одузме концесија. Ово је Биндер причао Таси и жалио се како га је Коста љуто преварио, јер му је концесија опет одузета. Мени је познато да је било муке док је концесија одузета. Толико пута у Министарству говорено је Кости да му [је] одузме и он [је] свакад одговарао да хоће и одуговлачио. Најзад, отишао је у Беч да се лечи и, чини ми се, да је ту концесију за време његовог одсуства одузео Ђаја, као заступник мин.[истарства] нар.[одне] привреде. Лаза Илић, доктор, писао је у “Тимочанину”, новинама што излазе у Зајечару, да су нечиста посла са издавањем под закуп поште од Зајечара до Неготина или Књажевца. Не могу добро да се сетим кад је Коста опет ћарио.

²⁰ При саставу кабинета Пашић је постао председник владе без портфеља.

²¹ Михаило Кр. Ђорђевић, адвокат и правник, хонорарни професор Трговачког и Меничког права на Великој школи. Са Пером Велимировићем и Ристом Поповићем представљао радикале у ужем уставотворном одбору 1888; био министар правде 1894–1895. и министар унутрашњих дела 1896–1897.

²² Аца Станојевић (1852–1947), политичар, члан Главног одбора Радикалне странке од њеног оснивања, први пут изабран за народног посланика 1880, а 1902. постао председник Народне скупштине и више пута се налазио на тој дужности. Због учешћа у Тимочној буни 1883. осуђен је на смрт, али је успео да побегне из земље. За умешаност у Чебинчеву аферу 1894. осуђен на три године затвора, помилован 1895. Важио је за другог човека странке, иза Пашића. После Пашићеве смрти 1926. вођа старе Радикалне странке.

²³ Таса Банковић, трговац, члан Главног одбора Радикалне странке од 1882. године.

²⁴ Крт метал који служи за израду легура с оловом, цинком и др.

Тако је пазарио и са закупником превоза угља из Сењског мајдана до Ћуприје. Сам Живојин Ћирић, инжинер који тамо ради, причао ми да је закупнику дата нека повишица за насипање пута и да је врло много дато и сасвим без потребе.

Мика Ђорђевић мин.[истар], причао ми како је Ђајина жена причала да је Ђаја добио неко наследство. Кад му је честитао, Ђаја му је рекао да [то] није истина. Међутим, то је наследство било од ове закупнине поштанске линије о којој је било речи у “Тимочанину”. Ђаја је крајња сиротиња, јер је оптерећен децом, никад ништа није имао, а после овога добио је клавир [оштећен крај стране] из Беча и неки сервис од сребра за 12 лица. Ово је и Мики Ђорђевић тврдио, а за клавир казивао ми је Аца глуви, цариник до кога је дошао Марко Велизарић, који је као посредник неке трговачке фирме из Италије ишао на одсуство те се о туђем трошку провео, чим је дошао с пута. Причао му је како је стриц Ђаји набавио и поклонио тај сервис и клавир. Ја знам, Ђаја ми причао, да је у свађи са стрицем још од његове женидбе, и да му стриц није баш толико богат.

26. фебр.[уара] Милан, (бив.[ши] краљ) попушта; пристаће да му се не да ништа “у готовом” и да пристаје не долазити у земљу, само да се краљица удаљи.

Пашића ништа не питам, јер и он мене ништа, такође, не пита. Немам обичај да облећем ни око кога. Он је занесен сад толиким почастима, па и не тражи да чује искрену реч. То је обична појава. Докле га то мало прође, не сумњам да ће се повратити и отргнуће се ласкаваца који [су] га опколили и не даду му ни тренутка мира. Биће времена кад ће полако постати врло искусан.

27. фебр.[уара] Ђока Радовановић говорио с Ранком Тајсићем.²⁵ Овај му је причао како ће за годину две доћи све сами радикали, који ће све данашње радикале искључити из партије. Ранко је опозиционар данашњој влади. Он се чврсто држи с попом Миланом²⁶ коме је идеал Пера Карађорђевић.²⁷

²⁵ Ранко Тајсић (1843–1903), истакнути радикал, народни посланик и трибун. Био члан Уставотворног одбора, али није хтео потписати Пројекат устава, нити Устав од 1888. Противио се компромисима умерених радикала према двору и Обреновићима.

²⁶ Прота Милан Ђурић (1844–1917), члан Главног одбора Радикалне странке од њеног оснивања до смрти. Због сумње да је убио напредњачког посланика Вељка Јаковљевића 1886. побегао у Црну Гору и вратио се после абдикације краља Милана 1889. Осумњичен и за учешће у Чебинчевој афери, а због Ивањданског атентата 1899. осуђен на двадесет година робије. Помилован 1900. године.

Неки напредњачки министри спремају се да се ограде од оптужбе у писму Милановом и Гарашаниновом.

Јасно је сад свакоме да је Гарашанин удавио Илку и Книћанку и да је он био умешан у заверу да Милана убију, због чега их је и уклонио са света.

Сваки дан не записујем, јер готово прође дан–два па ништа нема вредно да се запише.

2. марта – Јуче је у Скупштини биран нов председник. Изабран Катић.²⁸ С Пашићем сам се виђао два пута. Ништа ми не спомиње о мом писму, нити ми одговара. Милован Миловановић²⁹ поцевељао се с министром Миком [Ђорђевићем], па дао оставку. Мика му наредбом одузео све важније послове. Милан је имао обичај да реферише намесницима о неким стварима, пре но и своје министру. Што год зна, имао је обичај да свуда прича. Детињаст и недорастао за посао и положај на коме је. Сем тога, није ништа ни радио. Тако ми рече Миша Вујић кад сам га питао има ли каквих важнијих узрока што се Мика тако понаша према своје начелнику. Мика је био још гори.

Милан је треба[ло] јуче да иде, а он још седи. Противу Гарашанина мораће се предузети истрага за убиство Илке и Лене. Предстоје важна открића. Зликовци проказују један другог. Има Бога! За припремљени покољ [18]83. године испаштаће и деца њихова.

19. марта – До данас баш ништа важно нисам имао да запишем. Велики покрет и ларма противу трошарине.³⁰ Држе се скупови,

²⁷ Петар Карађорђевић (1844–1921), краљ Србије од 1903. Оженио се на Цетињу 1883. Зорком Петровић (1864–1890), а кумовао им је руски цар Александар III.

²⁸ Димитрије Катић (1845–1899), првак Радикалне странке, председник Народне скупштине 1891. Као и Тајсић, био у Уставотворном одбору 1888, али није хтео да потпише Пројекат устава, нити да гласа за Устав.

²⁹ Милован Ђ. Миловановић (1874–1912), политичар и правник. Припадао је струји тзв. умерених радикала. Био је начелник у Министарству иностраних дела 1890–1892. Истакао се својом одбраном протеривања краљице Наталије 1891. Министар правде био је 1896–1897, 1901. министар народне привреде, 1902. министар финансија, 1908–1911. министар иностраних дела, 1911. председник владе и министар иностраних дела. Остао је упамћен као иницијатор и творац споразума с Бугарима 1912. године.

³⁰ Изменама и допунама Закона о непосредном порезу од 28. марта 1891. повећан је порез за чиновнике и трговце, а повећаном трошарином влада је желела да поккрије буџетски дефицит од неколико милиона. Поред веће трошарине на предмете на које је одраније постојала, уведена је трошарина на нове производе.

шиљу се молбе скуповима само да се трошарина смањи, али влада, будући у прпи због дефицита, морала се решити на ову меру и Скупштина је усвојила трошарину са неким малим олакшицама.

Рече ми (15. ов.[ог] м.[есеца]) Таса Банковић, кад смо ишли у шетњу с Калимегдана кроз горњи град, да се налазио с Кост.[ом] Таушановићем и да је овај изразио жељу да не будем члан надзорног одбора у Задрузи. Сигурно зато што му је неко изнео шта и колико акција има у Задрузи, па држи да сам ја то учинио. Он због тих акција има и парницу код суда са Пером Тодоровићем,³¹ који га је јавно питао од куд му паре да купује акције. Овде с намером неком нисам говорио о тим његовим акцијама у Задрузи. Говорио сам с пријатељ.[има] који су се више од мене чудили одкуд му новац за акције. Уосталом, његови другови у кабинету много црње говоре о њему и најозбиљније га сумњиче у крађи. Прави је ћуран кад мисли да ћу се ја понизити да га денунцирам. То би чинио само кад би се решио да и ја крадем, па да на другог пребацим. А за то нисам толико “еластичан” као господа којима то иде од руке.

Чудновато! Ономад сам разговарао са Банковићем опет о Биндеру који је, по његовом причању, платио Таушановићу, па га овај после преварио. Не сећа се, вели, да ми је то причао. Ја сам га подсећао и на улицу којом смо ишли за време тога разговора и на дан кад је то било, и он је на све то ћутао. Тасина посла! Он по три пута на дан мења мишљење, као и капуте. Боји се и радо уступа где се нада каквом послу, па сигурно је добио какав “изглед” од Косте, те сад обрће другач[иј]е. Али, опет му није све то сметало да ми прича како је истина [да] је Коста морао одузети Биндеру повластицу за рудник антимона у Крупњу, али је свему доскочено. Сад је Биндер нашао неког Француза, иза чијих леђа Биндер стоји, па тражи да му се уступи рудник. Коста је врло вољан (иако је пре говорио да га држава треба да држи, јер ће велику добит имати) да то учини и како је Црни Стева савет.[ник], говорио, да га мајци неће проћи са дозволом ако у Савет дође.

³¹ Пера Тодоровић (1852–1907), политичар и новинар. Био је најпре поборник идеја руских социјалиста, а затим један од главних оснивача и организатора Народне радикалне странке у Србији и члан њеног Главног одбора. Осуђен на смрт због организације Тимочке буне 1883, па помилован 1886. Од тада мења своје држање према краљу Милану, због чега је искључен из страначких редова. Аутор је више романа, дневника, мемоара и уредник и власник “Малих новина”.

22. марта – Ових дана непрестано се држе министарске седнице и конференције. Траже начина како ће с Миланом да изиђу на крај. Врло тешко иде.

Између осталих разлога што је Сава одступио био је и тај да се он уклони, те да Пашић прихвати ту ствар с Миланом и краљицом и да је доврши. Али, до сад[а] иде врло тешко.

Доста сигурно чујем да је Милан чинио неке кораке да се са краљицом полако измири. Ако би ово испало Милану за руком, многе би ствари пошле горе и несрећније.

Краљица је говорила Вл.[адимиру] Јован.[овићу],³² саветнику, да је врло преварена од радикала; да се по наговору њихову и обратила Скупштини,³³ јер је уверавана у успех, иначе, не би то чинила. Кад је она изјављивала да сумња у успех због писма Саве, председ.[ника] министарства, који јој је саветовао да то не чини (да се Скупштини не жали), онда ми је, вели [краљица], Пашић поручио да Сава мора тако да пише као министар, али да јој то неће ништа сметати да се Скупштини жали. Како Сава прича, он није знао ништа о тој поруци, а писао је краљици у договору са Пашићем. Шта ти је искрена дружба!!

Јуче сам дознао да је била нека вечера код Мике Ђорђевића, на којој је био председ.[седник] Скупшт.[ине] Дим.[итрије] Катић, Гершић, Вујић и још неки и да је Мика, између осталог, и мене грдио: како ја нешто хоћу и дурим се на министре и како на све њих насрћем из Контроле. На то је, веле, Катић рекао: “Што се то не јави Клубу, па би се зачас пречистило с њим”. Нисам никад сматрао да сам дошао у Контролу да држим кога уз дувар и да вучем плату бадава. Напротив, прегао сам да што више урадим за државу. У интересу државном ја хоћу искрено, савесно и поштено. Где год има каквих неправилности или злоупотреба на штету касе државне, ја не

³² Владимир Јовановић (1833–1922), економиста по образовању; један од првих чланова Либералне странке, од 1863. професор политичке економије на Великој школи. Због опозиције кнезу Михаилу неколико година провео у емиграцији. Од 1873. поново је у државној служби. Био је министар финансија 1876–1878. и 1880–1881, а од 1890. до 1903. године, са кратким прекидима, био је државни саветник.

³³ Незадовољна решењем митрополита Теодосија о разводу брака из 1888. године, краљица је упутила жалбу Народној скупштини, са жељом да она поништи тај акт. На тајној скупштинској седници 12. децембра 1890. године већином радикалски посланици донели су одлуку да се краљичина жалба не може узети у поступак јер Скупштина по Уставу није надлежна за жалбе те врсте.

пропуштам прилике да скрећем пажњу дотичнима, и приватно и званично. Тако сам радио и према министрима и држао сам да то није грех, но да сам баш тако и требао да радим и да и они сами треба да се радују што је Контрола оживела и почиње се старати о овоме о чему она треба да води бригу. Ја поодавна знам да [ће] се многи љутити због прегледа каса у њиховим министарствима (које никад нису до лане прегладане), али нисам то сматрао за озбиљно. Сад видим да Гл.[авна] Контр.[ола] њеним живим радом изазива незадовољство, као да им Контрола узима што од важности и њихове власти. Микин пројект (министра правде) најјасније то доказује.

Од ово неколико дана још непрестано трају конференције министарске о решењу питања са Миланом, бив.[шим] краљем. Знамо да Милан тражи један милион, тј. све оно што сад месечно прима, по 30 хиљада динара да му се исплати до пунолетства краљева. Сем тога, тражи још два милијуна, за које улаже своје имање што га има у Београду. За све ово он [се] са своје стране одриче чланства краљевог дома и престаје бити српски поданик. За ово последње молио је да му се остави два месеца почека, јер не може да одмах изради прелаз у страно поданство.

Ово ми је казивао Андра Николић, кад је долазио к мени у канцеларију. За саопштавање овога молио ме Андра да ником не причам, јер Пашић би хтео да се даље из круга наше владе не зна. Ово ми је два пута нагласио да у тајности држим. Међутим, све ово после два дана причао ми је мој члан Марко Велизарић, који вели да се зна за ово што је Мика Кр. Ђорђевић причао Катићу, а овај другима и тако редом; и можда се и тако дознало, који сигурно нису чували ову тајну.

23. марта поподне од 3 до 5 сати: том приликом причао Андра какве муке има са митрополитом Мијаилом³⁴ и како ништа не може с њим да учини зато што Пашић не да да се реч каже, јер нам је потребан због Русије. Русија врло полаже на то да Мијаило не дође у судар с владом. (Руси веома полажу на одржање црквеног достојанствена у Србији, које носи Мијаило као њихов човек.) Том приликом питао сам Андру шта то би њему, и Пери, и Миши да уђу

³⁴ Милоје (Михаило) Јовановић (1826–1898), митрополит Србије (1859–1881. и 1889–1898). Као русофил уклоњен је с дужности 1881, после чега је отишао у изгнанство у Русију. Вратио се у Србију после абдикације краљ Милана 1889.

у Пашићев кабинет са Таушановићем, кад ми је познато њихово расположење према Кости, кога сва тројица, а још и Мика Ђорђевић, сматрају да је нечистих руку, по њиховим сопственим речима у разговору овда–онда.

На ово ми је Андра овако причао: “Теби је (тј. мени) ваљда познато да је на позив намесништва да Пашић састави кабинет, још на два дана пре коначног састава кабинета, састављена листа министара у кући Косте Таушановића. До оног дана кад ће намесништву јавити листу министара, никог од нас није звао да се посаветује (сем Пере на један дан пре). Кад нас је Пашић позвао код своје куће, где смо били, па и Коста, онда нам је просто рекао: ти ћеш бити министар тај, а ти тај и т. д и одмах оде да јави намесништву листу. За то време Пера изађе напоље, бајаги у проход, и ја одмах за њим. И том приликом га упитах: “Ти си старији, ми на тебе чекамо. Он онда слеже раменима и тако Пашић оде намесницима да јави”. “После смо”, вели [Андра], “били код Пере ја, Миша” и не сећам се још за кога рече, и разговарали [су] о томе. Сутрадан је ишао Миша и давао Пашићу оставку, [јер] неће са Костом. Онда је Пашић Миши, па после и нама одговорио да ће с Костом свршити чим се буџет доврши у Скупштини. Буџет је, вели, прошао, и као што видиш, Коста није уклоњен и ми још седимо заједно у Министарству”.

На моје питање зашто тако раде, одговори ми: “Зато што ниједан нема куражи”. Е па шта то може бити да Пашић хоће Косту пошто–пото да одржи и да у његовој кући саставља листу. Сигурно мисли да га овим увлачењем у Министарство оправда пред јавним мњењем, које га већ увелико сматра за човека нечистих руку.

“Право да ти кажем, ту је код Пашића главно округао разлог”. Има људи који јебавају туђе жене, па опет нису ничим везани, но су самостални у својим радњама, а има опет шмокљана који кад се вежу уза какву жену не умеју самостално ни да мисле, ни да раде. Ето, Пашић долази у ред ових других.

И ја сам слушао да свет говори то, али чисто не могу да верујем у толику слабост Пашићеву.

Тако је и никако другач[иј]е.

Па добро, шта мисли Никола најзад с њим? Је ли истина да га хоће да пошље за посланика на страну?

Сигурно да то хоће.

Па онда, ми ћемо по напредњачки. Уместо наше људе да казнимо за њихове прљавштине, баш зато што су наши, и што треба да

се разликујемо од других партија које су биле на власти, јер и народ то од нас очекује, а ми само тупкамо истим путем којим су ишли и пре нас. Лепо ће нам ићи.

Нажалост, као што видиш, тако је, али што смо овако укочили, просто не знам. Све ми се чини [да је стога] што један на другог полагамо да треба да почне, а ниједан нема куражи. Што се мене тиче, једва чекам да се опростим овога посла који ми је и сувише досадан. Некако су у Скупштини дошли људи с којима се не може ништа учинити, а остали су у народу људи који можда нису интелигентнији од ових, али су мудрији и с њима би се дало што учинити”.

Овом приликом причао ми је шта је и какве [је] тегобе имао с митрополитом око постављења владике, нарочито како је митрополит протезирао Стокића за владика и како Андра није хтео [то да прихвати].³⁵ Сава се том приликом добро држао према митрополиту. Тако исто, [причао ми је] о проти пожаревачком и још друге ситније ствари.

29. марта – Пашић позива неке људе из Скупштине (из сваког округа по једног), те проба може ли се Милану учинити новчано давање, које полаже као услов, па да на тај начин престане долазити у Србији, сем случаја кад је краљ болестан. (Да. Сем тога краљ би још сваке године имао ићи на састанак с Миланом где би влада с намесништвом одредила). Већином је нашао на неодобравање. Вића Радовановић био је јутрос код мене и каже ми да је то плаћање и давање Милану врло непопуларно; народ не воле буне, преврат и крви и сваком другом дао би и новац и можда више, али Милану, кога толико мрзи, никако неће пристати и због њега ће пре и у крв загазити. Препоручили смо, вели [Радовановић], влади да никако то не чине и [да] не дају оставке, па ма им Намесништво ниједан указ не потписало док се опет наредна Скупштина не састане. (А сутра треба да се распусти.) “ - А шта би с вашом интерпелацијом о наређењу приправности у војсци приликом прогласа Драгишиног [упитах].

- Па, морамо да нађемо неки модус да не би министар дошао у опреку са Намесништвом, које би му можда правило сметње, а које једва чека да мин.[истар] војни³⁶ да оставку, јер га намесници не трпе. Он (мин.[истар] војени) вели као да је врло енергичан, јер је наредио, чим је дошао, да “приправност” не стаје. Та је приправност

³⁵ Овде смо прекинули реченицу тачком због дужине и лакшег разумевања.

³⁶ Министар војни у то време био је Димитрије Ђурић.

трајала до скора и он је звао Богићевића³⁷ и питао га о томе. Богићевић му рекао да се договори с намесницима, јер су му они заповедили [да тако каже]. На то је мин.[истар] заповедио да [се] одмах приправност укине и командант је то учинио.

- Па, то није баш најзгодније. Попуштање на сваком кораку. Устав се оваком практиком може да изиграва, а то је врло штетно и од неогледних последица.

- За сад не можемо друга[чиј]е, само да одржимо садањег министра, који има намера да измени многе команданте дивизија, који би били већи пријатељи данашњег стања но ови сад”.

*

Милан Глишић³⁸ код свију судова добио парницу противу Англо-банке за 150 хиљада накнаде. Мостић³⁹ ми прича да су Милутин Марковић,⁴⁰ он и Ђока Новаковић, судија, добили по 400 наполеона што су остале другове навели на овако решење. На овоме су радили, преко Милутина, Таса Банковић и Лука Ћеловић,⁴¹ који су такође добили свој део. Даље, вели, да ће све изнети на јавност. Тек само да није без скандала.

По моме мишљењу, Глишић није требало да добије парницу, јер уговор није добровољно раскинут, те да може тражити накнаду. [Уговор је раскинут] насилно и онда нема места потраживању накнаде, јер Друштво није могло то ни претпостављати кад је, уопште, узимало монопол соли.

³⁷ Антоније Богићевић, генерал, месни командант у Београду.

³⁸ Милош Глишић, председник скупштинског клуба Напредне странке 1885. године, истакнути напредњак.

³⁹ Милан Мостић, један од способних радикалских адвоката; посебно се истакао у оспоравању оптужбе ухапшеним радикалима 1899. године, после Ивањданског атентата, када је тврдио да се атентат на краља Милана не може сматрати “велеиздајничким предузећем”, јер Милан Обреновић није ни владалац, ни престолонаследник.

⁴⁰ Милутин Ј. Марковић, први уредник партијског гласила “Самоуправа”; уз Перу Тодоровића и Стојана Протића био један од најистакнутијих представника Радикалне странке.

⁴¹ Лука Ћеловић (1854–1929), 1872. дошао из Босне у Београд; био је председник Београдске задруге за помагање и штедњу, новчаног завода који је потпомагао развој индустријских предузећа.

30. марта чујем да су намесници већ потписали неки уговор с Миланом. Уговор не може другачи[ији] бити но да се Милан новчано задовољи. А како се онда слаже оно Вићино да је ужи клуб противу давања новаца? Данас, сутра, дознаћу шта је то било.

Дознајем да се Скупштина неће вечерас закључити, као што ми Катић синоћ рече, него сутра навече, тако како ће потом посланици моћи из Скупштине одмах на железницу (у 10 сати ноћу) отићи.

Данас дође срески начел.[ник] Среза врачарског г.[осподин] М. Павловић, те ми повери да је нашао рудник дрвеног угља овде у околини Београда, близу воде, и позва ме да заједнички тражимо концесију за тај рудник. Поручих му да донесе да најпре испитамо хемијске састојке и вредност његову, па после да приступимо даљем раду, ако шта вреди.

Ништа није било.

Био сам у Скупштини. Нисам стигао кад је читан акт Миланов упућен намесницима, у коме каже да ће ради правилног развитка у земљи, а у интересу престола, отићи из земље и неће се враћати до пунолетства краљевог. Посланици из опозиције говорили су да се просто овај акт узме на знање, а посланик Вића Радовановић, по ранијем договору с владом, предложио је да Скупштина донесе резолуцију. Резолуција је написана онде, у соби министарској и препишао је Милан Мостић, адвокат. Слушао сам кад је Резолуција читана. После ње пријавило се неколико говорника противу другог дела Резолуције. Сви су говорили да нема места да краљица мора ићи из земље зато што се Милан добровољно уклања. (Пре Резолуције и Милановог акта прочитан је 30. марта указ којим се тражи одобрење Скупштине да се краљевом дому изда 1 милијун динара са интересом 6% и да се отплати тај зајам за 4 године.)

Одмах после овога, пошто је Скупштина усвојила Резолуцију, изјавио је Вића Радовановић да у име своје и својих другова одустаје од инте[r]пелације о наређеној приправности у војсци, а одмах затим прочитан је и акт којим се Скупштина закључује.

Тог истог дана увече био је банкет радикалних посланика код “Коларца”, на коме смо и ми неки били присутни.

1. и 2. априла – Министар унутр.[ашњих] дела писао је краљици и молио да јој може саопштити Резолуцију Скупштине. Она га није примила и изјавила је преко својих људи да из Србије неће другач[иј]е отићи но силом. Сад опет предстоји један велики шкандал.

С једне стране Милан, с друге краљица учестали су толико којекаквим испадима да ће се цела ствар, по свој прилици, завршити поразом за породицу Обреновић. И отац и мајка раде тако да ће њиховом сину учинити немогућ опстанак на престолу и у земљи.

Јуче, или ономад, краљ отац добио је некакву депешу из Париза од неке његове љубазнице, која му тражи пара што пре и узгред му шиље хиљаду пољубаца. Ова је депеша случајно рђаво адресована мин.[истру] спољ.[них] послова Мики Ђорђевићу. Он није био у Министарству и депешу му пошаљу кући. Жена му, љубопитна, и не читајући адресу, отвори депешу и кад виде да се траже паре и да се шиљу толики пољупци, плане и стане нападати мужа. Овај се богзна како извињавао и тек кад је, претурајући остала акта која су с депешом дошла, наишао на куверту празну и адресу видео да гласи на краља Милана, затражи од жене депешу и онда тек виде да је туђа депеша отворена. Мика је одмах депешу однео Милану и извинио се за овај случај. Наше[г] доброг старог господара јуре скандалима гди год се помакне. Његови трагови базде у Србији као и у Паризу и гди год мрдне.

Синоћ је (1. [априла]) био код мене Живојин Ћирић, инжињер сењске железничке пруге, па ми је причао каква се чуда тамо раде. Прича како Ракић неки, закупник преноса угља, ради на штету државне касе. Како му је одобрено још 7 динара више за пренос од сваке тоне, како пут ништа не ваља и не оправља се, и како се савим оправдано држи да је он некога подмитио, јер што год хоће и што год ради, све му се из Мин.[истарства] привреде одобрава. Овде се виде лепо прљави прсти мин.[истра] привреде, јер се не може за ово пребацивати шефовима, кад министар све ово одобрава. О овоме је писано појединим министарствима да овоме стану на пут, ал' нико ништа није хтео да ради по томе. Неки Алекса Живановић, звани Черкез, секретар мин.[истарства] привреде, одређен да надзирава оправку путова, у шта се разуме, кажу, као магарац у кантару, потрошио је једног дана на картама 2 хиљаде динара од новца који је одређен за исплату раденицима. После тога одмах је отишао у Београд и тражио одобрење да му управник Сењског мајдана изда 5 хиљ.[ада] динара. Овај му на прво потраживање, пре ове дозволе, није смео дати ни паре, пошто је знао како је оних 2 хиљаде профућкао, али кад је добио акт из Министарства морао је дати. О томе је било и по новинама [речи], па је и интерпелација спремана од Мике Поповића, професора, но она је уташкана.

Од неколико дана по новинама се говори како је мајдан “Авала живе” готово престао радити, јер су акције тога друштва почеле нагло падати, те су тиме многи акционари оштећени. Неки су почели нападати због тога Ђуру Вајферта,⁴² као да је он крив. До њега нема кривица, јер и његов силян новац у акцијама истог друштва лежи, а то је главно у овом послу. Онај који би Ђуру познавао као што га ја и многи други, познајемо, рећи ће да је Ђура просто неспособан да швиндлује и вара публику, те да се он туђом муком користи. Њега ови напади морају болети. Он би волео да изгуби пола свога иметка, но да ко посумња у његово поштење и чистоту намера његових и карактера.

У новинама се појављује и сумња у солидност подuzeћа оне кланице у Нишу, коју оснива неко енглеско друштво на челу кога је неки Маршал.⁴³ “Одјек”, односно мин.[истар] нар.[одне] привреде, додуше умирују публику на рачун овога друштва, али да ли се и публика осећа умирена, то је питање. Ја бих рекао да публика не мисли добро о друштву, тако сам имао прилике чути од многих трговаца.

Јуче сам се срео са Милованом Миловановићем, начел.[ником] мин.[истарства] привреде. Рече да му је министар Коста рекао да дође да се са мном разговара о Управи фондова. Главна Контрола изнела је министру пуно неправилности и злоупотреба, па је тражила да [се] стане томе на пут, а нарочито да заустави издавање обвезница о којима се никакав рачун не зна у Управи фондова. Управа фонд.[дова] има 30 мил.[иона] динара капитала; у њој се не зна ни ко пије, ни ко плаћа и Скупштина би и прође и нико ни речи [не рече]. Говораху да је министар спремао неку реформу у Управи, али било је пречих ствари: да се учине неке измене у законима, да се донесу неки закони који би могли доћи и после годину и две дана. Скупштина је вољна да штеди на сваком кораку, а где се тиче капитала државног од 30 милијуна, нико се не нађе да узме реч, иако сам Ристи Поповићу и Ђоки Анђелковићу, посланицима, дао материјала да бар интерпелирају шта се то по Управи ради.

⁴² Ђорђе Вајферт, индустријалац и добротвор, рођен у Панчеву. У Србију прешао 1872. и основао највећу пивару у Србији. Први се у Србији почео бавити истраживањем руда и отварањем рудника.

⁴³ А. В. Маршал из Лондона 22. децембра 1890. добио је повластицу на петнаест година за клање свиња и прераду меса по тзв. америчком начину, тј. употребом машина.

Јуче изјутра отишао је краљ Милан. Испратили су га сви министри, намесници и часници општине. Сад је ред на краљицу Наталију. Милан је пуно заслужио да га испрате сви намесници и министри. Знате, тако политика захтева. Ја сам просто неспособан да разумем овакву вишу политику и више државне обзире. Право је имао неко, биће Пашић, [када је рекао] да ја немам политичке увиђавности као Пера [Велимировић], Андра [Николић] и Ђаја и сигурно као Таушановић. Е, де, де!

9. априла – Јутрос сам био код Саве Грујића. Сваке недеље свратим по једном к њему. Сава има својих слабости као и сви други, и [као] ја, и други и трећи. Ја га волем, чини ми се, због његове доброте. У његовој кући ми је пријатно и проведем час-два. Прича ми јутрос како је Ђаја неком дописнику казао да су убице Белчева прошли кроз Београд даље. Па чак и имена њихова побројао. Овај не буде лењ, него шпијунира и доставља даље до знања и онда и влада бугарска и страна штампа прихвате, те то публикују и узму као факт, наравно, не казујући од куда се зна. Ђаја је чак и депешу о томе пропустио из Србије. Кад је таква депеша дошла Ристићу у руке, он се пренеразио и напао Пашића. Пашић одговара да не зна и не верује да је Ђаја таку депешу пропустио. Траже Ђају – нема га. Питају Стојана, начелника Ђајиног, и он вели: “Јес, Ђаја је дозволио да се така депеша испрати”. Велики државник Ђаја. То је тај што краде писма из фијоке Гарашанинове и потпирује ватру између Милана и Гарашанина. То му, уосталом, није рђав смер. Мора се рећи да му је то жестоко за руком испало. Само за унутрашњу политику Србије Ђаја је толико исто колико и какав позван Монден⁴⁴ (бив.[ши] мин.[истар] војни у Србији) да управља мин.[истарством] унутр.[ашњих] дела. Он може бити, и јест, паметан човек и даровит, али све за професора, а ако хоћете саветника. Никад у Шумадији не може бити добар Министар унутр.[ашњих] послова странац, који може 100 година живети у Србији и непознавати је (као што Шулиц, наш професор, никад није могао српски научити). Тако је и с Ђајом.

⁴⁴ Хиполит Флорентен Монден као мајор француске војске позван је 1861. у Србију ради организовања војске. Био је начелник војне управе од 1862. до 1865, када се вратио у Француску. Умро 1900.

Милан се пред полазак налазио са Васиљевићем⁴⁵ код Белимарковића и ту га је напао зато што краљици држи страну. То ће Васиљевић у мемоарима испричати.

Миша отишао на страну и заступа га Пера Велимировић. Чула Ристићка како је гђа Ваја⁴⁶ рекла за Ристића да је стара лола, само нема прилике да се лола. Ристић чуо, па одговорио г[оспо]ђи да те епитете госпођа задржи за своје млађе пријатеље, а да он и у млађе доба није био женскарош.

Варош говори, а ја ништа не знам сигурно, да ће Пашић да се жени са удовицом Жице Давидовића, Перком.

За Косту Таушановића чујем да иде у Берлин за посланика. Као министар не може остати због којекаквих прљавштина. Пашић га заклања и шиља на страну. Чаршија говори да је гђа Ваја за Пашића рекла: “Сад се може женити, кад ја нисам у Београду” и да баш она наваљује да се што пре ожени. Влада Љотић вечерас долази. Идем на станицу.

Уверио сам се да вођење ових бележака не могу бележити из дана у дан. Често има дан[а] кад ништа не чујем – или [сам] спречен да се с никим не састанем, или просто што баш ништа нема од значаја.

Са Таушановићем нема ништа. Неће ићи још нигде на страну. Можда за време неко још.

[нема датума] маја – Вујић иде у Петроград (отишао је још прошлог месеца) да изврши конверзију⁴⁷ дугова и да од руске владе тражи два милијуна рубља, те да се исплати Милан како више не би у Србију долазио. Канда после оног отказа Ротшилда за уговорени зајам Русији неће ништа бити ни од конвертовања српских дугова. Већ за оних 2 милијуна, држим, неће ништа бити, јер не знам какве би љубави имала Русија да баш она даје 2 милијуна да Милан не долази више у Србију?

6. маја – Синоћ је била мин.[истарска] седница. Данас у 2 сата дошао је вод жандарма и полиција да тера краљицу. Света пуно. Коњица и жандарми на све стране. Војска под оружјем.

⁴⁵ Алимпије Васиљевић (1831–1911), професор Велике школе, политичар, један од вођа Либералне странке, више пута министар просвете и посланик у Петрограду.

⁴⁶ Супруга Косте Таушановића.

⁴⁷ У оргиналу стоји “конверзацију”.

др Божица МЛАДЕНОВИЋ
др Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

РАТНЕ БЕЛЕШКЕ ПОТПОРУЧНИКА ИВАНКА ОБРЕНОВИЋА (1915-1919)

Иванко Обреновић (? 1889, Цикоте код Сече Реке - 9. јануар 1925, Цикоте код Сече Реке), један је од бројних припадника IV пешадијског пука *Стефан Немања*, у мирнодопским условима стационираног у Ужицу, који је у времену од 1912. до 1919. прошао цео ратни пут ове јединице, од Косова и Дебра, преко Мачковог камена, Албаније и Солунског фронта, све до Загреба и Марибора.

Иванко Обреновић рођен је у земљорадничкој породици, једној од најстаријих и најугледнијих у Ужичкој Црној Гори.¹ Кадровски војни рок служио је у оближњој Пожеги 1911-1912. Ту је, у ствари, и отпочела његова војничка каријера. Иако је завршио само два или три разреда основне школе у Сечој Реци, жеља за учењем и даљим напредовањем брзо је била уочена од његових претпостављених. У току кадровског служења војног рока, произведен је у чин каплара, да би у Првом балканском рату већ био поднаредник. Подо-

¹ Биографски подаци које овом приликом износимо засновани су на документима из породичне збирке Обреновића, ратним белешкама потпоручника Иванка Обреновића, затим подацима са надгробног споменика. Међутим, слика о животу овог официра српске војске не би била потпуна да није коришћена и усмена традиција саме породице, која се још увек у њој негује. Део података о животу Иванка Обреновића добијен је од господина Радована Обреновића (1925), пензионера из Сече Реке, коме је овај официр српске војске био рођени стриц, а чији је отац, заједно са својим братом, прешао цео ратни пут Четвртог пешадијског пука. Љубазношћу господина Радована Обреновића, омогућен нам је увид у драгоцену породичну збирку. Сам ратни дневник Иванка Обреновића, као и приложене фотографије и факсимили, власништво су његовог праукука, господина Стева Обреновића из Сече Реке, који их је љубазно ставио на увид и коришћење.

фицирски пешадијски курс највероватније је завршио у Ужицу или у Ваљеву, где је при Дринској дивизији постојала подофицирска школа.

Иванко Обреновић учествовао је и у Првом и у Другом балканском рату, када је рањен на Брегалници. У Први светски рат ушао је као подофицир, поднаредник 2. чете, 3. батаљона IV пешадијског пука **Стефан Немања**. Трећи батаљон је у ратном саставу највише попуњаван војницима првог позива са подручја Црногорског среза (Косјерић и околина) у Ужичком округу. Заједно са оцем Драгом, трећепозивцем, и братом Влајком, војником првог позива, учествовао је у свим борбама које је јединица водила до повлачења преко Албаније. У официрски чин пешадијског потпоручника произведен је пре повлачења. Разлози због којих му је чин додељен били су како исказана храброст и вештина командовања водом, тако и потребе пука за официрским кадром, проређеним у сталним борбама.

У току рата, у српској војсци владао је мораторијум на унапређења у више чинове, па је Обреновић све време до стварања Краљевине СХС остао потпоручник, иако је у бројним биткама, попут борби вођених на Кајмакчалану, показао изузетну храброст. У току боравка војске на Солунском фронту, завршио је посебне курсеве за командире јуришних и митраљеских одељења.

По стварању Краљевине СХС, Иванко Обреновић није се, попут већине резервних официра, демобилисао и вратио цивилном животу, већ је остао у војсци нове државе. За две године, стигао је до чина активног капетана. Место службовања, такође као трупног официра, било му је у Марибору и у Загребу. Војску Краљевине СХС ипак је напустио почетком 1921. За његово повлачење из активне војне службе повод је било именовање једног бившег аустроугарског официра за команданта батаљона, а кога је у току Првог светског рата са својим водом лично заробио. По повратку у своје село, преведен је у резервни састав, и наставио је свакодневни живот бавећи се земљорадњом, као и пре ратова за ослобођење и уједињење. Несрећним случајем, два дана после Божића 1925, изгубио је живот. Његов син јединац, Стево Обреновић, погинуо је на Сремском фронту почетком 1945.

Иванко Обреновић је у току рата више пута похваљиван за исказану храброст. У ратовима, или после њих, одликован је Медаљом **Милош Обилић**, Медаљом **Освећено Косово**, Ратним крстом,

Орденом Белог орла V степена, Карађорђевоm звездом и Албанском споменицом.² Поред указа о одликовањима, у породици Иванка Обреновића сачувана је и ратна бележница. Ради се о свесци мањег формата (А 5), у којој су, поред бележака наредби које су стизале из претпостављене команде, или извода из Правила службе, сачуване и оцене претпостављених старешина о раду потпоручника Обреновића, од командира чете до команданта пука.

С обзиром на то да поменута ратна бележница садржи веома опширне дневне заповести и наредбе које су упућиване готово свим официрима IV пешадијског пука, а које у српској историографији нису остале непознате, овај пут су из ње издвојене само оцене претпостављених официра, које се непосредно односе на потпоручника Обреновића. У тексту који следи, те оцене дате су без значајнијих приређивачких интервенција.

Ратна оцена из 1915. године

Име и презиме	Иванко Д. Обреновић
Чин и род оружја	Резервни пешадијски потпоручник
У којим је звањима био?	
Колико је провео у појединим звањима?	Водник 4 чете 4 батаљ. IV пешад. пука I позива

² Поред Иванка Обреновића, у ратовима су одликовани и његови отац и брат. Отац Драго, трећепозивац, одликован је Карађорђевоm звездом и Албанском споменицом, а брат Влајко Медаљом *Милош Обилић*, Медаљом *Освећено Косово* и Албанском споменицом. Сва одликовања Иванка Обреновића, као и одликовања његовог оца и брата, чувају се у породици Обреновића у Сечој Реци.

Податак који се налази у указу о одликовању Албанском споменицом, може да изазове забуну. Наиме, у њему је наведено да је краљ Александар I за верност отаџбини одликовао “свог ратног друга *поднаредника 2. чете 3. батаљ. 4. пешадијског пука првог позива* (подвукао Н. Р), Обреновића Д. Иванка.” У овом указу, као и у случају осталих Солунаца, наведен је чин у коме су се војници нашли на почетку Првог светског рата, када Иванко Обреновић још увек није био произведен у официра. Осим тога, сам указ издат је од Канцеларије Краљевих ордена тек 1. априла 1940, када ни одликовани, а ни Краљ Александар I Карађорђевић, више нису били међу живима.

У којим је борбама учествовао?

Којом је јединицом командовао

Какве је задатке имао?

Узроци неизвршења.

Лично држање, командовање јединицом?

Јели нарочито поменут у каквој релацији или извештају из борбе, од кога и којим речима, Ако није био у строју, какве је дужности службе вршио?

Какве је војничке способности показао у току рата?

Личне карактерне особине и физичке способности

Подробно оцена о вршењу службе у опште за време рата
Владање и понашање на служби и ван ове, за време рата

Општа и стручна способност за време рата

Јели унапређен у току рата?

По чијем предлогу и за какве заслуге,

Ако није унапређен јели предлагат и зашта?

Јели одликован којим одличјем, и за каква дела, од кога је предлаган за одликовање?

Ако није одликоват јели предлагат и зашта?

Учествовао је у свима борбама које је пук водио

Командовао водом. Водник, војнике увек имао у рукама, лично храбар, држањем својим служи за пример војницима.

По на особ за сваку борбу, - извршење или неизвршење.

Потпуно способан да командује водом.

Храбар, отворен, искрен и поуздан, физ. потпуно способан

Службу за време рата врши с вољом и добро.

Владања врло доброг.

Спреме опште и стручне добре.

У току рата унапређен у чин потпоручника.

За време рата није предлагат пошто исти није ни тражен.

Није.

Јели кажњаван, за које кривице
и каквим казнама? (Кривице
подробно описати) Ако је под
судом за какву кривицу и како гласи
пресуда суда?

Није.

Јели рањен и кога дана у којој борби
и на коме положају. Последице тога
јели боловао од чега, када и у којим
местима?

Није.

Јели одсуствовао, кад, колико
(од – до) и због чега?

Није.

Препорука зашто је употребљив?
Дали за трупну или канцеларијску
службу?

Употребљив за трупну службу.

Примедба и мишљење вишег претпостављеног старешине

1. марта 1916.г.

оценијо га коман. 4 чете 4 б. IVпп I п.
Капет. I кл. Александар Дукић

Ратна Оцена

За ратног пешадијског п. поручника Иванка Д. Обреновића, водника 2 чете 3 батаљона IV пешад. пука, у ратној 1916. години.

1). Стално водник у овој чети.

2). Учествовао у борбама : 22. августа на Чагањској планини при одбијању непријатељског напада, 5. септембра при нападу и заузећу затвореног утврђења на Кајмакчалану. Од 5. до 10. септембра на Кајмакчалану при одбијању непријатељских напада, на заузети положај утврђења. 17. и 18. септембра при нападу на Кочобеј; од 28. септембра до 10. октобра на рововској коси. Од 10 октобра до 29. октобра на Црним Чукама. Од 1. до 5. новембра Ивањски вис и од 22. до 25 новембра на старовин. редуч.

У борби на Ивањском вису 13 октобра, први је изашао на положај са водом и заробио 21 непријатељског војника.

У свима борбама водом умешно командовао, храбар, поуздан, слободан и одважан.

3). Похваљен наредбом АТ Бр. 9990, Команданта III армије за 13. април 1917 год.

4). Стално на лицу и служби.

5). Потпуно употребљив у рату за водника.

Остали податци остају исти по оцени из 1915 год.

Препоруку заслужује,

Оцени га

Командир 2 чете 3 батаљ. IV п. пука

Поручник Радисав Јаковљевић

Оцена за 1916 год.

Учествовао у свима борбама на солунском фронту 1916. год. где је била његова чета када је показао поред личне храбрости и одважности још и врлу вештину разборитости у извођењу свију задатака, који су њему пали у део. У послу свом не само да је поуздан, већ има и иницијативе. Извештаји су му тачни.

У релацији за борбу од 5 до 10 септембра, као у релацији за борбу на Црној Чуки 14 октомбра.

Предложио сам га за француско ратно одликовање, за рад око заузећа Ивањске косе.

Препоруку заслужује.

18. јуна 1917 год.

Командант ппуковник
Стојан Милорадовић

Податци

за ратну оцену за 1917. и 1918 год. за водника 2 чете 3 батаљона IV пешад. пука, рез. пешад. п.поруч. Иванка Д. Обреновића.

Стални водник у овој чети

У 1917 год. на положају "Браздаста", "Рововска" и Трновска коса и према "Дивљој стени", ради борбеног обезбеђења и утврђивања положаја. Осим појединих рововских борби мањег значаја и појединих јачих непријатељских бомбардовања, других операција и нарочитих задатака није било нити их је он добијао, а са својим водом био је на свим положајима, у првој линији – рововима и то : од 14. II до 22. II и од 27. II до 3. III на Браздастој коси; од 7. V до 21. V, од 1. VI до 9. VI и од 17. VI до 20. VI, на Рововској коси; од 29. III до 3. IV, од 8. IV до 18. IV, од 17. VII до 27. VII, од 3. VIII до 12. VIII и од 21. VIII до 30. VIII, на Трновској коси од 21 X до 31 X од 10. XI до 20. XI, и од 1. XII до 7. XII према Дивљој стени.

У 1918. години од 22. I до 5. II, и од 20. II до 7. III, на "Командантовом вису" од 2. IV до 7. IV, и од 13. V до 26. V на Центар Аршинар, и од тада до данас у батаљ. резерви, на истом положају.

За време бављења на свима овим положајима, борбена опреза сигурност и рад његовог вода била је потпуно заступљена. На утврђивању и уређењу положаја, улагао је довољно труда и воље.

Све тешкоће на положају стојећки подносио. Лично држање примерно.

За водника увек употребљив, вод увек имао у рукама, слободан, присебан, храбар и умешан, због којих је врлина код свију војника омиљен. Службу врши са вољом и у њој улаже довољно труда и енергије. Држања према млађим одличног.

Карактера отвореног и постојаног; отворен и поуздан. Физички потпуно способан и поред свију поднетих напора у овоме дугом рату; економ врло добар.

Понашања увек примерног;

Ратни је официр те је опште спреме слабије, а стручне спреме за садањи положај добре. Има воље на усавршавању;

Од 31. VIII до 7. X 1917 год. провео на курсу за обуку јуришних одељења, а раније у почетку 1917 год. свршио је курс на обуци пушко митраљеза; Осуствовао, кажњават и боловао није.

Одликован Белим Орлом V-га степена са мачевима и за заслуге из рата 1916. год. на Солунском фронту;

Препоруку заслужује.

2 чета 3 батаљ. IV п. Пука

Пов бр. 39

6. јуна 918 год.

Оценио га

командир 2 чете 3 батаљ. IV пешад. пука

капетан II класе Радисав Јаковљевић

За време од 18. IV 1917 до данас увек био на лицу
Спада међу нај храбрије офицере у батаљону. Свршио курс за водника јуришног вода, као и увек одважан и поуздан и тачан у свему. Тренутно – краће побољевање – извршио је у чети. Потпуно залужује препоруку.

9. VI 1918 год.

Командант п.пуковник

Стојан Милорадовић

Комбиновани пук
Прилеп. Одред
К. Пов. No 428

Слажем се са мишљењем

Командант п.пуковник
Стева Радовановић
Податци

За ратну оцену од 6. јуна 1918 год. до 1. марта 1919. год. за водника 2 чете 3 батаљона IV ог пешад. пука, резервног пешадиског потпоручника Иванка Д. Обреновића.

1. Стално водник у овој чети и командовао водом и то : од 8. VI до 25. VI 1918 год. на положају "Мол" (Прилеп. одред) у резерви десно крилног батаљона; од 25. VI до 11. VII до 1. VIII 1918. год. у првој линији - рововима – положају "Куртин мол" (Прилеп. одред).

Сем рововских борби мањег значаја и јачег непријатељског бомбардовања са артиљеријом, других операција није било, нити је нарочите задатке добијао. Његово држање на положају, командовање водом, опреза и рад на утврђивању изнето је у оцени Пов. Бр. 39, јуна 1918. год

2. Службу врши са вољом и разумевањем без назора.
3. Дуго ратовање, немање правила и осталих удбеника омело га је у овоме усавршавању, те је потребно да на истом ради, спреме има за следећи чин.
4. Интелигенције најобичније.
5. За похвалу није предлаган, због тога што је у времену офанзиве 1918. год. био у болници на лечењу и на боловању ради поправке здравља. За унапређење достављен је списак команданту батаљона 29 октомбра 1918 год. под Пов.бр. 89; пошто је стекао право, по чл. 17 закона о устројству војске а својим држањем у борби и вршењем службе исто заслужује.
6. Рањен није.
7. Боловао од 1. VIII до 16. VIII, од 22. VIII до 1. XI 1918 г; поново ступио у болницу 7. II ов. год. гди се и сад налази.

8. Дуго ратовање оставило је трага и на његово здравље, али је ипак употребљивији за трупну службу него за канцелариску.
9. у осталом оцену Пов. Бр. 39 од VI 1918 г. није ни у чему изменио.
10. Препоруку за следећи чин заслужује.

2 чета 3 батаљ. IV п. Пука

"Стев. Немања"

1. марта 1919. год. Пов. Бр. 92

Марибор

Оцени га

командир 2. чете 3 батаљ. IV пука

капетан II кл. Радисав Јаковљевић

Слажем се са оценом командира чете

14. марта 1919

Марибор

командант

п.пук. Драг. Ђ. Ђекић

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

- Абдул-Азиз, турски султан – 195
Абердин, британски премијер – 197
Аврамовић, Алекса, писар – 136, 154
Адамовић, Павле, чиновник – 125, 148
Ајдук-Вељковић, Рака, начелник Омољског среза – 134
Александар Батенберг I, бугарски кнез – 207
Александар I, руски цар – 118
Александар II, руски цар – 183, 191
Александар III, руски цар – 264
Алексић, А., инжењер – 231, 232, 234, 235
Али-паша, Мехмед Емин, велики везир – 192, 193, 198, 202
Анастасијевић, Алекса, чиновник – 125
Анастасијевић, Миша, трговац – 63, 178, 179
Андрејевић, Јефрем, чиновник – 154
Анђелија, кћи попа Николе, унука попа Арсенија – 38, 41, 42
Анђелковић, Ђока – 274
Анђелковић, Мита, чиновник – 134
Анђелковић, Петар, чиновник – 142
Антић, Јован, чиновник, дипломатски представник на Порти – 124
Антоније Јосиф од Етела, секретар Дворског ратног савета – 20, 22, 25-27
Антонијевић, Живан, срески начелник – 135, 150
Антоновић, Милан, члан Окружног суда – 129, 151
Антоновић, Никола, писар – 141, 153
Антула, породица – 225
Антула, Јованче, трговац – 225, 238, 244
Антула, Константин, општински одборник – 225
Антула, Стеван, трговац – 225
Апостоловић, Мирко, чиновник 144
Аранитовић, Александар, писар – 141
Арсеније, поп – 35-43
Арсенијевић, Лазар Баталака – 137
Атанасијевић, Ђорђе, срески начелник – 134
Аћимовић, Мића – 129, 151
Ауер, аустријски генерал – 83, 87
Бајст, Фридрих Фердинанд фон, аустријски државник – 192, 193
Балабин, Виктор Е. Петрович, руски амбасадор у Бечу – 183
Бан, Матија, шеф Пресбирова српске владе – 63, 118, 203-207, 221
Банковић, Арсеније, свештеник – 160
Банковић, Таса, трговац – 263, 265, 266, 271
Бекер (Пекар), генерал – 19, 23
Белимарковић, Јован, генерал, министар – 259, 260, 275
Биндер, закупник рудника у Крупњу – 263, 265

- Бјукенон, Ендрју (Buchanan), сер,
британски дипломата – 191
- Благоје, из Кука – 81
- Бланки, Жером Адолф, француски
економиста – 116
- Богдановић, Вуле, члан Управитељ-
ства вароши Београда – 129, 151
- Богдановић, Ђорђе, писар – 136, 154
- Богдановић, Константин, чиновник
– 124
- Богдановић, Моја, потпоручник –
129, 151
- Богдановић Душманић, Павле, члан
Суда Пожаревачког округа – 98,
138, 150
- Богичевић, Антоније, генерал – 270
- Богичевић, Милан, посланик – 241
- Богичевић, Милош, помоћник ми-
нистра унутрашњих дела – 103,
105, 106, 108, 109, 124, 159
- Богосављевић, Адам, радикалски
првак – 255, 260
- Божиновић, Ђорђе, писар, учитељ –
123, 153
- Бошњакловић, Гаврило, секретар Су-
да Подринског округа – 107, 140
- Браљинац, Милосав, председник
Суда Крушевачког округа – 138
- Брандешк, Франц – 26
- Бранковић, Сима, члан Суда Смед-
ревског округа – 138
- Бранковић, Таса, чиновник – 143, 154
- Брдаревић, Ђоко, секретар Окру-
жног суда – 129, 151
- Брзак, Никола Х. – 101
- Брзаковић, Константин, чиновник –
142, 154
- Бугарски, Јован, чиновник – 143
- Будимировић, Милутин, чиновник
– 133, 152
- Бујић, Павле, секретар Суда Кру-
шевачког округа – 140
- Буржоа, Леон – 242
- Бучовић, Лаза – 97
- Вајферт, Ђорђе, индустријалац и
добротвор – 273
- Ваничек, Ф. – 19
- Василије, син попа Арсенија – 37-42
- Василије Димитријевић в. Дими-
тријевић, Василије
- Васиљевић, Алимпије, професор
Велике школе – 275
- Васић, Ненад, члан Суда Подрин-
ског округа – 139, 150
- Ваштенко, руски конзул у Србији –
82, 86, 117
- Велизарић, Марко – 264, 268
- Велимировић, Пера, радикалски пр-
вак – 260-262, 274, 275
- Велингтон, војвода – 192
- Вељковић, Алекса, капетан, срески
начелник – 129, 150
- Веселиновић, Андрија – 33, 34
- Веселиновић, Димитрије – 162
- Весовић, Јефта, чиновник – 142
- Вировски, Јоца – 229
- Вировски, Тоша, шеф београдског
Пресбириа – 229
- Вићентије Поповић в. Поповић, Ви-
ћентије
- Вићентијевић, Иван – 129, 151
- Владисављевић, Јоаникије, теми-
шварски епископ – 22
- Војиновић, Станиша – 75
- Враницани-Добриновић, Амброз,
барон, политичар – 175
- Вујановић, Танасије – 38, 42
- Вујић, Јован, чиновник – 126
- Вујић, Михаило, министар – 258,
261, 265, 267-269, 276
- Вукић, Мијаило, кмет – 35, 40
- Вуковић, Павле (Паја) Ј., радикал-
ски првак – 260

- Вукомановић, Вуле, начелник Рудничког округа, мајор – 131
Вукомановић, Гаја, чиновник – 143
Вукомановић, Младен, срески начелник – 134, 149
Вулетић, Мијаило, свештеник – 161
Вуличевић, Петар, чиновник – 137
Вучић-Перишић, Тома, уставобранитељски првак – 33, 75, 81-85, 88, 89, 92, 93, 102, 106-109, 112, 113, 133, 145, 149, 155, 160, 162, 167, 168, 170, 171, 179
Вучковић, Војислав Ј. – 165, 179, 190, 191, 193, 194, 196, 202
Гавриловић, Јован, чиновник – 122
Гавриловић, Михаило – 51, 52
Гавриловић, Мојсеј, чиновник – 124
Гавриловић, Славко – 19, 163
Гарашанин, Илија, председник владе и министар спољних послова – 75, 82, 85, 118, 165, 167, 169-171, 178, 180, 261
Гарашанин, Милутин, министар иностраних дела – 240, 252, 261, 262, 264, 265, 271, 275
Гарашанин, Милутин Савић, уставобранитељ – 84
Гашпаровић, Василије, свештеник – 157
Гашпаровић, Глиша, учитељ – 145
Георгијевић, Крста, чиновник – 133, 151
Гератовић, Живан, начелник Мачванског среза – 135
Герески, Теодор, трговац – 45, 46, 50
Герман, браћа, бродовласници – 63
Герман, Јован, чиновник – 123
Герман, Никола, бродовласник, чиновник – 63, 127
Гершић, Гига – 255, 267
Гледстон, Вилијам, британски премијер – 191
Глигоријевић, Вуле, члан Совјета – 121, 147
Глишић, Милан, одборник – 249, 271
Голдбергер – 233, 234
Горчаков, Александар Михаилович, руски дипломата – 191
Гргуревић, Филимон, игуман манастира Трноши – 159
Грујић, Јеврем, посланик Србије у Цариграду – 207
Грујић, Павле, писар – 137
Грујић, Сава, председник владе – 257-260, 265, 267, 269, 274
Грујовић, Василије, чиновник – 127
Дабих, Марко, члан Суда Смедеревског округа – 106
Давидовић, Димитрије, новинар, кнежев секретар, законодавац – 31-34, 54
Давидовић, Милан, чиновник – 127
Давидовић, Жица – 275
Давидовић, Перка, удовица Жице Давидовића – 275
Давидовић, Светозар, секретар у Књажеској канцеларији – 123
Дамњановић, Раја, управник вароши Београда – 99, 100
Данилевски, конзул у Србији – 101
Данило, писар – 19, 20, 22-26
Даниловић, Иван генерал-мајор – 128
Дерби, лорд, британски премијер – 191
Дизраели, Бенџамин, британски премијер – 191
Дилберовић, Алекса, војни подкомисар – 128, 151
Димитријевић, Васа, чиновник – 132
Димитријевић, Василије, архиђакон – 19, 20, 22-29
Димитријевић, Јован, секретар Суда Шабачког округа – 140

- Димитријевић, Никола, чиновник – 118
- Димитријевић, Стефан, секретар Попечитељства правосуђа – 141
- Димитријевић, Танаско, чиновник – 142
- Димчоглић, Михаил, писар – 143
- Доклестић, Љубиша* – 204-207
- Драга Машин, краљица – 223
- Драгашевић, Јован, потпуковник – 203, 205, 221
- Дражић, Димитрије – 129, 151
- Дугалић, Јован, чиновник – 144
- Дукић, Алекса – 39, 42
- Дукић, Александар, капетан – 281
- Ђаја, Јован, првак Радикалне странке – 242, 255, 258-261, 263, 264, 274, 275
- Ђекић, Драг. Ђ., потпуковник – 286
- Ђонлић, Стеван – 129
- Ђорђевић, Васа, чиновник – 127
- Ђорђевић, Владан, доктор, председник београдске општине – 223-230, 233-237, 241-245, 248-253
- Ђорђевић, Јован, чиновник – 128
- Ђорђевић, Лаза – 130
- Ђорђевић, Мијат, члан Суда Крагујевачког округа – 139
- Ђорђевић, Мика Кр., министар – 258, 262, 263, 265, 267, 268, 272
- Ђорђевић, Милан, син Владана Ђорђевића – 243, 247
- Ђорђевић, Михаило – 261
- Ђорђевић, Настас, чиновник – 122, 148
- Ђорђевић, Олгица, кћи Владана Ђорђевића – 241
- Ђорђевић, Петар, начелник Ћупријског округа – 131
- Ђорђевић, Стеван, чиновник – 133, 151
- Ђурђевић, Милутин, члан Совјета – 97, 121, 147
- Ђурић, Димитрије, министар – 270
- Ђурић, Јанићије, члан Совјета – 121
- Ђурић, Милан, прота, радикалски првак – 264
- Живановић, Алекса, чиновник – 125, 148, 273
- Живановић, Милан – 130
- Живановић, Јаков, професор, државни секретар – 55, 59
- Живковић, Новак* – 77, 97
- Жујовић, Младен, управитељ вароши Београда – 132
- Жуњић – 249, 250
- Загла, породица – 225
- Загорица, Арон, чиновник – 126
- Здравковић Ресавац, Милосав, саветник – 97
- Зорић, Георгије (Ђорђе) Л., учитељ – 51-53, 57, 58
- Зорић, Марија, кћи Георгија Зорића – 52, 58, 60
- Зорић, Олга, кћи Георгија Зорића – 52, 58
- Зубан, Лаза, главни управитељ Главне контроле – 97, 113
- Ивановић, Кузман, кмет – 35, 40, 42
- Ивановић, Лазар, начелник Београдског округа – 131, 147
- Игњат, Христифор, племенити од Гваријана и Рала, саветник Дворског ратног савета – 20, 22-27
- Изет-паша, заповедник београдске тврђаве – 76
- Илија, из Шаторње Горње – 129
- Илијић, Васа, поручник – 139, 151
- Илијић, Јовица – 130
- Илијић, Стамен, чиновник – 133

- Илијић, Станимир – 130
Илијћ, Гаја, чиновник – 141, 154, 161
Илијћ, Стеван, чиновник – 151
Илијћ Бучовић, Лаза, чиновник – 143, 160
Илић, Лаза, доктор – 263
Исајловић, Димитриј, управитељ школа – 144
- Јабуковски, секретар руског конзулата у Београду – 77
Јаковић, Сима, начелник Моравичког среза – 97, 139
Јаковљевић, Вељко, посланик – 264
Јаковљевић, Илија, парох – 146
Јаковљевић, Марко, свештеник – 157
Јаковљевић, Радисав, поручник – 282, 284, 286
Јаковљевић, Тимотеј, свештеник – 157
Јанику, влашки вођа – 185
Јанке, Франц, чиновник – 143
Јанковић, Алекса, члан Совјета, директор Кнежеве канцеларије – 67, 110, 113
Јанковић, Милован – 167
Јанковић, Мојсило, председник Суда Гургусовачког округа – 138
Јанковић, Павле, поп, унук попа Арсенија – 37, 38, 41, 42
Јанковић, Паун, члан Совјета, министар – 81
Јакишић, Гргур – 190, 191, 193, 194, 196, 202, 208
Јаношевић, Петар, чиновник – 136
Јевтовић, Стеван, одборник – 231, 248
Јеремић, Макарије, игуман манастира Каленић – 156
Јефтић, Стефан, председник Пожаревачког окружног Суда – 137
- Јоаникије Владисављевић в. Владисављевић, Јоаникије
Јована, супруга Василија, снаха попа Арсенија – 40-42
Јовановић, Василиј, секретар Суда Смедеревског округа – 140
Јовановић, Владимир, професор Велике школе – 266
Јовановић, Михаило (Милоје), митрополит – 255, 268
Јовановић, Петар, чиновник – 107, 133, 162
Јовановић, Риста, члан Суда Пожаревачког округа – 139
Јовановић, Сава, професор – 144
Јовановић, Слободан – 179, 190
Јовановић Цукић, Стојан – 102, 103, 105-119, 124, 159, 161, 162
Јовановић, Хаџи Дина, свештеник – 157
Јоковић, Недељко, члан Суда Пожаревачког округа – 138
Јоксимовић, Живојин, јасенички капетан, начелник Јасеничког среза – 35, 40, 98, 135, 149
Јосимовић, Миливоје, министар – 258, 260
Јосић, Дамњан – 107
Јуришић, Гедеон, игуман манастира Боговађа – 156
Јуришић, Станко, члан Совјета – 121
- Калај, Бењамин, аустријски дипломата – 164
Каланек, Александар Јохан фон, директор Славонске коморске инспекције – 28
Карађорђе Петровић, вожд – 31, 36, 39, 43
Карађорђевић, Александар, кнез – 63, 64, 68-70, 73, 75-78, 80, 82, 87, 191-193, 120, 158, 165, 167, 170, 171, 172, 178, 179

- Карађорђевић, Александар I, краљ – 34, 279
- Карађорђевић, Ђорђе, братанац кнеза Александра Карађорђевића – 178, 179
- Карађорђевић, Петар I, краљ – 167, 264
- Карађорђевић, Петар II, краљ – 34
- Карађорђевићи, династија – 262
- Карамарковић, Васа, писар – 136
- Каранотвртковић, Павле, свештеник – 146
- Караџић, Вук Стефановић* – 31, 32
- Карло VI, цар – 19
- Катић, Боја – 162
- Катић, Димитрије, радикалски првак – 264, 267, 268, 271
- Катић, Степан, председник Апелационог суда – 97, 137, 147
- Катић, Тома, члан Апелационог суда – 122
- Кемпен, Јохан фон, аустријски министар полиције – 163, 164
- Клемансо – 242
- Клериф, Љубомир, професор Велике школе – 237
- Кнежевић, Тимотеј – 110
- Книћанин, Стеван, војвода, члан Совјета – 113, 168
- Книћанин, Јелена (Лена) – 262, 264, 265
- Ковачевић, Стефан, протосинђел – 145, 154
- Ковиљац, Андра, члан Суда вароши Београда – 139
- Константиновић, Хаџи Никола, члан Суда Београдског округа – 160
- Коули (Cowley) Хенри Ричард Чарлс Велесли, лорд, британски дипломата – 192, 193
- Ковачевић, Стефан, протосинђел – 97
- Константиновић, Хаџи Никола, члан Суда Београдског округа – 138
- Корамет, Марко, чиновник – 123
- Крстић, Василије Ђ.* – 163, 165
- Крсмановић, Јово, трговац – 225, 238, 242, 244
- Крсмановић, Мића, трговац – 225
- Крстић, Максим, члан Суда Подринског округа – 139, 150
- Крстић Петровић Мијаило – 241
- Куза, Александар, кнез Румуније – 185
- Кујунџић – 249
- Кумануди, породица – 225
- Куниберт, Бартоломео* – 31, 32
- Лавлеј, Емил де – 246, 247
- Лазаревић, Коста, чиновник, трговац – 123
- Лазаревић, Лука, поп – 103
- Лазаревић, Марко, председник Суда Шабачког округа – 103
- Лазаревић, Ранко, кнез – 103
- Лајонс, Ричард Бикертон Пемел, барон, ерл, британски дипломата – 193, 196, 198, 199
- Лаловић, Мијаило члан Суда Смедеревског округа – 106
- Ливен, Вилхелм Карлович, барон, генерал, царски ађутант – 80, 158
- Лонгворт, Џон, британски генерални конзул у Београду – 191, 193, 196
- Лукић, Васа – 129, 151
- Луњевица, Милић, чиновник – 127
- Лут (Louth), директор асфалтске компаније – 237
- Љотић, Влада – 275
- Љотић, Димитрије Мита, начелник Левачког среза, Јагодинског округа – 99

- Љочић, Ђуро – 255
Љушић, Радош – 31-34, 36, 51, 75
- Мавран, Жозеф, трговац – 51
 Малетић, Ђорђе, чиновник – 123
 Марија, кћи попа Арсенија – 39, 41
 Марија Тереза Луција, супруга Георгија Зорића – 51
 Маринковић, Димитрије, министар унутрашњих дела – 226, 251
 Маринковић, Живан, члан Суда Смедеревског округа – 106
 Мариновић, Јован, начелник Одељења иностраних дела – 67, 110, 246
 Маркмилер, Фридрих, професор гимназије – 145
 Марковић, Димитриј, чиновник – 141
 Марковић, Јеврем, учесник Тополске буне – 262
 Марковић, Јелена Илка, супруга Јеврема Марковића – 262, 264, 265
 Марковић, Константин, чиновник – 125, 148
 Марковић, Мелентије, архимандрит – 99, 154
 Марковић, Милија, свештеник – 157
 Марковић, Милојко, чиновник – 132
 Марковић, Милутин Ј., радикалски првак – 270, 271
 Марковић, Миљко, помоћник начелника Крагујевачког округа – 148, 148
 Марковић, Павле, чиновник – 143
 Марковић, Светозар – 255, 260, 262
 Марковић, Стефан, члан Совјета – 121, 175
 Мармон, Аугуст Фредерик Луј Висде, француски маршал – 183
 Марта, кћи попа Арсенија – 37-41
 Маршал, А. В. – 273
- Матић, Димитриј, секретар Суда Београдског округа – 141
 Матић, Матија, председник Суда вароши Београда – 123
 Матић, Мелетиј, свештеник – 148
 Матић, Павле – 162
 Маћић, Симеон, чиновник – 122
 Медаковић, Данил, чиновник – 127
 Мехмед Емин в. Али-паша
 Мехмедовић, Исмаил Ч., писар – 143
 Мијатовић, Чедомиљ, министар иностраних дела – 207, 224, 225, 240, 241, 244
 Милашиновић, Тимотеј, управитељ основних школа – 144
 Миленковић, Мита, потпоручник – 129, 151
 Мелентије Павловић в. Павловић, Мелентије
 Мер, лорд – 240, 244-247
 Милановић, Стефан, свештеник – 157
 Миливојевић, Матија, чиновник – 126
 Миливојевић, Стојадин, члан Суда Подринског округа – 108, 109, 139, 160
Милисавац, Живан – 45
Милић, Даница – 61
 Милићевић, Милан Ђ. – 32, 97, 250
 Миловановић, Драгутин, потпоручник – 151
 Миловановић, Ђорђе, председник Окружног суда – 122
 Миловановић, Милија, радикалски првак – 260
 Миловановић, Милован Ђ., политичар и правник – 265, 274
 Миловук, Јосиф, чиновник – 126
 Миловук, Татомир, професор гимназије – 144
 Милодраговић, Стефан, чиновник – 125

- Милојевић, Даница* – 163
 Милојевић, Милош С., професор Велике школе – 203-205, 207, 221
 Милојевић, Митар, члан Апелационог суда – 137, 147
 Милорадовић, Стојан – 283, 284
 Милосављевић, Аранђел, члан Суда Јагодинског округа – 138
 Милосављевић, Светозар, министар – 258-261
 Милошевић, руски конзул – 177
 Милошевић, Раша – 255, 256
 Милутиновић, Драгутин, потпоручник – 130
 Милутиновић, Јовица, председник Суда Ваљевског округа – 138
Милутиновић, М. Д. – 52
Милутиновић Сарајлија, Сима – 51, 52, 60
 Мићић, Јован, начелник Ужичког округа, пуковник – 91, 97, 100, 131, 159
 Михаило, митрополит в. Јовановић, Милоје (Михаило)
 Михаиловић, Павле (Паја) – 255-257
 Михајловић, Мића, члан Управитељства вароши Београда – 130
 Михајловић, Павле, свештеник – 157
 Михајловић, Стевча, начелник чачанског округа, мајор – 131, 255
 Мојсије Станојевић в. Станојевић, Мојсије
 Мојсило, син попа Николе, унук попа Арсенија – 38-41
 Момировић, Илија, војни комисар – 128
 Момировић, Радивој, ађутант – 128, 151
 Монден, Хиполит Флорентен, мајор француске војске – 275
 Мостић, Милан, адвокат – 270-272
 Мраовић, Димитриј, учитељ – 145
 Мустије, Маркиз Лајонел, француски дипломата, министар спољних послова – 192, 193
 Мухин, Николај Јефимович, руски конзул у Београду – 136, 140
 Мушицки, Ђорђе, лекар – 122
 Наполеон III, француски председник и цар – 118, 167, 169, 182, 183, 192
 Нек, Томаш, секретар Христифора Игњата – 23, 28
 Нектаријевић, Спасоје, члан Суда Рудничког округа – 139
 Ненадовић, Матеја, прота – 106
 Никола, поп, син попа Арсенија – 37-42
 Никола I, руски цар – 53, 58
 Николајевић, Светомир, професор Велике школе – 229
 Николија, кћи попа Арсенија – 39, 41
 Николић, Андра, министар – 255, 258, 261, 268, 269, 274
 Николић, Атанасије, начелник, помоћник министра – 81, 110
 Николић, Ђоко – 129, 151
 Николић, Јован, чиновник – 125
Николић, М. М. – 31
 Николић, Радисав, потпоручник – 130
 Николић Мишковић, Максим, лекар – 143
 Нинић, Никола – 103
 Новаковић, Григориј, управник гимназије – 144, 150
 Новаковић, Ђока, судија – 271
 Новаковић, Стојан, министар просвете и црквених дела – 204, 224, 228, 240, 241, 249-252
 Обрадовић, Адам, професор гимназије – 144, 150

- Обреновић, Александар, краљ – 223, 256, 258
- Обреновић, Влајко – 278, 279
- Обреновић, Драго – 279
- Обреновић, Иванко Д., потпоручник – 277-279, 282, 283, 285
- Обреновић, Јеврем, председник Совјета – 34, 54, 120, 130
- Обреновић, Јован, генерални ађутант – 122
- Обреновић, Милан, кнез, син кнеза Милоша – 32, 58
- Обреновић, Милан, кнез и краљ – 207, 223, 256, 258, 259, 261, 262, 264-267, 270, 272, 274-276
- Обреновић, Милош, кнез – 31-34, 51-60, 63, 75, 78, 84, 85, 91, 94, 95, 103, 104, 112-114, 120-128, 130-135, 137-145, 155, 167, 168, 169, 170, 177-179
- Обреновић, Михаило, кнез – 32, 34, 58, 59, 75-78, 80, 82-88, 90, 92, 93, 95, 112, 115-117, 120, 122, 126, 128, 130, 134, 141-145, 169, 172, 173, 179, 189, 190, 193-195, 197, 202
- Обреновић, Наталија, краљица – 262, 265-267, 274
- Обреновић, Радован – 277
- Обреновић, Стева – 277, 278
- Обреновићи, династија – 31, 33, 34, 75, 82, 90, 93, 104, 113, 117, 256, 264, 272
- Обуштаровић, Стефан, чиновник – 126
- Одабашић, Недељко, чиновник – 136, 152
- Оренштајн Х. (Ohrenstein, Н.), представник беочинске фабрике цемента – 226, 233-235
- Остојић, Мијат секретар Суда Јагодинског округа – 90, 140, 161
- Остојић, Милутин, писар – 126, 153
- Павловић, Бранко – 130
- Павловић, Георгиј, свештеник – 156
- Павловић, Јаков, начелник у Министарству просвете и црквених дела – 203, 205, 221
- Павловић, Јован, шабачки прота – 108, 145, 155
- Павловић, М., срески начелник – 271
- Павловић, Марко, писар – 141, 153
- Павловић, Мелентије, митрополит – 33
- Павловић, Огњан, свештеник – 161
- Павловић, Стефан, срески начелник – 97, 134, 139
- Павловић, Теодор – 45, 49
- Палмерстон, лорд – 191, 196, 197
- Панђела, Ђорђе, трговац – 226, 235-237
- Пантелић, Радован, кмет – 35, 40
- Парезановић, Маринко, начелник Лепеничког среза – 101, 134, 160
- Пауна, попадија, супруга попа Николе – 37, 38, 40
- Пауновић, Јелисеј, секретар Суда Смедеревског округа – 140, 152
- Пацек, Карл, лекар – 125
- Пашић, Никола, државник и политичар – 242, 255, 257, 259-265, 267-271, 274, 275
- Петковић, Јефтимије, свештеник – 157
- Петровић, Анђелко, члан Суда Јагодинског округа – 98, 139, 150
- Петровић, Голуб, члан Совјета – 121
- Петровић, Данило, црногорски кнез – 174, 183, 184
- Петровић, Живко – 129, 151
- Петровић, Зорка, кћи Николе Петровића, супруга Петра Карађорђевића – 264
- Петровић, Иван – 130

- Петровић, Никола* – 163
 Петровић, Никола, професор – 145
 Петровић, Панта – 129, 151
 Петровић, Станојло, начелник Крагујевачког округа – 122, 148
 Петровић, Стефан, писар – 153
 Петровић, Тодор, члан Суда Крагујевачког округа – 139
 Петронијевић, Аврам, уставобранитељ, министар спољних послова – 52, 53, 58, 76, 85, 88, 93, 102, 112, 113
 Пећанин, Антоније, начелник Гургусовачког округа – 131
 Пешић, Алекса, писар – 137
 Пироћанац, Милан С., председник владе – 205, 206, 224, 228, 233, 249, 261
 Попов, Нил, секретар руског конзулата у Београду – 77
 Поповић, Вићентије, карловачки митрополит – 19-27
 Поповић, Ђорђе, начелник Крагујевачког округа, мајор – 131
 Поповић, Зарија – 204, 205
 Поповић, Илија, свештеник – 156
 Поповић, Илија, члан Совјета – 121
 Поповић, Јован, чиновник – 125
 Поповић, Лаза, свештеник – 161
Поповић, Љубодраг А. – 78, 113
 Поповић, Максим, свештеник – 156, 160
 Поповић, Мика, професор – 273
 Поповић, Павле, поп, брат попадије Пауне – 37, 38, 40
 Поповић, Панта, секретар Суда Подринског округа – 140, 152
 Поповић, Пера, начелник Смедеревског округа – 148
 Поповић, Петар, мајор, начелник Смедеревског округа – 131
 Поповић, Риста – 262, 263, 274
 Поповић, Сава, члан Суда Шабачког округа – 139
 Поповић, Станко, писар – 137
 Поповић, Таса Х., чиновник – 142
 Поповић, Тефил, свештеник – 158
 Протић, Антоније, члан Совјета – 121
 Протић, Аца, помоћник начелника Шабачког округа – 132, 148
 Протић, Вићентије, свештеник – 98, 156
 Протић, Ђорђе, министар спољних послова – 75-80, 93, 119, 120
 Протић, Лаза, чиновник – 128, 160, 162
 Протић, Марко, писар – 136, 154
 Протић, Стојан, радикалски првак – 242, 260, 271
Радевић, Милорад – 35
Раденић, Андрија – 163
 Радичевић, Стефан, министар правосуђа и просвештенија – 75, 93, 110, 120
 Радишић, Вукашин, чиновник – 124
 Радмиловић, Стефан, члан Суда Црноречког округа – 138
 Радовановић, Вића – 270, 272
 Радовановић, Ђока – 264
 Радовановић, Маринко, чиновник – 125
 Радовановић, Стева, командант – 284
 Радојичић, Митар – 130
 Радојковић, Миладин, чиновник – 126
 Радојковић, Милета, члан Совјета – 120
 Радојковић, Петар, начелник Алексиначког округа, потпуковник – 131, 148
 Радојковић, Сима, члан Суда Смедеревског округа – 138

- Радосављевић, Богдан, начелник Туријско-Колубарског среза – 133
- Радосављевић, Витез Теодор (Теја) фон, генерал-мајор -176, 179
- Рајић, Јован, чиновник – 126
- Рајовић, Драгомир, политичар и дипломата – 249
- Рајовић, Божидар, чиновник – 126, 152
- Рајовић, Цветко, члан Државног савета, министар унутрашњих дела – 52, 53, 58, 89, 120, 146
- Рајовић, Цветко С., писар – 136, 153
- Ракић – 273
- Ракић, Никола, срески начелник – 105, 107, 135, 150
- Ранос, Константин, чиновник, учитељ – 123
- Расел, Ерл Џон, лорд, министар унутрашњих послова, војни, за колоније, спољних послова – 197
- Растовић, Александар* – 225, 226
- Рафајиловић, Радослав, свештеник – 157
- Резид-паша
- Ресавац, Јован, члан Суда Смедеревског округа – 106
- Ресавац, Милосав, члан Совјета - 155
- Рехберг-Ротенлебен, Јохан Бернхард, гроф – 164
- Ризнић, Гаја, начелник Грочанског среза – 134
- Ристић, супруга Јована Ристића – 275
- Ристић, Ђорђе, чиновник – 142
- Ристић, Јован – 76, 190, 194, 195, 198, 199, 203, 205-207, 274, 275
- Ристић, Љубодрог* – 190
- Рошфор, Хенри – 242
- Руварац, Димитрије* – 19, 20
- Русовић, Илија (Roussovitch, Elie), капетан брода – 63, 65, 66
- Савић, Максим, епископ шабачки – 99, 145, 158
- Садик паша в. Чајковски, Михаило (Садик-паша)
- Сараф Коста, владика шабачки – 110
- Seton-Watson, R. W.* – 190
- Сиберг (Сееберг, Seeberg, Н. С.), норвешки капетан брода – 63-65, 68-73
- Симић, Алекса, уставобранитељ, саветник – 56
- Симић, Јован – 255
- Симић, Матија, начелник Шабачког округа – 132, 147
- Симић, Стеван, срески начелник – 134, 149
- Симић, Стојан, уставобранитељ, саветник – 54, 82, 84, 85, 88, 113
- Синђелија, кћи попа Николе, унука попа Арсенија
- Смедеревац, Никола – 130
- Солар, Христофор, чиновник – 126
- Солдатовић, Тешман, начелник Подринског округа – 132
- Спасић, Никола – 234
- Спасојевић, Милош, потпоручник – 130
- Сперански, руски државник – 52, 53, 58
- Спиридон, јеромонах – 35-37, 39, 43
- Срећковић, Панта – професор Велике школе – 203, 205, 208, 221
- Стамена, кћи Василија, унука попа Арсенија – 38, 40-42
- Станимировић, Никола – 107
- Станишић, Павле, министар финансија – 87
- Станка, кћи Василија, унука попа Арсенија – 38, 40-42
- Станковић, Георгије (Ђоко), писар – 141, 153

- Станковић, Јован, чиновник – 126
 Станковић, Милија, начелник Јасеничког среза – 134
 Станковић, Стефан, писар – 141, 153
 Станојевић, Драгиша, публициста и књижевни радник – 261-263, 270
 Станојевић, Милија, срески начелник – 149
 Станојевић, Мојсије, вршачки епископ – 22, 23, 26
 Станојловић, Сима, чиновник – 124, 152
 Стевановић, Стеван – 255
 Стејић, Јован, чиновник – 124
 Стенли, Едвард Хенри, британски министар за колоније – 191-193, 198, 199
 Стефановић, Деспот, начелник Ваљевског округа – 132
 Стефановић, Јован, свештеник – 128, 145, 159
 Стефановић, Јосиф, свештеник – 146
 Стефановић, Никола – 129
 Стефановић Тенка, Стефан, председник Совјета – 82, 99
 Стојановић, Исидор, професор Лицеја – 77, 89
 Стојановић, Коста (Сараф Коста), чиновник – 123, 160
Стојановић, Љубомир – 32
 Стојановић, Марко – 250
 Стојановић, Неша, начелник Рујанског среза – 135
 Стојковић, Петар, чиновник – 124
 Стојичевић, Ђука, начелник Шабачког округа – 103, 106
 Стојковић, Петар, чиновник – 153
 Стојшић, Јован секретар Суда Крагујевачког округа – 140, 152
 Стокић, владица – 269
Страњакловић, Драгослав – 75, 78
 Стратимировић, Ђорђе Ђ. – 163
 Стратимировић, Ђорђе, војни заповедник Срба у Угарској – 163-165, 173, 179, 180, 186, 187
 Тајсић, Милош, председник Апелационог суда – 137
 Тајсић, Ранко, радикалски првак – 264
 Таушановић, Ваја, супруга Косте Таушановића – 275
 Таушановић, Коста, министар – 242, 255, 256, 258-263, 265, 266, 268, 269, 274, 275
 Теодосије, митрополит – 267
 Теста, А., шведски отпраник полова у Цариграду – 64, 66, 71, 72
 Тодоровић, Манојло – 130
 Тодоровић, Милоје, срески начелник – 135, 149
 Тодоровић, Новак – 107, 109, 110
 Тодоровић, Пера, политичар и новинар – 255, 265, 268, 271
 Тодоровић, Ст. – 205, 206
 Томић, Петко, потпоручник – 97, 129, 151
Томић, С. – 208
 Тонковић, Станко, кмет – 35, 40
 Топаловић, Антоније, чиновник – 133, 152
 Топаловић, Мијаило, чиновник – 98, 142, 162
 Трифковић, Јован Х., чиновник – 132
Тричковић, Радмила – 7, 13
 Тумански, руски конзул у Београду – 76
 Туцаковић, Петар, члан Совјета – 121, 146
 Туцаковић, Риста, начелник Гружанског среза – 134
 Ђамил-паша, београдски везир – 82, 85-87, 92, 143

- Ћеловић, Лука – 271
 Ћирић, Живојин, инжењер – 263, 272
 Уркарт, Давид, посланик Британског парламента – 190
 Урошевић, Павле, срески начелник – 135, 150
 Урошић, власник пивнице – 236
 Фемија, кћи попа Арсенија – 39-42
 Филиповић, Глиша, председник Суда Смедеревског округа – 106
 Филиповић, Јован – 129, 151
 Фрања Јосиф, цар – 165
 Фуад-паша – 193
 Хајин, Константин, секретар кнеза Милоша – 122
 Хајмерле – 207
 Хаџи Васиљевић, Јован – 204, 205, 208
 Хаџи Поповић, Таса – 150
 Хаџи Трифковић, Јован, помоћник начелника Крагујевачког округа – 98, 148
 Хербез, Годор, члан Совјета – 121, 147
 Херберт, аустроугарски посланик у Београду – 207
 Христић, Никола, председник владе – 223
 Христић, Никола, писар Суда Смедеревског округа – 106
 Христић, Николче, чиновник – 127
 Христић, Филип, државник и дипломата – 65, 66, 71, 72
 Хркаловић, Стефан, повереник Илије Гарашанина – 118
 Цвејић, Живко – 107
 Цинцаревић, Ђоко, начелник Грочанског среза – 129, 151
 Чајковски, Михаило (Садик-паша), агент полске емиграције у Београду – 118
 Чаки, гроф, генерални директор асфалтске компаније – 237, 241
 Чанић, Ђорђе, чиновник – 126
 Чарторијски, Адам, руски службеник – 118
 Чотрић, Теша, трговац – 107
 Чумић А. – 249
 Чупић, Петар, чиновник – 142
Џамбазовски, Климе – 33, 205, 207
 Шандрел – 115
 Шарчевић, Павле Јов., срески начелник – 133, 149
 Шгуна, Андреј, румунски митрополит у Аустро-Угарској – 185
 Шехип-Ефендија, Портин чиновник у Београду – 87, 88
 Шићар (Шићаревић), Симеон, трговац – 45, 46, 50
 Шлезингер, Јосиф, чиновник – 128
 Штирбеј, влашки кнез – 169
 Штитарчевић, Јован, писар - 107, 162
 Шулиц, професор – 275

ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР

- Абланова – 10, 15
 Авала – 234
 Адакале – 192, 196
 Adriatisches Meer – 182
 Азбуковачки срез – 137
 Ала Килисе (Црква), кадилук – 11, 12
 Албанија – 156, 277, 278
 Алексиначки округ – 131, 132, 134, 148, 149
 Алексиначко-Ражањски срез – 134
 Америка – 196, 225
 Атина – 49, 196, 223, 257
 Аустрија (Аустријска монархија, Аустро-Угарска) – 19, 46, 56, 76, 77, 102, 120, 122, 163-166, 171–177, 180, 182–185, 189, 191-193, 207, 232
 Ахјол в. Поморје

 Базјаш – 241
 Балкан – 197
 Вачка (Бачка) — 186
 Банат — 62, 129, 186
 Бања – 39, 42
 Бах, рудник – 7
 Белгија – 246
 Београд – 10, 15, 21, 52, 55, 56, 59, 63, 67-70, 76, 82, 87-89, 91, 92, 100, 102, 104, 106, 108, 109, 115, 118, 123, 132, 134, 135, 138, 141, 146, 152, 153, 157-159, 170, 174, 177, 178, 180, 187, 189, 190, 192-194, 196-199, 207, 209, 210, 212-215, 218, 221, 223-226, 228, 229, 232-241, 246-248, 251-253, 255, 259, 268, 271, 273-275
 Београдски округ – 105, 119, 131, 133, 136, 141, 147, 148, 157, 160
 Београдски пашалук – 36
 Беоцин – 232
 Берђански, пристаниште – 65
 Берисава, село – 37, 38
 Берлин – 225, 247, 261, 275
 Беч – 19, 20, 22, 24, 26-29, 45, 46, 50, 52, 59, 60, 76, 120, 125, 159, 173, 180, 186, 162-164, 191, 198, 225, 239, 241, 261, 263
 Битољ – 196
 Боговађа, манастир – 156
 Босна – 118, 137, 164, 184, 186, 200, 225, 271
 Босфор – 202
 Vochen-di-Cattaro (Бока Которска) – 186
 Брајтон – 225, 238, 239, 244, 246
 Брегалница – 278
 Брезовац, село – 36, 39, 40
 Брза Паланка – 61
 Брисел – 225, 240, 244, 246
 Брчко – 9, 13
 Бугарска – 123, 133, 152, 153, 155, 184, 200, 203, 208, 257, 259
 Будимпешта – 225, 241
 Букова, манастир – 158
 Букурешт – 52, 54, 56, 57
 Бургаз – 14

Ваљево – 78, 105, 106, 108
 Ваљево – 9, 14, 278
 Ваљевски округ – 105, 108, 132, 135, 138, 141, 149, 150, 153
 Варадин – 152
 Варна – 63
 Ватикан – 196
 Вашингтон – 196
 Велика Британија – 190, 192, 196, 199
 Велики Бечкерек – 125, 148
 Verbass (Врбас) – 184
 Видински санџак – 15
 Витовица, манастир – 154
 Влашка – 62, 120, 122, 123, 127, 130, 133, 136, 152, 153, 155, 156, 169
 Војводина – 139, 143, 144
 Врања – 234
 Враћевшница, манастир – 33, 37
 Враца, кадилук – 11, 12
 Врачар – 77, 88, 89, 91, 97, 125, 135, 136, 145, 146, 148-150, 155, 158, 159
 Врачарски срез – 271
 Врњачка бања – 225

 Галац – 61
 Горњак, манастир – 154
 Градић – 107
 Гргуревци, село – 150
 Грочански срез – 129, 134
 Гружански срез – 134
 Гургусовац (Гургусовачка кула) – 77, 100, 120, 121, 128, 130-136, 138-140, 142, 143, 145-153, 154, 156-162
 Гургусовачки округ – 131, 137, 138

 Далмација – 118, 164
 Даљ – 19, 22
 Данска – 191
 Данцинг – 225, 238, 247

 Дебар – 277
 Deutschland (Немачка) – 183
 Дечани, манастир – 156
 Димитровица в. Сремска Митровица
 Димитровица, скела – 13
 Довер (Дувер, Dower) – 236
 Доња Тузла – 225
 Дубравица – 61
 Дунав – 15, 61-63, 141, 183, 184, 189, 195-197, 241

 Ћенова – 165

 Европа – 53, 62, 66, 191, 195, 238, 246, 248
 Елизабета, тврђава в. Кастел
 Енглеска – 183, 189, 191, 197, 239, 245
 Епир – 164
 Етропољ – 12

 Жабари, село – 157

 Загреб – 277, 278
 Зајечар – 121, 147, 261, 263
 Зворник – 149, 198
 Земун – 52, 57, 76-78, 80, 88, 115, 119-121, 124, 136, 140, 141, 152, 153, 155, 159, 225
 Зибевча – 234
 Змињак – 161

 Иваљска коса – 283
 Ивањски вис – 282
 Ирек в. Пећ
 Ириг – 139
 Истанбул – 7
 Истборн – 225, 238, 239, 241, 244, 245
 Источна Румелија – 203
 Италија – 177, 264

Ягодина – 32, 161, 245
 Ягодина – 9, 14
 Ягодински округ – 89, 138-140, 154, 158, 161
 Јасеница – 35, 39
 Јасенички срез – 98, 134, 135

 Кајмакчалан – 278, 282
 Кале – 246
 Калемегдан – 265
 Каленић, манастир – 37, 39, 41, 99, 156, 158
 Канлица – 192, 194, 196, 197
 Карловачка митрополија – 19
 Карловци – 22, 23, 25-28, 55
 Кастел, утврђење – 192, 196, 198
 Клисуре, у Македонији – 225
 Књажевац – 263
 Колубарски срез – 135
 Константинопол в. Цариград
 Косјерић – 278
 Косово – 277
 Кочобеј – 282
 Краљевина СХС – 278
 Крагујевац – 31, 32, 34, 55, 80, 96, 97, 113, 122, 129, 134, 136, 148, 150, 151, 153, 155, 159-162, 178, 260
 Крагујевачка нахија – 35, 39
 Крагујевачки округ – 98, 101, 105, 109, 122, 131, 132, 134-136, 139, 140, 142, 148, 149, 151-153, 156, 157, 160, 161
 Крајински округ – 124, 137, 142, 145, 152-154, 158
 Крит – 190
 Крупањ, рудник – 9, 13, 263, 265
 Крушевац – 155, 159
 Крушевачки округ – 135, 136, 138, 140, 150, 162
 Крушевачки срез – 135
 Крушевачки санџак – 11, 13, 14
 Крушедол, манастир – 156

 Крф – 164, 191
 Кучајна, рудник – 9, 12
 Кучки срез – 134

 Лајпциг – 225
 Левачки срез – 99
 Лепенички срез – 98, 101, 134
 Лесковац – 205, 207
 Лешница – 107
 Лијеж – 238, 246
 Ловеч, кадилук – 12
 Лозница – 105-108
 Лондон – 195, 198, 225, 238-242, 244, 245, 273

 Љубостиња, манастир – 154

 Мадрид – 191
 Мађарска – 150, 155, 163
 Мајданпек, рудник – 9, 12
 Македонија – 203, 206, 208, 225
 Мали Зворник – 192, 196
 Малта – 63, 65
 Марибор – 277, 278
 Мароко – 247
 Марсељ – 242
 Мачва – 9, 13
 Мачвански срез – 135, 136
 Мачков камен – 277
 Меленци – 45
 Метино брдо – 161
 Милово – 10, 15
 Минхен – 225, 241
 Млавски срез – 134, 136
 Мобеж – 51
 Молдавија – 62
 Морава – 197
 Морав(ски)ички срез – 97, 135, 137

 Неготин – 263
 Никополски санџак – 7, 8, 11, 12, 15
 Ниш – 9, 13, 248, 249, 255, 273

- Нови Сад – 46, 123, 127, 143, 144, 163, 223
 Норвешка – 64
 Нотингем, универзитет – 191
- Odessa – 72
 Оксфорд – 190
 Омољски срез – 134
 Орид, село – 161
 Оршава – 77
 Османско царство (Отоманска империја) в. Турска
- Палеж – 106
 Панчево (Pancsova) – 160, 180, 225, 273
 Параћин – 8, 12
 Париз – 102, 118, 159, 162, 167, 169, 192, 225, 237, 240-242, 245, 246, 261, 262, 272
 Пеља, код Ђенове – 165
 Петроварадин – 127
 Петроград – 51-54, 57, 58, 155, 191, 258, 259, 275, 276
 Пећ – 184
 Пешта в. Будимпешта
 Пирот – 9, 13
 Ро – 176
 Подрински округ – 107, 108, 132, 133, 135, 137, 139-141, 150, 152, 153, 159-162
 Пожаревац – 32, 54
 Пожаревачки округ – 132-134, 136-138, 140, 141, 143, 148, 149, 151, 154, 156, 157
 Пожаревачки срез – 97
 Пожега – 277
 Поморје, на обали Црног мора – 10, 14
 Пореч – 61
 Поречко-Речки срез – 137
 Посавина – 103
- Посавски срез – 105, 133, 135
 Прелуш (Прелош, Перлош, Перлуш) – 9, 13
 Пруска – 189, 191
- Рађевски срез – 135
 Рајхенхал – 228
 Раковица, манастир – 157
 Рахова (Орјахово), кадилук – 11, 12
 Ремета, манастир – 22, 23, 25
 Речко-Звиждски срез – 97, 134, 136
 Рибарска бања – 250
 Риља, манастир – 155
 Рим – 261
 Рудник – 9, 14
 Рудничка нахија – 37
 Руднички округ – 105, 131, 136, 139, 157
 Рујански срез – 135
 Рујно – 9, 13
 Рума – 124, 125, 139, 148
 Румунија (Rumänien) – 185, 191
 Руса (Рушчук) – 15
 Русија – 51, 53, 54, 56-60, 75, 76, 81, 82, 103, 114-119, 158, 163, 167, 169, 171-173, 175, 177-180, 182, 183, 185, 189, 191, 192, 199, 268, 276
 Rhein (Рајна) – 176
- Сава – 103, 195, 197
 Саксонија – 192
 Самос, острво – 62
 Санкт Петербург в. Петроград
 Свилеува – 103
 Свиштов, кадилук – 11, 12
 Сент Андреја – 126
 Сењски мајдан – 263
 Сеча Река – 277, 279
 Силистрија, санцак – 7, 8, 11
 Skopія (Скопље) – 184
 Славонија – 19-21, 23

Слатина – 107
 Смедерево – 61, 160, 162, 189, 192, 197
 Смедеревски округ – 106, 131, 134, 138, 140, 142, 148, 149, 152
 Смедеревски санџак – 7, 11, 14
 Соко – 189
 Србија – 7, 31, 32, 35-37, 45-49, 51-63, 65-67, 69, 71, 72, 75-78, 80, 82-90, 92-95, 98, 101-104, 110, 112-116, 118, 120, 135, 140, 143, 149, 150, 152, 158, 159, 162, 165-169, 171, 172, 174-177, 184, 186, 189-195, 197-201, 203, 207, 208, 223, 231, 238-240, 244, 246, 249, 252, 255-259, 264, 265, 268, 270, 272-276
 Србобран – 186
 Срем – 20, 21, 124, 125, 144, 148, 232
 Сремска Митровица (Sygmien) – 9, 13, 186
 Сремски Карловци – 122, 143, 163
 Сремски санџак – 7, 11
 Стара Србија – 118, 156, 203, 206, 208
 Стразбур – 225, 237
 Студеница, манастир – 158
 Темишвар – 51, 52, 54, 125, 148, 225, 238, 241
 Теразије – 236
 Топола – 36, 37, 43
 Топчидер – 71, 129
 Toscana (Тоскана) – 183
 Требуш в. Прелуш
 Трновска коса – 283
 Тројица, у околини Шумена – 10, 15
 Троноша, манастир – 159
 Трст – 225
 Туман, манастир – 156
 Туријско-Колубарски срез – 133
 Турице в. Тројица
 Турска – 7, 11, 62, 110, 116, 118, 125, 148, 149, 153, 166, 167, 171, 172, 177, 179, 181-185, 189-193, 195, 198-200, 203, 206, 234
 Ћуприја – 100, 101, 123, 142, 153, 154, 160-162, 263
 Ћупријски округ – 131, 141
 Уб – 106
 Угарска в. Мађарска
 Ужице – 189, 277, 278
 Ужичка Црна Гора – 277
 Ужички округ – 92, 97, 100, 105, 133, 135, 149, 152, 159, 278
 Фетислам – 189, 192
 Фиренца – 191
 Фолкстон – 239
 Франкфурт – 225, 245-247
 Француска – 51, 141, 167, 169, 172, 173, 175, 177, 178, 180, 182, 183, 185, 189, 192, 196, 245, 275
 Фрушка Гора – 134, 150, 156
 Хабзбуршка монархија (Хабсбуршко царство) в. Аустрија
 Хаг – 191
 Херцег Нови – 186
 Херцеговина – 118, 184
 Хестингс – 239
 Хиландар – 37
 Хопово, манастир – 21
 Хрватска – 146
 Чачак – 161
 Чачански округ – 103, 131
 Чемерно – 8, 13
 Чемерно, рудник – 13
 Цариград – 61, 63-66, 70, 71, 73, 82, 104, 145, 155, 166, 169, 191-193, 196, 198, 200, 202, 207, 223, 258

Цариградска патријаршија – 206	Шабаци – 103, 105-108, 150, 155, 159, 189, 192
Цесарија – 130, 145, 159	Шабаци, скела – 13
Цетиње – 264	Шабачки округ – 103, 106, 108, 132, 135, 136, 139, 140, 147, 148, 154, 155, 161
Цибар – 10, 12, 15	Шаторња Горња – 109
Цибрица, река – 15	Швајцарска – 191
Цикоте – 278	Шведска – 64
Цирих – 259	Шеварице – 145
Црна Гора – 164, 167, 174, 183, 186, 193, 200, 264	Шумадија – 275
Црна Чука – 282, 283	Шумен, кадилук – 12
Црно море – 14, 61-63, 65-71	Шумен, место – 15
Црногорски срез – 278	
Црноречки округ – 133, 138, 150	

МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXIV (2005)

Издавач
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

За издавача
Др ТИБОР ЖИВКОВИЋ, директор

Секретар Редакционог одбора Историјског института
СНЕЖАНА РИСТИЋ

Компјутерска припрема за штампу
ЗОРАН ГАЈИЋ

Лектор
ЈЕЛКА ЈОВАНОВИЋ

Регистри
СЛАВИЦА МЕРЕНИК

Штампа
Чигоја штампа

Тираж
500 примерака

ISBN 86-7743-049-0

